Antopol Memorial Book

Antopal

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY—NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

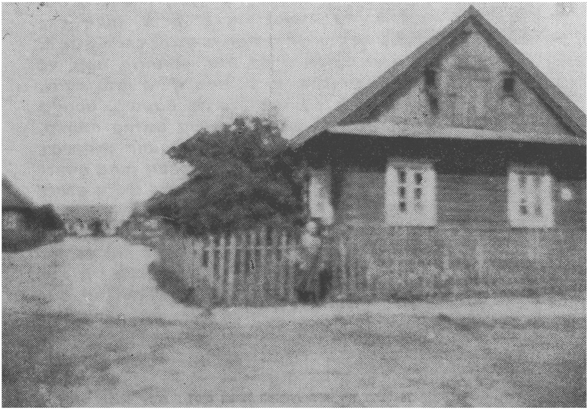
אנטופול

אַנְטוֹפּוֹל

(ח׳ ת׳–תש״ב לפ״ק בערך)

(מתולדותיה של קהלה אחת בפולֶסיה)

בעריכת
יוסף

תל־אביב, תשכ״ז

דפוס הפועל המזרחי, ת״א, רח׳ הרצל 78

במקום הקדמה.

אנטופול — עיירה שישיבתה מועטת ביחס לעיירות וקהילות אחרות שבסביבתה. היתה זו עיירה מקורית ונושאת אופי עצמאי משלה. — שיחק לה מזלה ובה ישבו מקדמונים גדולי תורה, גאונים וצדיקים על כסא הרבנות; אכסניא של תורה וגמילות חסדים, צדקה ומעשים טובים — קרקע רוחנית פוריה ומוכשרת לגדל נטעי־פאר של תורה וחסד לתפארת לשמים ולבריות. באוירה הספוגה קדושה ויראת שמים צרופה ישבו אישים דגולים אשר ממעינות גדלותם אנו יונקים עד היום, בעלי מוחות חריפים ובעלי לבבות של פז אשר הפליגו בעולמות העליונים של אצילות וקודש, הוד וזהר ויקר, אישי תורה וחכמה, גדולי מעש ותושיה — ופעלו וחינכו את בני העדה הקדושה לכל טוב ומרומם, אציל ונשגב, לחישוף האור הפנימי הגנוז בנפש האומה, להעלאת שיר היחוד שבקיומנו, דגל הקודש ושגב טוהר, נכסי הנפש שאין ערוך להם — להאזין לרון ממעמקים העולה ובוקע מתוך תהומות היסורים ומדוי הגלות.

אין יותר העיירה על קהילתה היהודית, חכמיה לומדיה והמוניה. יש והרהורי הלב תוכפים עליו על בר־נש, ומתוך כאב שבלב מתרגש הקולמוס שביד, הולך ומתלקח ומשתלהב כחנית מלובנת.

ישבו להם אחינו בגולת פה־לין ורוס, על נהרות הבכי, על גדות הפריפיט והפינה וכו׳ בתוך ים של גויים ערלים תרתי משמע, — ערלי־גוף וערלי־לב ונפש, בין המוני בני־חם מגושמים, טמומים ומטומטמי לב ונפש, השקועים בבערות, פרצופים נאלחים וטמאים, פיות מזוהמים וזרמת לשון תועבה, בבחינת בני חמור משוקצים; לא האיר להם המזל פנים לאחינו: פסע לו בתוך המון הגוים היהודי הבזוי והמלוגלג על ידי שונאיו ומנדיו ששמוהו לשמצה ולקלס והעירו עליו שוט לשונם כחרב פיפיות. יפשע גבר על פת לחם — ובדלית־ברירה נאלץ היהודי האומלל לשבת בתוכם כדי לשבר מטה־לחמו הדל, לו ולבני ביתו; לחם עצבים אכל, לחם צר ומים לחץ בבחינת לחמא עניא — ונשא עמדו את תעודת חייו החתומה בדם ודוי ואש לוהטת של עולי־מוקדות ויורדי־מצולות עק״ש, יעוד חייו מני סיני בוער באש — ובעד כל הטוב והנשגב שנשא בתוך עולמות הטומאה של גויים מסואבים שילם בטבין ותקילין, מחיר שאין לערוך את גבהו, בדם ויסורים אשר אין חקר למו, אשר אין כפות־מאזנים ומידה ואיפה לערוך, לשקול ולמדוד בעולם זה — — —

על פני לובן השלג של ערבות רוס ואוקראין נגרר אחר היהודי הדווי כתם טהור פז של דמו ודם זרעיותיו, כביכול. על פני הביצות הקפואות של פוליסיה נמשך חוט השני של דם יהודי טהור. — — —

יודעני גם ידוע כי לא מציתי בעטי הדל את כל הטוב והמעניין הניתן לתיאור, המלמד לקח והעלול לשמש מוסר־השכל — ביחס לאישים המורמים מעם, יסודי־עולם, שחיו ופעלו בזמן מן הזמנים בעיירה; וודאי לא פירטתי את כל האישים הראויים להרשם לזכר עולם — לעשות להם נפש ולהציב להם מצבת זכרון למען הדורות הבאים. אמנם ייתכן שכבר אין הם זקוקים לכך, המאירים ומזהירים שם בעולמות הנצח; אך למען „יקרא דחיי" ראוי והגון לספר על פעלם ומעשיהם הטובים כמופת ודוגמא. ייתכן מאד שנעדרו מחיבורי כמה וכמה אישים חשובים, בולטים בתורה ומעש — ואני מבקש בזה סליחה ומחילה על השמטות כגון אלה.

על אף רצוני להוציא דבר מתוקן כל צרכו, ודאי לקה החיבור בחסר ואולי הפרוץ מרובה על העומד; אך אל נא ידון אותי הקורא לכף חובה על כך: מפאת חוסר נתונים, קוצר זמן וקוצר המשיג, בסערת הימים וטרדות הזמנים, לקה ודאי החיבור בחסר במה שראוי להשלים ובהעדר במה שראוי למלא. אם תרמתי תרומה צנועה למען חיזוק ההכרה שבלב על גודל החורבן והאבידה — יהא נא גם זה שכר לעמלי — וידונני נא הקורא לכף־זכות באם נכשלתי בליקויים ואי־דיוקים, טעויות ושיבושים שכמעט אין מנוס מהם בעבודה כגון זו — שכן זה דבר אנושי לבר־נש פשוט, העלול להיכשל ולטעות בכגון אלה!

לא עלינו המלאכה לגמור — ואולי אף אין אנו בני־חורין להיבטל ממנה: להציב יד לאלה היקרים, תמימים, קדושים וטהורים שהלכו ואינם, ואשר בתורתם ומעשיהם יוכלו לשמש כמופת ולהאיר בחשכת הימים לאלה אשר נשארו בחיים!

תהא נא עבודתי הדלה כנדבך במצבת הזכרון לקהילה המושמדת וזכות הקדושים יעמוד לעם ישראל ולכלנו שנזכה לראות בנקמת דמם השפוך ולראות בגאולה השלמה והמלאה במהרה בימינו.

ברצוני להודות בזה לכמה אנשים ומוסדות שהושיטו לי עזרה בהשגת החומר המדעי וכו'.

בין היתר, תיזכר נא בהכרת תודה החברה הגיאוגרפית האמרי־קאית בניו־יורק (American Geographical Society, Broadway, N.Y., 32, N.Y.) אשר באדיבותה הכינה ושלחה לי פוטוסטטים ממפות פולין (בקנה מדה 1 : 100.000) שלפי אחת מהן הוכנה מפת אנטופול וסביבותיה וכן (גם לפי פוטוסטט של הנ"ל) מפת ברונה גורה אשר בתחומה היה קיים כנראה מחנה־המוות הידוע לשמצה של אחינו בפוליסיה.

באדיבותה אף לא דרשה החברה תשלום עבור הפוטוסטטים.

כמו־כן רואה אני לחובה להביע בזה תודה למר צידון ממדור הצילומים של מחלקת המדידות הממשלתית בתל־אביב, אשר באדיבותו הוכן תצלום מוגדל של מפת העיירה וסביבותיה וכן של ברונה־גורה, ללא תשלום.

יצויין נא בזה כי כמה וכמה מראי־מקומות וציוני־מקורות קבלתי ממר בן־עזרא בניו־יורק.

ברצוני אף להעיר בזה כי מסיבות טכניות חל שינוי בהופעת הפרקים בספר שלא לפי סדר עריכתם; הפרק על הרבנות והרבנים באנטופול מופיע בראש הספר ואחריו הפרק על אישים ילידי אנטופול בגולה ובארץ הקודש. מלכתחילה נערכו הפרקים הללו ועמדו להופיע בסוף הספר.

בסוף הספר מופיעה רשימה ביבליוגרפית ומפתח למקורות המופיעים בהערות בראשי־תיבות.

ברצוני להצביע על תקלה שנגרמה, הנראית לכאורה כעין כפילות בתוך הספר — וזה הדבר: לכתחילה ערכתי את המונוגרפי׳ על העיירה, כשבתכניתי שתהווה כעין חטיבה שלימה בפני עצמה. — לאחר שקיבלתי את מאמרו של הרי״ם קולודנר — זכרונותיו מאנטופול (ואשר נועדו כנראה להופיע בהוצאה אחרת על העיירה) עיבדתיו בהסכמת המחבר — ובחיבורי ציטטתי כמה נתונים ועובדות מתוך החומר העשיר של זכרונותיו (כמובן בציון מפורש של המקור) — לשם השלמת רקמת תמונתה של העיירה היהודית במידת האפשר; לבסוף השתלשלו העניינים כך שהחלטתי להוציא לאור את חיבורי בהוצאה לחוד — ובהסכמתו של הרי״ם קולודנר נכלל גם מאמרו בספר; וכך יצא שכמה נתונים מתוך מאמרו מופיעים גם בחיבורי (כגון סיפורים אחדים בקשר לרבינו ר׳ מרדכי׳לה זצוק״ל זי״ע — בפרק על הרבנים באנטופול). לכשעמדתי על כך ורציתי לתקן את הדבר כבר נמצא חלק גדול בדפוס ובעיצומו של תהליך ההדפסה כבר קשה הי׳ להוציאם מתוך המסכת הכללית של חיבורי ולשנות את פני הדברים; כך למשל, מצוטטים בחיבורי מתוך מאמרו של הר׳ קולודנר התיאור על המסחר באווזים ובחרמשים — דבר המהווה כעין שניות — שהי׳ ברצוני למנוע ככל האפשר, אף כי אין זה לכשעצמו פוגע או גורע כמדומה מן התמונה הכללית של החיים בעיירה ותולדות יהודיה. ואת הקורא הסליחה.

לבסוף כמה מלים בקשר לתקופות הגיאולוגיות השונות הנזכרות בתיאור פוליסיא, אשר לכאורה נראות כאילו סותרות ח״ו את דעת רבותינו ז״ל אשר כל דבריהם קודש.

אנו, מאמינים בני מאמינים, אמונתנו חזקה ואיתנה בתורת משה ובדברי חז״ל ואנו נמצאים באלף הששי לבריאת העולם כפי שקיבלנו מרבותינו מקדמת דנא. — אך אין סתירה כלל וכלל מהתקופות הגיאולוגיות הקיימות כבר כביכול מיליונות שנים; מקום ניתן בזה להדיוטות וכופרים שהם בעיני עצמם בחזקת חכמים ומלומדים — לטעות ולהתעות ח״ו; יעיין נא הקורא „בדרוש אור החיים" לסדר נזיקין מאת רבינו הגאון בעל „תפארת ישראל" זצ״ל, המסביר את העניין בדברים עמוקים; הסברה נפלאה בקשר לכך אנו מוצאים בספר „תוספת ברכה", מאת הגאון ר׳ ברוך הלוי אפשטיין זצ״ל, פינסק, תרצ״ז — ומהדורה חדשה, תל־אביב, תשכ״ד. (שם, פ׳ בראשית, א׳, א׳); יעיין נא שם הקורא בארוכה על כך.

המחבר

אנטופול, עיר ילדותי...*)

מאת יוסף

אנטופול, עיר ילדותי, נוף המכורה, נוף יקר,
מדי אעלה דמותך ברעיוני יקוד־הכאב,
כהזכרי באחי בך, וזכרונות מן העבר,
— בכיי פורץ כל סכר, וזעקה תפרוץ מלב!

מי יתנני ואחלץ מנעלי ואף גרבי,
לשאת קינותי עליכן, חרבות העבר!
לזעק אימים בזעק מגרון שנחר־בי
— התוכל בכות אף עין שיבשה מבכי מר?

מי יתנני מבוסס יחף ליד בתי־קברות
באדמת־ההרג, ערמות אפר קדושים יקרים,
על פני שממת קהלות קדש וחרבן עיירות
בקינים והי ובבכי ובנהי — מר המספד להרים!

מי איש ובקולו זעק כל אלם מכאובך
לאסונך ושברך הרחב ועמק מני ים?
אי ירמיהו שלך לתנות ענות איובך,
— לענות איובים ששרדו ממבול הדם?

מי איש ומראה חרבנך מבעיתו,
הה, בעצם היום הלוהט כתנור — היקרה,
שיצא על פני הרחובות בעצם יום לאטו
והוא סוכר ידיו — בזעקה גדולה ומרה?

איכה זה היית לשמה, העדה לתפארת,
וכיצד נשמדתם, אחי, מעל פני אדמות?
הנלחמתם ביאוש — וזעקתם התקוממות ומרד
או קבלתם הדין בהכנעה — כשיות נאלמות?

איך אמצא נחומים לנפשי המרדנית
המצפה בלילות־של־שכל לבא היום הנולד?
כיצד אתנחם — ויגוני לי — אספלנית
על גבי פצעים שותתי־דם כביב־לא־נגלד?

איכה זה הייתם לחרבות, בתי המדרשות,
בכם אגרו אחי־קדושי קדשה מלא־כף?
איכה ספתם מפרענויות ומגזרות קשות
תופשי־תורה וחובליה — אנשים, נשים וטף?

איכה זה היו בתיכם הטובים לחרבות?
הלא טובים בכם שועלים מסחי־חזיר־רהין!
ומשכנותיך, תורה, איכה היו לארוות,
— בם שגשגת ועלית, כלילת יופי וחן?

איכה נרצחו שוחרי־התורה ושלומה?
שתי מעינה של תורה בעמק הבכא?
שלמדו בבתי מדרשות „הישן" ו„חומה" —
ובם התנגחו חברי בעמקה של הלכה?

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

רעיוני מתרוצץ בלילות בכלא מחשבות
— ממגור למגור ומאימה לזועה:
בלב — כפרוץ הר־הגעש — ודמי בשלהבות
מתיסר עם אחי בפרענות ובתלאה!

ואני עולה במוקד כסנה בוער באש,
עם אחי הטבוחים דהתם, בצבתות־חרונים;
בתוך הלמות מכושי־זעם כואב לב וגועש
ונפשי כים בכי מדני ומצער אין־אונים;

ולעתות בלילה —
ורעיוני נודד על פני רחבי פוליסיא,
משוטט על פני עירות, קהלות, העדה הטבוחה
של אחי שנהרגו שם בצנעא, בפרהסיא
(כבר הם חוסים בכנפי־השכינה, בעולמות מנוחה).

ואני נע ברחובות כבמחנק ביום־שרב,
כבתבערה — עם אחי במחנות, כבשנים;
ונפשי כבתוך לבות־אש עם קהלי שחרב,
עם יהודי דהתם שעזבתים זה שנים!

כמאה וחמשים מאחי — בפרושיכבושטי!
— הנה אני רואם על הקבר בגבעת־החול;
חסר אונים הנני עומד בכלמתי ובשתי;
מקציר מקלעים נופלים לתוכו קטן וגדול!

*) קטע מתוך השיר פורסם בזמנו בעתון „שערים".

גָּמְרוּ רוֹצְחִים מְלַאכְתָּם וְעָזְבוּ הַקֶּבֶר בּוֹדֵד
טְרֵפָה אֶת טַרְפָּהּ וְהִסְתַּלְּקָה טְמֵאַת־הַחַיָּה...
אַךְ בְּדוּמִיַּת הַזְּוָעָה אֵי־מִשָּׁם נִשָּׂא הֵד:
זֶה קוֹל קַדִּישׁ: „יְהֵא שְׁמוֹ מְבֹרָךְ לְעָלְמֵי עָלְמַיָּא!"

וְשׁוּב שָׁטָה דּוֹבְרַת־אֵימִים עַל נַחְשׁוֹלֵי־רַעְיוֹנַי
הַמְפַרְפֵּר בְּסֶרֶט סִיּוּט שֶׁל בְּעָתָה וְצַלְמָוֶת:
הִנֵּה כְּאֶלֶף מֵאַחַי — אֲנִי רוֹאָם בְּחֶזְיוֹנַי:
הֵם מוּבָלִים כְּשֵׂיוֹת לְתַחֲנַת הָרַכֶּבֶת — — —

מִימִינָם וּמִשְּׂמֹאלָם הָרוֹצְחִים — כְּחוֹמָה סְגוּרָה
אֲנָשִׁים, נָשִׁים וָטַף אַף תִּינוֹקוֹת עַל הַיָּד:
בְּתוֹךְ יְלָלוֹת וָבֶכִי בּוֹקְעִים קוֹלוֹת בִּגְבוּרָה:
„יִתְגַּדֵּל וְיִתְקַדֵּשׁ שְׁמוֹ הַיָּחִיד וּמְיֻחָד!"

וְלֹא אֶחָד הַשּׁוֹאֵל אֶת נַפְשׁוֹ לָמוּת בְּכָל יוֹם
אַךְ אֵין מַלְאָךְ לִשְׁאֹל: מַה לְּךָ, הָהּ, פֹּה הָאִישׁ? *)
„מַה לְּךָ מְהַלֵּךְ יְחִידִי בְּעֶצֶם יוֹם לַהַט, יוֹם חֹם,
כִּישִׁימוֹן רְחוֹבוֹת כְּבַמִּדְבָּר, בִּרְחוֹב זָר וְאָדִישׁ?"

בְּרִגְעֵי נַחַם יוֹצֵאת הַנֶּפֶשׁ לְמַסַּע־הַמָּוֶת
עִם הָאַחִים הָרְחוֹקִים שָׁם לְתוֹךְ גֶּיטוֹ־הַשְּׁכֹל:
הֵן לוּ עָלֵינוּ יַחְדָּו — לְתוֹךְ זוֹ הָרַכֶּבֶת
— נַחֲסַל סֵדֶר עִנּוּיִים בְּאֵין אוֹנִים לִסְבֹּל — —

הָיוּ יָמִים — וְקוֹל טָמִיר מֵעֹמֶק נַפְשִׁי־בִּי
אָזַי תְּבָעַנִי לַחֲזֹר אֲלֵיהֶם: „קוּם נָא וָלֵךְ!"
הִדְרִיכַנִי מְנוּחָה בְּמַעֲמַקֵּי־דָּמִי־בִּי
— הֶהָיָה זֶה קוֹל אַחִי — לֹא אֵדַע מִנַּיִן וְאֵיךְ?

בְּדַלְבֶּרֶת זִכְרוֹנוֹת אֲנִי נָע עַל נְהַר הַיִּסּוּרִים
הִנֵּה עוֹלוֹת דְּמֻיּוֹת מִבֵּית־מִדְרָשׁ — „פְּרִיצִים"
הַהוֹמֶה מִבְּנֵי תוֹרָה אַמִּיצִים וַהֲדוּ יָם
— לִפְנֵי כְּעֶשְׂרִים אֲבִיבִים — בְּעוֹד לֹא
תְּפָשׂוּהוּ עָרִיצִים:

וְרַבֵּנוּ זַצַ"ל זִי"ע דּוֹרֵשׁ עַל הַבָּמָה
בְּיוֹם מַתַּן תּוֹרָה, מוֹכִיחַ וּמֵבִיא רְאָיוֹת:
„...הַמָּאוֹר שֶׁבָּהּ...מוּסָרָהּ...לְלֹא־תוֹרָה שָׁם
שׁוֹלֵט בְּלֵב אָדָם גַּן פְּרִיצֵי חַיּוֹת!" — שְׁמָמָה".

שׁוּב אֶרְאֶה בְחֶזְיוֹנִי — בְּמַרְאוֹת הַדְּנִי:
אוּלַי יֵשׁ בְּלֵילוֹת וְרַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ הי"ד יוֹרֵד מִמְּרוֹמִים,
בַּחֲצוֹת־לֵיל וְנִכְנָס לְבֵית־הַכְּנֶסֶת „הַחוֹמָה":
בֵּית הַכְּנֶסֶת אָפוּף זֹהַר וָהוֹד — קוֹלוֹת הוֹמִים
כְּבְהִתְקַדֵּשׁ לֵיל חַג לִבְנֵי הָעֵדָה הַיְתוֹמָה...

הִנֵּה הֵם בָּאִים, טְבוּחַי וּמְעֻנַּי — מִכָּל צַד;
קְדוֹשִׁים שֶׁקָּמוּ מִבּוֹר־סִיד לְקַבֵּל אֶת רַבָּם;
הֵם בָּאִים, אִישׁ־אִישׁ בִּפְצָעָיו וּדְוָיו — כְּבְמִצְעָד;
טְלָאֵי צָהֹב עַל חָזָם וּטְלָאֵי עַל גַּבָּם!

אִישׁ וּדְוָיו: מִי מִקֶּבֶר בּוֹדֵד בִּיעָרוֹת
וּמִי מֵאֵפֶר שְׂרוּפִים בְּמַחֲנֶה מָוֶת רָחוֹק,
שֶׁמֵּתוּ בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת וְשֶׁהֻשְׁלְכוּ בְּקְבָרוֹת
עַל יְדֵי פְּרִיצֵי חַיּוֹת — כְּדַת לַעֲמָלֵק וְכַחֹק!

עֲטוּפֵי טַלִּיתוֹת צְחוֹרוֹת שֶׁל אוֹר וּנְהָרָה
מֵעַל תַּכְרִיכִים בְּדָם — מַזְהִירִים כְּרָקִיעַ לְטֹהַר;
וִידֵיהֶם צְמוּדוֹת לֶחָזֶה הַנָּקוּב כִּכְבָרָה
מִפְּצָעִים — בְּסִפְרֵי־תוֹרָה וּנְגֹהוֹת וְזֹהַר!

לְעֶזְרַת נָשִׁים עוֹלוֹת נָשִׁים עֲטוּפוֹת מִטְפָּחוֹת
בֵּינֵיהֶן שֶׁלֹּא הִסְפִּיקוּ לִחְיוֹת בָּעוֹלָם
וּכְבָר הֵן מֵעֵבֶר הַהוּא שֶׁל כְּאֵב וַאֲנָחוֹת,
אַף קַרְשֵׁי הָרִצְפָּה לֹא יַחְרְקוּ לְהַשְׁמִיעַ קוֹלָם!

וְסִפְרֵי תוֹרָה מְחֻלָּלִים בִּידֵי עֲרֵלִים
צְמוּדִים לְחָזָם שֶׁל מוּמָתִים וּמְעֻנִּים,
שֶׁהוֹצִיאוּם אֵי־מִשָּׁם מִבֵּין חֲפָצִים טְפֵלִים
שֶׁל עָרֵל שָׁם הָיוּ הַגְּוִילִים הַקְּדוֹשִׁים טְמוּנִים.

כְּמוֹ בְּשַׁבַּת „שׁוּבָה" עוֹלֶה רַבֵּנוּ לַבָּמָה,
לְשׁוֹנוֹ עוֹלָה בְּמִלִּים־דִּי־נוּר, לֶהָבוֹת;
כְּמוֹ רַעַם מִתְגַּלְגֵּל נִשְׁמָע קוֹלוֹ בְרָמָה
וּמִסָּבִיב עוֹנֶה הֵד שֶׁל יְלָלוֹת וִיבָבוֹת...

„בָּנַי, בְּנֵי עָנְיִי וּדְוָיִי, עֲדָתִי הַשְּׁכוּלָה!"
— וְהוּא מַמְשִׁיךְ תּוֹכַחְתּוֹ בְּמִלִּים רוֹתְחוֹת וְעַזּוֹת:
...„כִּי אָנוּ בְּחֹק־סְנֶה־לֹא־אֻכָּל וְעַם סְגֻלָּה
לָנוּ אֵין מִפְלָט רַק בְּקִיּוּם הַתּוֹרָה הַזֹּאת!"

*) מלכים א', י"ט, ה'.

וַאֲנִי נָע בָּרְחוֹבוֹת וּבְלִבִּי חֹשֶׁךְ וִילֵל
וְהַמִּלִּים יוֹקְדוֹת לְפָנַי — כְּעַמּוּד אֵשׁ לְמוּלִי,
בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַלּוֹהֵט כְּכִבְשָׁן — וְאָפֵל וְאָבֵל:
"מָעֻזִּי בַּתּוֹרָה הַזֹּאת, זוֹ שְׁאֵרִית־יְחוּלִי!
אֵין לָנוּ שִׁיּוּר רַק הִיא לְמִבְצָר וּמִשְׂגָּב בִּגְבוּלִי".

וְשׁוּב זוֹרֵם יָרֵחַ אָדִישׁ בִּדְמָמָה
וַעֲרֵלִים שֹׁסֵי־נַחֲלָתִי בְּבָתֵּי־הַיְּהוּדִים;
אַךְ בְּחָרְבוֹת מִקְדְּשֵׁי שֶׁהֲפָכוּם לִשְׁמָמָה
יַבְעִיתוּם צִלְלֵי קְדוֹשִׁים נִרְצָחִים וּשְׁדוּדִים! —

וְאוּלַי מַלְכֵּנוּ דָּוִד פּוֹשֵׁט יָדָיו לִגְאֻלָּה
לְיוֹם הַפְּדוּת לְאֻמָּתוֹ הַמִּתְבּוֹסֶסֶת בְּדָמָהּ
אַךְ בּוֹשֵׁשׁ לָבֹא יוֹם פְּדוּת לְבַת־צִיּוֹן שְׁכוּלָה
וְעוֹד לֹא בָּא יוֹם תַּגְמוּל, לַעֲשׂוֹת בְּצָרָיו נְקָמָה!

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

אָכֵן רַבּוּ בְּבָתֵּינוּ נְהִי וְיָגוֹן וּמִין דְּוָי
וְכָלָה מְעָטוּ בָם שִׁיר וָרֹן וְנַמָּה מְעַט בָּהֶם גִּיל!
אַלּוֹן הַבְּכוּת בְּיַעֲרוֹתֵינוּ... יַעַר בֶּכִי, אַלְלַי,
צֵל פֹּארוֹתָיו בְּחַיֵּינוּ אֶת הַשֶּׁמֶשׁ מַאֲפִיל,
— גֶּאֱהָז בִּסְבָכָיו כְּלַעֲקָדָה מִתְפַּתֵּל הַשְּׁבִיל———

עֹמֶק־עֹמֶק מִבַּעַד גְּלִימוֹת מְכַסִּים הֵמָּה פְּצָעֵינוּ
לְבַל תִּלְעַג לָהֶם עַיִן זָר וּלְבַל תַּרְגִּישׁ — — —
וְתַחַת לְבוּשׁ כְּמֶכִי־שְׁחִין מְנֻקָּרוֹת הֵמָּה מַכּוֹתֵינוּ,
תַּחַת כְּסוּת זָב דָּם, שׁוֹתֵת כָּל לֵב רָגִישׁ,
— מַכְאוֹבֵנוּ הַהוֹלֵם הַלְמוּת פַּטִּישׁ!

מִימוֹת הַסְּנֶה בּוֹעֵר בָּאֵשׁ מְפַכֶּה דָּם מִנַּפְשׁוֹתֵינוּ
בְּאֵר־דָּמִים מַפְרָה שַׁדְמוֹת־עוֹלַם־מִדְבָּר;
קִילוֹן יוֹרֵד, נִשְׁקָע וּמַעֲלֶה אֵפֶר — דְּמֵי נַפְשֵׁנוּ
לְתַקֵּן עוֹלָם עָרִיץ וְכָלָה גּוֹיֵי וְאַכְזָר!

מַעְיְנוֹת דִּמְעָה מְרוּוִים עוֹלָם מְנִיר־נַפְשֵׁנוּ
— שְׂדֵה־בּוֹכִים: הָלוֹךְ־בָּכֹה, חָרוֹשׁ חָרִישׁ..

מַעֲנִית־דָּמִים חוֹרְשִׁים גּוֹיִם מֵעַל־גַּבֵּנוּ,
בְּכָל מָקוֹם שָׁם בָּא יְהוּדִי — סָלַל לָאוֹר הַכְּבִישׁ,
— סִבְלֵנוּ הַמְּזֻכָּךְ אִם יֵשׁ אֵי־בָם עוֹד אִישׁ — — —

מִמָּגוֹר לְמָגוֹר כְּצַל קֶרֶשׁ, עַל גֶּשֶׁר־שַׁלְוָה
פּוֹסְעִים אָנוּ לְרֶגַע — בְּיָם פְּרְעָנִיּוֹת וּתְלָאָה
עֲדֵי עַל גֶּשֶׁר עַצְמוֹ לֹא יִתְנַחְשֵׁל כָּל מִין גַּל־בָּהּ,
עֲדֵי לֹא יָמוּט הַגֶּשֶׁר בַּצָּרָה הַבָּאָה!

אַךְ לָמָּה אַעֲלֶה זִכְרוֹנֵךְ עִיר הַשְּׁכֹל וְהַהֶרֶס?
הֵן זִכְרֵךְ מַכְאִיב, בַּת־הַטֻּמְאָה וְהוּא מַר כְּפִגְלָא!
לָמָּה כְּמֻכֵּי־שְׁחִין נְגָרֵד פְּצָעֵינוּ כְּמוֹ בְּחֶרֶס
נִלְעַס כִּבְהֵמָה מִקְּלוֹסְטוֹר פְּצָעֵינוּ שֶׁבְּמֻגְלָה?

עַל כִּי הִרְשֵׁית, עִיר־דָּמִים, לַיָּד הָרַצְחָנִית,
לְהוֹבִיל אֶת אַחַי לְטֶבַח בְּתוֹךְ חֶשְׁכַת הַלַּיִל
וְלֹא פָּצִית, הָהּ, אֶת פִּיךְ, בַּת־בִּצּוֹת קַטְלָנִית,
לִבְלֹעַ עֲמָלֵק קוֹבֵר אַחַי בְּשָׂדֶה אָבֵל — — —

לָכֵן אֲרוּרָה אַתְּ בַּת־בִּצּוֹת, אַדְמַת הַהֶרֶג,
וַאֲרוּרִים בָּךְ עֲרֵלִים — אֲרוּרִים לְעוֹלָמִים!
לוּ הָיוּ לְגַלֵּי מִדְבָּר — כָּל אִילָן בָּךְ וְכָל יֶרֶק
וְלוּ הָיִית כְּמַהְפֵּכַת סְדוֹם — אַתְּ טְמֵאַת־הַדָּמִים!

שֶׁתִּגָּדַע בָּךְ כָּל יָד טְמֵאָה וּמְצֹרַעַת
שֶׁל הָעֲרֵלִים שׁוֹסֵי־נַחֲלָתִי וּרְכוּשִׁי!
שֶׁתְּכֹרֵת בָּךְ כָּל יָד רוֹצַחַת וּפוֹשַׁעַת
שֶׁל עָרֵל וְכָל גּוֹיָה פְּשׁוּטֵי צַלְמָם הָאֱנוֹשִׁי!

אֲרוּרִים הָעֲרֵלִים בְּנֵי כְּפָרַיִךְ מִסָּבִיב
שֶׁמִּלְאוּ עֲגָלוֹת בְּכָל טוּב מִשֹּׁד־הֲרוּגֵי בְּבֵיתָם
שׁוֹדְדֵי פָּמוֹטוֹת אִמִּי הַי"ד וְאוֹרָם חָבִיב,
וְתוֹפְרֵי נְעָלַיִם מִגְּוִילֵי־תוֹרָה טְבוּלֵי־דָם!

אֲרוּרָה תְּהִי, מוֹשַׁב־טֻמְאָה, לְעוֹלְמֵי־עוֹלָמִים
יֵהָפְכוּ רְגָבַיִךְ לִצְחִיחִים וְנוֹפֵךְ — לְמִדְבָּר!
לוּ יִשְׁטְפוּךְ גַּלִּים זֵידוֹנִים, אוֹקְיָנוֹס־שֶׁל־דָּמִים
שֶׁל דַּם עֲרֵלַיִךְ מִסָּבִיב — מַבּוּל זוֹעֵף וְאַכְזָר!

תש"ו—תשי"ב

פרק ראשון:

רבנים ורבנות באנטופול ותלמידי-חכמים מאנטופול בתפוצות.

מי היו הרבנים הראשונים באנטופול הקדומה — בערך במאה החמשית של האלף הששי לבריאת העולם, לא ידוע לנו כיום. **על הרב אב״ד** הראשון מאנטופול שאנו יודעים עליו כיום ישנן ידיעות זעומות ומעטות ביותר; הוא נזכר דרך אגב במקומות אחדים מבלי למסור עליו פרטים מלאים; ידוע רק שהוא היה גאון גדול ומפורסם וזכה לתואר „המאור הגדול״, „מאור הגולה המפורסם״ ועוד. לא ידוע לנו באיזו שנים בדיוק כיהן בכהונת הרבנות באנטופול; ידוע שהוא נלקח משם אחר כבוד לכהן בתור אב״ד בכהונת הרבנות הנכבדת בקהילת קארלין שליד פינסק: **הוא הגאון מוהר״ר שמואל זצוק״ל.**

״...אמר הכותב, כבר אמרתי דברי הגאון ז״ל לפני **הרב המאור הגדול, החריף ובקי המפורסם** מו״ה שמואל נ״י, אב״ד דק״ק אנטיפאליע, והוא ש״ב של הרב הגאון ז״ל[1]) והראה לי במדרש... וכו׳ ״[2]).

ועוד: ״...אני הקטן יעקב אב״ד דק״ק לודוויגאווי, בן לא״אמו המנוח, הרבני המופלג שר ונגיד, מו׳ פנחס מקאלווואריעא בהרב הגדול בדורו מו״ה חנוך-זונדיל בהגאון האמיתי מו״ה מרדכי וכו׳... ומשאר גאונים אשר בארץ המה, חתן לאדוני מ״ו המובהק, כבוד המנוח הרב הגאון הגדול חריף ובקי, מאור הגולה המפורסם בדורו מ׳ שמואל אב״ד דק״ק קארלין ואנטיפאליע״[3]). בתו של הגאון מוהר״ר שמואל אב״ד אנטופול היתה נעמי — אשתו של הגאון הנ״ל אב״ד לודוינובו, ר׳ יעקב ב״ר פנחס, אשר „השאיר אחריו גם ספר **על כל הש״ס וחיבור על שו״ע חו״מ והמה** בכתובים״[4]).

„ראשית מעשים לאחר **הפרדה של קהילת** קארלין מפינסק, **הביאו לשכון כבוד בקארלין,** מלבד הרב אשר בפינסק, **את הרה״ג ר׳ שמואל** מאנטיפאליע, **והחלו גם לקבר בבית-עלמין מיוחד. הדבר עלה לקהילת פינסק בדמים יקרים, ומני אז שתי הקהילות נפרדות״**[5]).

באנטופול היה קיים פינקס עתיק יומין אשר כפי הנראה התחילו לרשום בו בימי כהונתו של רבינו הגאון ר׳ משה-הירש זצוק״ל[6]). **על גורל הפינקס לא ידוע לנו כיום.**

לפני 160 שנה בערך היתה קהילת הורודץ קשורה **בקהילת אנטופול במובן הרבנות בבחינת** עיר אחת — תחת כהונתו של רב אחד; **באותה תקופה כיהן בתור אב״ד הרב הגאון מרן ר׳ משה-צבי זצוק״ל — אב״ד הורודץ ואנטופול**[7]**). רבינו** משה-צבי היה בנו של **הגאון מהור״ר ישראל רבינוביץ** זצ״ל, משרשרת היחוס **של רבנים וגאונים מפורסמים. אף הוא עצמו היה מפורסם בתור גאון בנגלה ובנסתר, והיה ידוע כמקובל גדול, צדיק ובעל מופת — ואף היה מחלק קמיעות**

---

1) הכוונה לרבינו הגר״א מוילנא זצוק״ל.
2) לפי ההערה לפירוש באורי הגר״א זצוק״ל במשניות, סדר נזיקין, מסכת עבודה זרה, משנה ה׳ וכן ב„לקוטי הגר״א״ בסוף סדר זרעים וכו׳.
3) מתוך שער הספר: „גופי הלכות״, ח״א, והוא חידושים וביאורים על מסכת נדה... שחיבר הגאון ר׳ יעקב זצ״ל אב״ד ק״ק לודבינובו, דפוס ווארשה, תקפ״ב.
4) לפי „דעת קדושים״ להר״ר אייזנשטאדט, עמ׳ 37.
5) מתוך „תלפיות״ לר׳ יהודה הלוי לעוויק ודובעריש ירוחמזאהן, מאסף ספרותי, ברדיטשוב, תרנ״ה, שם במאמר: „על פינסק, קארלין ויושביהן״ לשמואל מנדיל הלוי רבינוביץ, עמ׳ 15.
6) לפי מה שמסר המנוח ר׳ אלחנן ליפשיץ ז״ל לכותב הטורים הללו.
7) לפי המאמר: „הרב משה-צבי זצ״ל״ בספר „הא-ראדעץ״.

לסגולה. רבנים היו באים אליו לקבל עצה בעניני ציבור וקהל (כגון בנדון אישור הצוואה המסובכת של ר' שאול מקארלין ז"ל — ביחד עם הרב הגאון רבינו יעקב הלוי ליפשיץ זצ"ל) [8].

רבינו משה-צבי זצוק"ל לא השאיר אחריו ספרים, אך בנו הרב הגאון ר' יהושע-יעקב זצ"ל, ממלא-מקום אביו, הוציא לאור קונטרס „חידושי הלכות ואגדות" מאביו זצ"ל (ראה ספר „ישועות יעקב"); אפשר להיוכח מתוך אותם דברי-תורה על עוצם גדלותו וגאונותו בתורה; הוא אינו מפלפל סתם אלא חותר לפשט בגמרא או ברמב"ם או בתוספות ולפעמים הוא אף מסתייע באבן-עזרא זצוק"ל. ראוי לציין כי על כל צרה שלא תבוא היה היהודי רץ אל הגאון ר' משה-צבי זצוק"ל או אל בנו רבינו יהושע-יעקב זצוק"ל [9].

בערך בשנת תקפ"ב, כשבנו היה כבן עשרים, מסר לו רבינו משה-צבי זצ"ל את כסא הרבנות בהורודץ והוא עצמו התישב בקהילת אנטופול; הוא נפטר בשנת תרכ"ב ושם מנוחתו כבוד [10].

ראוי לספר בזה מה שקרה פעם [11]: בתקופת כהונתו של מרן הגאון ר' משה-הירש זצוק"ל באנטופול, נמצא צעיר נוצרי („שייגעץ") הרוג לפני חג הפסח. בעיר פרצה מהומה ומבוכה, משטרה, סכנת עלילת-דם — — — אך הגאון הצדיק הרגיע את היהודים:

— אין דבר, אל פחד! יהא בסדר, ידעו!... ידעו!...

וכששאלוהו — השיב:

— ה„שייגעץ" בעצמו יגיד ויספר!...

וה„שקץ" מוטל מת, כפגר מובס. אך ה נ ה ק ם ה„שייגעץ" לאחר המוות והצביע על הרוצח שרצח אותו; באמת רצח אותו דודו כי רצה להיפטר מן היורש — ה„שייגעץ"... [12].

הרבה הרבה סבל רבינו זצוק"ל — סבל ויסורים היו מנת חלקו באנטופול [13].

לפני רבינו פינחס מיכאל'קה זצוק"ל היה רב באנטופול במשך כשנתים הגאון הגדול מו"ה ר' חיים ש' זלמן ברסלר, אב"ד מיר, נכדו של הגאון ר' יוסף-דוד זצ"ל ממיר. הוא היה חותנו של הרב הגאון ר' יחיאל-מיכל יאנושקר זצוק"ל (הגאון ר' יחיאל-מיכל וואלפסאהן בן הגאון מוהר"ר נתנאל זללה"ה אבד"ק סעלץ; ר' יחיאל-מיכל זצוק"ל יאנושקר חיבר את הספר החשוב „שפת הים" על או"ח ויו"ד [14]). הוא הי' מגדולי הרבנים בזאמוט ומספרים גדולות עליו [14*]).

בשנת תרכ"ד עלה על כסא הרבנות באנטופול הגאון והצדיק המפורסם מרן ר' פינחס מיכאל'קה זצוק"ל בהרב הגאון ר' יצחק-אייזיק ובן מרת בת-שבע (בתו של הגאון ר' פינחס אבד"ק שרשובה), הוא דור ששי להגאון מ' אליעזר מקרקוב (שם משפחתו — מרגליות בהגאון מ' שמואל-שמלקה זצוק"ל [15]). — תרחב היריעה מהשתרע באם נבוא לתאר ולפרט את כל גודל ענוותו וצדקתו שלא היה להם גבול כמדומה — אף אין בכוח בר-אנוש פשוט לרדת לעמקותו

---

8) שם. 9) שם. 10) שם.

11) סיפר את הדבר לכותב הטורים הללו, המנוח ר' אלחנן ליפשיץ ז"ל; הוא גם העיר, כי אינו יודע פרטים ברורים על אותו מעשה כיצד ואיך התרחש הדבר.

12) מפי הנ"ל. לא ידוע לנו בדיוק על השנה, שבה ארע אותו מאורע.

13) לפי המנוח ר' אלחנן ליפשיץ ז"ל.

14) עיין בשער ובספר „שפת הים" לרבינו יחיאל-מיכל וולפסון זצ"ל.

14*) לפי מכתב מהרב הגאון ר' שמואל וואלקין מניו-יורק.

15) עיין „דעת קדושים" להר"ר אייזנשטאדט, עמ' 183 ועוד. מעולם לא חתם הגאון מ' אליעזר בשם משפחתו מרגליות; הוא כיהן בתור אבד"ק ברודי בשנת תע"ד ולאחר מכן כאב"ד אמסטרדאם ונתן שם הסכמות לספרים, בתוך אלה על חיבור „ראש יוסף", אמסטרדאם, תצ"ו. בסוף ימיו נתקבל לצפת ושם נפטר בחול המועד סוכות, תק"ב (לפי ספר „תבואת הארץ" ולפי „דעת קדושים" הנ"ל). כשעלה על כסא הראב"ד של קהילת אמשטרדאם, הטביעו שם לזכרון יום בואו שמה — מטבע זכרון (מדליה) של כסף ועליה דמות צורתו הקדושה; מצדה האחת של המטבע חרות: „מוהר"ר אליעזר בן מוהר"ר שמואל אב"ד דק"ק בראדי". ומעברה השני: „נתקבל כאן יום ד', ז"ך אלול, תצ"ה לפ"ק" וכו'. למטה במטבע חרותות כמה מלים מפסוק תהלים ור"ת. בנדון המטבע הנזכרת ערך רבינו הר"י עמדין זצוק"ל שאלה ותשובה מס' ק"ע בחלק א' מספרו: „שאילת יעב"ץ", בה התריע על חקיקת צורתו של הגאון הקדוש והצדיק על גבי המטבע. ואמנם לאחר מכן פקד השר לגנוז את המטבע (עי' ב„דעת קדושים", עמ' 182, על משפחת רוקח ושם עמ' 186 וכו').

וגדלותו בתורה, בנגלה ובנסתר! יש כמדומה לייחד ספר על תולדותיו וכל פרשת גדולתו ומעשיו. יש רק לציין כאן בקיצור, כי מקרוב ומרחוק היו נוהרים אל הצדיק הזה כדי להתברך מפיהו ולהיושע ישועת הגוף והנפש בזכותו. אפילו שלא מבני-ברית היו פונים אליו כדי להתברך מפיהו. והגאון הצדיק היה מעיר על כך: „אגוי דארף אויך לעבען!"[16]). מטבעו סלחן ומעביר על מדותיו, הרי הקפיד על נקודת-האמת. ראוי לספר בזה עובדה בקשר לכך: הי' מעשה ביהודי מאנטופול שהעיד עדות-שקר בפני רבינו — וישאל את פי העד שלש פעמים: „אינך מגיד אמת!" התחצף העד בפני רבינו — ורבינו הקפיד על כך. הלך העד והתחיל לנבוח כמו כלב ר"ל. באו וסיפרו לצדיק — והשיב רבינו כי אין כבוד עצמו חשוב בעיניו! אך כבר לא עזר דבר, והאיש נבח כבר עד יום מותו[17]).

רבינו פינחס-מיכאל'קה זצוק"ל נפטר ביום י"ז אדר שנת תר"ן[17*]) ומנוחתו כבוד בבית העלמין הישן באנטופול, בקצה רחוב זניבסקה.

יליד אנטופול הוא גם הצדיק המפורסם וקדוש עליון, הגאון האדיר רבינו מרדכ'לה ויצל-רוזנבלאט זצוק"ל בעל הספר „הדרת מרדכי", ח"א וח"ב, בדרושי הדרן על הש"ס. הוא נולד באנטופול ונתקבל שם בתור מורה-הוראה בתקופת-כהונתו של מרן הגאון ר' פנחס-מיכאל'קה זצוק"ל; משם נתקבל ועבר לכהן בכהונת הרבנות בעיירה בוטן ומשם עלה על כסא הראב"ד של העיירה קרליץ; אח"כ עבר לכהן בכהונת הרבנות בתור אב"ד אושמיאני ולבסוף עלה על כסא הרבנות בתור אב"ד העיר סלונים[18]). מספרים, כי כשנודע באנטופול כי ר' מרדכ'לה קיבל כתב-רבנות מבוטן באו אליו בטענות: למה ומדוע? אם חסרה לו פרנסה — יוסיפו לו על השכירות!... ויען להם הצדיק זצוק"ל בערך:

משל לריבה המשרתת בבית העשיר ולבסוף היא מחליטה ובוחרת להינשא לבחור עני ולגור בחדר צר בדחקות ועוני, במקום בבית הגביר המרווח והמלא טוב, כי ברצונה להיות בעלת-בית בפני עצמה!... אין לו שום טענות לאנטופול![19]).

אם נבוא לתאר את גודל צדקתו, ענותנותו, גאונותו בתורה, מסירות נפשו למען כל נפש מישראל, רוח קדשו וגודל לבבו, ואת המופתים ומעשי הפלאות הקשורים בשמו של מרן הצדיק הזה, אשר לא נוכל לרדת לעמקם וגבוהים הם מבינתנו הקצרה — תרחב היריעה עד כדי ספר בפני עצמו. ברצוננו להביא בזה רק כמה דברים שלא מצאנו במקורות אחרים, שיירשמו לזכרון בספר לדורות יבואו[20]).

רב אחד סיפר[21]) כי בדידי' הוה עובדה שביקר פעם בשליחות מרב וגאון גדול ומפורסם — שלא התקיים זרעו ר"ל — אצל ר' מרדכי'לה זצוק"ל; וכשבא לפני רבינו עם מכתבו של השו-

---

16) לפי תולדות רבינו ב„דרשות הרפ"ם", ניו-יורק, תשי"ט, עמ' 10. ראוי לציין כי ברשותו של רבנו היו נמצאים כתבי-יד חשובים, כגון „שו"ת גאוני קדמאי" (כפי שמובא בפירושו למסכת נזיר) וכן חידושי תורה של הג"מ אברהם-יהושע-השיל זצוק"ל. הוא מציין בהקדמה לפירושו למסכת נזיר כי יש ברצונו להוציא לאור שו"ת להגר"ר העשל זצוק"ל שעדיין לא הוצאו לאור. (עיין „דעת קדושים", עמ' 86 ועמ' 91—93).

17) מפי המנוח ר' חנ'צ'ה לפשיץ ז"ל.

17*) לפי תולדות רבינו ב„דרשות הרפ"ם" הנ"ל.

18) את הפרטים הנ"ל על רבנו הגאון הצדיק ר' מרדכי'לה זצוק"ל הוצאתי מתוך מאמרו של ר' יעקב מיירים קולודנר המופיע להלן בספרנו הנוכחי. קיימת ביבליוגרפיה עשירה על רבנו. ר' מרדכי'לה נולד ג' אייר, תקצ"ז באנטופול לאביו ר' מנדל זצ"ל, איש ישר וירא-שמים שהתפרנס מיגיע כפיו. אחיו של ר' מרדכי'לה גרו באנטופול; אחיו ר' מאיר-יוסף זצ"ל היה מלמד לבחורים מביני גמרא; הוא היה למדן חשוב, דייקן ומצויין בעמקות הסברא (לפי ר' י"מ קולודנר שלמד אצל אחיו של רבנו זצוק"ל).

19) מפי ר' חנ'צ'ה ליפשיץ ז"ל.

20) על הרבנים והרבנות באנטופול יש כמדומה לערוך ספר בפני עצמו — ואולי לכשירחיב, נקווה שיוצא הדבר לפועל.

21) לפי הר"ר י"מ קולודנר ששמע עובדה זו מפי הרב שביקר בשליחותו של הגאון אצל ר' מרדכי'לה זצוק"ל (עיין במאמרו של ר' י"מ קולודנר נ"י להלן, המביא את הדברים בעילום שם מפני כבודם וגודל חשיבותם של האישים המעורבים במאורע!).

לה, לא שאל אותו דבר, אלא אמר לו תיכף ומיד:

— לך ואמור לו שיפייס את ה„כלה" הראשונה שלו אשר השיב אותה ריקם!

וכאשר חזר השליח לשולחו שאל השליח את הרב:

— מאחר שמר כתב כבר מזמן לר' מרדכי'לה על העניין — למה שלח אותי אליו? — — —

לתמהונו הרב השיב לו הגאון שלא כתב אליו בכלל ולפלא בעיניו כל הדבר; אי-לכך יסע אל הצדיק בעצמו — וכך עשה. אך לידי פיוס לא בא הדבר[22]).

סיפר פעם הרב הגאון הישיש אב"ד טראב זצוק"ל, מחותנו של ר' מרדכי'לה, כי הוה עובדה ופעם באה אליו, אל הרב מטראב, אשה אחת מעירו והתלוננה לפניו כי איננה יכולה לישון בלילות — והיא חולה מסוכנת, ממש סכנת-מוות: דהיינו, בלילות מופיעים בפניה כעין רוחות ומזיקים ואינם נותנים לה לישון ומדריכים את מנוחתה! הרב הישיש בירך אותה והתפלל עבורה אך ללא הועיל. האשה נפלה לרגלי הרב ולא עזבה אותו, עד שנאלץ לרשום על פתקא: „בגזרת הרב שלא יגעו בה לרעה!" הרב שם את הפתקא במין כיס וציווה אותה לשים אותה תחת הכר והיא נתרפאה. אך כעבור זמן נאבד ממנה הכיס וחזרה הצרה — שוב הדריכו את מנוחתה ושוב באה אל הרב; הרב פנה למחותנו ר' מרדכי'לה זצוק"ל בשאלה מה עליו לעשות בנדון; אז הזהיר על חשיבותה של גזרת הרב הצדיק, ונאלץ לכתוב הפעם בנוסח אחר[23]).

ומעשה באשה עגונה אומללה בעיר אושמיאנה. אשר היתה נכנסת לבית הרב הצדיק ומתנה את מר גורלה. קרא הרב לאסיפה רבתי בענינה — ונתקבלה ההחלטה להקים שלש קירות במחובר לביתו של הרב ולפתוח שם חנות לאשה העגונה.

ויהי היום ואל החנות נכנס „פריץ" והזמין אצל האשה סחורה בארבעים רובל בערך — ומכיוון שלא היתה לה הסחורה בחנות, הלכה לסיטונאי על מנת לקבל ממנו את הסחורה המוזמנת; לאחר זמן מועט חזר הפריץ והושיט לה שטר-כסף של מאה רובל; נכנסה האשה לבית הרב וביקשה שיתן לה בינתים את העודף המגיע לפריץ — ואת שטר הכסף השאירה אצל הרב.

והנה חזר הפריץ ובא בצעקה: טעות היא בידיו — הוא נתן לה שטר של חמש מאות רובל במקום מאה!... רצה האשה בבהלה אל הרב וסיפרה לו את הדבר. השיב לה הצדיק ופקד שתקרא את הפריץ אל הרב פנימה. נכנס הפריץ בצעקות. אך הרב פנה אליו אל הפריץ:

— שייגעץ איינער — און מזונות!? — —

ואז הכירה האשה שהלה — הפריץ — הוא בעלה... הרב נהג בתקיפות רבה במקרה דנן: האשה קיבלה מהבעל המעגן כמה מאות רובל, כפי הנראה, הצדיק עמד על דעתו כי היא תתגרש מן הבעל כי חיים כבר לא יהיו ביניהם: האשה נתגרשה ושוחררה מכבלי העיגון — הלה נתן לה גט וחסל![24]).

רבינו היה לוחם קנאי לכבוד אבינו שבשמים; בשבתו על כסא הרבנות בסלונים היה נוהג לצאת בלילות שבת קודש ברחובות, והיה מצליח למנוע חילול שבת ופריעת המוסר על-ידי בני-הנוער ה„סוציאליסטים" בחברת הצעירות וכו'[25]). קדוש עליון ומפורסם כבעל רוח-הקודש וחוזה נסתרות, צדיק נשגב — היו נוהרים אליו המוני אנשים ונשים מכל המעמדות והחוגים לקבל מפיו ברכה, עצה ותושיה — להיושע ולהתברך בזכותו; מרוב מבקרים היו נאלצים להמתין יום או יומיים ויותר עד שאפשר היה להגיע ולהתקבל אצל הצדיק; אפילו רבנים ומלומדי-מדע מכל גלילות רוסיא היו באים אל הרב. מרוב אנשים קשה היה לאורחים וזרים למצוא מקום לינה ורבים היו נאלצים ללון בחוץ מתחת לאהל העגלה או באהלים שסודרו והוקמו עבור האורחים והזרים עד שיוכלו לבסוף להגיע אל הצדיק. ביום השבת לא היה מקבל שום איש

22) לפי הנ"ל.
23) לפי הנ"ל.
24) מפי המנוח ר' חנ'צ'ה ליפשיץ ז"ל.
25) לפי ר' י"מ קולודנר הנ"ל.

מהמבקרים, כי יום השבת היה קודש רק לענינים שבקדושה. שום כסף פדיון לעצמו לא היה מקבל, ברם אם מי שהוא רצה, היה מניח את הכסף בקופסת צדקה שהיתה שם, מבלי שנודע מי שם את הכסף. — רגיל היה לעשן מקטורת ארוכה ביותר [26]).

בערך בשנת תרס״ג, ביקר ר׳ מרדכי׳לה באנטופול: הוא השתתף שם בדין ברירה במשפט הרבנות שנתחלקה בין הרב הגאון ר׳ צבי-הירש רבינוביץ׳ זצ״ל ובין הרב הגאון ר׳ משה ברמן זצ״ל; ישבו בדין הרב הגאון ר׳ יוסף זצ״ל מסלונים, הרב הגאון ר׳ בן-ציון זצ״ל מבילסק ור׳ מרדכי׳לה זצ״ל. האורחים רמי-המעלה נתעכבו בעיירה במשך ימים אחדים ואף דרשו ביום השבת בבית-הכנסת הגדול של אנטופול [27]).

לאחר הסתלקותו של רבינו פינחס מיכאל׳קה זצוק״ל נתחלק כסא הרבנות באנטופול: חתנו הרב הגאון רבינו משה בהרב ר׳ שרגא-פישל ברמן זצ״ל, הדיין ומורה-הוראה דמתא [28]), נתקבל לכהונת הרבנות באנטופול בשנת תרנ״ב, עזב את העיירה והגר לארצות הברית, מקום שם נתקבל לכהונת רבנות נכבדה וחשובה בלוס-אנג׳לוס אשר בקליפורניה [29]). אז הוכתרו על כסא הרבנות באנטופול הרב הגאון רבינו ר׳ צבי-הירש רבינוביץ׳ מצד אחד, — והרב הגאון ר׳ דוד׳ל רושקין — מצד שני [30]).

הרב הגאון ר׳ דוד׳ל זצ״ל, היה בן משפחה מיוחסת ביותר, מגזע רבינו בעל התוי״ט זצוק״ל וכו׳. דודו היה הגאון המפורסם רבינו נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי״ב) זצוק״ל מוולוז׳ין אשר ביקר אצלו באנטופול; ר׳ דוד׳ל זצ״ל היה מתפלל בבית-המדרש חומה; מנחה ומעריב היה מתפלל בביתו והיה לומד בין מנחה למעריב „אורח חיים״ לפני המתפללים. בשבת הגדול ושבת-שובה היה דורש לפני העם והיה מתחיל במאמר: „מכי סליק ר׳ אבא וכו׳ יהא רעוא וכו׳״; „מצויין היה בלשון לימודים וצחות דיבורו. אישיותו הנפלאה ומידותיו המצויינות השפיעו השפעה עצומה על הקהל — והיתה להם יראת-הכבוד בפניו; גדול בתורה וחכמה, מצויין ביראת שמים, חכם ופיקח, גאון חריף ומטיף נאה — וידיו רב לו בדיני-תורה ומשפט בין אדם לחברו״. בעלי-הבתים תמכו בו ביד רחבה — מלבד ההכנסה שהיתה לו ממכירת שמרים — כי זקוק הי׳ לסכומים ניכרים למטרות-ריפוי במעינות הרפואה בחוץ-לארץ; לאחר-מכן נתקבל לכהונת הרבנות בתור אב״ד בקהילת סמיאטיץ׳, פלך גרודנה, שם היה אומר שיעורי גמרא בבית-המדרש. באותה קהילה גדל שמו עוד יותר: היריבים ובעלי-דין שהיו באים להתדיין בפניו, היו מקבלים את פסק-הדין שהיה פוסק, ביראת הכבוד. לרוב היה מביא לידי פשרה בין בעלי-הדברים, לשביעת רצונם של שני הצדדים היריבים, וקרה גם שהללו היו הופכים לידידים ביניהם [31]).

אשתו של ר׳ דוד׳ל בזיווג שני — הרבנית ליפשה ז״ל — היתה מצויינת בצניעותה ונדיבות לבה, ביראת שמים ובשכל טוב, חכמה ופקחית, מבינה ויודעת תורה, מלומדת בחכמה ומדע — „צדקנית תמימה ומהוללה״ [32]). נפטרה בארץ הקודש לפני שנים מספר בירושלים עה״ק.

הגאון ר׳ דוד׳ל נפטר בסמיאטיץ׳ ושם מנוחתו כבוד.

הרב הגאון ר׳ צבי-הירש ב״ר עקיבא הכהן רבינוביץ׳ זצ״ל נתמנה למורה צדק ולאחר-מכן

---

26) לפי הנ״ל.
27) לפי הנ״ל; לפי דבריו לא היתה זו מחלוקת ניכרת.
28) לפי הנ״ל.
29) הוא נתקבל בתור רב ראשי של בתי-הכנסת האורטודוקסיים דהתם.
30) מצדדיו של רבנו ר׳ דוד׳ל זצ״ל נקראו בעיירה בשם: „טשאפליעס״ — ומצדדיו של רבנו ר׳ צבי-הירש זצ״ל כונו בשם: „גאגעס״. לפי הרי״מ קולודנר לא היתה ביניהם מחלוקת חשובה.
31) לפי הרי״מ קולודנר במאמרו הנ״ל. הוא מעיר כי בתקופת כהונתו של ר׳ דוד׳ל כרב באנטופול, נתעכבו בעיירה ונסתופפו שם גם הרב הגאון ר׳ יצחק (איצל) קוסובסקי זצ״ל — לאחר זמן אב״ד יוהאניסבורג שבדרום-אפריקה וכן הרב הגאון ר׳ מאיר ברלין זצ״ל, בנו של רבנו הגאון הנצי״ב זצוק״ל — והשתלמו שם בלימודי התורה אצל ר׳ דוד״ל זצ״ל; היו לומדים בבית-המדרש „חומה״ וכשעבר ר׳ דוד׳ל לכהן כאב״ד סמיאטיץ׳ למד אצלו הרי״מ קולודנר שיבל״ח; ר׳ דוד׳ל זצ״ל קרב אותו — לפי דבריו — כאב את בנו, בארוחה, אכסניא וכו׳.
32) כלשונו של הרי״מ קולודנר נ״י.

לרב בעיירה אנטופול[33]). ראוי לספר בזה את העובדה דלקמן הקשורה באישיותו של ר' צבי-הירש זצוק"ל[34]).

בכיבוש אנטופול על-ידי צבא הפולנים מידי הבולשביקים נהרגו כארבעה או חמשה יהודים על-ידי הפולנים, כי חשדו אותם בנטיה לבולשביקים. הקדושים נהרגו בעלילת-שוא בביתו של פומרניץ ז"ל. לפי המסופר[35]), הרי כשנסוגו הרוסים נכנס בהחבא, מבלי שבעל הבית היהודי ירגיש בו, חייל אדום אל תוך מסדרון הבית, עלה בסולם לעלית הגג והסתתר שם; שנים שלשת החיילים הנשארים ברחו. היהודי כפי הנראה, אף לא ידע מי מסתתר אצלו בעלית הבית, אך החיילים הפולנים המתקדמים הבחינו מרחוק כי החייל האדום נכנס הביתה, פרצו הביתה ושאלו את היהודי היכן כאן החייל האדום? הלה ענה לפי תומו כי אין כאן „בולשביק"... חיפשו הפולנים בעלית הגג ומצאו את החייל המסתתר — ויהרגו הפולנים את בעל-הבית ועוד שלשה יהודים — ביניהם שנים מהכפר דמידיבשצ'יזנה או מכפר אחר. ביחד הרגו כפי הנראה ארבעה-חמשה יהודים, שחשדו בהם כי הנם נוטים לבולשביקים. ר' הירש זצוק"ל, הרב הישיש, ציווה אז על ר' חנ'צ'ה ליפשיץ שילך לבקש מהפולנים שירשו להביא את הקדושים לקבר ישראל. הלך ר' חנ'צ'ה אל מפקד הפלוגה הפולני ("Rotmistrz") וביקש ממנו להרשות לקבור את ההרוגים הקדושים. ענה מפקד הפלוגה קשות ר"ל — שיאכלום הכלבים (A niech je psy... jadą!) חזר ר' חנ'צ'ה ריקם כלעומת שבא ויספר לרב הישיש על תשובתו של העריץ הפולני. פקד הרב שוב פעם:

— לך אל הפולנים — והשתדל שירשו להביא את הקדושים לקבר ישראל!

טען ר' חנ'צ'ה ז"ל: כיצד אפשר לעשות את הדבר — והלוא סכנת-נפש!...

פקד הרב:

— אף על פי כן, לך והשתדל! — והלך לו.

לאחר כרבע שעה שוב הופיע הרב הישיש:

— אני גוזר עליך בגזרת מרא דאתרא — לך והשתדל שירשו להביאם לקבר ישראל!

חזר ר' חנ'צ'ה אל ה„רוטמיסטש", עמד והתחיל בוכה.

שאלהו המפקד לסיבת בכיו. השיב לו ר' חנ'צ'ה כי דת-ישראל אוסרת שלא להביא את הקדושים לקבורה — — —

נעתר לבסוף הרשע הפולני והרשה להביא את הנרצחים לקבר ישראל...

וכשחזר ר' חנ'צ'ה אל הרב אמר לו הרב:

— אהא, זעהסטו!...

יצא ר' חנ'צ'ה עם ר' נחמיה הטייח (ר' „נחמי' דער מוליאר"), לעסוק בדבר המצוה; יתר אנשי ה„חברה קדישא" פחדו להשתתף בעבודה המסוכנת. הוא ור' נחמיה נרתמו בעצמם בעגלה, כי לא השיגו סוס — ויסחבו בעצמם את העגלה עם הקדושים והביאום לקבר ישראל. וכשחזר ר' חנ'צ'ה פקד הקצין הפולני:

— בדרך מגשר הברזל של חודלין ועד הכפר זניביה מוטלים כמאה ושמונים הרוגים בערך — חיילים אדומים („בולשביקים"); לך וקבור אותם!

נכנס ר' חנ'צ'ה ז"ל אל היהודי ויספר לו על הצרה החדשה. נתרגז היהודי: „א שווארצער חלום צו זיין קאפ". (לראשו של הקצין).

הלך ר' חנ'צ'ה ומצא שני „שגצים" מבני הערלים ויקברו בקבר אחים כשמונים חיילים אדומים מאחורי היער אשר מעבר לכפר זניביה. בין ההרוגים היו גם חיילים יהודים מהצבא האדום שנקברו יחד עם החיילים הערלים ונשארו קבורים שם עד היום הזה (בשדה הבודד) ובזמן האחרון — כפי שהוסיף ר' חנ'צ'ה ז"ל — כמעט שכבר אי-אפשר היה להכיר לגמרי את הקבר; כך נשארו החיילים, הקדושים היהודים, קבורים שם מבלי שהביאום לקבר ישראל! את המיסמכים והתעודות שמצא אצל היהודים ההרוגים הוציא

33) בכלל יש לייחד את הדיבור על אישיותו של רבנו ר' צבי-הירש זצ"ל; מחוסר נתונים על תולדותיו צומצמו בזה הדברים בנדון.

34) מפי המנוח ר' אלחנן ליפשיץ ז"ל, אשר בדידי' הוה עובדה כפי שמסר בזמנו. אז עדיין חי הרב הישיש ר' הירש זצ"ל.

35) מפי ר' חנ'צ'ה ליפשיץ ז"ל.

ולקח ר׳ חנ׳צ׳ה על מנת לשלוח לנשותיהם ומשפחותיהם שלא תישארנה הנשים עגונות אומללות.

לאחר המלחמה, נתקבל כרב אב״ד באנטופול, הרב הגאון ר׳ משה וולפסון זצ״ל, בנו של הגאון האדיר ר׳ מיכל יאנושקר, בעל „שפת הים״ [36]). גאון גדול ואישיות חשובה; הוא פעל הרבה להרמת קרן התורה בעיירה; לצערנו, נפטר בדמי ימיו בשנת תרפ״ט, בהשאירו אחריו אשה אלמנה, בן יחיד ושלש בנות. בתו הבכירה, מרת שפרה ז״ל, י״ד, נישאה לבנו של הרב הגאון ר׳ אהרון וולקין אב״ד פינסק. הבן, רבינו יצחק אלחנן וולקין עלה אז על כסא הרבנות באנטופול (בשנת תר״ץ). צדיק תמים, למדן מובהק, עומד על משמרת קהילתו — ויחד עם בני קהילתו ניספו בשואה.

בתו השניה של רבינו משה וולפסון זצ״ל נישאה לבנו של ר׳ אביגדור סירוטה [36*]). הוא ר׳ חיים, תלמיד ישיבת מיר. הבת השלישית נישאה לבנו של אב״ד ז׳אבינקה זצוק״ל (הבן עלה אז על כס הרבנות בז׳אבינקה). — בנו יחידו של ר׳ משה זצ״ל, הוא ר׳ יחיאל מיכל זצ״ל, למד והמשיך בישיבות. אך הנה עלה הכורת על יהדות פולין ובתוכם על קהילתנו הקדושה — והרב הגאון ר׳ יצחק אלחנן, הרב אב״ד האחרון של קהילת אנטופול, יחד עם משפחתו וכל צאצאיו של רבינו משה זצ״ל, יחד עם אשתו האלמנה ניספו; ינקום היושב במרומים את נקמת דם עבדיו השפוך [37]).

36) על הגאון ר׳ מיכר יאנושקר זצ״ל ראה למעלה.

36*) על סופו האיום של ר׳ אביגדור סירוטה ז״ל סיפר בזמנו ר׳ חנ׳צ׳ה ליפשיץ זצ״ל (על כך מסרו כנראה הגויים בעיירה לר׳ אלחנן ליפשיץ לאחר שובו מגלותו ברוסיא, לאחר המלחמ ה, לעיירה החרבה): „לאחר שפלשו הגרמנים לרוסיא ונכנסו לעיירה אספו את יהודי העיירה בשוקה של אנטופול; המוני היהודים נקהלו בשוק ובתוכם גם ר׳ אביגדור סירוטה ור׳ יודל ליפשיץ ז״ל (אביו של ר׳ חנ׳צ׳ה). אחד הגרמנים שאל: — „ווער זינד היער די שענסטען יודען?״ (מי הם כאן היהודים הנכבדים ביותר?). היהודים הצביעו לתומם על ר׳ אביגדור סירוטה ז״ל ועל ר׳ יודל ליפשיץ ז״ל. שלף הגרמני את אקדחו, ירה בהם והרגם בו במקום — בשוק!״

37) יש להרחיב את הדיבור על הגאונים החשובים ר׳ משה וחתנו ר׳ יצחק-אלחנן זצוק״ל, רבה האחרון של אנטופול; לפי חשיבותם וכבודם זכו להערכה

בבית-מדרשו של ר׳ פנחס-מיכאל׳קה זצוק״ל למד גם הרב הגאון ר׳ יעקב-חיים ב״ר מרדכי ז״ל גרינברג; הוא נולד בשנת תר״ך באנטופול, סבו היה המופלג בתורה ויראה, ר׳ נתן ז״ל — ומצד אמו היה ר׳ יעקב-חיים נכדו של המופלג בתורה ויראת שמים ר׳ חיים חומסקר ז״ל; אביו של ר׳ חיים ז״ל הי׳ ר׳ יעקב ז״ל — מתמיד וחריף גדול. אשתו של ר׳ יעקב-חיים היתה אסתר, נכדתו של הגאון האדיר ר׳ יהושע-יעקב זצ״ל אב״ד הורודץ [38]) — ולאחר פטירתו בשנת תרס״ג עלה ר׳ יעקב-חיים במקומו על כסא הרבנות בהורודץ. הרב יעקב-חיים נשאר יתום משחר נעוריו, כי הוריו מתו במגפה שהשתוללה אז. ר׳ פינחס מיכאל׳קה זצוק״ל התעניין מאד בתלמידו זה. כעבור זמן למד ר׳ יעקב-חיים בתור פרוש בכולל האברכים של קובנה בתקופת רבינו רשכבה״ג ר׳ יצחק-אלחנן זצוק״ל. — לאחר שחזר לוהורודץ נכנס מיד לעסקי הרבנות; בתחילה רק עזר לחותנו-זקנו ר׳ יהושע-יעקב זצ״ל אך לאחר מכן עברו לידיו כל תפקידי הרבנות בעיירה; אשתו וחמותו עסקו בפרנסת הבית והוא עסק ברבנות ומכל זה הוציאו בקושי את פרנסתם. הוא היה גבה-קומה ובעל הדרת פנים, פניו הפיקו טוב-לב וקדושה — והכל אהבו וחיבבו אותו; ענותן ובורח מן הכבוד ובכל זאת השפיע על רבים; במצב הקשה ביותר, היה אוהב להביא אורחים הביתה, עוברי-אורח עניים והיה מפיח תקוה בלבות הנדכאים בדברי ניחומין, נותן להם את ברכתו ומלווה אותם בדרכם. במלחמת העולם הראשונה — בשנת 1915 — עזב את העיירה יחד עם הפליטים ונפטר ביקטרינוסלב [39]).

מבאי-ביתו של רבינו פינחס מיכאל׳קה זצוק״ל הי׳ גם הרה״ג ר׳ משה-זליג אולשאניצקי זצ״ל, למדן מופלג שישב באנטופול ולאחר מלחמת העולם הראשונה עזב את העיירה והגר

הרבה יותר מורחבת ומפורטת. כאמור כבר למעלה, הרי בכלל, יש לייחד מונוגרפיה מפורטת על רבני אנטופול וגדוליה — ביניהם צדיקים וגאוני-עולם אף בתקופה האחרונה שלפני השואה.

38) מרת אסתר ז״ל היתה בתה של הרבנית איטקה-רחל בת הרה״ג אב״ד הורודץ ר׳ יהושע-יעקב זצ״ל (לפי הרי״מ קולודנר הנ״ל).

39) ספר „הארადעץ״, עמ׳ 33 וגו׳.

לארצות-הברית. הוא חיבר פירוש להגדה של פסח בשם „גפן ממצרים", ווארשה, תרנ"ד [40]). נפטר בארצות-הברית ומנוחתו כבוד בעיר ניו-יורק.

מטובי העיר בתקופתו של ר' פינחס-מיכאל'קה זצוק"ל היה גם הרה"ג ר' נתנאל-חיים (פאפע), זצ"ל, למדן מובהק, איש-תרומות שהי' גם ידידו של רבינו ר' מרדכה'לה זצוק"ל. ר' נתנאל-חיים זצ"ל חיבר ספרים חשובים ומו-עילים [41]). בשנת 1869 יצא עם רבינו ר' פינחס מיכאל'קה זצוק"ל למרחקים לפעול לטובת הנשרפים שסבלו בשריפה הנוראה שפרצה אז באנטופול ושבה עלתה כמעט כל העיירה באש. הם הגיעו אז עד לעיר הבירה פטרבורג. בכל מקום קיבלו אותם בסבר פנים יפות והודות להם נבנתה העיירה מחדש [42]). ר' חיים-נתנאל פאפה זצ"ל נפטר בירושלים.

בתקופת כהונתו של רבינו ר' משה וולפסון זצ"ל באנטופול, כיהן בעיירה בתור מגיד-שיעור לתלמידים, מו"ר הרה"ג ר' שלמה לוין זצ"ל. לפי אחד המקורות [43]), בא בתחילה (בשנת 1910) לעיר קוברין ושם יסד ישיבה קטנה. הוא היה תלמיד ישיבת וולוז'ין, למדן מופלג ודרשן מחונן והשפיע השפעה עצומה על תלמידיו. בערך לא-חר מלחמת העולם הראשונה עבר לאנטופול והגיד שם שיעורים לתלמידים. זכה רבינו ורבים מתלמידיו נשארו ליד מעיינות התורה, לא פירשו הימנה ותורתם אומנתם. דא עקא, כי לא רווה נחת בחייו — סבל וצער היו מנת חלקו. מנוחתו כבוד בקוברין.

40) עיין ב„פתח השער" ל„דרשות הרפ"ם" הנזכרים לעיל.

41) עיין ב„זכרון לחובבים הראשונים" מאת גראיב-סקי, חוברת ה', עמ' 15.

42) לפי דרשות הרפ"ם, עמ' קל"ג („לדור אחרון" שם).

43) לפי המאמר: „ישיבה ותלמידי-ישיבה", מאת מר מ. צינוביץ', ב„ספר קוברין", תל-אביב, 1951, עמ' 150/51 ועוד.

בתקופת כהונתו של רבינו ר' משה זצ"ל, כיהן באנטופול בתור ר"ם מו"ר הרב הגאון ר' יוסף יוזפא צבי דוידובסקי זצ"ל שכיהן לאחר מכן בתור אב"ד קהילת צ'ירניאבצ'יץ' ליד בריסק-דליטא. נולד בשנת תרנ"ז בקוברין ונודע בשם „העילוי מקוברין", מתלמידיו המובהקים של אדמו"ר הסבא מנובהורודוק זצוק"ל. לצערנו נפטר בדמי ימיו, ביום י"ד סיון, תרצ"ד. חיבר ספרי „אמרי יוסף" ח"א וח"ב על הרמב"ם. השאיר אחריו עזבון רוחני עשיר ביותר של חידושי תורה — מהם יצא לאור ספר „אמרי יוסף" ח"ג, בני-ברק, תש"ך ובס"ד עומד לצאת לאור ספר „אמרי יוסף" ח"ד [44]).

בתקופת כהונתו של רבינו ר' יצחק-אלחנן וואלקין זצוק"ל באנטופול, הגיד שם שיעור בגמרא, הרה"ג ר' אשר ילוביץ' זצוק"ל. למדן מובהק, תלמיד ישיבת מיר לשעבר. נשא אשה ונתקבל בתור מגיד-שיעור לתלמידים באנטו-פול. נספה בשואה הוא, אשתו וילדיו [44*]).

באנטופול הי' ידוע בזמנו הר"ר יקותיאל זצ"ל [45]), בנו של הגאון והצדיק ר' יצחק-הירש זצוק"ל. מחתניו של ר' יצחק-הירש היה גם הרה"ג ר' מאיר-זאב בר' אברהם-שמחה סמאליאטינסקי, שנתקבל בשנת תרנ"ג בתור מורה-צדק בסמיאטיץ' [46]).

44) יש להרחיב את הדיבור על גאון זה. עיין על תולדותיו בספר: „אמרי-יוסף", ח"ג, בני-ברק, תש"ך.

44*) כמדומה שהוא נרצח על-ידי הנאצים, יחד עם הקבוצה הגדולה של למדני אנטופול ומשכיליה, שהובלה ע"י הרוצחים בראשית תקופת הכיבוש, לשטחים שליד בית-הקברות הנוצרי בפרושיכ-בוסטי בדרך לכפר זניביה — ושם נהרג גם הוא יחד עם כל קבוצת הקדושים — — — מסיבת חוסר פרטים על תולדותיו צומצמו הדברים ביחס לגאון זה.

45) הוא הי' בעלה של האשה העסקנית מרת בילא חנ'קה'ס ז"ל באנטופול, אחותו של ר' אביגדור סירוטה זצ"ל.

46) עיין ב„אהלי-שם" של גוטליב.

פרק שני:

אישים וגדולים ילידי אנטופול בתפוצות הגולה ובארץ הקודש.

אנו מוצאים מזכרת ראשונה משנת תקצ״ד על יוצא אנטופול שחי בארץ הקודש — בסיון, תקצ״ד (ביום ה-15 ליוני, שנת 1834 — לפי ספירתם), פלשו לעיר צפת שודדים מן הכפרים שנתחברו עם הערבים העירוניים; הללו התנפלו על העדה היהודית בעיר, בזזו ושדדו את כל רכושם, פשטו אנשים ונשים עירומים מלבושם ויגרשום עירומים מן העיר — ואת הנשארים הן זכרים והן נקבות עינו: את הזכרים למשכב-זכר ואת הנשים אנסו ויטמאו; קרעו את כל ספרי-התורה והתפילין וישאירו את העיר שמה ושאיה במשך שלושים ושלושה ימים, עד שעלו בתוכה נחשים ועקרבים ונמרים — כן בצפת וכן ביתר העיירות; הפורענות נתרחשה לאחר הדבר שפרץ אז בכל הארץ: ערביי צפת התנפלו אז ברשיון-המושל על יושביה היהודים, פשטו בגדיהם, גרשום מן העיר וכו׳. באותו זמן חי בצפת רבינו הגאון בעל „תקלין חדתין״ — ואף ממנו שדדו חלק מכספי ה„כוללים״; היהודים נמלטו אז מחוץ לעיר אל מקום הנקרא „כרום״ אשר לפי המסורת נהרגו שם חנה ושבעת בניה.

בקרב הערבים בעיר שררו בלילה לאחר הפרעות שמחה וששון!... הם שמחו על רכושם של היהודים אשר נפל בידיהם. בלילה התפרצו הערבים לחצר הרבנים הרה״ג ר׳ יעקב-הירש ממוהילוב זצ״ל ואתו חכם ספרדי; את הרב הספרדי הרגו ואת הרה״ג ר׳ יעקב-הירש פצעו בחבורות ופצעים; התפרצו לחצר, בזזו אף את בגדיהם של המתים, אנסו ויטמאו את כל הנשים שנמצאו בחצר! — — — ובבית-המדרש בצפת הסתתרו כמה זקנים וזקנות, ביניהם הרה״ג מפיטקובה והרב המגיד מק״ק סטאנוב; הפורעים התנפלו עליהם ויכום מכות נאמנות באכזריות רצח. בתוך בית-המדרש נתרחש נס גלוי ונפלא להרבני ר׳ משה מאנטיפאלע: הוא מצא לו מסתור בחלל אשר מתחת לבמה שקורים עליה את ספר-התורה; השודדים המתפרעים דקרו בחרבותיהם והיכו בהם בכל המקומות על-מנת לבדוק אולי עוד נשארה נפש חיה — אף בבגדיו של ר׳ משה הנ״ל דקרו בחרבותיהם; אך לאשרו לא גילו אותו והוא נמלט ממש מתחת ידיהם כי החרב לא נגעה בגופו אלא בבגדיו — וכך ניצל מידיהם. — הפורעים הרסו כמה בתי-מדרשות עד היסוד, קרעו ר״ל את ספרי-התורה ופרקו את יצריהם ותאוותיהם השפלים בקרבנותיהם היהודים — ולא עוד אלא שבאותה שעה נטמאו אף כל הנשים ע״י „הפלשתים הגואלים״ — הם הדרוזים ימ״ש [1]).

ידיעה נוספת על ר׳ משה נאמן, אנו מוצאים משנת תקצ״ט; הוא היה מראשי הכולל של הפרושים בירושלים עה״ק:

„הרב הישיש משה נאמן ב״ר עקיבא מאנטיפאלע, מזקני העולים הראשונים במאה הששית וחתום ע״י ראשי-הפרושים״ (לפני רבינו הרה״צ הריי״ז מסלנט) על שטר-חוב מגבאי ה„חורבה״ למשפחת אמזליג״; מקודם חי בצפת ושם היה הנאמן של כוללות הפרושים. הוא האריך ימים

---

1) מתוך ספר „קורות העתים״, מאת מנחם-מנדל מקמניץ, יצא לאור ע״י מר ג. קרסל, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תש״ו. שם, עמ׳ ל״ו. המחבר ר׳ מנחם-מנדל מספר הלאה, כי לאחר שנשאר בעירום ובחוסר כל — אפילו בלי טלית ותפילין — התיר לו הגאון בעל „תקלין חדתין״ לנסוע לחוץ-לארץ! בתנאים איומים כאלה היו חיים בדורות עברו — תחת ידם הזדונית של בני-ישמעאל — אחינו בני ישראל שהשתוקקו לחיות בארץ-הקודש! — — —

ונפטר ביום ח״י ניסן, תר״ה, ומנוחתו כבוד בהר הזיתים ממזרח לקבר זכריה הנביא״ [2]). שטר-החוב הנ״ל שניתן לעשיר הירושלמי ר׳ יוסף אמזליג הנ״ל, נגד משכנתא על חצר ה„חורבה״ בסכום של מאה וחמשים אלף גרושים וסך מאה אלף גרושים... לראשי כולל הפרושים כדי להשתמש בם לעזרה דחופה; אי-לכך מסרו ראשי כולל הפרושים (ר׳ צבי-הירש ב״ר יוסף, הר״ר משה ב״ר עקביא מאנטיפאלי, הרה״צ ר׳ יוסף זונדל ב״ר בנימין בייניש מסלאנט, הר״ר אברהם שלמה זלמן צורף, הר״ר מרדכי ב״ר אביגדור והר״ר מאיר-שלום ב״ר שמרי׳ כ״ץ) בחודש טבת, תקצ״ט (1839), לידי גבאי החורבה שטר זה: „היות הידוע שאנחנו הח״מ חכמי ורבני וממוני פקידי ומשגיחי כוללנו ק׳ אשכנזים פרושים... דפעה״ק ירושלם ת״ו... ועל דבר אמת באנו על החתום... שנת ה׳ תק״ץ ותשע ליצירה פעה״ק ירושלים תובב״א. עכ״ל [3]). „הנאמן בצפת״ מוזכר גם במכתב מירושלים: כותב המכתב נבחר עם הנאמן בצפת בשנת תקצ״ד לעמוד בין החיים והמתים שיובאו לקבורה (ולפי המודגש שם, הרי „הנאמן בצפת״ הוא כנראה הר״ר משה נאמן ב״ר עקיבא מאנטיפאלע מזקני העולים — שהעתיק לאחר מכן את מושבו לירושלים [4]).

כבר הזכרנו בפרק הקודם את הרה״ג ר׳ נתנאל-חיים פאפה זצ״ל שנפטר בירושלים. בנו היה „הר״ר ישראל-יצחק פאפע, בנו של הגאון מוהר״ר נתנאל-חיים פאפע ז״ל מאנטיפאליע, בעהמ״ח ספרים רבים ומועילים מאד״ [5]).

מפורסם בעולם המדעי היה ד״ר ישראל רבינוביץ׳, בנו של רבינו הרב הגאון והמקובל ר׳ משה-צבי זצוק״ל, אשר בשנותיו האחרונות עלי אדמות כיהן בתור אב״ד אנטופול. הד״ר רבינוביץ׳ נולד ביום ב׳ סיון, שנת תרמ״ח [6]) בהורודץ. הוא חונן בכשרונות של עילוי, זכרונו ותפיסתו היו יוצאים מן הכלל; למד בת״ת בבריסק דליטא ולאחר מכן עבר ללמוד בישיבת גרודנה. למד באוניברסיטאות שונות ורכש השכלה גבוהה ועמוקה בשטחים שונים ביחוד במקצוע הבלשנות. תירגם לצרפתית חלקים נכבדים מהתלמוד. הוציא בצרפתית ספרים: „התלמוד והרפואה״, „חוקים פליליים בתלמוד״, „מבוא לתלמוד״, „אמונת ישראל״ וגו׳. בשנת תר״ן ביקר באנטופול, הרצה אז בפני הקהל והצהיר

---

2) לפי „תולדות חכמי ירושלים״, מאת ריבלין, ירושלים, תרפ״ט, ח״ג, עמ׳ 260—261. עיין: „זכרונות קדומים״, לר״פ גראיעווסקי, עמ׳ 4; „ירושלם״, שנה י״ג, עמ׳ 245; „חלקת מחוקק״, ח״ד, וכו׳.

3) מתוך „שלוחי א״י״, מאת א. יערי, ירושלים, תשי״א, עמ׳ 786 וכן „פנקס ירושלים ועתיקותיה״ חוברת א׳, הוצאת פ. בן-צבי גראיבסקי, דפוס צוקרמן, עמ׳ ג׳.

4) שם בהערה מס׳ 6, ועוד.
אגב, בחוברת ב׳ של „זכרון לחובבים הראשונים״, תרפ״ז, מאת פ. גראיבסקי, עמ׳ 7, נזכר חתנו של ר׳ ארי׳ באמן, הרב ר׳ איזנשטין ז״ל — „ר׳ אברהם ר׳ ארי׳ה׳ס״ — שהיה „נשיא לכל ממונות של כוללות האשכנזים, והרבה עמל ויגע להרמת קרן הישוב בירושלים. ששים ושלש שנים ישב בארץ הקודש והי׳ מהעולים הראשונים, כי ר׳ אברהם הי׳ בן כ״ג בצאתם מן העיר דרוהיצ׳ין, פלך גרודנה, עיר מולדתו, בלוית חותנו הרב הגאון ר׳ חיים כהן ז״ל מפינסק, שגם הוא הי׳ בין העולים. שלשה ירחים ארכה נסיעתם — נעים ונדים בלב ים סוער בין שודדים ורודפי אניות״, — עד שהגיעו כל עוד נפשם בם לעיר הקודש צפת. ר׳ אברהם נתמנה שם לדיין. בימי הרעש בתקצ״ז נהרגו שם אשתו הראשונה, בניו ובנותיו — וישאר הוא ובתו הקטנה לבדם; בדרך נס ניצלו שניהם ויחד עם שארית הפליטה יצאו משם לירושלים; לאחר מכן נסע לארץ הונגריא עפ״י בקשתם של ראשי-העדה; הוא הי׳ גם מראשי המיסדים של קופת גמ״ח חשובה מאד בימים ההם ואף מראשוני מיסדי חברת גחש״א, כי האשכנזים סבלו אז מאד ועברו עליהם תלאות רבות בקשר לקבורת מתיהם, מכיוון שהספרדים היו מתנגדים לכך „והיו צריכים להתחנן מהספרדים לקנות מקומו של אדם״. (שם עמ׳ 10).
ר׳ אברהם ב״ר צבי הנ״ל עלה עם חותנו בשנת תקפ״ג; אשתו בזיווג שני היתה בתו של ר׳ ארי׳ נאמן. הוא נפטר בשנת תרמ״ז כבן פ״ו. בש״ס וילנא נדפסה „שיטה מקובצת״, שהעתיק מתוך כתב-יד במשך כעשרים שנה (לפי „זכרונות קדומים״, חוברת א׳ של פ. גראיבסקי, י-ם, תרפ״ח, עמ׳ 3—4 וכן פרומקין-ריבלין: „תולדות חכמי ירושלים״, ח״ג, עמ׳ 262).

5) אשתו של הר״ר ישראל יצחק זצ״ל היתה מינה, בתו של הר״ר יצחק מיכל-אליהו הכהן זצ״ל, מגדולי העסקנים הציבוריים ומגדולי הפקחים בירושלם עה״ק. אביו של הר״ר יצחק-מיכל-אליהו זצ״ל היה הגאון מוהר״ר אליעזר הכהן אב״ד יאסווין במדינת זאמוט. (מתוך „זכרון לחובבים הראשונים״, חוברת ה׳, עמ׳ 15.).

6) לפי „ד״ר. י. מ. ראבינאוויץ״, מאת ע. בן-עזרא, בספר „הארادעץ״, עמ׳ 97—94. ועוד.

כי נשאר נאמן לאמונת ישראל ועם קדושים נאמן, וכי בימי זקנתו השתדל להוכיח את טעו-תם של המשטינים על התלמוד והמעלילים עליו. ד״ר רבינוביץ׳ נפטר ביום י״ב סיון, תרנ״ב [7]). לחיבוריו ישנו ערך מדעי גדול.

יליד אנטופול היה גם רבה האחרון של הו-רודץ, רבינו הרה״ג ר׳ ארי׳ גרינמן זצ״ל. הוא הגיע להורודץ בתור פליט לאחר מלחמת העולם הראשונה, אך נתקבל שם לרב וכבר נשאר בע-יירה; היה גאון עצום, צדיק תמים ובעל מידות טובות. בעל מוח חריף, היו בחורי הישיבה וה-רבנים שבסביבה משתמשים בסברותיו ולימודו. גאון וצדיק, חריף ובקי [8]). כנראה נספה בשואה, יחד עם בני קהילתו.

7) שם וגו׳.

8) לפי „דער לעצטער רב״, מאת הרב ש. פאדא-לעווסקי, בספר „הארادעץ״, עמ׳ 35.

יליד אנטופול, כפי הנראה, היה גם הרב הגאון ר׳ יעקב גרינברג ז״ל, שכיהן בתור מנהל „בית מדרש לתורה״ בצ׳יקאגו במשך 26 שנים ופעל רבות בחינוך הנוער היהודי בארצות-הב-רית לתורה וליהדות. הוא נפטר ביום א׳ שבט, תש״ט [9]).

הר״ר אברהם-יהודה בר׳ יהושע-העשיל ז״ל מרגליות שעזב את אנטופול והיגר לארצות-הברית, יסד שם חברה — והגיד בפני הציבור שיעורים במשניות וגמרא [9*]).

הר״ר אהרן אשר וולינץ, עזב את אנטופול והיגר לארצות-הברית. למדן חשוב, חיבר והו-ציא לאור „אושר-אבות״ וכו׳.

9) לפי מאמרי-אבל ב„דער אידישער וועג״, צ׳יקאגו.

9*) עיין „קאנסטיטוציאן וההדרן פון חברה משניות שומרי-שבת״, תרפ״א, ניו-יורק.

פ ר ק ש ל י ש י :

פוליסיא — שטחה, תיאורה ודברי ימיה.

בגבולותיה המזרחיים של פולין אשר לפני מלחמת העולם השניה, משתרע חבל ארץ היוצר כעין „אגן" — שפלה שבצורתה ומבנה הנה מזכירה „ערבה" המלאה ביצות. באמצעיתו של אגן זה זורם ממזרח למערב נהר הפריפיט — יובלו השמאלי של הדניפר; לתוך יובל כביר זה נשפכים מימי כל הנהרות העוברים בארץ ביצות זו ששמה פוליסיא [1].

מצפון גובלת פוליסיא בארץ ליטא; מדרומה — בחבל ארץ ווהלין ואוקראינה; ממערבה — בחבל ארץ פודליאשה הפולנית — ובמזרחה היתה תופסת גם שטחים עצומים של בילורוסיא הסוביטית של אותה תקופה. בגבולותיה הנזכרים היא תופסת שטח של מאה ושלושים וכמה אלף קל"מ מרובעים בערך — שטח הגדול כמעט פי שלוש וחצי משטחה של ארץ שויצריא ויותר מאשר פי ארבע וחצי משטחה של בלגיא. לפי החוזה שנחתם בשנת 1921 בריגה בין רוסיה הסוביטית לבין מדינת פולין, נתחלקה פוליסיא לשני חלקים: א) פוליסיא המזרחית, ששטחה כ-76,000 קל"מ^2 — לרוסיה הסוביטית; ב) פוליסיא המערבית, שטח של 56,000 קל"מ^2 בערך — לפולין. לפני המלחמה העולמית הראשונה היה שייך החלק הארי של פוליסיא, במובן האדמיניסטרטיבי, לפלך מינסק, וחלקים ממנה — לפלכי גרודנה,, ווהלין, מוהיליב וקיוב; אך לפי החוזה הנזכר משנת 1921, עברו לפולין כל פלך גרודנה וחלקים קטנים יותר מפלכי מינסק ווהלין. שלטונות פולין יצרו אז יחידה אדמיניסטרטיבית בשם פלך פוליסיא (Województwo Poleskie) אשר חילקוה למחוזות: בריסק, קוברין, פינסק, דרוהיצ'ין, לוניניץ, סטולין, קאמין-קושירסק, סארני, פרוז'אני, קוסובה — וחלקים של פוליסיא הטרום-מלחמתית הכניסו השלטונות הפולנים לתוך המשבצת של פלך נובוגרודק (מחוזות נישביז', ברנוביץ', סלונים) ולפלך ווהלין (מחוזות קובל, ליבובנה, לוצק, קוסטופול ורובנה) [2]. פוליסיא הפולנית היוותה רק שלוש חמישיות בלבד מפלך בריסק דליטא העתיק אשר נוסד בשנת 1569. בתקופת הצארים היה שייך החלק המערבי של פוליסיא, במובן האדמיניסטרטיבי, לפלך גרודנה, המזרחי — לפלך מינסק וחלקה הדרומי של פוליסיא — לווהלין. כל השטחים אשר היוו את חבלי פוליסיא ונובוגרודק, נקראו לפנים בשם „רוס השחורה" („Czarna Ruś") [3].

כיום — כלומר, לאחר מלחמת העולם השניה — משתרעת פוליסיא בתחומי בילורוסיא המערבית (מורכבת מה„חבלים" — Oblasti — ברסט, גומל, מוגילב ומינסק) ואוקראינה הצפונית-מערבית (ווהלין, רובנה, ז'יטומיר וקיוב); בעיקרה נמצאת פוליסיא באגן הפריפיט. האגמים והביצות תפסו כשלוש מיליונות הקטר — ואדמות-ביצה כשתי מיליונות הקטר; גבולה הצפוני של פוליסיא נמשך משפך הנהר ליסנה (יובל ימני של נהר הבוג), דרך איבצביץ', פרוז'אני, דרומית מסלוצק אל בוברויסק-רוגאצ'וב ואילך אל נובוזיבקוב. גבולה הדרומי של פוליסיא — רמת ווהלין-פודוליה לאורך הקו מחלם (הנמצאת כיום בתחום פולין) אל ולאדימיר-ווהלינסק - לוצק - רובנה - ז'יטומיר -

---

1) ט.י.פ., עמ' 287;

2) שם.

3) ט.י.פ., עמ' 288—287.

קיוב ומשם אל ניז'ין. בגבולותיה אשר צויינו בזה תופסת פוליסיא, תחת שלטון הסוביטים, שטח של כמאה אלף קל"מ² ומתחלקת לפוליסיא הבילורוסית (ה„חבלים" של ברסט, פריפיט והמזרחי, בשפלה ליד הדניפר) ופוליסיא האוקראינית [3] *).

המבנה הגיאולוגי של פוליסיא.

מהרי אורל אשר במזרחה של רוסיה האירופית ועד הים הבלטי משתרעת — במעמקי האדמה — מעין שכבת שחם, המכוסה בשכבה עבה של גיר לבן רך בתערובת צור (חלמיש). חלק מאותו שטח מכונה עוד מימי קדם בשם פוליסיא [4]). פוליסיא נתהוותה במקום השקיעה המבנית של המישור הרוסי שנתמלא בשכבות עבות מטיפוס גיאולוגי פליאוזואי, מיזוזואי ומהתקופה השלישונית. לפוליסיא צורה של גביע רחב ושטחי עם רמות, במרכז בגובה של מאה-מאה וחמישים מטר — ובקצוותיה בגובה עד מאתים-מאתים וחמישים מטר. במרכזו של המישור מתרוממות רמות מיוחדות בסביבות אוברוץ', ווהלין ומוזיר. ממעלה מכסות אותן אדמות דמויות לס (שכבות עפר טיטיות, פוריות, צהבהבות ותחוחות). שכבות האדמה הללו (של מוזיר, אוברוץ' וכו') מבותרות בערוצים ובתרונות ומהוות כעין ניגוד וסתירה לשפלה הפוליסית [5]).

על גבי אותן שכבות נערמו במשך הזמן שכבות גיאולוגיות אשר מוצאן מתקופות יותר מאוחרות, דילוביאלית ואלוביאלית (טיט, חצץ, חול, אבני-שדה, סלעים ואדמות לס) — המהוות כעין מגן ושריון חיצוני לשפלת פוליסיא — כעשרה עד ארבעים וחמשה מטרים בעביין. שכבותיה הצעירות והמאוחרות ביותר של פוליסיא, הנמצאות לגמרי מעל לשטח הגיאולוגי, הן הביצות שתפסו שטח עצום, כ-25% מכל פוליסיא. לשכבות הבוץ שייך אף הכבול (טורף) אשר סוגים שונים ממנו נמצאים בפוליסיא [6]).

בלב השטחים הנרחבים של ביצתה אפשר להבחין לפעמים בשרטונים בעלי צורות שונות: גבשושיות מתוללות בצורת גלים של חול וכן משפכי-מצולות עתיקים של אגמים [7]). חול וטיט בעיקר מכסים את פני השטחים של חבל ארץ פוליסיא, ביחוד חול אשר עמקו מגיע לפעמים עד עשרים מטר; מתחת לשכבות הללו נמצאות שכבות סמיכות וצפופות של טיט דילוביאלי, שאיננו מעביר מים — וע"י כך נוצרות ביצות [8]). בשטחים הדרומיים-מזרחיים של פוליסיא — ה„רמה הווהלינית" וכמו כן גם בסביבות מוזיר ואוברוץ' — ישנן קרקעות משובחות וטובות יותר; אדמות-לס ואף שכבות אדמה שחורה נמצאות פה ושם, אף במרכזה של פוליסיא. סוגי אדמה אלה תופסים את השטחים המשתרעים יותר גבוה, ככל שמתקרבים לנהר הפריפיט; מכאן שפעם עברו שטפונות על פוליסיא, אשר סחפו את האדמה הפוריה יותר וחשפו את שכבת החולות המונחים בשטחים השפלים [9]). מי-תהום נמצאים בעומק לא רב מתחת לפני השטח ולפעמים תכופות — בהתקשות המתרוממת ומתגבהת אל-על. ישנם שם חולות שאפשר ליצור מהם זכוכית, קירטון (נתר), חימר בלתי-נתון להשפעת האש וכן קאולין (החימר הלבן שיוצרים ממנו חרסינה ולתעשית קרמיקה) וכן סיד, עינבר וחימר לתעשית לבנים מקומית. בעומק ניכר מוצאים שם לפעמים מלחי-אבן ומלחי-אשלגן (קליום); ישנו גם חימר ללבנים וכן חול לבנין ואף ויויאניט [10]). בדרך כלל בפוליסיא, הקרקע היא אדמת חול, אדמות המחזיקות מעט אפר, קרקע ביצנית-טובענית — ולפעמים גם אדמות דשא פחמניות-רקובות. בסביבות טורוב, דוידגרודק ודרום-פוליסיא ישנם אף איים של אדמות יער אפורות [11]). בדרום פוליסיא חוסמים כאילו במסגרת, את הרמה הווהלינית-פודולית, המישורים הווהלינים של אדמת לס והמישור הטיטיריבי המתנשא, מטיפוס מימי-

---

*3) B.S.Enc., כרך 33, ערך „פוליסיה".
4) ט.י.פ., עמ' 88—287.
5) B.S.Enc., כרך 33, „פוליסיא".
6) ט.י.פ., עמ' 288—287.

7) B.S.Enc., כרך 33 כנ"ל.
8) ט.י.פ.
9) שם. עמ' 288—287.
10) B.S.Enc., כנ"ל.
11) שם.

קרחוני. אדמות חול מימיות-קרחוניות של הנהרות והאגמים מהוות כאן את השכבות מהתקופה הגיאולוגית הרביעונית; לפעמים גם טיט חרסית מסוג שמראה לס לה — וכן מרבצים הרריים אשר הועתקו ונישאו ממקום המרבץ שלהם בתנועת הקרחונים הקדומים („Moraines")[12]. כמדומה שאפשר לסכם: על סלעי השחם נוספה שכבת קירטון — מעליה שכבת-גיר, עליה שכבת חול, טיט וחימר-חרסית ועל גבן כוסה השטח במי ים נרחב שעקבותיו ניכרים עד היום; בתקופה הדילוביאלית כיסו את פוליסיא, בשכבה עבה על מרבצים הרריים, קרחונים ענקיים וכו' [12*].

מתכות אין בפוליסיא בכמות גדולה; מתחת לשכבות הכבול נמצאות כמויות של עפרות-ברזל, בשכבות שעביין מגיע ל-350 ס"מ, מאיכות גרועה וירודה, משום שיש בהן תערובת גדולה של זרחן. כפי הנראה, הרי היו מנצלים אותן לפנים במידה רבה; עדות לכך משמשים שמות הישובים והנהרות כגון רודה, רודניק, רודניאנקה, ז'יליזניצה, ז'ירליזנאיה; אף במימיה ובאגמיה העומדים של פוליסיא יש ברזל, עדות לכך הם הכתמים השמנים והמגוונים הצפים מעל פני המים; זהו הויויאניט (ברזל זרחני — אייזען — פאספאר) שהזכרנו כבר. בפוליסיא המזרחית (בסביבות מוזיר) גילו גם שכבת פחמי-אבן מאיכות ירודה, בעלת-גוון שחום שמטר וחצי עבייה[13]. ברם, העושר הגדול של פוליסיא אשר לא נוצל כראוי עד למלחמת העולם השניה, הן אוצרות הכבול, המשתרעים על פני שטחים ניכרים בסביבות פינסק (ורובנה). יש גם ענבר (Bursztyn) סיד, קאולין שכבר הזכרנו והמשמשים לתעשיית קרמיקה מקומית וכן לייצור לבנים[14].

אחוז הביצות בפוליסיא (לפי סטטיסטיקה מלפני מלחמת העולם השניה[15]):

מחוז קוברין	65,17%
" קמין-קושירסק —	51,25%
" סטולין —	37,15%
" דרוהיצ'ין —	25,52%
" בריסק —	20,85%
" לונינייץ —	59,31%
" קוסובה —	40,82%
" פינסק —	35,03%
" סארני —	23,16%
" פרוז'אני —	19,94%

ביצות לאין קץ, שטחים ענקיים של יערות, נהרות, נחלים ופלגים לאין מספר, אגמים הגואים באביב ועוברים על גדותיהם בתוך היערות והביצות ומראם כמים שאין להם סוף, תעלות המכוסות בחרולים וקמשונים — וביחוד השמים המעורפלים ומעוננים כמעט תדיר — משווים צביון אפייני למראה הנוף הפוליסי. מעל פני הביצות תלויים עפ"י רוב ערפלים כעין צעיף עבה, המשווה קלסתר-פנים מלאנכולי לנוף כולו, ערפלים אשר בעדם פולשות לפעמים קרני השמש לתוך הנוף העגום והקודר. פה ושם היו מפוזרים ישובים זעירים של בקתות-עץ פוליסיות מלוכלכות („כאטעס"); זעיר פה זעיר שם, השתרעו שטחים של שדות הזרועים תפוחי אדמה ושיפון[16]. לאחר החום והשרב במשך היום, היו מתנשאים בלילות על פני הביצות, ערפלים סמיכים בעלי קסם רב לאור הירח; תופעה זו מקורה בהשפעת הביצות אשר מתחת לשכבה הדקה של אדמה שנתיבשה[17]. תחת זאת הרי בחורף, בשעת כפור עז, כשהכל קפוא — האויר שקוף וזך כבדולח![18].

הנהרות בפוליסיא שייכים לשתי מערכות-מים ומשתפכים לשני אגנים: אל הים הבלטי בצפון ואל תוך הים השחור בדרום. לים הבלטי זורמים: נהר הבוג המערבי (באמצעות נהר הויסלה), המוכביץ, שטשארה; לים השחור נופלים הנהרות: ברזינה, טיטירב, סונש, דסנה ונהר הפריפיט עם יובליו הרבים (באמצעות הדניפר),

12) שם.
12*) M.P.P.Pol. עמ' 5.
13) ט.י.פ.
14) שם, עמ' 288 וכו'.
15) ט.י.פ.

16) ט.י.פ.
17) M.P.P.Pol. עמ' 17.
18) K.M.Pol.W.,

היוצר כעין „ציר" סימטרי החותך את פוליסיא לארכה; הוא מפכה ונובע מתוך מעינותיו ליד שצק ונמשך לאורך 768 קל"מ בערך; אפיקו מתפתל ומתפצל לזרמים ונהרות מרובים היוצרים כעין סבך (לבירינט) ואגב מקיפים איים ויוצרים כאילו, מפרצים ואגמים — מקומות אידיאליים לשריצת דגים ורביתם — הם מטילים שם ביצים בתוך הקנים במים. עמקו של הפריפיט שונה ומשתנה — מכמה מטרים בעומק ועד למים רדודים היוצרים כעין שרטונות. במאה ה-19 הוצאו לפועל בפוליסיא עבודות-ניקוז חשובות[19]). השלטונות הצאריים תיכננו והתחילו לבצע תכנית כבירה לייבוש הביצות; משלחת מיוחדת תחת הנהלתו של הגנרל ז'ילינסקי עבדה שם במשך 25 שנים („המשלחת המערבית לייבוש ביצות" — 1898—1873), ועסקה בהוצאתה לפועל של התכנית, חפרה והתקינה שורה של תעלות באורך כולל של 4662 קל"מ בערך, וכן ויסתה 136 קל"מ של נהרות ותעלות; אך העבודות הללו היו כטיפה בים לגבי הדרוש להיעשות, ועד לפני כיבוש פוליסיא ע"י הסוביטים במלחמת העולם השניה, נשארה שאלת ייבוש הביצות — בעיה רצינית[20]).

המרחק בין שתי מערכות המים קטן ביותר לעתים: הנהרות היורדים מן הרמה הנובוגרודקאית זורמים לאט, יוצרים כמה אגמים גדולים יותר וביצות עמוקות על פני שטחים נרחבים. אולם הנהרות שמוצאם מהדרום — מווהלין — הנם בדרך כלל עשירים יותר במים ומהירים יותר, אך הנם מאיטים את זרמם ברדתם לפוליסיא לפני השתפכם אל תוך הפריפיט; לפני-כן יוצרים הם אגמים[21]). מאידך גיסא, המכיר את נהר הפריפיט של פוליסיא המערבית בתור נהר-ביצות טובעני, עלול לטעות אם ידמה, כי גם בסביבות מוזיר, למשל, נושא הנהר אותו אופי; אדרבה, שם הוא בעל חופי-חול ושרטונים, מימיו שקופים וצלולים, והמים שם רדודים[22]). רחבו הרגיל של הפריפיט הוא כמאתים מטר — למטה ממקום שפך נהר הסטיר — אך בשעת גאות המים בשטפונות, הריהו מגיע ברחבו אף ל-15 קל"מ ועמקו באפיק הראשי שלו — עשרה מטר; ישנם מקומות אשר בהם הוא יוצר כעין סבך (לבירינט) אשר אפילו הפולישוק הבקי במקומות ההם ושבילי הנהר נהירים לו, קשה לו להתמצא בם[23]). יובליו השמאליים של הפריפיט הם: נהר היאסיולדה (אורך 192 קל"מ) ביחד עם הפינה שמהם מקבל נהר הסטרומין את מימיו[23*]), פבריק (או בובריק) שארכו 82 קל"מ ונהר צנה (140 קל"מ), לאן (150 קל"מ), סלוץ' (184 קל"מ), מרץ' (124 קל"מ), פטיץ' (400 קל"מ). יובליו הימניים (העיקריים): טוריה (170 קל"מ), סטוכוד (165 קל"מ), סטיר (360 קל"מ), הורין (570 קל"מ) — הנהר העשיר ביותר בשפע-מימיו. הנהרות גואים ועולים על גדותיהם וגורמים לפעמים שטפונות. הסטיר והסטוכוד משנים מדי פעם בשעת שטפון את אפיקיהם, כובשים אפיקים חדשים וסותמים בבוץ את הישנים[24]). נהר הפריפיט משמש לפוליסיא בבחינת נילוס של מצרים; גאות מימיו מדשנת את האדמות שעל גדותיו[25]). הנהרות היו משמשים לתושבי פוליסיא גם כמקום פרנסה (דגים וכו'), אך גרמו לאסונות טבע בשטפונותיהם החוזרים ונש-

---

19) ט.י.פ.

20) שם. — כבר המלכה בונה ספורצה התחילה בחפירת תעלות ניקוז; עקבותיהן של אותן עבודות לייבוש פוליסיה ניכרים עד היום; כך, למשל, „תעלת המלכה בונה" ליד אגם לובין במחוז קוברין (.M.P.P.Pol, עמ' 11 וכו'). — לאחר ששלטונות פולין בזמנם ביצעו כמה עבודות בקשר לתכניותיהם לייבוש החבל — הגיעו תעלות הניקוז בשנת 1932 בערך לאורך 1900 קל"מ (שם, עמ' 14).

21) (.M.P.P.Pol, עמ' 9.

---

22) .K.M.P.W, מבוא.

23) .M.P.P.Pol, עמ' 10.

23*) מעבר לנהר הפינה בפינסק מסתעפת רשת ענפה של נהרות עם נהר הסטרומין בראש (.M.P.P.Pol, עמ' 81).

24) ט.י.פ. ועוד. לפי .M.P.P.Pol, עמ' 10—9, ארכם של הנהרות הוא כנראה: לאן — 185 קל"מ; סלוץ' הצפוני — 197 קל"מ; סלוץ' הדרומי — 488 קל"מ; יאסיולדה — 236 קל"מ; (בסביבותיו של נהר היאסיולדה — כ-1300 קל"מ^2 ביצות!); סטיר — 482 קל"מ; סטוכוד — 229 קל"מ וכן יובל שמאלי בשם שמירץ' — 38 קל"מ; נהר הסטביגה — 152 קל"מ. לפי אותו מקור נחשבים שני הנהרות סטיר וסטוכוד כנהרות הפראיים ביותר בכל אירופה: כמעט מדי שנה הם משנים את אפיקי-זרמיהם.

25) .K.M.Pol.W, מבוא.

נים. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה היו מובילים דרך נהרות פוליסיא לקאניגסברג ודנציג כשלשת אלפים רפסודות עצים ועוד[26]). ספינות יכולות להלוך גם ביובלי הפריפיט — הורין וסטיר. חשיבות רבה בתחבורת המים ידועה לתעלת דניפרו-בוג המקשרת את הדניפר עם הויסלה; כבר בשנת 1780 יזמו והתחילו לחפור אותה שלטונות פולין, ולאחר מכן שלטונות הצארים (התעלה הזו — הנקראת גם „המלכותית" — מחברת את הנהרות פריפיט-פינה מצד אחד והנהרות מוכביץ-בוג-ויסלה מצד שני); ארכה של התעלה — 79 קל"מ[27]).

האגמים הגדולים ביותר: האגם הויגונובי והאגם האדום, אגם נובל (שארכו כששה קל"מ, רחבו :-1¼ קל"מ ועמקו כ-8 מטר)[28]). כן ישנם אגמים ניכרים ליד העיירה מוטלה[29]). האגדה מספרת כי בימים מקדם היתה פוליסיא מכוסה ים, ואכן ישנו שם מספר רב של אגמים — עוד לפני המלחמה העולמית היו שם כשלש מאות אגמים. הביצות היוו כמין יסוד ראשי ועיקרי בהרכב הרקע של הנוף בפוליסיא והיו תופסות כמעט מחצית השטח של חבר פוליסיא; במחוז פינסק עצמו היו הביצות תופסות כ-26440 קל"מ^2 — אך האחוז הגבוה ביותר של ביצות נמצא במחוז קוברין (ראה טבלא למעלה[30])). לפנים באביב, היתה כל הסביבה החל מפינסק ועד אחרי טורוב מכוסה כאילו בים גדול אחד, שטפון בבחינת ים ממש אשר רחבו היה בערך 3—7 מיל וארכו כ-20 מיל[31]). המבנה הגיאולוגי הטיפוסי של פוליסיא הוא-הוא הסיבה העיקרית להתהוות הביצות; שכבתה העליונה מורכבת בעיקרה מחול המחלחל ומעביר בקלות יתרה את המים, מי-תהום היורדים מהמקומות הגבוהים יותר אל תוך העמקים ושפע המים הכרוני בשפלות גורם להתהוות ביצות. חלק מן הביצות נוצר גם על-ידי משקעים ושכבות כבול הנמצא באגמים; עד היום אפשר להבחין בעקבות של התהליך הזה[32]). פוליסיא נמצאת בגבה של 120 מטר עד 199 מטר מעל לשטח פני-הים[33]).

כבר בימי קדם היו האגמים של פוליסיא, נהרותיה העמוקים והמרובים וביצותיה משמשים גורם איסטרטגי ראשון במעלה בהגנת הארץ. כבר בשנת 1706 נתקעו חילותיו של המלך קרל השנים-עשר (מלך שודיה) בתוך ביצות פינסק וסביבותיה, כאשר התאמץ לעבור דרכן מליטא אל ווהלין; אך מצביא חילותיו של נפוליאון, נגרל רניה, היה כבר יותר זהיר — וכשקיבל פקודה להעביר את פעולות המלחמה מרוסיה הלבנה אל ווהלין (במלחמת 1812), נמנע מלעבור במשולש הפוליסאי, אלא עקף אותו בקשת רחבה; ואף במלחמת העולם הראשונה נתעכבו צבאות הגרמנים וקלגסיהם בקו החזית של תעלת אוגינסקי-פינסק — ובאותו קו יוצבה החזית עד סוף המלחמה[33*]). מן הראוי לציין כאן, כי במלחמת ההשמדה אשר ניהלו העמלקים הגרמנים כלפי היהודים, שימשו ביצות פוליסיא כמקום מחבוא אידיאלי לרבים מצעירי ישראל, מסתור מעינם הבולשת של העמלקים וה„גויים" האנטישמים תושבי הארץ; משם היו גם מגיחים הפרטיזנים לקרב ולפעולות חבלה נגד קלגסיו האדירים של עמלק — ואילמלא שנאתה העמוקה של האוכלוסיא המקומית, הרי הצפה נסתרות יודע כמה מאחינו היו ניצולים מהשמדה וכליון בהסתתרם בסבכי הביצות והיערות!...

תופעה טיפוסית לאגמי פוליסיא היא התכווצותם והצטמצמותם המתמדת הן במספרם והן בשטחם ובגדלם מסיבת ירידתם המתמדת של מימיהם וגם מסיבת התרבות הצמחיה, ההופכת

---

26) ט.י.פ.

27) שם. ראוי לציון, כי המוכביץ מתחיל משני נהרות צרים יותר: הנהר מוכה והנהר ויץ המתחברים בתוך פרוז'ני. — ה„תעלה המלכותית" משתפכת אל תוך המוכביץ ליד וורוטיניץ'. ארכו של המוכביץ — 192 קל"מ (לפי .M.P.P.Pol, עמ' 11 וגו').

28) ט.י.פ., עמ' 290 — וכן B.S.Enc, כרך 33, פוליסיה; האגם ה„ספורובי" ששטחו מגיע ל-13,5 קל"מ^2 — מוצאו אל היאסיולדה (.M.P. P.Pol, עמ' 10—9).

29) ראה: „עיירתי מוטלה", מאת צ'מרינסקי („מרדכי'לה").

30) ט.י.פ. ועוד.

31) .K.M.Pol.W, עמ' 4.

32) ט.י.פ.

33) .M.P.P.Pol, עמ' 5 וכו'.

33*) שם, עמ' 290 וגו'.

אותם במשך הזמן לביצות, באין ניקוז סדיר וקבוע! אף כמות הדגה שהיו שולים מהם ירדה ונתדלדלה בתקופה האחרונה, למרות שלפני המלחמה העולמית שימשו הדגים מקור הכנסה חשוב; לדוגמא נהר קאמיונקה שמוצאו מביצות שליד העיירה דיווין: לפנים היה זה נהר בעל אפיק רחב יותר עם כיוון שונה דרך השדרות עד נהר המוכביץ[34]. בתקופה שלפני מלחמת העולם האחרונה ירד ערכם הכלכלי של הנהרות אשר שימשו לפנים מקור הכנסה חשוב ביותר — ואף בתור אמצעי תחבורה אין להם אותו הערך שהיה להם לפנים!

שני סוגי תעלות הותקנו בפוליסיא: תעלות לריכוז המים הגורמים לביצות והעברת המים דרכן — ותעלות לתחבורה; לסוג האחרון שייכת תעלת דניפרו-בוג שכבר הזכרנו למעלה ותעלת אוגינסקי, על שם חופרה, הוויבודה הווילנאי מיכל קז׳ימירז׳ אוגינסקי שהיה בעל אחוזות גדולות בסביבות פינסק; אותה תעלה נחפרה בשנות 1760—1768 על-ידי אוגינסקי וגם תחת הנהלתו של ציר־הסיים הפולני הליברלי, סגן-ה„סטארוסטה" של מחוז פינסק, מ. בוטרימוביץ׳; היא מחברת את נהרות הדניפר והנימן וארכה כ-55 קל"מ בערך[35]. כמו-כן ישנו מספר רב של תעלות מן הסוג הראשון, אשר התחילו לחפור אותן כבר בתחילת המאה ה-16 בפקודת המלכה בונה ספורצה; לסוג זה שייכות „התעלה הקוזאקית", „תעלת המלכה בונה"; במאה ה-18 המשיך בחפירתן בוטרימוביץ׳ הנ"ל ולאחר מכן השלטונות הצאריים[36].

34) ספר קוברין, עמ׳ 14 וגו׳.

35) ט.י.פ., עמ׳ 18—19 וגם עמ׳ 292, עי"ש. — יש לציין, כי אמצעי התחבורה החשובים בפוליסיה הם הכבישים, מסילות הברזל והדרכים השונות; לפני מלחמת העולם השניה הגיע ארכן של מסילות הברזל בפוליסיה: מסילות רחבות-פסים — 770 קל"מ; מסילות צרות — 200 קל"מ. באותה תקופה הגיע ארכם של הכבישים בפוליסיה ל-710 קל"מ בערך; במחוזות פינסק, סטולין ולוניניץ כמעט ולא היו קיימים אז בכלל כבישים — וכן גם במחוז קמין-קושירסק; יש שם מספר רב של דרכים סלולות מסוגים שונים (לפי M.P.P.Pol., עמ׳ 48).

36) ט.י.פ., עמ׳ 292 וגו׳.

האקלים בפוליסיא.

האקלים מושפע כאן במידה ניכרת משפע המים: אקלים ממוצע, מלא רטיבות ולחות — ולא בריא ביותר, אך מידת החום השנתית היא ללא תנודות גדולות; הבדלים ניכרים בולטים בין אקלימה של מזרח פוליסיא לבין זה של מערבה, ביחוד בחדשי החורף[37]; מידת החום השנתית הממוצעת היא בין 6°—9°; בפוליסיא התיכונה הטמפרטורות הנמוכות ביותר: בינואר — 7°; בדצמבר — 4,6°; בפברואר — 5,5°; מידת החום הגבוהה ביותר: ביולי — 18,6°. בדצמבר קופאים הנהרות לתקופה הנמשכת בערך 110 ימים, הפשרת הקרח מתחילה במארס. רוחות נושבות בדרך כלל רק בסתיו ובחורף, בחורף — רוחות חזקות הנושבות בתוקף. מישקעים אטמוספריים — 520 מל"מ בממוצע שנתי, רובם בחדשי הקיץ; כמות המישקעים הקטנה ביותר — בינואר-פברואר, כלומר בחדשי החורף; אפשר להסביר את הכמות הגבוהה של המישקעים בהתאדותן של כמויות עצומות של מים. האקלים הלח גורם שם לשפע של מחלות כגון קדחת, חום והצטננויות — מחלה פוליסית טיפוסית[38].

במערבה של פוליסיא האקלים בדרך כלל פחות יבשתי מאשר במזרחה; ימי צמיחה (וגטציה) — בפוליסיא המערבית — 200—205 ימים; בפוליסיא המזרחית — 180—190 ימים. לפי אותו מקור, מידת החום הממוצעת בינואר — 2,9°—5°; ביולי — 18°—19,5°; מידת המישקעים השנתיים במערב — 550 מל"מ ובמזרח — 600 מל"מ (בתנודות גדולות יותר במשך התקופה האחרונה — מ-1000 ועד 294 מל"מ לשנה!)[39]. פני השטח הנמוכים (מ-120 ועד 199 מטר מעל לשטח פני הים), המרחק הרב מן האוקינוס האטלנטי ומן הרי אורל וכן המצב הגיאוגרפי בין הימים הבלטי והשחור — הנם גורמים חשובים בתנאי האקלים. מאידך גיסא הרי הביצות ממזגות את מידת החום בקיץ וגור-

37) שם, עמ׳ 288 וכו׳.

38) שם.

39) B.S.Enc., כרך 33, ערך „פוליסי'".

מות לתנועת אויר מקומית. בקיץ נושבות רוחות מערביות ומערביות-צפוניות, בעלות משב של מהירות רבה. בדרך כלל הרי החורף בפוליסיא יותר קשה וחריף — ומעונן יותר מאשר בשאר חלקי פולין בשטחיה שלפני המלחמה העולמית השניה [40]). השלג — כשלשה ירחים; המים הקפואים משמשים כאמצעי תחבורה טוב — ככבישי אספלט טובים [41]). בפינסק, לדוגמא, הממוצע השנתי — 6,7° והממוצע בקיץ — 17,6° (רוחב גיאוגרפי של פוליסיא: 52°58′—51°20′; אורך — 27°38′—23°10′ מגרינביץ'). האביב — כמעט חדשים; הקיץ — מסוף מאי ועד מחציתו של ספטמבר בערך; מידת החום הנמוכה ביותר במחציתו השנית של ינואר ומידת החום הגבוהה ביותר ביולי ובמחציתו הראשונה של אוגוסט. לאחר ימי השרב בקיץ, רבים ימי הסערות והעננים; ימים מעוננים, בעיקרם בסוף הסתיו ולפעמים, כיוצא מן הכלל, בקיץ. בקיץ של יובש הרי כל תנועה על פני האדמה המיובשת מרימה ענני חול ואבק, וקשה לנחש ולתאר כי לאחר ימים מספר ישתנה השטח וייהפך לים של מים; כאן, כנראה, מקורן של כל מיני סתירות — תיאורים על פוליסיא הסותרים זה את זה, על-ידי תיירים וחוקרים! [42]).

עולם הצומח בפוליסיא.

תוצאה ישירה ממבנה פני הקרקע הוא עולם הצומח בפוליסיא; שטחים עצומים היו מכוסים לפנים ביערות ארנים, עצי מחט, עלים ויערות מעורבים [43]). כשליש משטחה של פוליסיא תפסו בכלל היערות [44]). ארנים — 60% משטחם הכללי של היערות.

חזון נפרץ ביותר ביערות פוליסיא הוא האורן (Sosna) הצומח בשטחי החול והכבול המכוסה באזוב. יותר נדיר הוא עץ האשוח (Jodła). מבין עצי העלים נפוץ מאד עץ הלבנה (Brzoza) — על גדות הביצות. באדמת החימר — האלון הענקי בתוך שטפי המים והעשבים. הצפצפה השחורה (Sokora) המתנשאה; באדמות הכבול—הערבה ועץ האלמון (Olcha); באדמה רקבובית — עץ הצפצפה הרועדת („ציטטערטאפאל" — Osica) ועץ העוזרד („ראבינעס" — Jarzębina). על פני כל פוליסיא צומחים עצי התרזה (לינדענבוים— Lipa), האשכרוע הלבן (Buchsbaum), התדהר האולמי (Elm), אלון החורף, וכן אפשר גם למצוא את הערבה הלפלנדית שמוצאה מארצות הצפון וצמחים נדירים אחרים שמוצאם מחוץ לארץ. הצמחים הנדירים מן החוץ שמוצאים שם לפעמים הם עדות חיה לשינויים ולמהפכות הכבירים שהתחוללו כאן בתקופה האלוביאלית (תקופת השרטונים) [45]). גדלים בפוליסיא גם הצנובר („תרנית" — Swierk), עץ התדהל (מילא — Jesion) התדהר (Klon), האלה הלבנה (Grab), הבוקיצה (Wiąz); ראוי לציין כי מן המינים החשובים ביותר המהווים כעין „ביטנה" של לבוש צמחית-העצים העוטה את יערות פוליסיא הם העוזרד, התרזה, שכבר הזכרנו למעלה, עץ הרכיך (Kruszyna) אספנדמון (Kalina) ועוד [46]).

40) M.P.P.Pol., עמ' 6.
41) שם.
42) שם, עמ' 8.
43) ט.י.פ.
44) B.S.Enc.

45) ט.י.פ.
46) M.P.P.Pol., עמ' 15; אגב, ראוי להעיר על השמדת היערות בפוליסיה בתקופות עברו: מספרים, כי קשה היה למצוא — ליד הדרכים — עץ שלא קיבל מכת-גרזן או שלא היה שרוף במידתמה; הפולישוק היה להוט מטבעו ל„נסות" את הגרזן שלו, אם חד הוא כל צרכו, על גבי כל עץ שהיה נקלע בו בדרכו — ואף היה מדליק אש על גזעי העצים — דבר שגרם לדליקות... הסופר קרשבסקי, למשל, מספר: „...בצדי הדרכים — מראה עגום ליערות — ככל שהנם קרובים ליישובי-אדם הנם מושחתים בצורה מכוערת; חלק ניכר של הארנים נכרת בעודם חיים, עצים אחרים הופלו על-ידי הצתה, נפגעו, נחבלו וניזוקו ללא חוס"! (לפי K.M.P.W., עמ' 73); היערות הושמדו אף על-ידי אנשי ה„חצרות" של ה„פריצים". אמנם בתקופה יותר מאוחרת כבר היו משגיחים יותר על עצי היערות (שם). — נשתמרו בפוליסיה ארנים עתיקים אשר גבהם הגיע עד לעשרים מטר והקפם — עד ארבעה מטרים; גובה הגזע עד לענפים היה מגיע לשלשה-עשר מטרים. עץ שכזה יכול היה להגיע עד 30 מטר בגבהו; בשנת 1887 כרתו אילן שקטרו הגיע לשבעה רגלים; נשאר אחריו גזע השורש בגובה של מטר כמעט — ומאותו גזע נחתך לוח-קרש אשר כלל גם את קליפת העץ שהתקינו ממנו שולחן (באחוזת פרוזורוב) (לפי K.M.P.W, עמ' 13).

עשבי מרעה רעננים ודשנים, היו תופסים שטחים ענקיים; החציר והשחת של שדות המרעה הנרחבים בפוליסיא היו משובחים בטבעם ונודעים לתהלה. בסביבות פוהוסט וטורוב היה נדמה לפעמים כי שדות המרעה נמשכים עד למרחבי האופק[47]. עשבים וצמחי-מים שונים צומחים על פני הביצות והאחוים שבשפלות; כרבע משטח פוליסיא היו תופסים אפרים ואחוים[48]. בפוליסיא המזרחית היו נמצאים עשבים הגבוהים לפעמים מקומת אדם והיו מכסים את כל המרחב עד למרחוק; עשבים — לפעמים אדומים — גבוהים ופוריים להפליא, בצבע ארגמן אדומים כדם, מצמחי הדמומית (Salvinia ברוסית)[49]. בביצות נשתמרו גם צמחים נדירים כגון ערמון המים (= אגוז המים, Orzech Wodny, Kotewka Mucinska האזליאה של הים השחור („Pontijskaja Azalija" ברוסית), אשר ריכוזים ניכרים ממנה נמצאו בשמורת-הטבע במחוז סרני[49*] ועוד. **על פני-המים של נהר הפריפיט ועל פני פלגים רבים אפשר** להבחין בפרחי שושנת המים הצהובה (נופר — Nuphar Luteum), שושנת המים הלבנה (כרבת-המים — Nymphea Albae, Grzybień). במחוז פינסק היו מקומות, על גדות הפריפיט, שחופיהם היו כעין ביצה גדולה (Moczary) המכוסה בצמחי חילף סבוכים (Loza), ומעליה קני-סוף צפופים, כשמסביבם מתפתלים ומשתרגים צמחי החלבנית הלבנה (Biały Powój), חצב (Trzcina)[50]. כן צומחים על פני המים האגמון (Oczeret, Phragmites Communis), צמחי האבה (הגומא — Trzcina) מסוג Cyperus Papyrus[51]. **צמחית ביצות עשירה ביותר, כגון אצות, קני-סוף, אגמונית** (Sitowie), **צמח השבטבט** (Skrzyp) **כמרת-הנפה** (Sitnik), **האירוס הריחני** (Plusznik, Iris pseudoacorus) ובמים העומדים, בביצות, מושבות שלמות של צמח הנפר (Nenuphar, **ברוסית** „Kubyszka") מכסות לפעמים את הביצות על פני שטחים עצומים — כעין מרבד ירוק של צמחים אשר רק הפולישוק המנוסה בכך יכול לעבור ולדלג מעליהם בזריזות, **אך למי שאינו רגיל בכגון זה** עלול מרבד מעין זה לשמש מלכודת מות[52]. השטח הגדול ביותר של ביצות פתוחות בפולין היתה ביצת „הריטשינסקה" המיוחדת אשר שטחה הגיע ל-682 קל"מ^2; תייר שהיה מבקר שם לפעמים לפני מלחמת העולם השניה היה מתרשם עמוקות ממראה-הנוף; חדגוניות יתרה, אפרים ואחוים המכוסים בעשבים חמוצי-מראה, המכונים בפי הפולישוקים בשם „האלו"; בין הביצות הללו אפשר היה להיתקל על כל צעד ושעל בכעין „חלונות", שפירושם — כעין אגמים קטנטנים ועמוקים בין הביצות; על גדותיהם של אותם „חלונות" היו גדלים קני-סוף ואצות (Szuwary); היו שם מקומות אשר עד מלוא האופק לא היה כמעט אפשר להבחין שם בעין רגילה לא עץ ולא שיח — מכיון שעל פני **„הביצות המתנדנדות" שאין חקר לתהומות שלהם (ושהיו נקראים בשם „Zybun"), אינו יכול להחזיק מעמד לא רק בן-אדם אלא אף עצים כגון** אלון-הביצות או „„אורן הננס" הגדלים בביצות או עץ הלבנה והאלמון — הכל שם כל כך ספוג במים עד שרק בימי הקיץ החמים ויבשים ביותר אפשר היה לאוכלוסיא המקומית לגשת ולחדור להתם למטרה היחידה: קציר החציר! בשעה שהקוצר שוקע במים בביצה הטובענית עד מעל לקרסוליו הרי החציר שנקצר נערם בין הביצות בערמות על גבי כלונסאות עד אמצע החורף, שעה שאפשר להוציא משם את השחת מעל פני הביצות הקפואות על ידי דפי („סולמות") מגררות הקרח[53].

47) שם, עמ' 5 וגו'.
48) B.S.Enc., כרך 33.
49) K.M.P.W.
49*) במחוז סרני ועל נהר הסטביגה (K.M.P.W., עמ' 16).
50) K.M.P.W. ועוד; ראוי לציין כי באגם פוהוסט הותקנה שמורת-טבע לצמח הנדיר של ערמון-המים (לפי Gr.Pol., עמ' 3).
51) שם.

52) M.P.P.W., עמ' 16.
53) שם, עמ' 11. באותו ישימון של ביצות פוליסיה מלפנים, היתה שוררת כעין שלות-השקט שהיתה נפסקת רק בצויחתם של השחפים ובצפצופם של הבלינוס, האבטיט (Czajka) וכדומה; השתרעו שם שטחים עצומים אשר רק לפעמים נדירות ביותר, אפשר היה לפגוש בהם ילוד-אשה! צפיפות התושבים, למשל, במחוז מוזיר מלפני מלחמת העולם הראשונה הגיעה ל-12 נפשות

ביערות גדלים גרגרים ממינים שונים: דבדבנית גמלונית, גרגירים אדומים, גרגירים שחורים, דמדמניות, אכמוניות, ענבי-שועל, קטלב ועוד; כן גדלים שם כמהים ופטריות מסוגים שונים למאכל, כגון ארדות, כמהים, שמרקעים, כמהי-שועל, פטריות ספוגניות (בעטרות שחומות[53*]); אך גם פטריות ארסיות ומסוכנות מאד! גדלים פרא חמציץ, פטל ועוד. בגנים גדלים עצי פרי שונים כגון דבדבנים, שזיפים, תפוחים, אגסים, וכן פטל, תות-שדה, תות-גינה ועוד. במלחמת העולם הראשונה הושמדו שטחי-יער עצומים ונגרם נזק רב לעולם הצומח בפו-ליסיא על-ידי הכובשים הגרמנים.

במשק הסוביטי לאחר מלחמת העולם השניה, מילאה פוליסיא תפקיד חשוב בתוצרת תפוחי אדמה ותבואה מסוגים שונים, תעשית עצים, חרושת עצים וחמרי בנין, תוצרת נייר ועוד. בה בשעה שבתקופת הצאריזם יובשו כארבע מאות וחמשים אלף הקטר ביצות, הרי הספיקו הסוביטים ליבש שטחים ענקיים של ביצות. בתכנית-החומש של 1951—1955 הוצאו לפועל עבודות פיתוח עצומות בריסון הטבע, וכן בוצעו עבודות בנין הידרוגרפיות בפריפיט, ניקוז, ויסות הפריפיט ויוביליו, יצירת מאגרי-מים עצומים ותחנות חשמל המונעות על-ידי המים, מיליונות הקטרים של ביצה הוכשרו לעבודות לעיבוד חקלאי וזריעת תבואות שונות. כך, למשל, אף נשתלו בסביבות פרוז'אני גפנים. עיבוד תפוחי האדמה, תעשית כהל ועמילן, מיתקן להסקה על בסיס הפקת כבול, מוצרי חול, גיר, קרטון, סיד, זיפזיף, תעשית רעפים, לבנים, חרסינה, מרצפות — אלה הם מתוצאות הפיתוח הסוביטי![54]). הגוים בני-חם העמלקים, נהנים מפרי עמלם של דורות-דורות יהודים עמלים ואומללים — אשר הושמדו ובמקומם התישבו מנדי ישראל ושונאיו!...

עולם החי בפוליסיא.

לפני מאות בשנים היתה פוליסיא כעין גן-עדן לבעלי החיים; היו שם סוגים של בעלי-חיים אשר כיום לא נשאר אף שריד מהם, או שהנם הולכים ונעלמים מעל פני האדמה, כגון תאו („Zubr, „Auerochs), שור הבר, האיל, הסמור (חולדה סיבירית, **Zobel**[55]). השלטונות השתדלו לשמור על בעלי החיים ולהגן עליהם בעזרת החוק. כן, למשל, תוכנן בתקופת הפולנים, לפי תכנית הפרופ' שפר, פרק טבעי ענקי, בחלק משטחי היערות אשר בסביבות דוידגרודק, על גדות הנהר לבה; שם היה היער הגדול ביותר (בפוליסיא) של עצי אלמון ושם גם נמצאו כשלש מאות וחמשים אילים (łopatorogi loś). בעל היערות היה קארול רדזיביל[56]). כמו כן היה גם הביבר בזמן האחרון מוגן על-ידי החוק. ליד הנהרות היו מצויות לפעמים נדירות מושבות ביברים כגון על נהר הז'יגולנקה, וכן כלבי-מים („ווידרעס"), הנציגים הטיפוסיים של חית-הביצות בפוליסיא. נמצאים לפעמים צבאים ואי-לות, דובים, שועלים, חזירי־בר, זאבים; בעלי־החיים מהסוגים האחרונים היו נמצאים בשפע רב. הזאבים היו מעיזים לפעמים בחדשי החורף הקרים, כשהרעב היה מציק להם, להתנפל אף על ישובי בני-אדם. כיום עדיין חיים ביערות דובים שחורים (Brunatny Niedźwiedź), הבואש היערי (Leśny Tchórz), חולד ההרים (= חולד השלג — Gornostaj) ברוסית), לפעמים רחוקות גם חולדת הבר (Ryś) ביחוד ביערות

על כל פרסה (ויורסטה) מרובעת — וכן אף במחוז רצ'יצה; שני המחוזות הללו היוו נפה טיפוסית של יערות. התחבורה במחוז מוזיר היתה פעם קשה עד כדי כך שהמהנדסים אשר תיכננו את חפירת התעלות לניקוז, היו נתקלים אי-פה אי-שם בבתים או אף בכפרים שלמים שלפני-כן לא ידעו רשמית כלל על קיומם! (K.M.P.W., עמ' 11 וכו'); אפילו בשטחי הביצות של פוליסיה הפולנית היתה צפיפות התושבים קטנה ביותר — כעשר נפשות על כל קמ"ר. בין יישוב אחד בביצות למשנהו, הגיע לפעמים המרחק ליותר מעשרים קל"מ! היו קיימים שם כפרים שלמים אשר הגישה אליהם היתה אפשרית רק דרך הנהרות — או בימות החורף, על פני הביצות הקפואות (לפי .Gr. Pol).

53*) בפולנית:
Ryżok, Opieńki, Syrojeżki, Lisiczka, Borowik, Koźlak, Krasnohołowik, Babka, Maślak, Reszutka.

54) B.S.Enc.

55) ט.י.פ. ועוד.

56) .Gr.Pol, עמ' 4 וגו'.

על נהר הסטביגה. כן נמצאים גם הנמיה („מארדער", "Kunitza" ברוסית), הכרכשתה (Wiesel), החרפן (ברוסית "Norka"), הארנבת הלבנה והארנבת הפראית(Dziki Szarak), סנ־אים, עז-הבר("Kosulja" ברוסית)[57]. בזמן האחרון נתאקלם בפוליסיא גם מין כלב הדומה לחית הדחיה ("Enotowidnaja Sobaka" ברוסית[58]). ביערות ביאלוביז', במחוז פרוז'אני, ביערות של סטולין ולוניניץ וביערות איבצביץ' הוגנו החיות הנדירות על-ידי החוק[59]).

מבעלי הכנף ועולם העופות מצויים בפוליסיא הינשוף"Sowa"), הנקר (פיקהולץ), תרנגולת הבר (וואלדהיהנער), הדרור ("Worobej"), האנקור ("Lastoczka"), צפור-הקרח (אייזפויגעל), החרטומן היערי, (וואלדשנעפפען), אנפת המים (פישרייערס[60]). כששים מיני צפרי-מים מצויים בפוליסיא, בין אלה היו עוברים שם במעופם הברבור (Głuchy łabądź), הרחם (הקאת — Pelikan), ברוז-הים, הקוק (Kormoran), לפעמים היה מגיע שם מרוסיא בטיסתו עוף החורית (= האנפה, Czapla), צפור בעלת נוצות יקרות ובעלות ערך רב; כששה-עשר מיני ברוזים היו מצויים בפוליסיא. נמצאו שם הנשר, הנץ (Jastrząb) ועוד. תרנגול-הבר, Teterew) ברוסית), מיני שכוי Kuraki) „Rjabczyk") הטטרון (Głuszec, Cietrzew, ברוסית) בעל הנוצות הססגוניות ועוד.

כארבעים וחמשה מיני דגים היו מצויים בפוליסיא, ביניהם כאלה שהגיעו גם מן הדניפר, כגון דג המלוח של הים השחור (Czarnomorska śledź), דג האספן (Jesiotr), קרפיון, שיבוטא („העכט"), אקונס („אקון"), דג הסטרלית "Sterljad") ועוד; סרדינות, דגי רקק („פלאטקעס") ועוד. מן השרצים והזוחלים הנמצאים שם — הצב, עקרבים, נחשים, ביניהם הצפע—ארסי מאד (Gadjuka ברוסית). כעשרים ושנים סוגי זוחלים נמצאים

57) ט.י.פ. ועוד.
58) B.S.Enc., כרך 44 כנ"ל.
59) M.P.P.Pol., עמ' 18.
60) שם, עמ' 20 וגו'.

שם בנהרות מזרח פוליסיא. מבעלי החיים האמפיביים (הדו-חיים) — הצפרדעים[61]).

פורענות אמיתית היו מהווים כל מיני יתושים וחרקים של היערות והאגמים השורצים שם לאין שיעור ומספר[62]), יתושים המכונים „Meszki" בלשון הפולישוק מהווים פורענות לאדם באביב; הם חודרים למקומות הסגורים ביותר והעינים מתנפחות מעקיצותיהם. תועלת רבה מביאות הדבורים בכורותיהם ובדבש הטוב שהן מפיקות. הדבורה חיה שם פרא בחורי העצים וכן גם בצורה תרבותית ליד הבית[63]). ה„פולישוק" היה מושח את עורו בזפת להגנה מפני מכת היתושים...[63*]).

עם כריתת היערות והשמדתם בתקופה האחרונה צומצם מאד עולם בעלי החיים ואלה שנשארו הנם כעין שרידים מעולם החי העשיר והמגוון שהיה קיים שם פעם[64]).

הפולישוקים היו רגילים לקחת את הביצים של הצפרים. לפעמים אף בעונת הדגירה היו צדים את הצפרים הגדולות במיני פחים ומלכודות, ביניהם כאלה הגורמים עינויים איומים לבעלי הכנף וכן לבעלי החיים שנלכדו בפח. וכך גרמו נזק רב לעולם הצפרים[65]).

האוכלוסיא בפוליסיא.

כבר בתקופת האבן היה קיים בפוליסיא ישוב בני אדם, כפי שאפשר להיוכח מן החפירות שנערכו שם; נשארו שם גם שרידים של קברים ומשכנות על גבי כלונסאות — הטיפוסיים לאותה תקופה. אך סימנים מרובים יותר המלמדים על חיי האדם בפוליסיא — נשתמרו מתקופת הברונזה והברזל. לפי דעתם של אי-אלו חוקרים הרי יושביה הראשונים של פוליסיא השתייכו לגזע הידזבינגים (ענף בלטי-ליטאי). אך בזמן האחרון גברה והלכה הדעה כי יושביה הקדומים של פוליסיא היו בני הגזע הסלבי. המצדדים במוצאם הליטאי של הפוליסאים הקד-

61) שם, עמ' 21—22.
62) ט.י.פ.; M.P.P.Pol., עמ' 23 ועוד.
63) שם, עמ' 23 וגו'.
63*) שם. (?)
64) ט.י.פ. ועוד.
65) M.P.P.Pol., עמ' 20.

מונים מביאים ראיה להשקפותיהם מן השמות הליטאיים של ישובים ומקומות בפוליסיא (פינה, פינסק, יאסיולדה וכדומה); אך מאידך גיסא, קשה אפילו להוכיח את מוצאם הליטאי של השמות הללו[66]. במאה התשיעית חיו כאן שבטים סלביים: לאורך הפריפיט — הדרגוביצ׳ים; בצפון ובמזרח — הקריביצ׳ים, ובדרום — הדרבליאנים והפולונים. אותם שבטים — שגרו בשטחי פוליסיא — לא היו אנשי קרב ומלחמה, כי בקברותיהם לא נמצאו כלי-זין ונשק; כפי הנראה היו על-פי-רוב עובדי אדמה, חקלאים, דייגים וציידים. תרבותם עמדה על גבי רמה ידועה — וכפי הנראה היו אף מחוננים בחוש אסטיטי מפותח במידה ידועה, כפי שאפשר להיוכח מחפצים שונים שנמצאו בקבריהם. כמו-כן עמדו בקשרי מסחר וחליפין עם ארצות המזרח והצפון והיו גם מומחים באריגה ובמלאכת הקדרות; הללו היו אבותיהם של הפולישוקים בני זמננו[67].

האוכלוסיא הפוליסית (הפרובוסלבים) — מתחלקת לשתי קבוצות אטניות: בילורוסית ואוקראינית; הראשונה — לצפונו של הפריפיט והשניה — בדרום פוליסיא. מבין הללו מתבלטת קבוצה נוספת שיש בה רבות מתכונותיהן של שתי הקבוצות הנזכרות, אך מאידך גיסא קשה לזהותה עם אחת מהן; זוהי קבוצה מיוחדת, כעין קבוצה לאומית בפני עצמה, היושבת כיום בפוליסיא התיכונה — וממנה מורכבת מחציתה של האוכלוסיא בפוליסיא. הם נבדלים הן מן הבילורוסים והן מן האוקראינים בתרבותם, ניב לשונם ומנהגיהם ואף בתלבשתם ומבנה גופם: הגובה הממוצע של קומת הבילורוסי — 169 ס״מ, קומתו הממוצעת של האוקראיני — 166 ס״מ ושל הפולישוק — 163 ס״מ. ביחס לשני הראשונים הרי הפולישוק הנהו חלש ורפה-אונים; הן האיש והן האשה מזדקנים מהר[68]. גוון עורו של הפולישוק יותר כהה מאשר עורו של הבילורוסי; הפולישוק בדרך כלל, הנהו שקט, נוח ואדיש, פלגמטי, עצוב-רוח ופסימי — והלך הרוח שלו עגום וקודר; טיפוס אשר חותם הנוף והטבע האופף אותו, הטביעו עליו מראה מדכא ונכה רוח וחתמו בגושפנקא שלהם את אפיו על קרבו וכרעיו[69]. הבילורוסים הפוליסיים עצמם מהווים כעין שתי קבוצות אטניות לפי לשונם ותרבותם: הקבוצה המערבית אשר הושפעה במשך הדורות מהתרבות הפולנית ועקבותיה ניכרים בלשונם, תרבותם ומנהגיהם; הללו יושבים בחלקיה הצפוניים של פוליסיא, במחוזות בריסק, קוברין, קוסובה, לוניניץ ופרוז׳אני וכן מרבית האוכלוסיא של גלילי נובהורודוק ווילנא. הקבוצה המזרחית — בסביבות מינסק ומוהילב — הושפעה מהתרבות הרוסית[70]. האוקראינים היושבים בחלקיה הצפוניים של וואהלין (פוליסיא הווהלינית), שפתם ומבטאם הם ניב אוקראיני-צפוני, המהווה כעין מעבר וגשר לדיאלקט הבילורוסי[71]. הפ׳׳ישוק הוא הנחשל ביותר מבין

66) יצויין נא בזה כי העיר פינסק נקראת במיסמכים ותעודות עתיקים בשם Pinscum או Pieńsk וגם Pinescum; לפי האגדה מקורו של השם פינסק בתקופת הרומאים; ברומאית Pinus — פירושו אורן, על-שם הארנים הנהדרים שהרומאים היו מוציאים משם לבניית ספינותיהם... יש להעיר, כי אף בפלך פוזנא (Poznań) שבפולין ישנו מקום המכונה בשם Pińsko והוא נמצא — בנדון השטח — בתנאים טופוגרפיים דומים לתנאים הטופוגרפיים של העיר פינסק! מעניין, כי קרוב לאותו Pińsko אשר בפלך פוזנא, נמצא כפר בשם Chojno; והנה כפר בשם כזה נמצא אף ליד העיר פינסק הפוליסאית (לפי R.H.Tr.Z.P., מהדורה שניה מתוקנת, עמ׳ 29). מעניין, כי ליד שפך הנהר צנה אל תוך הפריפיט, נמצא קבר עתיק שהיו מייחסים אותו למשורר הרומאי אובידיוס — אך זוהי, לפי אותם מקורות, כנראה השאלה (מטפורה) (לפי M.P.P.Pol., עמ׳ 48). פינסק היתה לפנים, כנראה, מחוברת עם הורודישטשה במינהרה שנחפרה למטרות התגוננות (לפי Gr.Pol., עמ׳ 3).

67) ט.י.פ.

68) האוכלוסיא הכפרית מלפנים בפוליסיה נתברכה באריכת ימים; היו חיים שם, לפנים, בני תשעים אשר זכרו עדיין את המרד הפולני משנת 1863... (Hor.Tr.Z.P., עמ׳ 49).—הפרופ׳ טלקו רינצביץ׳ (Tałko Hryncewicz), קבע כמה הנחות יסוד לאנטרופולוגיה הפרהיסטורית בפוליסיה: נתגלו שם בחפירות מימצאים שונים—כגון בסטרה קוניה (Stare Konie) אשר הועברו למוזיאון בפינסק. כן נשתמרו בפוליסיה גלי קברים מתקופת הטטרים; אף מתקופת השבדים, תקופה שהיא מאוחרת יותר, נשתמרו שם קברים (M.P.P.Pol. עמ׳ 48).

69) ט.י.פ.

70) שם.

71) שם.

כל תושבי פוליסיא [72]). תנאי הטבע השפיעו השפעה בולטת על אפיה של האוכלוסיא, כאמור כבר למעלה; כבר משחר נעוריהם היו נאלצים לעבד את אדמת החול הדלה והבלתי-פוריה; מאידך, הביצות ואקלים טחוב ולח, לא נוח ומזיק לבריאות הטביעו את חותמם על אפיו. הפולישוק סיגל לו את סגולת הסבלנות והצטיין בכושר הסבילות וכוח ההתנגדות הפיסית, וכן עקשנות ושמרנות הטבועות ומושרשות עמוק עמוק בנפשו. לאדמתו היה קשור בכל נימי נפשו ובקושי רב הוא נפרד ממנה. בכפרים אפשר היה לפנים לפגוש אכרים אשר אף פעם בחייהם לא נתרחקו יותר מאשר מרחק שלושים קל״מ מכפרם [73]). הפולישוק לא היה מתעניין במתרחש סביבו ובנעשה מחוץ לכפרו והיה מתיחס בספקנות ובחשדנות לזרים ולבו רוחש אי-אמון וחששות כבדים כלפי בני-חוץ. רוב חפציו וצרכיו הביתיים הדרושים לחיי יום-יום שלו ושל בני ביתו, היה עושה ומספק מתוצרת עצמית, במו-ידיו; בבקתות של האכרים אפשר היה לפעמים קרובות למצוא סדנה לטויה וריחיים של אבן לטחינה. הבקתות היו על-פי-רוב מרווחות וגדולות ובנויות ברובן מקורות עצים („כאטעס״), כי העצים נמצאו שם בשפע. הבתים היו דומים יותר לאהלים מאשר לבתים המתאימים וראויים למגורי אדם; הבקתות הצפופות, מסוגרות ומלאות עשן, היו עושות רושם דוחה ובלתי-נעים. הכפר הפוליסי היה חד-גוני ומשעמם ומראהו דל וקודר. לפעמים היו הפולישוקים גרים גם במין מרתפים של חימר השקועים חצים באדמה („זעמליאנקעס״) ובמקומות שבקרבת הנהרות, היו גרים לפעמים בבתים הבנויים על גבי כלונסאות במים [74]). לבושו של הפולישוק — מתוצרת בית מקומית. במקום נעלים היה נועל נעלי לכש („פאסטאלעס״, „לאפטשעס״) הקלועות מקליפות-עצים, בהם קריר לו בקיץ וחם לו בחורף כשרגליו עטופות בסחבות. לראשו היה חובש מגבעת קש קלועה בקיץ, ובחורף — מצנפות מעורות כבשים [75]). לגופו—כתנת-לבדים ופשתן בקיץ, אשר היה נושא אותה מעל למכנסיו וחגור בחגורה למתניו; בחורף היה לובש אותה כתונת ועליה פרווה אפורה מעורות כבשים או מין מעיל („סוויטקע״). בגדי הנשים והבנות היו קצת יותר ססגוניים, אך אף הם מתוצרת ביתית. לראשיהן — כבנות או מטפחות צבעוניות הקשורות מן העורף. בחורף ובאביב היו עיקר מזונותיו — צלופחים מיובשים. האוכלוסיא היתה דלה, אוכלת מעט לחם ובולבוסים (תפוחי אדמה) לרוב, בשר ודגים. הפרות היו מגזע דל ולא היו מבורכות בשפע חלב; בעיקר היה הזבל שלהן משמש לזיבול השדות. גופו של הפולישוק היה מלוכלך ומזוהם לפעמים מכף רגל ועד ראש, ואף-על-פי שגדל בין הנה-

72) שם.

73) שם.

74) קרשבסקי (במחצית המאה התשע-עשרה) מספר כי ראה בסביבות פינסק בקתות-חמר שהיו שקועות מחציתן בתוך האדמה. — לפי מרקויב (בספרו משנות 1875—1874), היו הבקתות הפוליסאיות מזכירות בצורתן — את הבתים השויצריים על אגפיהם: גגות גדולים מאד בולטים החוצה בחזית הבית; הגגות היו נוצרים על-ידי עצים שנזרקו ונתגבבו ללא סדר, אחד על גבי משנהו; לפעמים היו מניחים על גבי הגגות אבנים גדולות (K.M.P.W., עמ' 113; הערה מס' 4); במחוז רצ׳יצה, למשל, היו קיימות עדיין במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה, בכפרים רבים, „בקתות-עשן״ — בתים ללא מעשנות! בפינת החדר של בית שכזה היה מותקן התנור לאפיית לחם ולבישול — ובמרכז החדר היו נוהגים להדליק אש למאור בלילות החורף הארוכים (שם, עמ' 64—63). — אגב, לפנים היו נוהגים בפוליסיה להדליק אש באבן-צור (Krzemień) או במבעיר-אש (krzesiwo) וספוג-שרפה („hulka״) באותה תקופה אפשר היה להפחיד את האכרים במחוז רצ׳יצה בהדלקת גפרורים! הם היו נבהלים מהמחזה החדש שלא הסכינו לו!... (שם, עמ' 62). — בכפרי-פוליסיה אפשר היה להבחין, לעתים תכופות במחובר לבית בחזיתו מצד הרחוב, מעין ספסל-אדמה („פריזבע״) (שם, עמ' 116); אפשר היה להיתקל שם לפעמים, בתופעות מוזרות: כך, למשל, בכפר אילוסק אשר בסביבות אנטופול-קוברין, נשתמר מעין מנהג עתיק, לסדר את החלונות רק בכותל הפונה לצד החצר — אף פעם לא בקיר הפונה אל הרחוב... (לפי הנ״ל).

75) בימים מקדם היו הפולישוקים חובשים לראשם מיו כובעים מרובעים מצבע לבן מאריג של תוצרת-בית; כובעים מעין אלו היו משמשים ככיסוי כללי רגיל אצל הפינים, הקלמיקים, הלפונים ועוד; אף הפועלים ההודים במדינת בוכרה היו נוהגים לחבוש כובעים כאלה. בדרך כלל היו חובשים בפוליסיה כובעים בעלי-מצחיות (לפי הנ״ל, עמ' 102 וגו').

רות לא היה נוהג להתרחץ לפעמים תכופות. יסודות ההיגינה היו זרים לרוחו. כביסת לבנים — רק לפעמים רחוקות. כנים היו רוחשים ושורצים על גבי עורו של הפולישוק... לפנים היתה שכיחה בין ילדיהם מחלת החזזית („קאלטון")— האקלים הלח שימש כעין רקע נוח מאד לחידקי מחלה זו. מחלות הטיפוס (בהרות, מעים וכו'), אסכרה (שקארלאטינע), דיפטריה, המחלה הספרדית („הישפאנקע") ומחלות-עור שונות היו מנת חלקה של האוכלוסיא הפוליסית; המחלות היו משתוללות בקרב האוכלוסיא ולובשות לפעמים אופי של מגפה. השכרות היתה נפוצה מאד בין הפולישוקים. חולי הנפל, מחלות-מין מצאו כאן קרקע פוריה להתפשטות בקרב העממין הפרימיטיביים והבורים. הצבא הזר שהשתקע ונתאכלס כאן בשנות 1916—1921, כשחזיתות הקרב יוצבו או עברו שם, — גרם להתפשטות מחלות-מין שונות [76]).

הפולישוק היה מבלה רוב ימיו בחוץ, בשדות המרעה, ביער ובשדה. בפוליסיא המזרחית — היה הפולישוק יוצא לרגלי עבודתו לאיים אשר בביצות הרחוקות לתקופה ממושכת בעונת הקיץ, היה ישן על גבי הקרקע ליד האש תחת זוהר הכוכבים. הבקתה („כאטע") שלו לא היתה בשבילו אותו מוקד ביתי אשר מסביב לו מתרכזים חיי אדם; היא שימשה לו רק כעין מקלט ומחסה מן הגשם או מחסה ימגן מפני הכפור והקרח בחורף ובקיץ מפני השרב, ולבסוף כמקום להסתרת עשרו, „אוצרותיו" והחזקתם [77]).

הוא היה אדיש לענינים שבדת ואמונה. „אשר לדת ולמוסריות של הפולישוקים בכל, יש לציין, כי אין הם אדוקים בדתם כלל וכלל — ואינם קשורים לאמונתם. יותר מדי מושרשת בפולישוק הבערות, יותר מדי הוא חסר-השכלה ובור — מכדי שיוכל להבחין בהבדלים שבאמונות ודתות; מושגים מופשטים אינם מובנים לפולישוקים. בעניני דת יש להם מושגים מעורפלים ובלתי בהירים לגמרי"... היושב במרומים — לפי דעתם — אינו מתערב ביותר בעסקי האנשים... מיעד

76) ט.י.פ.

77) K.M.P.W., עמ' 105.

לכל אחד יעוד מזלו וגורלו, אשר אף לא כדאי להילחם נגדם..." [78]). את יחסו לדת קשה להגדיר, בדרך כלל; צודק האומר, כי אין ענינים אלו מטרידים אותו לגמרי. הוא הולך לתפלה ולבית היראה שלהם רק לשם בילוי זמן. לכל אחד — לפי דעתם הפרימיטיבית — ניתן גורלו ממרום, גורל אשר בשום פנים ואופן אין להימלט ממנו או לשנותו! [79]). אך במקום זה נפוצות מאד, אמונות ההבל הטפלות, בכישוף וכדומה. הכמורה הפרבוסלבית לא תפסה מקום חשוב בהכרתם ובהשקפת עולמם הפרימיטיבית של ההמונים שם [79*]). בתקופה האחרונה שלפני מלחמת העולם השניה צצו שם כיתות נוצריות שונות ומשונות — ביניהן גם בפטיסטים. בתי התפלה הפרבוסלביים היו סגורים על-פי-רוב במשך כל השבוע, בניגוד לבתי היראה של הקאתולים שהיו מתפללים בהם כמה פעמים ביום. אמנם לא היו שם קאתולים רבים — אך הללו היו בעלי רגש דתי עמוק הרבה יותר מאשר המוני הפרבוסלבים. הכמורה הקאתולית היתה מאורגנת יפה והיתה משגיחה בשבע עינים על צאן מרעיתה... על-פי-רוב היו בתי התפלה הקאתוליים בערים ובעיירות.

הפולישוק היה עוסק בעיקר בחקלאות והיה מגדל בדרך כלל שיפון — מזונו העיקרי לאחר

78) שם, עמ' 143?

79) שם; הוא מציין, כי היתה קיימת מסורת אצל זקני הפולישוקים, כי בימי קדם היו הבנים נוהגים להמית את אבותיהם; והנה קרה פעם ואכר אחד השאיר את אביו בחיים ולא הרגהו — וכשפרץ רעב גדול בארץ — בדיוק באותו זמן, השיא לו האב הזקן לבנו עצה לזרוע „שרקות" („kolanka") מקני-קש, והנה בס"ד צצה תבואה מאותם קני-הקש — ומני אז חדלו להרוג את האבות!... אותו סיפור מובא גם אצל פדורובסקי, II, וכן גם ב-"Materjały", I ובעוד מקורות (לפי K.M.P.W., עמ' 231) לפי אותו מקור, היה נהוג בימי קדם שהנער-הפולישוק לא היה מכיר בכלל לפני נשואיו את העתידה להיות אשתו; אף היו מספרים, כי בתקופת שיעבוד האכרים היו ה„אדונים-הפריצים" בוחרים ולוקחים להם הביתה, ל„חצר שלהם", צעירות מבין בנות האכרים — ולאחר מכן היו מצווים לאכרים לשאת אותן לנשים! (שם, עמ' 228).

79*) המנהגים העתיקים ממלאים אצל הפולישוק את מקום המחסור ברגש דתי; אותם מנהגים נשתרשו בלבו — כמין אמונה; (שם, עמ' 177).

תפוחי האדמה; היה מגדל שיבולת שועל, שעורה, כוסמת, דוחן; בולבוסים, אפונה, עדשים, פשתן, קנבוס — ובדרום אף סלק-סוכר. חיטה היו מגדלים באדמה דשנה ופוריה[79]**). כפי שכבר אמרנו, הרי הקרקע שם ברובה היא דלה ובלתי-פוריה — אדמת חול הדורשת זבל רב. עפי"ר היו מזבלים את האדמה בזבל בקר ובהמות-בית והיו מעבדים אותה בכלי עבודה פרימיטיביים. הפולישוק מצא לו מקורות הכנסה צדדית מאיסוף חמציץ, איסוף חרולים (קוצי או ברקני ה„קראפעווע"), כרבת המים (פלישניאק, "Ayr„ ברוסית), כישות („האפען"), גרגירי יער שונים וכל מיני פטריות טעימות ומזינות מסוגים שונים („גריבען", „קאזליאקעס", „באבקעס", „ליסיצקעס", „מאשליאקעס") וכו', פירות שונים, כמו תפוחי בר, אגסים, אגוזים וירקות כגון כרוב, סלק, צנון, בצל, שום, מלפפונים ועוד[80]). גדלו בגינות פרג, גזר, פטרוסילין, אפונה, שעועית. בגנים של בעלי האחוזות וה„פריצים" גדלו תפוחים ואגסים מסוגים משובחים, דובדבנים, שזיפים ועוד[81]). בדרך כלל לא היתה מפותחת הגננות בפוליסיא.

גידול הבקר והמקנה היה נפוץ מאד, אך הפרות לא הצטינו ביחוס הגזע שלהם וגידולם נמצא בשפל המדרגה. למרות העובדה שהמקנה היה רב ביותר במספר, הרי לא הספיק הזבל לזיבול האדמה; הפרות שימשו בעיקר לא לשם תנובת חלב אלא כמקור להפקת זבל וכן גם גידלו אותן למטרת מכירה לבשר[82]). מעניינת העובדה, כי בפלך גרודנה, היו לפנים מגדלים עזים רק היהודים בלבד והאכרים היו מביטים בבחילה על חלב העזים. באותו פלך היו מצויים לפנים בעיקר שוורים ובזמן האחרון — סוסים[83]).

79**) ט.י.פ.

80) על פיתוח התעשיה מתוצרת המלפפונים וגידולם על-ידי חקלאים יהודים — ראה לקמן בפרק על אנטופול וכו'.

81) ט.י.פ.

82) שם.

83) לפנים לא היו מגדלים הרבה סוסים בפוליסיה, אם כי בתקופה יותר מאוחרת היו נפוצים שם מאד — עד כדי כך שכמעט לכל אכר בעל משק היה סוס משלו. על-פי-רוב היו מגדלים שם לפנים שוורים. במחציתה של המאה התשע-עשרה היוותה העגלה הרתומה לשוורים קו-

מעניין, כי לפי אחד המקורות[84]) הרי בפלך ויטבסק, היו לפנים העממין מתיחסים לסוסים כמו לכלבים ולחתולים, בבחינת מאוסים (טמאים).

הדבורים, אף כי השתמשו בשיטות פרימיטיביות לגידולן, שימשו כמקור פרנסה נפוץ בפוליסיא. מקורות הכנסה חשובים היו הדיג, ניצול עצי היערות והכבול. הפולישוק היה עוסק ברצון גם במלאכות שונות, כגון בדרום — במחוזות פינסק, לוניניץ ודרוהיצ'ין; ביחוד התעסקו בכך אכרים מחוסרי קרקע ונטולי כל רכוש. היו נפוצות מלאכות כגון חבתנות, נפחות, בנאות („טעסלערס"), קדרות („האנטשארעס"), בורסקאות (למשל, ביאנוב פוליסקי — בידי יהודים!), עיבוד דונג וכדומה[84]*).

בפוליסיא המערבית שבגבולות פולין מלפני מלחמת העולם השניה, ישבו כ-1,380,000 (מיליון שלש מאות ושמונים אלף) תושבים, איש ואשה, ברובם המכריע עובדי אדמה וחקלאים[85]). כ-6,000 כפרים והיאחזויות היו ביחד בפוליסיא,

---

שרטוט טיפוסי על רקע הנוף הפוליסאי; אותה שעה לא היו האכרים מחזיקים שם כמעט לגמרי סוסים (לפי .K.M.P.W, עמ' 127); אך בתקופה האחרונה היו הסוסים משמשים שם כאמצעי תחבורה חשוב ביותר. — בניגוד לאמור למעלה, כי היו אכרים אשר במשך כל ימי חייהם לא היו עוזבים כמעט את כפר מושבם הקבוע, מציין הנ"ל, כי יש מהפולישוקים שהיו אוהבים לנדוד למרחקים, ביחוד, על-מנת לבקר שארי-בשר וקרובים — וכן ל„ירידים" השנתיים או לביקור במקומות המקודשים שלהם (שם, עמ' 126). — כאמצעי תחבורה חשובים ביותר, שדרכם היו עוברים במאה השש-עשרה המתישבים מפוליסיה אל תוך ערבות אוקראינה ומרחביה שימשו נהר הפריפיט ויובליו (שם, עמ' 131).

84) לפי .K.M.P.W, עמ' 49.

84*) ט.י.פ.

85) ט.י.פ. לפי הספירה משנת 1931 היו אז בפוליסיה הפולנית ס"ה 1.134.538 נפשות. בערים חיתה כחמישית מכל האוכלוסיא; כ-80% היו חקלאים וכו'. כנראה מנתה אז האוכלוסיא בתוך הנ"ל כ-711.000 נפש פולישוקים; האוקראינים טענו כי מגיע להם כל השטח שמדרום ל„ציר" של פוליסיה וכן רצועה רחבה במורד נהר הבוג משתי גדותיו עד ליערות ביאלוביז'; מאידך, טענו הבילורוסים, כי מגיע להם השטח שמצפונו לאותו ציר. מתוך האוכלוסיא הכללית היו: 120.000 נפש קתולים, 73.000 בילורוסים, 53,000 אוקראינים, 16,000 רוסים, 46,000 אונגלים ועוד; היתר — אוכלוסיא יהודית שישבה בעיקרה בערים ובעיירות של פוליסיה (לפי .M.P.P.Pol, עמ' 24—23).

בנויים על-פי-רוב בצורה פרימיטיבית מבקתות עץ דלות [86]). בפוליסיא הפולנית היו 15 ערים ועוד 31 עיירות (בתוך אלה — מושבות שדרשו לעצמן זכויות של עיירות כגון וולצ'ין ועוד). 11 מהן נמצאו על ה„ציר" של פוליסיא וליד מסילת הברזל המקבילה לו. רק חמש ערים נשאו אופי אמיתי של ערים: בריסק דליטא, פינסק, דווידגרודק, פרוז'אני, קוברין [87]). הישובים והערים הגדולות היו מרוכזים על-פי-רוב בפוליסיא המערבית: בריסק — ליד קצה הגבול המערבי של פוליסיא — 48431 נפש [88]). 50% בערך היו יהודים, 35% — פולנים, 15% בילורוסים; קוברין — 10101 נפש (80% יהודים, 12% בילורוסים, 8% פולנים); פינסק, בירתה הטבעית של פוליסיא — 31313 נפש (מזה 74% יהודים, 12% פולנים) [89]). את פינסק אפשר לחשוב כמרכז פוליסיא אף כי בריסק דליטא שימשה באחרונה כמרכזו האדמיניסטרטיבי של חבל ארץ זה [90]). הבילורוסים והאוקראינים היו ברובם בני האמונה הפרבוסלבית והפולנים — קאתולים; היו גם אונגילים — אלה היו על-פי-רוב המתישבים הגרמנים; רמת ההשכלה של האוכלוסיא הפוליסית היתה נמוכה ביותר. היו שם כ-71% שלא ידעו קרוא וכתוב. בין הפרבוסלבים עצמם היו כ-81% אנאלפבתים [91]). הפולנים היו התרבותיים ביותר מבין העממין של פוליסיא.

כאמור כבר, ישבו בפוליסיא גם מיעוטים לאומיים: פולנים, רוסים, גרמנים, צ'יכים, צוענים, הולנדים — ויהודים. הפולנים — בעיקר „פריצים" (בעלי-אחוזות), — מנו כ-30% מהאוכלוסיא, מיעוט זה היה מורכב בראש וראשונה מבעלי אחוזות, פקידים, בעלי מלאכה — והיו גרים בדרך כלל בערים ובעיירות. הפולנים התישבו שם לפני מאות בשנים; עוד המלכה בונה ספורצה הושיבה שם את האצילים והאכרים הפולנים שהגיעו להתם ממזוביא — **ביחוד במחוזות פינסק וקוברין; היא נתנה להם במתנה אחוזות,** „חצרות" ושטחי אדמה גדולים וחייבה אותם להגן על הערים בדרך צבאית. הללו נתפתו להתישב במקומות הנדחים הללו לאור האפשרות של רכישת אדמה בזול. ועל אף הרדיפות בתקופת הצארים נשארו בידי הפולנים בפוליסיא 643 ישובים והיאחזויות; במחוז פינסק — 188, במחוז בריסק — 118 ובמחוז קוסוב — 26 — וכן 9051 משקים. עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה גדל מספר המשקים ב-2037 [92]). היו שם כפרים פולניים טהורים של מהגרים פולניים מימי קדם, ממזוביא ופודלשיא. בתקופת שלטון פולין נתנה הממשלה הפולנית לקצינים וחיילים של הצבא הפולני את ההזדמנות הנוחה לרכוש שם אדמה בזול ובתנאים טובים מאד, בתנאי שיתישבו עליה. כך הוקמו שם היאחזויות של חיילים משוחררים (Osady); היחסים בינם לבין האוכלוסיא המקומית היו מתוחים מאד בדרך כלל, כי השקיפו עליהם כעל כובשים שפלשו לשדוד את הקרקעות של האוכלוסיא המקומית [93]).

רוסים אמיתיים — מיעוט שבמיעוט ביחס לאוכלוסיא הכללית, בתקופת הכיבוש הפולני — מהגרים שברחו הנה מאימת השלטונות הסוביטיים, צוררי ישראל ואנטישמים, ביניהם רבים אשר ידיהם היו מלוכלכות בדם יהודי טהור — וכן גם בעלי אחוזות עשירים. בסביבות בריסק (כגון ליד דומאצ'יבה וסלבטיץ') היו קיימים ישובי הולנדים („לענדרעס") אשר בחיצוניותם הציגו כעין סתירה בולטת לישובי הכפרים הנחשלים והמוזנחים של הפולישוקים. אף ישובים גרמניים וצ'יכיים היו קיימים בגבולות פוליסיא ווהלין [94]). הצוענים הנוודים שהיו עוברים על-פי-רוב ממקום למקום בשיירות ועוסקים במסחר סוסים ובקר וכדומה, הוסיפו גוון לנוף העגום של פוליסיא הקודרת [95]).

הצד השווה שבהם, בכל חלקי האוכלוסיא

86) M.P.P.Pol., עמ' 31.
87) שם, עמ' 41.
88) ט.י.פ.; לפי M.P.P.Pol. מנתה בריסק דליטא 50282 נפש; לפני המלחמה העולמית הראשונה גרו שם 65,000 תושבים בערך.
89) ט.י.פ.
90) לפי ט.י.פ. וכו'; הנתונים הסטטיסטיים מקורם בספירה הנ"ל שנערכה בדצמבר, 1931.
91) ט.י.פ.

92) M.P.P.Pol., עמ' 24.
93) ט.י.פ.
94) ט.י.פ., עמ' 94—292.
95) שם.

המגוונת הלזו — זה שברובם המכריע היו ספוגים שנאה ארסית ליהודים, שנאת ישראל מורשת מדורות אשר אפיקיה המזוהמים זרמו על-פני תהומות שחורים משחור של רשעות ושל קנאה מקדמת דנא, מהכא להתם ומהתם להכא — מן הדניפר אל הפריפיט וחוזר חלילה מן הפריפיט אל הדניפר והתערבו במשך הדורות בנהרי נחלי דם יהודי טהור אשר נשפך שם כמים! כנראה אכלה אותם גם הקנאה בראותם כי היהודים שנואי-נפשם עולים עליהם מאה מונים בכל המובנים — הן בכשרונותיהם, יכולתם ותבונתם, הן ביזמה, מרץ ותושיה והן בדרגת השכלתם, מוסריותם וטוהר חייהם וצניעותם!

היהודים התישבו בפוליסיא בתקופה קדומה הרבה יותר מאשר הפולנים; כבר במאה הארבע-עשרה לספירתם אפשר למצוא שם ישובי יהודים — ובסוף אותה המאה כבר היה קיים בבריסק ישוב יהודי חשוב. קהילת בריסק, היתה אז הקהילה החשובה ביותר בכל חבל פוליסיא. בתחילת המאה השש-עשרה מופיע כבר הישוב היהודי בפינסק ולאחר הקמת הברית הלובלינית (האיחוד הלובליני, Unja Lubelska) בשנת 1569 כבר מתפשטים ישובי יהודים על פני פוליסיא כולה. לפני המלחמה מנו היהודים כ-9% מהאוכלוסיא הכללית שם והתפרנסו — ביחוד בערים ובעיירות — ממסחר ומלאכה. כמו כן היו קיימות אז בפוליסיא מושבות חקלאיות אחדות של יהודים, מקים שם עסקו היהודים בחקלאות, כגון איווניקי ליד פינסק או קולוניא-יקובליבה ליד הוטובו בדרך בין יאנובה ודרוהיצ׳ין [96].

מתוך ההיסטוריא של פוליסיא על רקע ימי מלכויות פולין וליטא.

נשתמרו רשומות (כרוניקות) עתיקות המספרות על שני גזעים אשר גרו בשכנות אחד ליד משנהו, בפוליסיא — הקריביצ׳ים והדרבליאנים [97] שכבר הזכרנו למעלה. מאידך, קיימת אף השערה כי פוליסיא היתה ערש הגזע הסלבי בכלל! איך שלא יהא, פוליסיא משמשת עדיין רקע ושדה נרחב לחקירות על נושא זה. אפשר להניח, כי הדרבליאנים והקריביצ׳ים הקדמונים מלאו תפקיד כגון זה של הנאורים (Neury) של הרודוט ואשר הקוסטובוקים והסודינים של פטולומיאוס מילאו בתקופתם, או אותו תפקיד שמילאו הבולגרים ביחס לסלבים של חצי-האי הבלקני [98]. לפי אותו מקור, הרי אין הפולישוקים גזע סלבי טהור.

בתקופה הפרהיסטורית היתה פוליסיא נתונה תחת שלטון הנסיכים הגדולים של קיוב — ולאחר נפילתה של רוס היתה פוליסיא כפופה למרותם של הנסיכים השונים [99].

לאחר מותו של הנסיך הרוסי הגדול איזסלב (1054—1078) התפוררה הממלכה הרוסית הגדולה לנסיכיות קטנות יותר כתוצאה מהסכסוכים והמלחמות בין הנסיכים. הטטרים מצאו אז שעת כושר לצאת בהתקפת מצח עזה על רוסיא ועריה ומחריבים ,שורפים אותן; כך למשל, שרפו והחריבו בשנת 1185 את העיר טורוב באופן יסודי, כך שמהורבנה אז לא חזרה כבר לאיתנה. בשנת 1240 הפכו שוב את חבל פוליסיא לעיים עשנים. העיר פינסק ניצלה אז [100]. נפת פינסק שימשה באותה תקופה שטח קרבות בין הליטאים והטטרים; בשנת 1250 מכה שם הנסיך הליטאי ארדזיביל (Erdziwiłł) את החן הטטרי שיבק (Szejbek) [101].

כבר בשנת 1017 נזכרת העיר בריסק באחת הרשומות של דברי הימים בתור עיר מבצר של הדרבליאנים בגבולות שטחי פולין וליטא; דרכה עברו נתיבי הכסחר לפולין — ובמאה האחת-עשרה שימשה מטרה במאבק על השלטון בין נסיכי קיוב ופולין. הפולנים השתדלו לכבוש אותה מידי נסיכי טורוב ששלטו אז עליה. במחצית המאה השתים-עשרה עברה העיר למרותם של

96) שם.

97) M.P.P.Pol., עמ׳ 49.

98) שם.

99) שם.

100) ט.י.פ.

101) Hor.Tr.Z.Piń., עמ׳ 30.

נסיכי וואהלין[102]). כפי הנראה נוסדה גם העיר קוברין במאה האחת-עשרה בערך על-ידי יורשיו של הנסיך איזסלב על נהרות קוברינקה ומוחביץ כמבצר למטרות צבאיות ובסוף המאה השתים-עשרה עברה העיר לנסיכות ולודימיר-ווהלינסק[103]).

בתחילת המאה השלש-עשרה קמה בצפון ממלכת ליטא הניגשת מיד לכיבושים והרחבת הגבולות על חשבון שכנותיה. בשנת 1205 מתנפלים הליטאים בצותא עם הידזביגגים על גאליציא ושנים אחדות לאחר מכן על ווהלין. בשנת 1247 מנצחים נסיכי פינסק-ווהלין את הליטאים התוקפנים, מנחילים להם מפלה ניצחת ומגרשים אותם כליל מתוך פוליסיא. אך במשך הזמן שינו נסיכי פינסק את קוי המדיניות שלהם ומתחילים להתקרב אל שליטי מלכות ליטא. מדיניות זו הביאה בסופה לידי כיבוש כל פוליסיא על-ידי הנסיך הליטאי גידימין וסיפוחה למדינת ליטא (בשנות 1316—1320 כובש גידימין את כל פוליסיא). גבולותיה של מדינת ליטא הגיעו במחציתה השנית של המאה הארבע-עשרה מן הים הבלטי ועד חופי הים השחור[104]). אף חבל קוברין עבר אז לידי

---

102) B.S.Enc., מהדורה II, כרך 6, ערך בריסק.

103) ספר קוברין, עמ' 13.

104) במחצית המאה השלש-עשרה חלה התעוררות בליטא; נוכח סכנת האויבים האיומים — מיסדר „אבירי הצלב" הגרמנים אשר כרתו ביניהם ברית במטרה להדביר את ליטא ולכבוש את שטחיה, התעוררו נסיכי ליטא השונים בשאיפתם לאיחוד לאומי כללי על-מנת להתייצב מאוחדים בפני הסכנה הנשקפת להם; נציגם הראשי — מיסדה של מלכות ליטא, מנדוג (בתעודות שבשפה הרומית הוא נקרא בשם „Mindovex"), עובר לנצרות בכדי להבטיח עצמו לפחות מסכנת אבירי הצלב; הוא מכריח את נסיכי ליטא להכיר בו כראשם ואף את נסיכי „רוס השחורה" ופולוצק השכנים. הוא מקבל את כתר המלכות מידי האפיפיור אינוקנטי הרביעי בשנת 1253, אך במהרה הוא חוזר לעבודת האלילים שלו. לאחר זמן קצר נהרג מנדוג ע"י בן-אחיו דובמונט; לאחר מותו התפוררה מלכות ליטא ונקרעה לגזרים במלחמות האחים; אבירי הצלב ניצלו את המהומות ונגשו לכיבוש שיטתי של ליטא, אך הציל אותה מחורבן והעלה אותה לדרגת מעצמה גדימין (1315—1341) שכבש תוך זמן קצר את כל ארצות מנדוג ובעקבות נצחונו על נסיכי ולודימיר־הליץ', קיבל תואר „הנסיך הגדול" וכבש את פוליסיא ופודליאשה; באמצעות נישואי בנו אולגירד נחל את חבל ויטבסק ועל-ידי נישואי בתו עם קזימיר הפולני התידד עם הפולנים נגד אויבם המשותף — הצלבנים. בתקופת שלטונו של גדימין הפכה ליטא לממלכה החזקה ביותר מבין כל ארצות רוס; הוא אף נשא את התואר: „מלך הליטאים והרוסים". אך לאחר מותו פרצו מלחמות בין ליטא ופולין. בנו של גדימין, אולגירד, קיבל לאחר נצחונותיו את התואר: „הנסיך הגדול של ליטא ורוס". בעזרת אחיו קיסטוט נחל נצחון מזהיר על צבאות הטטרים בשנת 1362, כבש את רצועת ווהלין המזרחית וחלקים חשובים של מלכות מוסקבה — והגיע בשלטונו עד לחופי הים השחור (אולגירד: 1345—1377). אולגירד ואחיו קיסטוט — הנסיכים הראשיים של ליטא — הפסיקו את תמיכתם באחיהם ליוברט, בעלה של בושה נסיכת רוס, שתבע את הבעלות על רוס האדומה ובגלל זה הסתכסך במלחמות עם קזימיר מלך פולין. בשנת 1349 מנצח קזימיר את ליוברט. בשנת 1366 עוברת בריסק למרותה של ליטא, לפי הסכם שנכרת עם קזימיר הגדול. אשר לקיסטוט — הרי היה עכו"ם גלהב — אך אולגירד כבר הושפע מהנצרות (עיין: Prof. Dr. A. Lewicki, Zarys Historji Polskiej, כרך I, עמ' 162—164 בעיבודו של פרידברג, וגו'). — בפרבר לישטשה (Leszcza, „לישטשער וואלד") בקרלין שליד פינסק, היו מראים את הקבר של מנדוג, כאילו. (לאמיתו של דבר נקבר שם, כנראה, בנו ווישטשלקה; באותו מקום עמדה לפנים תיפלה של מיסדר הנזירים הבזיליאנים; ווישטשלקה ברח לפינסק ושם סיים את חייו (Gr.Pol., עמ' 11). — עקבות המאבק בין ליטא ונסיכי רוס וכו' נשתמרו אף בתקופה האחרונה במקומות שונים בפוליסיא. כך, למשל, בנובל הנמצאת על-גבי חצי-אי בתוך אגם נובל, שהיתה משמשת בימי הבינים כמבצר טבעי; במאה השתים-עשרה הושמד שם כליל חיל המצב הליטאי על-ידי צבאות נסיכי ווהלין (M.P.P.Pol., עמ' 135); אף בעיר קמיניץ-ליטובסק השוכנת על גבי הר ומוקפת נהרות היה קיים עדיין בזמן האחרון כעין מבצר משנת 1278); שרידי המבצר בצורת מגדל המתנשא לשלשים מטר בערך, נשתמרו עד הזמן האחרון; כפי הנראה, שימש המבצר כעין מצפה להשגיח מרחוק ולשמור מהפתעת אויב המתקרב. אותו מגדל מתנשא על גבעה מלאכותית על נהר הלישנה ותחת המגדל היו חפירות ומרתפים נרחבים; העיר נבנתה על-ידי הנסיך ולדימיר מולודימיר-ווהלינסק ועברה על כל סביבתה לידי גדימין; תחת שלטונה של נסיכות ליטא נשארה עד שנת 1795. על קמיניץ-ליטובסק שמו מצור אבירי-הצלב בשנות 1379, 1378, 1375; יאגללו, קזימיר היאגללוני וויטולד היו מבקרים בה לפעמים ועורכים ציד ביערות הסביבה (לפי M.P.P.Pol., עמ' 130, עמ' 141 וגו'). כך, למשל, התנהלה גם מערכת קרב עצומה בשנת 1220 לספירתם ליד הכפר סטושני אשר בסביבות נובי-דבור — שבו ניצחו הנסיך סקירמונט

השלטונות הליטאיים ונמסר אחר כך ליורשיו של אולגירד, בנו של גידימין[105]).

הנסיך יאגיללו, בנו הבכור של אולגירד, עובר בשנת 1385 לאמונה הקאתולית ונושא לאשה את יורשת-העצר הפולנית יאדביגה (1386). אתו מקבלים את האמונה הקאתולית בני גזעו הליטאים אשר היו לפני כן עובדי-אלילים. בשנת 1385 מתאחדות מלכויות פולין וליטא תחת יאגיללו — והוא מקבל גם את כתר מלכות פולין. קיסטוט, אחיו של אולגירד, שהיה עובד עכו"ם נלהב, מתנפל על יאגיללו ולוקח אותו בשבי, אך כשנה וחצי לאחר מכן כובש יאגיללו את ווילנה והשלטון הראשי עובר לידיו. קיסטוט ובנו ויטולד מושמים במאסר וקיסטוט הזקן מת מיתה מיסתורית. ויטולד, בורח מן המאסר אל אבירי הצלב (Krzyżacy), אך לאחר מכן עובר הוא בחזרה לצדו של יאגיללו. וכך מתבסס שלטונו של יאגיללו; בשנת 1396 נשבעים נסיכי כל מדינת ליטא אמונים לכתר הפולני[106]). חמשים שנה נשא יאגיללו את הכתר הפולני (1434—1386) [107]). העיר קוברין היתה כפופה לכתר פולין אך נשארה תלויה בנסיכות הליטאית[107*]). ראוי לציין בזה, כי ויטולד, הנסיך הליטאי הגדול שהזכרנו למעלה (1430—1392) היה מנהיג מוכשר ופטריוט גדול ומסור של ליטא; הוא ניהל מדיניות של ריכוז כל חלקיה ואיחודם לקשר אמיץ ומוצק של מדינת ליטא אחידה[108]) ואף הביא את ליטא לעצמה שכזו שאף פעם לא היתה לה עד אז. לאחר מות ויטולד (1430), מתמנה סוידריגיללו — אחיו של יאגיללו — לנסיך הגדול של ליטא, אך הוא כבר לא היה כל כך מוכשר כמו ויטולד, הוא שאף לספרטיזם, כמו בשעתו ויטולד, אך לא היו לו אותם כשרונות. לפתע התנפל על פודוליא ורוס האדומה וכך פרץ בראשותו ובהנהגתו המרד נגד פולין. לבסוף הודח מהנסיכות הגדולה ובמקומו הועלה זיגמונט, אחיו של ויטולד; הכירו בו כמלך, ובליטא בתור ממלכה עצמאית ב„איחוד הגרודנאי" (1432). התחילה מלחמה ומאבק לשלטון בין זיגמונד קיסטוטוביץ' לבין סוידריגיללו — ובתמיכתם של הפולנים ניצח זיגמונד את סוידריגיללו ואת אבירי הצלב שעזרו לו (1435). לבסוף נכנע סוידריגיללו ובא לקראקוב לבקש סליחה ומחילה[109]).

בשנת 1569 הוקמה — לפי דרישתם של אצילי ליטא — אחדות פולנית-ליטאית מוחלטת בסיים הלובליני („האיחוד הלובליני"). צירי ווהלין ופודוליה באותו סיים דרשו בכל תוקף לספח להם את חבל בריסק ופינסק, אך לא הצליחו — ופינסק נשארה בידי ליטא[109*]). אותו איחוד פתח את שערי הנסיכות הליטאית בפני השפעות פולין ותרבותה. מטרתה של הכמורה הקאתולית היתה להעביר פולוניזציה מלאה של הגלילות הרוסיים; ואכן ניגשה הכמורה בהתלהבות למשימה החדשה. התחילו רדיפות נגד בני הדת היונית האורטודוכסית (הפרבוסלבית) ונגד בתי היראה שלהם בכל החבל, בתואנות על „חילול הקודש" שלהם. בכדי למשוך ללא קשיים את האוכלוסיא הפרבוסלבית הוקם ה„איחוד" (אוניא): בשנת 1595 נתכנסו בבריסק דליטא ראשי הכנסיה הקאתולית והפרבוסלבית וביום ה-23 לדצמבר אותה שנה הוכרז על „איחוד" הכנסיות — שעיקרו, הכרה באפיפיור כראש הכנסיה החדשה; כפי הנראה מילאה תפקיד עיקרי בביצוע המזימה אהבת הבצע של הכמורה הישועית, כי עם העברת המוני בני הדת היונית-אורטודוכסית ל„אוניא", הרי היה נופל ממילא בידי הכמורה הקאתולית גם כל רכושם הרב של הפרבוסלבים באחוזות וקרקעות. כפי הנראה היתה

מנובוגרודק והנסיך קוקובויסטיס הליטאים את נסיכי ולודימיר וטורוב (משצ'יסלב) (לפי הנ"ל, עמ' 85 וגו').

105) ספר קוברין, עמ' 14.

106) עיין בתולדות פולין של A. Lewicki בעיבודו של פרידברג, חלק ראשון.

107) שם וכו'.

107*) ספר קוברין.

108) עיין בדברי ימי פולין וליטא וכן בספר קוברין.

109) עיין בחלק ראשון של תולדות פולין של פרופ' לויצקי-פרידברג שהזכרנו למעלה.

109*) עד לאותו „איחוד" היתה נפת ווהלין כפופה לממלכת ליטא.

זו אחת הסיבות העיקריות למלחמתם העזה של הכמרים הקתולים נגד הפרבוסלבים [110]).

כך נוצר הרקע לאנטגוניזם עמוק בין האוכלוסיא הפרבוסלבית והקתולית-פולנית; חומר-נפץ רב הצטבר במשך דורות וגרם להתפוצצות איומה והתלקחית של מלחמות וקרבות — בשנת 1648 — אשר קרבנם העיקרי היה השעיר לעזאזל של הצוררים למיניהם — אחינו בני ישראל, ששילמו בנהרי נחלי דם בעד חטאתיהם של הגוים. התחילה פרשה ארוכה של מלחמות; בראשונה התפרעו בפוליסיא ההידמקים וגרוריהם, אז באו השוידים, והוסיפו חלקם בשוד ובחורבן; הרוסים בני מוסקבה ניצלו את המהומות וליבו את אש המרד בקרב ההידמקים והאכרים בפוליסיא — והשתדלו להיבנות ולהוסיף חיל על חשבון פולין; וחבל פוליסיא סבל במלחמות הללו מחורבן והרס.

הקוזקים וההידמקים כרתו ברית עם רוסיא המוסקבאית, וכתוצאה מכך פרצה מלחמה בין צבאות פולין ורוסיא. בשנת 1659 שם את משכנו בפרוז'אני המטה של צבאות פולין וליטא שנלחמו נגד הרוסים; הקרבות התנהלו בסביבות פינסק. כאן בפרוז'אני נתן פקודה ההטמן הראשי של נסיכות ליטא פבל ספיהא לתושבי מחוז פינסק שיתכוננו לקראת המלחמה [111]). במלחמת הצפון הגדולה אשר נמשכה בשנות 1700—1721 סבלה ביותר פרוז'אני וסביבתה — ובכלל סבלה ליטא מאד במשך תשע השנים הראשונות לאחר פרוץ אותה מלחמה בין השודים ובין רוסיא, פולין, מדינת הזקסים ודניא מצד שני; המלחמה הביאה שם בעקבותיה חורבן והרס בכל הסביבה, הואיל ובאותם מקומות עברו גיסות הרוסים והשוידים; הזקסים שהיו מפוזרים על פני הסביבה של פרוז'אני התיחסו אל התושבים כמו צבא כיבוש. החיילים היו מפוזרים על פני הבתים, בדירות פרטיות ובבתי התושבים — ובעלי הבתים היו מחוייבים לפרנס ולהחזיק אותם. בשנת 1700 ניצח קרל מלך שודיא את צבאות רוסיא ליד נארבה ופלש עם צבאותיו — בשנת 1701 — אל תוך ארץ פולין, ניצח את אוגוסט השני בקרבות מרובים והחריב את הארץ. בשנת 1706 עברו צבאותיו לפתע פתאום את נהר הנימן בחורף ליד גרודנה ומכיון שלא הספיקו המזונות לאספקת גיסותיו פשטו על פני הארץ, שדדו ערים וכפרים והחריבו את הכל. אז התחילו הרוסים לסגת בכיוון לפוליסיא-ווהלין אל הביצות בתקוה כי הביצות ישמשו מגן ומחסה לצבאותיהם בפני הפולשים, והם מצדם החריבו אף הם ערים וכפרים, ישובים גדולים וקטנים. ערים ועיירות כלו ונחרבו בתימרות עשן ובשרפות. קוברין הוצתה ונחרבה בשנת 1706 על ידי קלגסי השוידים ובשנת 1711 פרצה, נוסף לכל סאת הפורעניות, אף מגפה איומה שעשתה שמות באוכלוסיא .בשנת 1706 נחרבה גם העיר ברזה, בתוכה מנזר „הקרטוזים" שנבנה עוד על-ידי הנסיך ספיהא [112]). כל הסביבה סבלה אז מאד. אף העיר סילץ חרבה אז וכך נמשכו החורבנות וההרס עד שנת 1708, בה נחל המלך קרל מפלה. בשנת 1714 שוב התנהלה המלחמה באותה סביבה [113]).

כתוצאה מהתככים, החיכוכים והסכסוכים בין האצילים וה„פריצים" של פולין במשך הדורות נחלשה מלכות פולין והלכה ונידרדרה לקראת סופה המר. השלטון היה נגוע ברקבון פנימי של שנאה וקנאה ומדנים בין השרים; השאיפה המושרשת בלב ה„פנים" לשררה והשתלטות, קלקלה את השורה ואכלה כל חלקה טובה. מלכות פולין התקרבה לקצה [114]). שכנותיה החזקות לטשו עין כבר מזמן לשטחיה של פולין; ביחוד התנכלה רוסיא המוסקבאית לעצמאותה של פולין.

---

110) ט.י.פ., עמ' 4 וגו'.

111) עיין „פרוזשאנער פינקס", עמ' 22 וגו'.

112) שם, עמ' 111 וגו'.

113) שם.

114) השועים „המיוחסים" וה„מגנטים" הליטאים, למשל, היו נלחמים ביניהם ולא פעם השפיעו הדברים על מצב העניינים בכללו; כך שם ההטמן ספיהה, בשנת 1696 לספירתם, מצור על בריסק דליטא !... (M.P.P.Pol., עמ' 62 וגו').

בשנת 1770 השתוללה מגפה בערים ובכפרים ושמה קץ לחייהם של רבים[114*]. בשנת 1772 סופחה כל בילורוסיא לרוסיא; ביום ה-5 לאוגוסט אותה שנה נחתם הסכם בין שלש המעצמות השכנות לחלוקת פולין; רוסיא קיבלה בין היתר, גם חלק ניכר מרוסיא הלבנה — כל אותו שטח שעד הנהרות דבינה, דרוץ' ודניפר. הפולנים השתדלו להיחלץ בהנהגת תיקונים וריפורמה כללית; ביום ה-23 למאי, שנת 1791 הכריזו שלטונות פולין על חוקה חדשה, אך אחרו כבר את המועד ולא הצליחו להציל את ארצם; הגיע הזמן של תשלום ופרעון בעד חטאתיהם הישנים. ביום ה-23 ליאנואר, שנת 1793 לספירתם, נערכה חלוקה חדשה של פולין בין המעצמות השכנות, שבה קיבלה רוסיא את שארית רוסיא הלבנה אשר נשארה עדיין בידי פולין — ואת מזרחה של פוליסיא ווהלין, עד הקו דינבורג-פינסק-זברוץ'. אמנם, הפולנים מצדם לא ישבו בחיבוק ידים: מנהיגם קושצ'יושקו[115] הכריז על מרד ביום ה-24 למארס, שנת 1794 ומונה לדיקטטור של פולין המתקוממת. גנרל טורמסוב הרוסי נסוג ונמלט עם צבאותיו מפני קושצ'יושקו כמעט ללא קרב[116]. אך גורל פולין נחרץ — ההתקוממות נכשלה ובשנת 1795 נתחלקה פולין בשלישית בין שכנותיה; כל שטחי פולין אשר ממזרחם של נהרות הבוג והנימן נפלו בידי רוסיא. סטניסלב אוגוסט, המלך הפולני, נאלץ להתפטר בגרודנה ולוותר על כסאו, בפקודת המלכה יקטרינה באותה שנה. קושצ'יושקו עצמו נפל בשבי בידי הרוסים, ושוחרר רק עם הכתרתו של המלך החדש ברוסיא, פבל, בשנת 1796...

בשנת 1812 פלשו צבאות נפוליאון לפולין ומשם לרוסיא; הוא נזהר מלהיתקע בביצות פוליסיא וצבאותיו עקפו את פוליסיא מצד צפון. ובראות שלטונות רוסיא כי צבאות נפוליאון מתרכזים בגבולותיה של רוסיא, ביצרו את גבולותיה בשלשה מחנות צבא; מחנה אחד של הרוסים התרכז בפלכי קובנה-וילנה, השני — בפלך גרודנה והשלישי — בווהלין. המטה הראשי של המחנה השני שם את משכנו במשך זמן רב בפרוז'אני[117]. לאחר מפלתו של נפוליאון הופיע שוב הצבא הרוסי ובאוקטובר בערך נכבשה שוב הסביבה על ידיהם[118]. ב„קונגרס השלום" שהתקיים לאחר מפלתו של נפו-

---

114*) Z. w P. Odr., עמ' 66 וכו'.

115) הוא נולד בשנת 1746 לספירתם במרצ'ובשטשיזנה, מרחק 2 קל"מ בערך מהעיר קוסובה הפוליסאית, שבה היה עדיין קיים הבית בו נולד; בשנות 1756—1759 למד בבית הספר של ה„פירים" בליובישוב; את ימי החופש שלו היה מבלה באחוזת אבותיו שכנוביץ' במרחק 7 קל"מ בערך, צפונית מהעיירה ז'אבינקה. בשכנוביצ'ה היה קיים עדיין בזמן האחרון גן-לבירינט שהוא עצמו תיכנן. — על-שם שכנוביץ' נקראו אבותיו של קושצ'יושקו בשם שכנוביצקי (שם, עמ' 63-65 וגם עמ' 115, 123 וכן גם ב- S.W.R.GR. i T.P.K.d.P.16W., עמ' 40—42).

116) עיין עליו בהערה הבאה.

117) „פרוזשאנער פינקס" וכו'. — לפי הנ"ל התחילו הקרבות ביוני אותה שנה; המחנות הראשון והשני של הרוסים נסוגו צפונית-מזרחית ואז נסוג מפרוז'אני ה„קורפוס" הששי שלהם; המחנה השלישי שלהם נשאר בוואהלין, כאילו מוקף משלש רוחותיו. מחנה צבא מיוחד של האוסטרים קבע נפוליאון תחת פקודת הנסיך שוורצנברג שהתבצר ביולי אותה שנה בעיר גרודנה, כשמטהו הראשי נמצא בפרוז'אני ומשמרות החלוץ שלו — לאורך גדות המוכביץ. — אשר לקרבות ליד קוברין, אנטופול וכו' באותה שעה, מוסר ההיסטוריון הרוסי כי הגנרל רניה שנמצא בחומסק בדרכו לפינסק, התקדם, בהיוודע לו על כוונותיהם של הרוסים, לעבר קוברין והגיע לאנטופול, חזר לחומסק והמשיך בנסיגה לעבר פרוז'אני וסלונים; הגנרל הרוסי טורמסוב עצמו לא יצא, לפי המסופר, מחוץ לקוברין מסיבת חוסר אספקה ומזון לצבאו ובכך החמיץ הזדמנות נוחה להתקיף את הצבא הצרפתי בכוח מחץ חזק. — ביום ה-18 ביולי, לאחר מערכת קוברין, התחיל להתקדם בכיוון לאנטופול, מקום שם חנה בבטלה שבוע ימים; שוורצנברג ורניה התאחדו — ושניהם פעלו יחד נגד טורמסוב וכו'. (לפי הספר הרוסי: .Opisanie Oteczestwennoj Wojny, 1812 g. Michajłowskij-Daniłowskij, Skt. Peterburg, 1843. כרך I, עמ' 44—343.) על מצבם של היהודים בקוברין, אנטופול וסביבותיהן תחת הרוסים ונפוליאון קשה לברר כיום. כפי שסיפר המנוח ר' חנא ליפשיץ ז"ל מאנטופול, כנראה, נחרבה אנטופול לאחר מלחמת נפוליאון; הראו לו בזמנו, כפי שסיפר, גבעה שנמצאה בין הורודץ ואנטופול, ליד בית-הקברות הנוצרי בכניסה להורודץ; באותה גבעה נקברו, כנראה, ההרוגים בשנת 1812.

118) „פרוזשאנער פינקס", עמ' 113 וכו'.

ליאון בשנת 1815 הוסכם על „ממלכת פולין" (Królestwo Polskie), הכפופה למרותו של הצר הרוסי. הרוסים השתדלו לדכא את הרוח הפולנית ותרבותה ולהשליט בפולין את התרבות הרוסית. וכתוצאה מלחץ הרוסים על הפולנים במלכותו של ניקולאי הראשון, פרץ בנובמבר, שנת 1831 מרד חדש של הפולנים, והוכרז שם על דיקטטורה של הגנרל חלופיצקי; אך ההתקוממות נדונה לכשלון. אחר דיכוי המרד התגברו כוחות הראקציה והשחור ברוסיא; דיכוי הפולנים ותרבותם גבר, השתדלו לדכא אותם בכל מיני אמצעים — ואת „המתאחדים" („האוניאטים" — בני הדת היונית-קתולית) רדפו עד חרמה[119]). בשנת 1863 פרצה שוב התקוממות פולנית (עיין עליה בפרק רביעי להלן).

---

119) ביחוד הצטיין בדיכוי ה„אוניאטים" הבישוף הליטאי יוזף שמשקו שניתק כליל את יחסיו עם הכנסיה הקתולית ורדף עד חרמה את ה„מתאחדים"; כמקום „ארץ גזרה" שנשלחו שמה הכמרים שהתנגדו לפעולותיו שימש, בשנות 1838—1846 המינזר בטורוקן שליד אנטופול אשר נוסד במאה השמונה עשרה ואשר שם היו מתקיימים באותה תקופה אסיפות הבזיליאנים ושב-1852 לספירתם נקרע לגמרי מה„אוניה" (M.P.P.Pol., עמ' 71 וגו' וכן באנציקלופדיה הכללית של ברוקהאוז ברוסית); על מצבם של היהודים באותן התכתשויות בין הכמורה הנוצרית לא ידוע לנו דבר ברור; יש להניח, כי בין הפטיש והסדן, כרגיל, סבלו אחינו בני ישראל...

פרק רביעי:

תולדות היהודים בפוליסיא על רקע דברי ימי ישראל בפולין, ליטא ורוסיא הצארית.

משני כיוונים זרמה הגירת היהודים אל אדמת פולין — ממזרח וממערב. קשה להכריע כיום איזה גל הגירה הוא יותר עתיק; קשה להגדיר בדיוק את הזמן בו הופיעו לראשונה היהודים, אחינו בני ישראל, מארצות המערב, לפולין. במאות התשיעית והעשירית (אשר מהן נשתמרו הידיעות הראשונות, העתיקות ביותר, על יהודי פולין), כבר נפגשו שם שני הזרמים [1].

מוצאם של היהודים בפולין, משמש נושא לויכוחים; לא ידוע בודאות מוחלטת מנין הגיעו שמה בראשונה — ממזרח או ממערב. קיימת הנחה כוזרית, לפיה מוצאם של היהודים בפולין הוא ממלכות הכוזרים שנוסדה על גדות הוולגה כפי הנראה, כבר במאה הששית לספירתם; הכוזרים עצמם היו שבט אוגרו-פיני שהגיע להתם דרך „שער העמים", לכל המאוחר, במאה החמישית. גבולותיה של מלכות הכוזרים אינם ברורים גם כיום. לפי דעתם של חוקרים מספר, הגיעו גבולותיה של כוזריה עד לצ'יכיא ומורביא — לפי הנחה זו יוצא איפוא, כי גם פולין נכללה בגבולותיה של ארץ כוזריה; לפי דעתם של חוקרים אחרים, השתרעה מלכות כוזריה עד לקצוות מזרחה של פולין אשר לפני המלחמה העולמית השניה. ממזרח הגיעו גבולות מלכותם של הכוזרים עד פרס ובדרום עד ממלכת ביצנץ [2]. בחוגי המדע מוסכם כי ראשוני היהודים שהתישבו על אדמת פולין דיברו בתחילה או פולנית או בעגות סלביות המקורבות לפולנית, כשפת האם שלהם; לפי זה, הרי השפה האידית היא תופעה מאוחרת יותר. הויכוח נסב רק על הנושא מאימתי הפסיקו וחדלו שם היהודים לדבר סלבית. חוקרים כגון א. הרכבי ור. צנטנרשוור, מאשרים את ההנחה כי יהודי פולין דיברו סלבית עד ראשית המאה השבע-עשרה. אחרים, כגון ש. דובנוב ז"ל וב. רובשטין מניחים כי במרכזה של פולין ובמערבה התחילו היהודים לדבר בשפת אידיש בתחילת המאה השש-עשרה. אך במזרח-פולין ובצפונה עדיין דיברו היהודים עד אחר המאה השבע-עשרה בניבים רוסיים, בצורה שוטפת. לפי הד"ר שיפר מסתבר כי בתור שפת-האם נשתרשה שפת אידיש בין יהודי מרכזה של פולין ומערבה במחציתה השנית של המאה השלש-עשרה ובמזרח-פולין ובצפונה עד סוף המאה השש-עשרה. אף מתוך הספרות הרבנית אפשר להיוכח כי היהודים השתמשו בעגה סלבית עד לאחר מחצית המאה השלש-עשרה. לפי אחד המקורות הללו, מכנים היהודים בני אותם מקומות בשם „בני חת" והניבים הסלביים אשר דיברו בהם בשם „לשון כנען"; לפי מקור אחר, הרי מקום מושבם של „בני חת" משתרע ממזרח-אירופה עד „ארצות אשכנז" הכוללות את פולין, שליזיא, צ'יכיא ולוז'יצה [3]). רבינו הגאון בעל „אור זרוע" ז"ל, שכיהן בתור ראש ישיבה בתחילת המאה השלש-עשרה לספירתם בפראג, מביא מלים סלביות; אנו נתקלים בספרו במלים סלביות מהשפה המדוברת על-ידי היהודים, אשר רבינו הגאון זצ"ל השתמש בהן כפי הנראה, בכדי להסביר ולבאר לתלמידים את הענין בשפה המדוברת בפיהם; אפילו בגרמניא היו עדיין במאות השתים-עשרה והשלש-עשרה מרכזים יהודיים ששם

---

1) Z. w P. Odr., כרך ראשון, עמ' 21 וכו'.

2) שם, עמ' 37.

3) שם, עמ' 225.

היתה שפת האם של אחינו בני ישראל סלבית; היו שם שמות נשים כמו זלאטה (Złota), דובריז׳ל (Dobrizel), קאסינה (Kassyna), פרינה (Perrina), קטרינה (Katarzyna), אילקה (Elka), ז׳ינה (Zena) ועוד שמות כאלה אפשר למצוא גם ברשימות הקדושים שנפלו בידי נוסעי-הצלב במאות השתים-עשרה והשלש-עשרה לספירתם[4].

בשני מקצועות עיקריים עסקו בראשונה היהודים על אדמת פולין, לפי הידיעות הראשו-נות שהגיעו על קיום יהודים בפולין באותה תקופה: בחקלאות ובמסחר; הוכחה לכך שהיהו-דים התעסקו בחקלאות אנו מוצאים בשמות של כפרים: קוזרז׳וב, קוזארי, קוזארה, ז׳ידובסקה װוליא, שידובה, ז׳ידובו, ז׳ידוב קביורי (Kozarzów, Kozari, Kozara, Zydowska Wolya, Sidowo, Zydowo, Zydów, Kawiory; Zydowo k. Gniezna, Zidowo k. Kalisza) (בשנות 1213—1203). יש לציין כי הסיומת של המלים: "ów" „owo" המראות על הבעלות וההחזקה (Sufiks dzierzawczy, posiadanie), מוכיחה, כי אותם כפרים היו אחוזות של היהודים. כפי הנראה, הרי הכפרים על שם הכוזרים היו קדומים ועתיקים יותר. ישנן גם הוכחות חותכות לכך שלפני פשיטות הטטרים על הסביבה התפרנסו ועסקו היהודים בשליזיא, בראש וראשונה בחקלאות ובעבודת האדמה. בהסכם שנחתם בין הבישוף מברסלב לבין הנ-סיך היינריך הראשון משליזיא בשנת 1227 נזכ-רים אכרים יהודים (Zydzi-chłopi) אשר לכוזרים עצמם, הרי עסקו בעיקר בגידול בקר, גידול תולעי המשי, חקלאות ועבודת-אדמה. באופן שכזה, הרי הראשונים אשר הנהיגו וכוננו בפולין — כבר בראשית קיומה — את החקלאות, — היו היהודים!...[5].

ההגירה היהודית ממערב עמדה בקשר הדוק ביותר למסחר האירופי-אסיאתי, אשר בו מילאו תפקיד ראשי היהודים הפרנקונים והספרדים שנקראו בשם „בני-הרהון" ((בלועזית: רודא-ניטים — Radanit, nautae Rhadanici, על שם הסביבה של Rhone-Radan אשר יצאו משם). לפי המסופר אצל הגיאוגרף הערבי אבן-קורד-דבה (משנות 854—874 בערך), הרי הובילה אחת הדרכים המסחריות אשר בהן נהרו בני הרהון (הרודאניטים) מהמערב הרחוק אל המז-רח, לאסיה, דרך אירופה המרכזית אל ארצות הסלבים ומשם לממלכת הכוזרים (Chazary), שבעיר הבירה שלהם איטיל (Itil), היא אסט-רכן, היו לבני-הרהון בתי-מסחר משלהם. מאי-טיל = אסטרכן היו עוברים הסוחרים יודעי השפות אשר „מעל הרהון" דרך הים הכספי לאסיה[6]). ידיעות ראשונות על מסחרם של ה„רודאניטים" היהודים שעברו דרך ארצות הסלבים הגיעו משנות 846—872; אותם יהודים היו עוברים — כאמור כבר — דרך מלכות פולין לבירת הכוזרים — ומשם דרך הים הכספי לארץ ה„בלק" („Bałk") והלאה לטורקסטן ו„טרסקון" (טורקסטן המזרחית) וארץ סין. ממז-רח-אסיה היו מביאים בחזרה שרשים, קמפור, קנמון; מארצות הסלבים היו מוציאים עבדים, פרוות, משי. היו אלה יהודים אשר ידעו שפות רבות. אמנם בראשית המאה העשירית איבדו הרודאניטים, עם גידול הערים הצעירות על חופי הים האדריאטי והתפתחותן, את חשיבותם. מאז התחילו יותר ויותר לכוון את שיירותיהם בדרך המסחרית העוברת בארצות הסלבים וארצות ה-כוזרים[7]). לפי תיאוריו של ר׳ יהודה הכהן ז״ל ממגנצה בשנת 1031 (בלשון הקודש), הרי היו הרודאניטים עוברים דרך פשמישל שכבר היתה קיימת שם אז קהילה יהודית. נקודת מרכז היתה אז גם קיוב שבה היו שני רובעים ליהודים: רובע אחד של רודאניטים ואחד של הכוזרים (1018). ישנם עוד מקורות המעידים על כך. נמצאו בפולין אף מטבעות של הרודאניטים מה-מאות העשירית והאחת-עשרה — שמוצאן מה-ערים וורדן (Verdun), טרויה (Troie), קאלן (קולוניא), מגנצה ורטיסבונה. ר׳ אליעזר ב״ר

---

4) שם, עמ׳ 226—225.
5) שם, עמ׳ 112—111.

6) שם, עמ׳ 21.
7) שם, עמ׳ 112.

נתן ז"ל מפראג מתאר — משנת 1150 — כיצד חוגגים ושובתים היהודים החוזרים מקיוב לראטיסבון, את יום השבת בדרכם; היו עוצרים בשיירה, מסדרים מעגל מן העגלות כעין מחנה-משמר — ובמרכזו של המחנה היו מניחים את סחורותיהם. היהודים בני-הרהון היו מובילים מראטיסבון לקיוב נשק, אוכפים, ארג מצמר ומבד, מוצרי-עץ וכדומה. הסלבים היו מוכרים אז עבדים מבין תושביהם; היהודים היו קונים את העבדים; אף הכרוניקאי-ההיסטוריון נסטור מתאונן ברשומותיו כי הארץ נתרוששה מכיון שמוכרים את האנשים; יהודית, אשתו של ולדיסלב הרמן, עמלה הרבה כדי לפדות את העבדים הנוצרים ולקנותם בחזרה (מידי הרודאניטים). ר' בנימין מטודלה מכנה אותן ארצות בשם „כנען" מפני שתושביהן רגילים ונוהגים למכור את בניהם ובנותיהם: „למכר לעמים אחרים"; כך גם כותב ר' יהודה אבן-כהן ז"ל כי רוס נקראת בעברית „כנען היונית" (כנען — סוחר)[8]. נשתמר עוד מקור נוסף מהמאה השתים-עשרה, המוכיח, כי היתה קיימת אז תחבורה בין קיוב לבין בגדד. ר' יצחק דורבלה מתאר (במאה השתים-עשרה) את מנהגי ישראל בארץ רוס; וישנה גם ידיעה (משנת 1171) על יהודי בשם בנימין, בולאדימיר-ווהלינסק, שנסע לקולוניא כדי להביא סחורות. הוא לא היה ה י ח י ד י — משם היו מגיעים עוד יהודים כאלה. העיר פראג היתה אז מרכז מסחרי בארצות הסלבים. נמצאו בפולין אף מטבעות — בעברית, רומאית ופולנית, מהמאות האחת-עשרה והשתים-עשרה[9].

אך לא רק מן המערב בלבד — אף ממזרח הגיעה ובאה הנה נדידה של סוחרים יהודים שנתקלו בדרכם ונתעכבו בארצות הסלבים. במאתים שנות קיומה הראשונות של מלכות פולין ביקרו בה, זמנית, יהודים בני-הרהון. בן-רהון (הרודאניט) היהודי אברהים אבן-יעקב, מספר בכתביו כי בשנת 965 היה בפראג, „בארצות מישקו" (מישקו הבכור); הוא מתאר את השוק הראשי בארצות הסלבים, היא פראג, ביקר גם בפולין ומזכיר את הסוחרים המגיעים להתם מקראקוב, מארץ רוס — ומארץ הגר (הונגריא); הוא מציין ומוסיף כי מארצות התורכים (כלומר, מהונגריא) באים להתם גם התורכים (מדיארים) ויהודים עם סחורה ומטבעות ביצנץ — והם מייצאים משם קמח, אבץ ועורות; רודאניטים היו גם אותם סוחרים יהודים שסחרו בעבדים ושמידיהם פדתה יהודית הנ"ל אשת ולדיסלב הרמן — לפי סופר הרשומות גלץ — את העבדים הנוצרים. ראוי לציין עוד את חליפת המכתבים המפורסמת שניהל — בערך בשנת 959 — מלך הכוזרים יוסף עם ר' חסדאי אבן-שפרוט ז"ל, חליפת מכתבים שהמתווך בה היה ר' יעקב ב"ר אליעזר שמוצאו מ„אשכנז" (במערבה של „פולין גדול" — Wielkapolska)[10]. במחציתה של המאה השמינית בערך התיהדו הכוזרים ואז התישבו שם יהודים, ביחוד ממלכות ביצנץ. ישנן אף הוכחות על יהודים מפרס, ארץ-ישראל ומצרים שהגיעו להתם[11]. עצם העובדה של כינון בתי-מסחר על-ידי אותם סוחרים „רודניטים" (אשר מקום משכנם הקבוע היה במערב!), בארצות הסלבים, מעידה על כך שנדודיהם ומסעיהם דרך ארצות הסלבים השפיעו במידה ידועה על הקמת ישובים יהודים באותם חבלים אשר לאחר מכן נתלכדו ונתכוננה בה ממלכת פולין. אך לא ה„רודאניטים" אלא בראש וראשונה היהודים הכוזרים, בהשפעתם, הכריעו את הכף לטובת כינון ישוב יהודי בפולין. אך ורק בעובדה זו אפשר להסביר את סיבת התופעה שישוב יהודי קדום ביותר קם לא במערב אלא בחבלי פולין המזרחיים — באוקראינה ורוס האדומה[12]. ישנם חוקרים שהעלו את הסברא כי השפעתם של הכוזרים היהודים הוטבעה בפולין עוד לפני נפילתה של כוזריה עצמה; לפי הנחה זו, הרי היו כפופים כמה שבטים של ה„לחים" למרותם של ה„פחות" („Beg" או „Pech"); כך נקראו נציבי הכוזרים שנתמנו

8) שם, עמ' 114.
9) שם, עמ' 116.

10) שם, עמ' 21.
11) שם, עמ' 37.
12) שם, עמ' 22 וכו'.

לשלוט על השבטים שהודברו. כהוכחה המאשרת את נכונותה של סברא זו, משמשת העובדה, כי נתגלו בפולין מטבעות שעליהן נמצאו הכתבות: אברהם „פח" או „בג". אך דעתו של ד"ר שיפר היא, כי השפעתם של הכוזרים חדרה לפולין רק עם נפילתה של ממלכת כוזריה. הגירת הכוזרים לפולין נשאה אופי של עובדי-אדמה וחקלאים, ועם התגברות ההגירה של יהודים מן המערב, בלע אותו זרם את ההגירה הכוזרית (בערך במאה השתים-עשרה לספירתם). שטחי פולין ויערותיה העבותים, המבודדים ומופרדים משכניהם — ביחוד בצפון ובמערב — בביצות וכדומה, ואשר אוכלוסיתה היתה קלושה יותר ונשאה אופי חקלאי של עובדי אדמה, הרי כאילו נוצרו למען יהודי-המערב בעלי-היזמה והנסיון הרב שהביאו לארץ תועלת מרובה ביותר [13]).

מבלי להיכנס בעובי הויכוח הידוע על שאלת הגבולות של ממלכת הכוזרים שבה שלטה דת ישראל החל ממחציתה של המאה השמינית, מספיק רק לציין כי זמן קצר לפני נפילתה של ממלכת הכוזרים הקיפה ב ל י ס פ ק, את כנפות סביבות קיוב והגיעה בדרום עד לנהר הדניסטר. בקיצור, במחציתה של המאה העשירית בערך, הקיפה ממלכת הכוזרים חלק מן השטחים אשר לאחר מכן היוו את מזרח-פולין (נפילתה של ממלכת הכוזרים התחוללה בערך בשנת 969 [14]). הנסיך הרוסי סביטוסלב (957—972) חלק לה את המהלומה הראשונה — וזמן קצר לאחר מכן נפלה גם עיר-הבירה איטיל; הכניע אותה כליל ולדימיר ה„גדול" בסוף המאה העשירית — ואז נפוצו הכוזרים על פני המדינות [15]). איך שלא יהא, היו הכוזרים שכניה הקרובים של פולין מצד מזרח, ללא כל ספק, שכן הרי לאחר חורבנה של מלכותם על-ידי השליטים לבית רוריק, נדד חלק מאוכלוסיתה היהודית למערב, בכיוון לרוס האדומה ומשם הלאה לארץ הפיאסטים; עקבותיה של אותה נדידה היסטורית נשתמרו בשמות האפיניים של הרבה ישובים כפריים ברוס ובפולין-קטן, כגון קוזארה (Kozara) ליד העיר לבוב, קוזארי (Kozary) בחבל הליץ', קוזארז'וב (Kozarzów) בנפת קרקוב, כמו-כן גם קבירי או קביורי (Kawyary) ליד קרקוב וסנדומיר; מקורם של השמות הללו הוא ללא ספק במלה „קברואי" (Kabaroi), מלה מיוונת שמוצאה מן המלה העברית „חברים" (לנשק) — בשם זה היה נקרא צבא-החלוץ של הכוזרים [16]).

לאחר נפילת מלכותם נפוצו הכוזרים בארצות רוסיא, קרים, קבקז, פרס ועוד.

לפי מקורות ערביים, יוונים ועבריים על דבר הכוזרים, — שנשתמרו כיום — הרי האלמנט היהודי שיצא לאחר מכן מארץ הכוזרים לפולין, — מוצאו מארצות אסיה הקטנה, ערב ומצרים — וביחוד מביצנץ; שלא כמו הרודאניטים, היו הללו בדרך כלל לא סוחרים, אלא עובדי-אדמה. הם התקדמו הלוך והתקדם למערב, אך באטיות יתרה — ובזה אפשר להסביר את סיבת הדבר שהידיעות הכי-קדומות על ישוב יהודי קשורים בכנפי-פולין המזרחיים. כך, למשל, נשתמרו רשימות וציונים על קיומה של קהילה יהודית בפשמישל כבר בסוף המאה האחת-עשרה, בקיוב — משנת 1113 — ובלודמיר (ולודזימירז') — משנת 1171 וכן בצ'רניחוב — משנת 1181 [16*]).

תהילת תלמידי החכמים היהודים מ„ארץ רוס" באותה תקופה, הגיעה למרחקי ארצות-המערב — והנוער היהודי הצמא לתורה ודעת נהר אז מקהילות ארץ רוס אל הישיבות המפורסמות שנתקיימו אז בקהילות היהודיות שעל נהר הרהין, בטולדו ובלונדון. בו בזמן שבקצווי מזרחה של פולין היו קיימות כבר במאות האחת-עשרה והשתים-עשרה כמה קהילות יהודיות, הרי ידיעות ראשונות על קיומן של קהילות יהודיות במערבה של פולין — ישנן רק מהתחלת המאה השלש-עשרה. כן נשתמרה ידיעה על קיומו של ישוב יהודי בשם „ז'ידובו" (Zydowo) ליד גניזנו. אנו נתקלים בידיעה נוספת — משנת

13) שם, עמ' 38.
14) שם, עמ' 22.
15) שם, עמ' 38.

16) שם, עמ' 22.
16*) שם, עמ' 22 וכו'.

1213 — על „ז'ידובו" אחרת ליד העיר קליש כפי שכבר הזכרנו למעלה. כמו כן הגיעו ציונים וזכרונות על קהילה יהודית משנת 1257 ליד שמוטול (Szamotul) ועל קהילה יהודית משנת 1237 ליד העיר פלוצק. קרוב לודאי כי באותם ישובים נפגשו שני נחשולי ההגירה היהודית ממזרח וממערב. ראוי להזכיר ולציין כי החל מסוף המאה האחת-עשרה נוסף לחץ וכח דחיפה לכינון בתי מסחר יהודיים במרכזי המסחר החשובים של סחר עם ארצות המזרח; דחף טרגי, מתוך מצוקה ופורענויות, הביא בעקבותיו נחשול חדש של הנודדים היהודים ממערב; גזרת נוסעי-הצלב, רדיפת היהודים ושחיטת המוני אחינו בני ישראל על-ידי הצוררים האכזרים, נוסעי הצלב ימ"ש, וכן הפיכת יהודי המערב לדרגה של „עבדי האוצר" של המלכות או של הנסיך אוהב הבצע! הצרות והגזרות הביאו בעטין ליציאת המוני יהודים מארצות המצוקה והגירתם למזרח. ידיעות משנות 1098, 1161 וכן 1187, מספרות על כך בפירוש; הגיעו אז לפולין קבוצות ניכרות של פליטים יהודים מצ'יכיא אשר הצילו את חייהם ושארית רכושם מכליה, הרס וחורבן; אותם פליטים היו בדרך כלל אביונים ועניים הזקוקים לעזרה ותמיכה. מעיד על כך הרב ר' אליעזר ב"ר יעקב ז"ל בשנת 1200; הוא מתאר בצבעים קודרים ושחורים ביותר את עניותם ודלדולם של המהגרים היהודים בפולין, הן עניות רוחנית והן דלדול חמרי [17]).

אישור והוכחה על מגורים קבועים של יהודים מן המערב בפולין-גדול, אנו מוצאים בצורת מטבעות מהמאות האחת-עשרה והשתים-עשרה שעליהן חקוקות כתבות בעברית, בלטינית ובפולנית. לפי זה, התישבו יהודים מן המערב בפולין כבר במאה האחת עשרה; מספרם של היהודים גדל והם השתדלו להשיג זכויות לקהילות. זכויות ראשונות מסוג זה הוענקו להם על-ידי בוליסלב החסיד בשנת 1264 [18]).

בשנת 1241 חלה נקודת-מפנה בהתישבות היהודית בפולין; פלישתם של קלגסי הטטרים באותה שנה שמה קץ לישוב היהודי בקצוי פולין המזרחיים — הקהילות היהודיות נחרבו, נהרסו והושמדו (רק לאחר תקופה של מאה שנה בערך קם כאן מחדש ישוב יהודי). מאימת ההתקפות הטטריות וזוועותיהן יצא חלק מהמתישבים אחינו בני ישראל אשר בקצוי פולין המערביות והמרכזית, יחד עם מגורשים מקיוב, לודמיר, פשמישל ועוד — ונמלטו לשליזיא, מורביא, צ'יכיא ואוסטריה או לדרומה של הונגריא [19]). לאחר מסע הטטרים ופשיטתם באותה שנה — 1241 — נעים היהודים ממזרח למערב, מקיוב ומווהלין — וכבר לא חזרו להתם; מאותו זמן ואילך מתחילה השפעה חזקה מאד של היהודים האשכנזים — והחזרתה וחידושה של שפת הדיבור — סלבית — שפת האם הישנה בפיהם של יהודים מדברי סלבית — כבר לא היתה אפשרית [20]). החל ממחציתה השנית של המאה השלש-עשרה והמאה הארבע-עשרה כמעט שנפסקות הידיעות על המסחר היהודי עם קיוב, — אשר נשתמרו עליו כל כך הרבה ידיעות ורשומות מהתקופה הקודמת! [21]). לאחר שנחשולי הטטרים הפראים נסוגו, נשאר חלק מן היהודים בישובים החדשים, בו בזמן שחלק מהם חזר לפולין; אך הללו לא חזרו כבר שוב פעם לגורל בלתי-צפוי ומפוקפק בקצוי מזרחה של פולין, אלא נתעכבו במרכזה ובמערבה של פולין, על מנת להתקדם ולנוע — לאחר עשרות שנים רבות — הלאה בכיון לצד

17) שם, עמ' 23.
18) שם, עמ' 40 וכו'.

19) שם, עמ' 23 וכו'. — „מכת" הטטרים היתה יורדת מדי פעם גם על קצווי המזרח של פולין הקדומה; באותה פרענות לקתה אף פוליסיא; מפקידה לפקידה היו הטטרים הפראים פולשים לתוכה, זורעים חרבן ואסון ומשאירים הרס ושממה מאחוריהם; בשנת 1240 לספירה האזרחית החריבו קלגסי הטטרים והמונגולים את פינסק (M.P.P.Pol., עמ' 82 וכו'); בחורף של שנת 1527 שרר קור עצום ונהרות פוליסיא וביצותיה נתכסו בשכבת קרח עבה; ניצלו שוב פעם הטטרים את ההזדמנות הנוחה והחריבו את פוליסיא, אך הנסיך קונסטנטין אוסטרוגסקי יצא נגדם והנחיל להם מפלה איומה ליד פינסק (עיין ט.י.פ.); בשנת תי"ז (1657 לספירתם) עלו שוב פעם גדודי טטרים על העיר בריסק וילכדוה ואת בתי העיר שסו ויבוזו. הדבר הגיע לידי כך שממשלת פולין דאז פקדה להקים מבצר כמגן לעיר („עיר תהלה" לפינשטיין וכו').
20) Z. w P. Odr., כרך ראשון, עמ' 226.
21) שם, עמ' 118 וגו'.

מזרח; אותה תנועת נדידה חדשה התחילה — כפי שיש לשער — במחציתה של המאה השלש-עשרה ונמשכה עד תקופת „המות השחור" במחצית המאה הארבע-עשרה; באותה תקופה קמים מרכזים ניכרים של אחינו בני ישראל בקליש (1287), קראקוב (1304), צוזמיר (סנדומיר — לפני 1367), לבוב (לפני 1356)[22]. ראוי לציין כי ר' יהודה קרשקש ז"ל, אשר היה מפורסם בתור קרטוגרף ומשרטט-מפות מומחה, ואשר ערך ושרטט את המפה הקטלונית הידועה (משנת 1343), סימן על גבי אותה מפה את העיר לבוב („Ciutat de Leo"), בתור מרכז בדרך המסחרית למזרח[23]).

כשך סערת ההתנפלויות של קלגסי הטטרים האכזרים נתעוררה בעית שיקומן ובניתן מחדש של הערים החרבות וההרוסות, גדלה הדרישה למתישבים חדשים בשטחים השוממים ותחית המסחר — ולפיכך מובן מאליו כי השליטים הפולנים מבית הפיאסטים קיבלו בסבר פנים יפות מאד את היהודים והעניקו להם זכויות מיוחדות[24]). ולאחר איחוד רוס לפולין התחילה התישבות אינטנסיבית על פני השטחים השוממים אשר חרבו בהתקפות האכזוריות והפראיות של הטטרים. יהודים בעלי מרץ ויזמה נטלו חלק חשוב בארגון ההתישבות[25]).

דוגמא מענינת, המלמדת על אפיו של אותו זרם הגירה מחודש של יהודים, אנו מוצאים ב„זכויות" שהוענקו למהגרים היהודים על-ידי המלך בוליסלב החסיד שהזכרנו כבר למעלה, בשנת 1264. ידוע כי אותן זכויות ותקנות הכלולות „בכתב האמנה" או ה„מגילה הגדולה" (Magna Charta), הסתמכו ברובן על הכרזות הזכויות שניתנו ליהודים בארצות אוסטריה, הונגריא וצ'יכיא אשר משם הגיעו גלי הזרם של ההגירה היהודית החדשה (היו אלה בחלקם יהודים אשר לא באו מחדש אלא חזרו לפולין); לפי אותו תקנון של בוליסלב היו היהודים בבחינת רכושו של הנסיך (Servi Camerae), חייבים לשלם מסים לנסיך ותמורת זה הוא מגן עליהם. אותו תקנון אף מגנה ויוצא נגד עלילות הדם בהסתמכו על פסק-הדין של אינוקנט השלישי. ברם, „התקנון של קליש" וכן הזכויות שהעניק ליהודים לאחר מכן המלך קזימיר הגדול, עוררו התנגדות חריפה מצד חוגי הכמורה הקתולית[26]).

כמו הגירת 1241—1350, כך גם גל ההגירה שלאחר מכן שהגיע מהארצות שהזכרנו, כללו בחלקם יהודים אשר הגיעו מארצות המערב הרחוקות, כגון מצרפת אשר משם גורשו ובאו דרך הונגריא לפולין בראשית המאה החמש-עשרה. בארצות אוסטריה וצ'יכיא גדלו קהילות היהודים, ממחצית המאה הארבע עשרה על-ידי פליטים מארצות הרהיין, איטליא ואף מספרד. ברובם היו אלה יהודי אשכנז — הם-הם שהכריעו את הכף והשפיעו על שפתם ותרבותם של יהודי פולין לדורות! ביחוד במחציתה השנית של המאה החמש-עשרה הגיעו הנה יהודים רבים מאשכנז, שמשם גורשו; שכן גורשו היהודים אחינו בני ישראל מערי שליזיא, צ'יכיא, הונגריא ואשכנז ברדיפות דמים; וביחוד לאחר הטרגדיה של גרוש היהודים מספרד (1492—1496). אז אף הגיעו — בעקבות קשרי המסחר שלהם עם פולין — יהודים מתורכיה, קרים (כפפא) וארץ-ישראל. מלכי פולין קיבלום בסבר פנים יפות והעניקו להם זכויות אשר לפיהן הותר להם להתישב כאות-נפשם וראות-עיניהם ולהביא קרובים, מכירים וידידים. על גדלה של אותה הגירה בתקופת 1350—1500 אפשר ללמוד מהמספר הרב של ערים ועיירות אשר היהודים

---

22) שם, עמ' 23.
23) שם, עמ' 118.
24) שם, עמ' 38 ואילך.
25) שם, עמ' 127—128. כך למשל, מינה המלך ולאדיסלב-יאגיללו בשנת 1423 את היהודי וולצ'אק (Wolczak) המכונה צ'ולנר (Czołner) — יהודי בעל מרץ ויזמה בארגון ההתישבות — לראש-העדה (Wójt) של הכפר ורביז' (Werbiż); כעבור שנתיים פיתח וולצ'אק ויישב את השממה ורבז'ה ובעד שרותיו העניק לו המלך פרס: מינהו לראש-העדה, נתן לו טחנה, בריכת-דגים, בנינים ועוד; מסתבר כי הושיב על הקרקע אף יהודים. — הכפרים שהקים קיבלו שמות: וולקוביצ'ה, וולקוב, וולצ'קוב, וולצ'קובצה ועוד. — כך אנו מוצאים גם במאה החמש-עשרה לספירתם עובדי-אדמה וחקלאים יהודים רבים בשטחי רוס. ידיעות ראשונות על בעלי-מלאכה יהודים בפולין — ישנן מן המאה החמש-עשרה (שם).

כוננו בהן קהילות יהודיות; מאותה תקופה ידוע לנו על 61 (ששים ואחת) קהילות יהודיות בארצות רוס ופולין (בתוך הנ"ל שש קהילות בווהלין ופודוליא). מתוך הנ"ל אנו למדים כי היהודים חיו באותה תקופה לא במזרחה של פולין אלא במרכזה ובמערבה. בקצווי המזרח של פולין התפתח אז הישוב היהודי על-ידי תנועת היהודים מפולין-גדול ופולין-קטן. (Wielkopolska i Małopolska)[27].

אך כפי שכבר הזכרנו למעלה, עוררו הזכויות שהוענקו ליהודים התנגדות מרה מצד חוגי הכמורה הקתולית; עם גידול האוכלוסיא היהודית נתגברו גם גלי השנאה והקנאה נגדם.

כבר בשנת 1267 מאשרת וגוזרת הכנסיה בברסלב, בראשות הקרדינל גביזון גזרה על כליאת היהודים „הכופרים" ברובעים מיוחדים, אות קלון מיוחד שהם חייבים לשאת על לבושם ואיסור ליהודים להחזיק בבתיהם משרתים ושפחות נוצרים; אותן גזרות אושרו וקיבלו תוקף מחדש בכנסיה שהתקיימה בבודה בשנת 1279. בכנסיה שהתקיימה בלנטשיץ בשנת 1285 נאסר גם על מתן זכיונות ליהודים באריסות (בחכירה) על ההכנסות הציבוריות. אך הגזרות והאיסורים הללו לא קויימו למעשה ולא קיבלו תוקף בחיי-יום-יום, מכיון שהנסיכים היו להוטים להגדיל את הכנסותיהם ולכן היו מעונינים לתמוך ביהודים אשר עזרו להם בכך[28]. קזימיר הגדול העריך מאד את חשיבותם של היהודים בבנין המדינה ופיתוחה והעניק להם זכויות שונות, אך למרות זה סבלו היהודים מזעזועים עמוקים ועברה עליהם תקופה קשה ביותר; בערך בשנת 1348 הגיעה גם לפולין מגפת „המות השחור" — ובד בבד עם אותה מגפה צצה גם העלילה כי היהודים הם-הם שמרעילים את בארותיהם של הנוצרים. כרוניקה מאוליבה משנת 1348 מספרת: „היהודים, כמעט בכל ארץ פולין, הושמדו; חלק מהם נפלו בחרב, אחרים הועלו על המוקד ונשרפו"[29]. בשנת 1367 פרצו פרעות ופוגרום ביהודים בפוזנא, אשר אף המלך קזימיר הגדול עצמו היה חסר-אונים נגדם, והיהודים בצר להם פנו בקריאה לעזרה אל האפיפיור עצמו[30]. יורשו של קזימיר, לודביג ההונגרי, גזר, לפי המסורת, על גירוש היהודים מפולין — אך קשה כיום לקבוע דבר זה בודאות. תחת שלטונו של המלך ולדיסלב יאגיללו, אשר היה נתון להשפעה חזקה ומכריעה מצד הכמורה הקתולית, הלך וגדל האנטגוניזם והניגודים בין היהודים והנוצרים העירוניים. מהומות ופרעות והתפרצויות-הדמים נגד היהודים היו למעשים בכל יום; בימיו של אותו מלך הלך והחמיר מצב היהודים[31]. אשר לשלטונו של המלך קזימיר היאגיללוני ביחס ליהודים, הרי בתחילה היה יחסו ליהודים טוב, בניגוד להשפעת הכמורה; כהוכחה, תשמש העובדה, כי בשנת 1453 אף אישר — כתוצאה מהשתדלותם של היהודים — את הזכויות שניתנו להם על-ידי קזימיר הגדול; אך משהופיע על אדמת פולין „השבט הנוגש" של היהודים — הצורר המפורסם יאן קפיסטרנו (1454) השתנה בהשפעתו יחסו של המלך אל היהודים מן הקצה אל הקצה[32]. בהשתדלות הקרדינל זביגניב אולישניצקי המוסת על-ידי קפיסטרן ובהשפעתו, ביטל המלך — בכינוס בנישאבה (1454) — את הזכויות שהוענקו ליהודים מכבר. המלך אף לא יצא במחאה נגד פרעות-הדמים על יהודים שפרצו בקראקוב ופוזנא בהשפעתם ובהסתתם של אולישניצקי, קפיסטרן וצורר היהודים הפולני, ההיסטוריון יאן דלוגוש ימ"ש! כתוצאה מאותה הסתה שהגיעה אף למזוביא, גורשו היהודים אף מהעיר ווארשה; אמנם לאחר זמן חזרו היהודים לערים שגורשו

26) שם, עמ' 40.
27) שם, עמ' 24—23.
28) שם, עמ' 41—38 וגו'.

29) כלשון הכרוניקה הפולנית:
„Zydzi prawie w całej Polsce zostali wyrznięci, część ich zginęła od miecza, inni zostali spaleni na stosach".
(„היהודים בכל פולין הושמדו, בחלקם נהרגו בחרב, האחרים נשרפו במוקדות") (שם, עמ' 42 וגו').
30) שם, עמ' 42.
31) שם וכו'.
32) שם, עמ' 46 וכו'.

משם[33]). בשנת 1464 שוב פרצו פרעות ופוגרו-מים ביהודי קראקוב ולבוב, על-ידי המשתתפים במסע-הצלב שאורגן על-ידי הקרדינל פרגן; אמנם — לפי אותם מקורות עצמם — העניש המלך את האשמים והכריח את העיריות להש-ליש סכומים גדולים בתור ערבויות למקרה היש-נותן של מהומות הדמים נגד היהודים; אך שוב פעם נאלצו היהודים בקראקוב — בשנת 1485 — לחתום על כתב-הסכם אשר צימצם ביותר את זכויותיהם. שלש שנים לאחר מכן נאלצו יהודי לבוב אף הם לחתום על הסכם כגון זה. בימי יאן אולברכט הורחקו היהודים ממרכזה של קרקוב אל תוך רובע-מגורים מיוחד בשם „קז'ימירז" — עיר היהודים (1495); מה שלא יכלו הכמרים להוציא לפועל ולבצע ולפ-עול במשך תקופה של כמאתים שנה בערך, היה לעובדה קיימת בסוף ימי הבינים בעיר הבירה הפולנית עצמה![34]) — — —

לאחר איחודן של פולין וליטא, התקדמה הנ-דידה היהודית גם לצפון הממלכה הפולנית — אל ליטא, וכך נוצרו אז הקהילות הראשונות בליטא[35]). כפי הנראה, הרי — כמו לפולין עצמה — כך גם לליטא הגיעו היהודים הן מצד מערב — מגרמניה וצ'יכיא — והן מצד מזרח (הכוזרים)[36]). בו בזמן שגולי ספרד פנו והלכו לתורכיה, פנו המוני יהודים מהגיטאות הצרים של גרמניא ואויסטריה אל המזרח הסלבי — פולין וליטא, מקום שם היתה מרובה חרותם מאשר באירופה המערבית; שם לא היו בבחינת מעמד ירוד ואף לא חטיבה כלכלית מובדלת כמו למשל, בגרמניא, אלא שכבת תושבים חשו-בים שמילאה תפקידים נכבדים במקצועות שונים של חיי החברה, כלכלה, תעשיה וחקלאות, קצתם כחוכרים ועובדי אדמה; כזה היה המצב במאה ה-שש-עשרה ובמחצית הראשונה של המאה השבע-עשרה. בפרט בהתחלת המאה השש-עשרה נהנו מן הזכויות. במאה החמש-עשרה נפסקה נדידת היהודים ממערב למזרח, אך במאה השש-עשרה — לאחר הגירוש, כשחזרו היהודים — נתחדשה ההגירה לליטא בזרם אדיר כפועל יוצא מרדיפת היהודים בגרמניה; הישובים החדשים בליטא נוסדו מסביב לערים הגדולות ששם כבר הת-קיימו קהילות יהודיות, כעין מושבות של הקהי-לה הראשית והתלויות בה; ברבות הימים עמדו ברשות עצמן והן גופא התחילו להקים ישובים יהודיים בסביבותיהן — וכך חדרו יותר ויותר מזרחה; ככל שאנו מתקדמים מזרחה הרי הישו-בים חדשים וצעירים יותר! כך צצו קהילות טיקטין, נובידבור, דיווין וקיבוצי ישוב יהודים אחרים. כך נוסדה גם — כפי הנראה — קהילת פינסק, על-ידי קבוצת יהודים מבריסק דליטא כמושבה של זו האחרונה! הישובים העתיקים של יהודים, כגון בריסק וגרודנה, הופיעו בחלק המערבי של מדינת ליטא[37]). ליטא, לעומת פו-לין, היתה נחשלת מכל הבחינות מסיבת מרחקה הרב מהמרכז המערבי; לפיכך היה מעונין הנסיך ויטולד (ויטובס או ויטובד) לתת ליהודי הנסי-כות זכויות יתרות ובמיוחד ליהודי בריסק, בכדי להגדיל את מספר המתישבים בה ולפתח את העיר וסביבותיה. מתוך תעודות רשמיות אנו למדים כי בראשון ליולי, שנת 1388, העניק ויטולד כתב-קיום (אגרת-זכויות) ליהודי בריסק (ולאחר מכן לכל יהודי ליטא); כפי הנראה היה ידוע לו על „מגילת הזכויות" שנתן ליהודי פולין המלך בוליסלב החסיד בשנת 1264, שכן תכנה של אגרת--הזכויות שנתן דומה מאד לזה של בוליסלב. באותה תעודה אנו מוצאים את הידיעות הראשונות על יהודי בריסק דליטא, ויתכן כי יהודי בריסק הציגו בפני ויטולד לדוגמא את מגילת-הזכויות של בוליסלב. יש יסוד לסברא כי ויטולד הכיר את יהודי בריסק עוד לפני מתן כתב-הזכויות שלו. נראה שיהודי בריסק הצטיינו בחריצותם והנסיך ויטולד ראה בהם כח-עזר חשוב לפיתוחה של העיר הן מבחינה מסחרית והן צבאית. לכן יש להניח כי יהודים היו מצויים בבריסק או בסביבותיה כבר במחצית הראשונה של המאה הארבע-עשרה. (הפנקסים ותעודות-הקדומים של קהילת-בריסק

33) שם.
34) שם.
35) שם, עמ' 24—23.
36) שם.

37) ט.י.פ., עמ' 21 וכן גם דובנוב, כרך ששי, עמ' 158—156.

אבדו במלחמות ובשרפות שהתרגשו ובאו על הקהילה — וכך ירדו לטמיון המקורות החשובים לחקירת קדמות הקהילה החשובה הזאת!). לפי ההשערה עברו היהודים לבריסק ובאו מפולין-קטן, שיהודיה היו יוצאי-גרמניה שהגיעו לפולין לאחר הגירושים והרדיפות; עדות לכך, מבטאם האידי של יהודי בריסק שהיה דומה למבטאם של יהודי פולין-קטן. יתכן גם כי רבים מבני האוכלוסיא היהודית של בריסק הגיעו הנה מרוסיה, שכן הרי נמצאו ביניהם יהודים שעסקו בחקלאות — דבר המעיד על מוצא מזרחי יותר![38]). זכויות ויטולד העניקו סמכות גדולה ל„קהל" וראשי-הקהילות נתמנו כנציגי-הדוכס ושרי המחוזות לכוף את היהודים לקיים פסקי-דין שהוצאו על-ידי דיינים יהודים; הדוכס גם התיר ליהודים לרכוש שדות, לחרוש ולזרוע אותם. מכאן ראי' שיהודי בריסק דאז עסקו בעבודת האדמה ובחקלאות. אותה אגרת-זכויות מכילה ל"ו סעיפים חשובים — זכויות שלהן זכו יהודי בריסק, ויהודי פולין וליטא האחרים לא זכו להן אז. הזכויות ההן אושרו מחדש על-ידי המלכים: זיגמונד הראשון (ביום ה-4 ליאנואר, שנת 1507) וזיגיסמונד השלישי (ביום 26.6.1570[39]). בה בשעה שבפולין התגברה הראקציה הדתית וכוחות השחור גברו חיל, עמדה ליטא האוטונומית מחוץ לחוג ההשפעה של ארץ זו, ועדיין שרר שם המשטר הקדמון, סדר-חיים שכבר חלף ועבר בפולין; עדיין לא יכלה התרבות הפולנית הקנאית למשוך ברשתה את יושבי היערות הליטאים — והיהודים יכלו עדיין לשבת בשלוה ובמנוחה. בדרך כלל קשה לקבוע בדיוק זמן התהוותו של ישוב יהודי ראשון בליטא; ידיעות ראשונות עליהם מגיעות אלינו רק משנות 1389—1388 בערך, בסוף המאה הארבע-עשרה שאז כבר היו קיימים שם ישובים יהודיים ומרכזים הגונים של יהודים בערים הגדולות של נסיכות ליטא; בריסק, גרודנה, טרוקי, לוצק, לודמיר. כאמור כבר, הרי ויטולד (אשר משל בליטא בשמו ובשם קרובו יאגיללו), העניק ליהודי בריסק ויתר ערי ליטא אגרת-זכויות, בשנת 1388; כעבור שנה זיכה באגרת זכויות גם את יהודי גרודנה; בין הזכויות שניתנו ליהודי גרודנה יש לציין גם את התקנות בנוגע לרכישת נכסי-דלא-ניידי וכדומה על-ידי יהודים, וכן שימוש בשדות מרעה ואחו על-ידי הקהל, יערות ועוד[40]). מכאן שביחסו ליהודים לא נפל מקזימיר הנ"ל; יהודי גרודנה ישבו ברחובות מיוחדים והיו להם בית-כנסת ובית-מועד-לכל-חי; בשכר מס מיוחד היה מותר להם למכור משקאות חריפים ולסחור בשוקים ובחנויות, אף לעסוק במלאכה ולרכוש קרקעות ושדות מרעה — אך לא היו עדיין, לפי אותה אגרת-זכויות, מלווי-ברבית, כי בחיים הפשוטים של הארץ לא היה מקום לכך. מצב היהודים בנסיכות ליטא היה איפוא, כאמור כבר, הרבה יותר נוח ממצב אחיהם בפולין עצמה. היהודים שיצאו מגרמניא פנו קצתם לליטא על מנת להשתקע בה; ליטא שכנה בקצה הדרך הרחוקה (של היהודים) ממערב למזרח, כי רוסיה עדיין היתה סגורה ומסוגרת בפני אחינו בני

---

38) „תולדות יהודי בריסק-דליטא", מאת א. אדלברג, בספר „בריסק", עמ' 23—22.

39) שם. בין יתר הסעיפים מכילה אגרת הזכויות של ויטולד גם סעיפים כאלה: משפטים רגילים בין יהודי לחבירו מובאים לפני שופט יהודי אך משפט חשוב יותר הקשור בדיני-נפשות מובא בפני שופט השלום הממשלתי! נוצרי ההורס קבר יהודי יוענש קשה ורכושו יוחרם; אסור להאשים את היהודים בעלילת-דם — על כך יחליט המלך בעצמו; יהודים פטורים משרות בצבא ומלהעמיד חיילים; נוצרי ההורג יהודי — דינו למיתה ורכושו יוחרם; נוצרי המכה יהודי — דינו כמכה אצילים וייענש כמכה-אצילים; אסור לפגוע ביהודי העובר ממקום למקום — ובעד סחורות-יבוא ישלם מכס לא יותר מאשר תושבי המקום; נוצרי המתנפל על יהודי בלילה — מחוייבים השכנים הנוצרים לצאת לעזרת היהודי — ואם לא ינהגו כך ייענשו (שם; גם דובנוב, כרך חמישי, עמ' 270—264). — ראוי לציין בזה כי בימי ויטולד התישבו הקראים בטרוקי ובלוצק; לפי המסורת אצל הקראים, הביא אותם ויטולד מקרים בימי המלחמות עם הטטרים; קאזימיר היאגיללוני העניק להם בשנת 1441 אותן זכויות שהיו לעירונים — זכויות מאגדבורג וכו'. הקראים היו משוחררים מכל מיני מסים חוץ לתשלום מס שנתי ונהנו מההכנסות העירוניות; בצורה דומה אורגנו הקהילות היהודיות (I, Z. w P. Odr., עמ' 24—23); לפי דובנוב, דומה אגרת הזכויות של ויטולד בעיקרה לתקנות שניתנו על-ידי קאזימיר הגדול.

40) דובנוב, כרך חמישי, עמ' 270—264 וגו';

ישראל [41]). גידול חשוב יותר של האוכלוסיא היהודית ניכר רק במחצית המאה החמש-עשרה בערך, כשמתחילים להגיע להתם יהודים משלזיא, פולין-קטן, ומזוביא כתוצאה מרדיפת היהודים שם בעקבות ההסתה על-ידי הצורר קפיסטרן, ולכן גדלה אז בליטא גם השפעת היהודים „האשכנזים" [42]). במחצית השניה של המאה החמש-עשרה, אנו מוצאים גם בליטא יהודים מארגני התישבות, כגון למשל, היהודי ליבון **שלמוביץ'** (Lewon Szlamowicz), בעל **הכפר ניביאדובה** (Niewiadowa), היהודים בוגדנוביץ' ותצקוביץ' מגרודנה — והיהודי קונטשיץ (Kunczyc), שהיה בעל אחוזות, קרקעות, ברכות-דגים וטחנות [43]). הסוחרים הזריזים ביותר בליטא — באותה תקופה — היו יהודי בריסק-דליטא; הם היו מספקים סחורות מן המזרח לכל חבל ארץ מזוביא ואף קשרו קשרי מסחר עם ונציה, לאחר נפילתן של המושבות האיטלקיות על חופי הים האדריאטי [44]). בסוף המאה החמש-עשרה שגשגו ופרחו יחסי המסחר עם קובנה וקאניגסברג; שם עסקו במסחר, בין היתר, גם סוחרים יהודים מזאמוט (זמודז'), פלך טרוקי ופלך גרודנה; כן ידוע על הסוחר הגדול מאותה תקופה בשם שמעון נחומוביץ' (שהוביל 400—800 חביות מלח מקאניגסברג) [45]). במסחר עם נמל גדנסק, בסוף המאה החמש-עשרה — ואף לפני כן — השתתפו גם יהודים מליטא ומווהלין ויהודים רוסיים (לשליזיא), שהביאו גם שיירות של שוורים ממולדביה. סוסים היו מביאים סוחרים יהודים מהונגריא, סוחרים מפולין-קטן עסקו במסחר זה. כפי הנראה, היו באותה תקופה הסוחרים הזריזים ביותר יהודים מליטא, ווהלין, רוס ופודוליא. במקום זה הרי עשירי היהודים מפולין-גדול ופולין-קטן עסקו יותר לא במסחר אלא במתן הלוואות; ההלוואות ברבית הביאו אז על היהודים כמה פעמים אסונות וגרמו לפורעניות [46]).

השפעתם של הקנאים הקתולים על עניני פולין עלתה ונתגברה בשעה שהשלטון נמצא בידי המועצה אשר קיבלה את רסן השלטון לידיה, הואיל ויורש העצר היה עדיין ילד (1434—1444); אך תקותם של הקנאים ובראשם הבישוף מקרקוב, נכזבה משעלה על כסא המלוכה בפולין קזימיר היאגיללוני נסיך ליטא (1447—1492), מלך שהיה חובב ההומניזם האיטלקי ושואף לשחרור מתחת לחצם של השרים הדתיים והחילוניים; את יחסו הטוב ליהודים הראה עוד בהיותו נסיך ליטא, בשמרו על המסורת הליברלית של ויטולד — והגן על זכויות היהודים והקראים; הוא השתמש בשירותם של בעלי ההון היהודים כדי להגדיל את הכנסותיו. בשנת 1453 פרסם הוראה המקיימת ומאשרת את זכויותיה של האוכלוסיא היהודית — כעין מחאה מצדו נגד השתדלות הכנסיה הקתולית להגבילן. אך תחת לחץ אנשי הכמורה הקתולית נסוג ונכנע ובשנת 1454 נאלץ לפרסם את „תקנות נישבה" שבהן, בין היתר, נגזר על היהודים „לשאת בגדים המבדילים ביניהם לבין הנוצרים" [47]). אך מתעודות שונות שנשתמרו מאותה תקופה, מוכח כי מלך זה הושיב בחפץ-לב את היהודים בליטא והתיר להם לעסוק במסחר של תבואה, יי"ש ותוצרת חלב; העשירים היהודים מצדם היו מכניסים הכנסות גדולות לאוצר המלכות ותמורת זה חסו בצלו של המלך, בשמשם כעין סוכני המלך. לאחר מותו משל בליטא בנו אלכסנדר יאגיללו (1492—1506) שלא הצטיין באהבת ישראל משום שהתחנך אצל המלומד הפולני, צורר-היהודים ארסי ביותר, יאן דלוגוש ימ"ש שכבר הזכרנוהו למעלה. בימיו של אלכסנדר חל שינוי לרעה במצב יהודי ליטא; אמנם בתחילה משך חסד ליהודים ובין היתר, נתן ליהודי ליטא בחכירה את המכס ואף סילק חובות אביו לבעלי ההון היהודים וקיבל מהם הל-

41) דובנוב, שם.

42) (I, Z. w P. Odr.) עמ' 24—23.

43) שם, I, עמ' 127; במחוז לוצק, למשל, היה קיים כפר של מתישבים יהודים בשם אוטאצ'יקוב (Otaczvków) (שם, עמ' 129).

44) שם, עמ' 130.

45) שם, עמ' 135.

46) שם, עמ' 124.

47) דובנוב, כרך ה', עמ' 272 וכו'.

ואות חדשות. אך לפתע הוציא גזרה על היהודים לעזוב מיד את גבולות ליטא (1495), כפי הנראה בהשפעת הקנאים הקתולים אשר ביקשו להיבנות מחורבנן של ישראל; כל הבתים והקרקעות של המגורשים היהודים ממחוזות בריסק, גרודנה, לוצק וטרוקי הוחרמו ונמסרו לשכניהם הנוצרים וכן נקראה שמיטה לחובות אשר הנוצרים היו חייבים ליהודים; אחת הסיבות העיקריות לגזרת הגירוש היתה כנראה כי אביו קזימיר לוה להוצאות החצר ולצרכי המלחמה סכומים ענקיים אצל עשירי היהודים שהחזיקו בחכירת אריסות את ההכנסות הציבוריות — ואותן הלוואות הוכרח אלכסנדר בנו לסלק — ומכיון שקופתו היתה ריקה ולא יכול לעמוד בהתחייבויותיו (באותה שעה ניהל מלחמה גם נגד הטטרים וגם נגד מוסקבה הרוסית), לכן מצא דרך נוחה וקלה להיפטר מן החובות: החרמת רכושם של היהודים כיסתה את צרכי המלחמה!...[48]). במזימותיו של אלכסנדר תמכו גם אצילי ליטא שהיו חייבים כספים לחלפנים היהודים. בצורה נוחה שכזו השתחררו בבת אחת מחובותיהם... בתור דוגמא שימש לאלכסנדר גם גירוש היהודים מספרד בשנת 1492; יכלו להישאר בליטא רק היהודים שהמירו את דתם והתנצרו; אך רק ספורים בלבד המירו את דתם; כך למשל, המוכסן היהודי אוז׳יקו (Orzejko) שהתנצר והגיע לדרגה גבוהה; הוא נעשה לנסיך ליטאי; אברהם יוזפוביץ׳, המומר שקיבל תואר אציל ועלה לדרגת שר-מחוז (Starosta) של מינסק ולאחר מכן גם לסגן שר-האוצר. המגורשים יצאו והתישבו בערי פולין הסמוכות ברשיון אחיו — המלך יאן אולברכט, והיתר יצאו לקרים אשר עמדו אתה עוד לפני כן בקשרי מסחר[49]). כשהוכתר אלכסנדר בתור מלך פולין, בקבלו את כתר המלכות מידי אחיו, חששו היהודים פן יגרשם מכל ארץ פולין, מה גם שחוגי הכמורה חתרו למטרה זו ולחצו באותו כיוון; אך הוא הרשה ליהודים להישאר בממלכת פולין ובשנת 1503 אף הסכים להחזיר את המגורשים לארץ ליטא; הוא גם נוכח וראה כי גירושם של היהודים גרם, בסופו של דבר, להקטנת הכנסותיו... נוסף לכך נחל מפלה במלחמתו נגד מוסקבה, דבר אשר החליש אותו והביא אותו עד דכא; והכנסות האוצר ירדו עד מאד... לא היתה סיבה להשאיר את המגורשים בערי פולין הצפופות בעוד שברחבי ליטא ישבה אוכלוסיא מועטת; אז החזיר למגורשים גם את רכושם ואת בתי-הכנסת ובתי-הקברות. בחזרתם נאלצו היהודים לשלם מס חדש שנקרא בשם „מס חזרה" („Powrotne") [49*]). היהודים החוזרים אף התחייבו לפצות את הנוצרים אשר החזיקו עד כה בנכסי היהודים המגורשים — בשעת גירושם ושדדו את רכושם של היהודים ותפסו והחזיקו בו בגזל... אך מאידך הוחזרה להם הזכות לגבות את חובותיהם הישנים[50]).

בימי מלכותו של זיגיסמונד הראשון יורש אלכסנדר, המכונה זיגמונד הישיש (Zygmunt Stary — 1506—1548), חלו שינויים כבירים בחיי היהודים בפולין; למרות העובדה שהיה קתולי אדוק, היה נקי משנאת ישראל וגם זקוק היה מאד בשנות מלחמתו עם מלכות מוסקבה לעזרתם של הסוכנים הכספיים היהודים. בתחילה התיחס באהדה ליהודים והעריך את חשיבותם למשק המדינה, בהשפעתם של יועציו, אישים נאורים ודוגלים ברעיונות ההומניות, אך במחציתה השנית של כהונת מלכותו הכריעה לרעה השפעתם של שונאי ישראל, כגון הצורר פיוטר קמיטה ימ״ש; תפקיד לא קטן מילאה במובן זה המלכה בונה ספורצה, נסיכת מילאן ובארי, שהגיעה מאיטליה ואשר הכניסה בחצר המלכות אוירה של תככים ומזימות. בראשית כהונתו אישר המלך זיגמונד את זכויותיהן של הקהילות היהודיות בפינסק, גרודנה, לוצק, טיקטין וקוברין (1507—1514); אותן זכויות הוכנסו בסטטוס הראשון של ליטא ומאז אושרו על-ידי כל מלכי פולין. בתור נותן הזכויות של

48) דובנוב, ה׳, וכן I, Z. w P. Odr, עמ׳ 47 וגם Ewr. Enc. ברוסית.
49) דובנוב, כרך ה׳; I, Z. w P. Odr, עמ׳ 48.

49*) שם, עמ׳ 48.
50) Ewr. Enc. ברוסית.

יהודי ליטא יש אולי להגיד, כי זיגמונד הישיש זוכה לתואר **אבי האוטונומיא היהודית** [51]).

בין השאר, נכללת בהן גם הזכות האפינית שניתנה ליהודים לרכוש מקרקעין, כי חלק ניכר של יהודי ליטא עסק אז בחקלאות ועבודת האדמה [52]). לפי אותן זכויות הרי יהודי ליטא הנם חפשים כמו האצילים וה„בויארים" תחת השגחתו הישירה של הנסיך הגדול. ההורג יהודי חייב מיתה ורכושו מוחרם לטובת הנסיך; הפוצע יהודי, דינו כפוצע אציל ומגיע לו אותו עונש כמו בעד פציעת אציל, מלבד הפיצויים שעליו לשלם לנסיך. ענינים חשובים מובאים בפני משפט הנסיך הגדול ונחתכים על פיו, וענינים פחות חשובים — בפני שר-המחוז (Starosta) או בא-כחו, הסגן. בחייהם הפנימיים נהנו היהודים מאוטונומיא רחבה: שלטון-בית עצמאי ובית-דין מיוחד לענינים יהודיים, חופש האמונה ועונש בעד הפרעות בעבודת-הבורא וכן בעד חילול בתי-קברות יהודיים או בעד עלילת דם; כמו כן מגיע עונש למי שמכריח את היהודי להופיע בימי שבת ומועד שלהם בפני ערכאות של הגוים או למכריח את היהודי לשלם חובות בשבת ומועד; היהודים פטורים מלהחזיק חיילים; בערים הנם זכאים לאותן זכויות שישנן לאוכלוסיא הלא-יהודית; עליהם לשלם אותם מסים ואותם חובות כמו הלא-יהודים; הם הנם חפשים לעסוק במסחר כרצונם, להלוות ברבית ולעבוד במלאכה ובחקלאות; ישנה להם הזכות לחופש תנועה על פני כל הממלכה. מבין היהודים התבלטו אז ביחוד (במחצית המאה השש-עשרה בערך) חוכרי-המסים, המכס וההכנסות הממשלתיות [53]).

51) דובנוב, ו', וכן I, Z. w P. Odr. עמ' 49.
52) דובנוב, כרך ששי וגו'.
53) ט.י.פ., עמ' 19 וגו'. כך האריכה המלכה בונה ביום 31 לאוקטובר שנת 1550 לספירתם, ליהודי קליצק, הורודץ ופינסק את חוזה החכירה למכס ואף את זכויות היהודים לבתי-מרזח, בתי-מלון ופונדקאות דהתם — לשלש שנים נוספות; במחצית המאה השש-עשרה כשהנהיגו בליטא את המונופולין למלח, חכרו היהודים את זכות המונופולין; מפינסק היו מובילים, מימי קדם, עצים, תבואה, זפת, אשלג ומוצרים אחרים דרך הנהרות, לדנציג ולקאניגסברג — כנראה בדרך המוכא-

בעקבות גידולן המהיר של האוכלוסיא והקהילות היהודיות, נעשתה לבלתי-מציאותית שיטת גבית המסים מכל קהילה; לכן בחר המלך בדרך חדשה: קביעת אקזקטור (תובע, נושה) ראשי על המסים היהודיים — אך מפני התנגדותם התקיפה של היהודים אשר ראו בכך פגיעה באוטונומיא שלהם, הסכים המלך ליצירת מחוזות אוטונומיים לעניני האוצר והכספים, והללו נתפתחו ברבות הימים לועדות גליליות של היהודים עם ועד הארצות המחוזי ובראשה עמדו האחראים. בליטא עמד לימין המלך המוכסן היהודי הגדול מיכל יוזפוביץ' מבריסק דליטא, איש שמילא כמעט תפקיד של שר-האוצר, כי הוטל עליו לשלם משכורת לפקידים וכן לשלם את חובות הנסיך — מהכנסות המסים והמכס. יוזפוביץ' נתמנה לראש קהילות ליטא (1514) ולנשיא בתי-הדין האוטונומיים של היהודים. אם כי המלך לא הצליח בהכניסו את ראשו לתוך חייהן הפנימיים של הקהילות, אך שיטת חכירת המס על-ידי עשירי היהודים עמדה בעינה, עד שהתקוממו נגדה אצילי פולין והכמורה הקנאית [54]). לאחר זמן שינה המלך את יחסו לאוטונומיא היהודית; הוא מינה עליהם בעל כרחם שני רבנים וגרם בכך למלחמה חזקה של היהודים למען החזרת זכויותיהם האוטונומיות, מאבק שהתנהל בערך במשך עשר שנים; עובדה זו מלמדת על הססנותו של המלך זיגמונד הישיש ביחס לבעיותיהם הכלכליות של היהודים. בהתנגדות בין האינטרסים של העירונים הנוצרים לבין היהודים על זכויות היהודים לעסוק במסחר, נוטה זיגמונד הראשון פעם לצד העירונים ושוב פעם לצדם של היהודים; בימי מל-

ביץ (שם); כן אנו מוצאים כי בשנת 1564 לספירתם מוכר יהודי מפינסק בשם פישלביץ' משלוח של אשלג ל„סטארוסטה" של קוברין בהתחייבו להמציא את הסחורה אל נהר המוכאביץ בקוברין (שם, עמ' 26). יהודי ליטא השקיעו את כספם, בעיקר, בחכירת מכס, מלח, ודומיהם (Z. w P. Odr.„ עמ' 129); בשנת 1562 חוכר המוכסן („מיטניק") פייבוש עסקוביץ' מקוברין את הזכות להכנסות משני מסי-המכס: הראשון, מס-מסחר ("Torgowoje") והשני **בשם** „פומירנה" (ט.י.פ.).
54) דובנוב, כרך ששי, עמ' 159 וכו';
I, Z. w P. Odr., עמ' 49 וכו'.

כותו התארגנו הרשויות המקומיות של הנוצרים העירונים בפעם הראשונה למלחמה נגד המסחר היהודי; מטרתם היתה לדחוק את היהודים אל תוך גטו; מאידך, הביטו האצילים בעין רעה על העובדה, שהיהודים הגרים בתחומי שלטונם או בשטחים הכפופים למרותם, משלמים מסים והכ־נסות הזורמים והולכים לקופת המלך ולא לכי־סיהם הם!... ולפיכך העבירו החלטה בסיים, כי היהודים הדרים באחוזותיהם ובתחומי שלטונם ישלמו מסים אך ורק להם, לבעלי־האחוזות; באופן שכזה נתפצלה צורת התשלום של המסים על־ידי יהודים: חלק מן היהודים שילם את מסיו ישר לקופת המלך כי גרו בשטחים השיי־כים לו — וחלק שילם את המסים לאצילים השונים, בעלי האחוזות והיו נתונים לרצונות הזדון וההפכפכנות של האצולה היהירה אוהבת הבצע, של ה„פנים" הפולנים... רק בשנת 1549 הצליח המלך באישור הסיים לקבל את „מס הגולגולת" שהוטל על כל יהודי (Pogłowie), הן על „יהודי המלך" והן על „יהודי האצילים" הפרטיים [55]).

בימי זיגמונד הישיש נתגברו מלחמות הדת; מבין תנועות הרפורמציה הפולנית אשר שאפו לתקן את הכנסיה הקתולית נתפתחה ביחוד תנועת המתנגדים לאמונת השילוש. חסידיה של אותה תנועה רפורמציונית הכירו בעליונות של הברית הישנה (התנ"ך) כלפי הברית החדשה, שמרו על השבת וכמה מהם אף שמרו על מצ־ות־מילה; הללו נחשבו אצל הפולנים בתור „נוטים ליהדות" (Judaizanci), ואת היהודים האשימו ותלו בהם את הקולר להתפתחותה של התנועה הלזו. משום כך הופנה חוד השנאה לא כל כך נגד הרפורמטורים, אלא — מעל רא־שיהם — נגד היהודים והיהדות; נפוצה שמועה כאילו ייהדו היהודים את הנוצרים בהמון והטום ליהדות — וכאילו אף שלחו את הגרים המתיה־דים לתורכיה; האשימו את אחינו בני ישראל כבוגדים במדינת פולין לטובת תורכיה, הזומ־מים לברוח להתם! זיגמונד הראשון האמין באשמה זו ופקד לאסור כמה מראשי היהודים ונכבדיהם בקרקוב ובפוזנא; אף בליטא התחילה להתנהל חקירה נמרצת אשר לא הביאה לשום תוצאות. מכל אותן אגדות על גרים ומתיהדים אין למצוא אישור אלא למאורע היסטורי אחד בלבד; הדבר קרה בקרקוב: ישישה בת שמונים בקרקוב, בשם קטרז'ינה ויגלובה (Wejgłowa), אשתו של חבר מועצת העיר בשם מלכיור (Melchior), הכירה בדת ישראל ובעד אמונתה שילמה בחייה ונשרפה על קידוש־שם; קשה לאשר אם אמנם התיהדה באמת, או שהיתה רק „נוטה ליהדות" („Judaizantka") כפי הנראה היתה האגדה על המתיהדים רק עלילה [56]).

זיגמונד הישיש, השתדל לקיים את הכלל שלפיו הי' נוהג: „משפט אחד לעשיר ולעני", אם כי קשה ביותר הי' למלך להוציא לפועל עקרון זה בארץ פולין אשר גברו בה הניגודים בין המעמדות השונים, המחיצות וההבדלים בין שכבות האזרחים! יש לציין, כי היהודים בקהי־לות ליטא חיו אז ביתר שלוה מאשר אחיהם בפולין; כך בקהילות בריסק, גרודנה, פינסק ועוד, מכיון שזיגמונד הישיש התיחס ביתר חי־בה ליהודי ליטא, כי שם עדיין לא התחרו הא־צילים, הפריצים ובעלי־השררה, במלך בנדון הזכות לאפוטרופסות על היהודים יושבי הארץ; בשנת 1533 יצאה מוילנא פקודת מלכות לכל מושלי גלילות ליטא, בה הוטלה עליהם החובה לשמור על הזכויות והחרויות שניתנו והוענקו ליהודים: „אם לא נתיחס בצדק לפעולותיהם של היהודים — נאמר באותה פקודה — הרי ירבצו תחת המשא הכבד המעיק עליהם!" כן יצאה הגזרה בשנת 1538—באספת הסיים שהת־קימה בעיר פיוטרקוב — בין השאר, גם כי „על היהודים לחבוש" מצנפת־כובע או כיסוי ראש מיוחד מצבע צהוב; יוצאים מן הכלל — רק הנוסעים שמותר להם להסיר בדרך את הסימן או לכסותו! אך מגזרות אלו לא נפגעו היהודים בליטא. אמנם, כשהובאה לפני המלך העלילה כי רבים מעמי־הארץ מתיהדים ובורחים לליטא (ראה למעלה), פקד המלך לשלוח לליטא ממו־נים מיוחדים במטרה לתפוס את הנוצרים המת־

55) שם, עמ' 50 וגו'.

56) שם, עמ' 51.

יהדים (1539); אך מלאכות מיוחדת בהרכב שליחים מטעם קהילות בריסק, גרודנה ועוד ערים אחרות בליטא, התלוננה בפני המלך על העוול הנעשה להן — ואז ציווה המלך זיגמונד שלא לפגוע יותר ביהודי ליטא; הוא נוכח בח-קירה, כי חשד חינם ביהודים ובשנת 1540 חתם בוילנא על צו מיוחד שבו שיחרר אותם מכל חשד והביע את רצונו שלא יוסיפו יותר להוציא עליהם דיבות ודברי לעז[57]). אך הטרגדיה הי-הודית מעמיקה והולכת ומצבם הולך ונעשה רע בימי שלטונו של יורש זיגמונד הישיש, הוא זיגמונד השני — זיגמונד אויגוסט — אשר עלה על כסא המלוכה בשנת 1548 ומלך עד שנת 1572; בשנת 1550 שולח האפיפיור לפולין את המורשה שלו אלויזי ליפפומנה. מכשלא הצליח הלה לשכנע את המלך לנקוט באמצעים נגד ה„כפירה", השתמש ליפפומנה באמצעי הבדוק — הסתה נגד היהודים... תוצאות הסתתו לא אחרו לבוא: בשל עלילה מתו על קד"ש בשנת 1556 הקדושים בעיר סוחאצ'וב, וזה נגד פקודת המלך. המלך התרגז והוציא צו בשנת 1557 כי משפטים כגון אלה יש לנהל בנוכחותו, בסיים. אך שבע שנים לאחר מכן שוב מת על קידוש-שמו, הקדוש ברנרד אברמוביץ' (Bernat Abramowicz) כתוצאה מעלילה ע"י הכמורה בליטא; והמלך, שוב חסר-אונים, הוציא פקודה חדשה שבה החמיר בנוהל המשפטי הנוהג במש-פטים מסוג זה: דרושים לפחות ארבעה עדים — אחד נוצרי ועוד שלשה יהודים. צווים כגון זה היו בבחינת נקודת-אור בתוך חשכת הגזרות של כוחות הנסיגה והשחור ומורדי האור הקנ-אים — הראקציה אשר הלכה הלוך וגבור, הלוך והעמק[58])). זיגמונד אויגוסט הקיף עצמו בחצר המלכות ברופאים יהודים, וביחוד קיים יחסים ידידותיים עם הדוכס יוסף מנכסוס, דבר שהש-פיע גם על יחסו ליהודים[59]). בשנת 1551 הו-ציא פקודה מלכותית שבה ניתנה — זכות הב-חירה החפשית של רבנים ודיינים לשפוט „עפ"י תורת משה" וכו'. לאחר זמן הורחבה אותה זכות גם על יהודי ליטא — ואגרת-החרויות ההיא נעשתה ברבות הימים כעין החוקה לאוטונומי' יהודית[60]). ראוי לציין בזה, כי ביום ה-10 לנו-במבר שנת 1551 שלח זיגמונד אויגוסט מוילנא, פקודה ליהודי פינסק, כי החליט לרשום את כל האוכלוסיא היהודית, ולכן פקד לפיוטר קרדי-ביץ', קצין המחוז (Starosta) של פינסק, קליצק והורודץ, לרשום את כל תושבי פינסק — והממרה את פיו ייענש בעונש מות[61]). בשנת 1549 הונהג לגבי היהודים בליטא מס חדש בשם „מס גולגולת"; אותו מס שימש כאחד הגור-מים ליצירת ארגון מרכזי לאוטונומיא היהודית בליטא[62]).

כבר בשנת 1566 נתפרסם ספר החוקים של ליטא ותקנות פיוטרקוב אשר זילזלו בהם עד אז, הוכנסו ונכללו אז גם בספר-החוקים הזה; צצו הגבלות חדשות על היהודים בליטא; נאסר עלי-הם ללבוש בגדי-פאר ומותרות ומלבושי-נוצרים, לרכוש משרתים ומשועבדים נוצרים וכן גם לת-פוס משרות בין הנוצרים והם נתחייבו בנשיאת אות קלון! נבחרי ליטא חיקו את הפולנים והת-לוננו בסיים הפולני שהתקיים בלובלין בשנת 1569 על כך שהיהודים מקבלים בחכירה את הכנסות המלכות; באותו סיים גם נחתמה אמנת ה„אחוד הלובליני" (Unja lubelska), אשר לפיה בוטלו המחיצות בין פולין וליטא והושווה בדרגה המבנה הממלכתי של שתי הארצות; ליטא סופ-חה לפולין עם סיים משותף ושלטון מרכזי אחד— ודבר זה גרם לאחינו בני ישראל רק צרות; לאט-לאט נסחבה ליטא לתוך חוג ההשפעה של המדיניות הפולנית הכללית וכך ניטל הבסיס המוצק לאמידות היהודית באותה ארץ[63]). האי-חוד הלובליני גרם גם להגירה יהודית חזקה מפולין לליטא — ולאחר שנת 1569 צצים ישו-בים יהודיים חדשים בליטא ואף בישובים הותי-קים גדלה האוכלוסיא היהודית[64]). לאחר האי-

57) דובנוב, כרך ששי, עמ' 163—164 וגו'.
58) I, Z. w P. Odr., עמ' 51.
59) שם, עמ' 52 וגו'.

60) דובנוב, כרך ששי, עמ' 189 וכו'.
61) ט.י.פ., עמ' 31 וגו'.
62) I, Z. w P. Odr.,
63) דובנוב, שם, עמ' 168 וכו'.
64) ט.י.פ., עמ' 33.

חוד הלובליני „נשתוה” גורלם ומצבם של יהודי ליטא ופולין: ממצב של בן אדם חפשי נפל היהודי הליטאי למצב של „ז׳יד כופר” ומתועב — אזרח ממדרגה שניה או שלישית. צללים מעימים ומעיבים את חיי היהודים: עלילות-דם, עלילות על התעסקות בכשוף, חילול קדשי הנצרות, פרעות ביהודים ואף רציחת יהודים שהדם נשמע באספות ה„ועדים”. להגנת היהודים ועניני היהודים, נבחרו שתדלנים מיוחדים על חשבון „ועד הארצות” — כעין באי-כח בשכר של היהודים. לאחר האיחוד הועבר כל השלטון במדינת ליטא לידי האצילים, ובאופן שכזה הורע אף מצבם של המוכסים היהודים; מעמד האצילים הליטאי שעד אז עמד בצל, עלה למרומי השלטון; האצולה התחילה לחיות חיים רחבים, הוצאותיה גדלו — ולכן חיפשו מקורות חדשים להכנסה; היהודים היו מוכנים לעזור להם בהלוואות, בתנאי שיחכירו להם את אחוזותיהם [65]).

לאחר זיגמונד אויגוסט נבחר למלך הינריך וליזי הצרפתי (1574—1573), הודות להשתדלותו הדיפלומטית של רופא השולטן ר׳ שלמה אשכנזי, אשר הביא לכריתת שלום בין הערים פורטה וויניציה; אותו מלך מלך זמן קצר מדי מכדי להשפיע על גורל היהודים; אמנם אף הוא לא הצטיין באהבת ישראל ועמד בקשרים טובים עם חוגי הכמורה [66]).

התקופה שבין 1574—1576 בפולין היתה בבחינת „בין מלכות למלכות”; באותו פרק זמן לא שלט מלך בפולין (Bezkrólewie). בשנת 1576 עלה על כסא המלוכה בפולין סטפן בטורי (1576—1586). בטורי המשיך את שלטונו ברוחם של היאגיללונים; אף הוא יוצא בצורה חריפה ביותר נגד עלילות הדם ובצווים מיוחדים משנת 1576 הוא מאיים בעונש מות על האנשים שיעלילו עלילות מעין אלו על היהודים, והמפיצים שמועות כגון אלו, ייענשו בכל החומר מבלי להתחשב במעמדם; ואמנם חדלו עלילות הדם בדרך כלל בימי שלטונו; כשצצה עלילת-דם באחת העיירות בליטא שוחררו הנאשמים בהשתדלות הקהל של בריסק דליטא. יחסו של המלך בטורי ליהודים היה בניגוד ליחסם של ההמונים ליהודים; המוני הגוים צררו את היהודים והתנכלו להם [67]). בימיו של בטורי הוקם „ועד הארצות בפולין [67*]). בשנת 1587 עלה על כס המלוכה בפולין המלך זיגמונד השלישי לבית וזה (השודי): בהשפעת החינוך מצד אמו שהיתה קתולית אדוקה, ספג לתוכו שנאה עמוקה לפרוטסטנטים והושפע מאד מהישועים (1587—1632). התנועה נגד מתקני הדת הקתולית אשר ליבה הצורר פיוטר סקרגה (1587), התגברה ביותר בימי זיגמונד לבית וזה; מצב היהודים החמיר מדי פעם יותר ויותר. אמנם למראית עין השתדל אותו מלך, מיד לאחר עלותו על כסא המלוכה, להגן על היהודים (1588) ואישר את זכויותיהם; אך כחניך הישועים החשוכים הוא תומך בתעמולה של הכמורה ובהסתה נגד היהודים; עלילות הדם מתרבות ונגמרות עפ״י רוב במיתתם של הקדושים [68]). בשנת 1592 הגישו לפניו יהודי בריסק דליטא קובלנה — ובאותה הזדמנות השיב להם המלך כי אין חוקת הערים, המבטיחה את זכויות הנוצרים,

---

65) שם, עמ׳ 37—33 וגו׳.

66) I, Z. w P. Odr. עמ׳ 52 וכו׳.

67) שם, עמ׳ 53—52. הלך-הרוח הספוג שנאת ישראל מפעפעת, ששרר בקרב ההמונים הנרחבים של פולין מאז, בא לידי ביטוי בכתב הפלסתר של צורר ישראל פיוטר סקארגה, בשם: „חיי המעוּנים הקדושים”.
(Piotr Skarga: Zywoty Swiętych Męczenników, 1585.)
באותו כתב-הסתה מחדש הצורר ימ״ש את עלילת-הדם ומרחיב את הדיבור על יהודי בשם יואכים שמרלוביץ׳ מן פוני (Puni) אשר ליד וילנא, אשר כאילו רצח למטרות דתיות I ,Z. w P.Odr., עמ׳ 53—52)· אגב, כבר ב־1541 מופיע כתב-פלסתר בעילום שם המחבר בשם: „De Stupendis Erroribus judaeorum” שבו מחדש הצורר עלום-השם את עלילת-הדם על היהודים (שם, עמ׳ 50). — להתגברות הנחשול של שנאת ישראל בפולין גרמה גם ספרות ההסתה הפראית נגד אחינו בני ישראל. בין היתר הופיע גם כתב-פלסתר בשם: „על הרציחות הכרוכות בפולחן הדתי”
(Szymon Aleksander Habicki: O Mordach Rytualnych)
וכתבי-הסתה אחרים מסוג זה (שם, עמ׳ 54—53).

67*) שם, עמ׳ 53—52 וכו׳.

68) שם, עמ׳ 54—53.

חלה על היהודים [68*]). בימי מלכותו של זיג-מונד השלישי (אלול, שפ״ג — 1623), נמנו וגמרו פרנסי הקהילות הראשיות בליטא: בריסק, גרודנה ופינסק להתאחד באגודה אחת בשם: „ועד קהילות ראשיות דמדינות ליטא״. במשך הזמן נצטרפו לשלש הקהילות הללו גם קהילות וילנא וסלוצק. הנושאים שדנו בהם היו: משא ומתן בין הקהילות, הערכת המסים, היחס אל הסיים, הפריצים והנוצרים העירוניים, סדר הבחירות לקהל, עסקי תלמוד תורה, משגיח מיוחד בכל קהילה ראשית על הוצאתן לפועל של התקנות, ואף מינוי „שתדלני מדינה״ [69]). הם נפרדו אז ויצאו מ„ועד הארצות״ של פולין ובהנהגתן של שלש הקהילות הראשיות הנ״ל, ניהלו את עניניהן ב„ועד מדינות ליטא״; באס-פת הועד הראשונה שהתקיימה בבריסק חולקו הקהילות לשלשה מחוזות (גלילות) [70]).

דאגות לא חסרו; ה„פריץ״ העצל שבילה כל ימיו בחצר המלכות, ב„סיימים״ גדולים וקט-נים, ברדיפת תענוגות והוללות, לא רצה לוותר על מקור ההכנסה העצום שלו — על החוכרים היהודים. האצילים השליטים נאלצו להכיר בער-כם הרב ובחשיבותם של היהודים בחיי הכלכלה של המדינה [71]), והם השתדלו לנצל את היהודי המסכן במיטב יכלתם!...

כבר משנת 1485 מחריפה מלחמת הקיום, המאבק לזכויות היהודים במסחר בפולין אשר נמשך מאות בשנים. — אנו נתקלים בסוחרים יהודים מליטא ופולין במחצית המאה השש-עשרה בשווקים האירופיים: קונסטנטינופול, אדריאנופול, ויניציה, פלורנציה, המבורג, פרנקפורט ע״נ מיין, לייפציג, ברסלב, גדנסק וריגה. כן היו סוחרים יהודים מטיקטין ובכלל מליטא, וכן מדובנא ואוסטרהא — עוסקים במס-חר הבקר; השוורים היו מובלים לברסלב ולבז׳ג (Brzeg). כמו כן נמצאו יהודים במשרות של „משרתים מלכותיים״, (“Judaei — Servitores”) (“Judaei regii”). ביניהם אנו פוגשים יהודי מבריסק דליטא בשם יצחק ברודבקה העוסק במסחר בגדנסק; אנו נתקלים בסוחרים יהודים ב„ירידים״ החשובים שהתקיימו בליטא בערים: סטולין, מיר, זלבה בסוף המאה החמש-עשרה [72]).

התפתחות המסחר היהודי הגיעה לשיאה בעשרת השנים הראשונות של המאה השבע-עשרה, אך בשנות העשרים של אותה מאה כבר ניכרים סימני משבר; משנה לשנה גוברות ומת-רבות פשיטות-הרגל ע״י יהודים: פושטים רגל יהודים אשר עדיין לפני זמן קצר בלבד נחשבו לעשירים ונגידים עצומים! ראוי לציין את „שמיטת הכספים״ (דיחוי פרעון החובות השונים, (Moratorjum), אשר העניק מדי פעם המלך ולדיסלב הרביעי — ליהודים שנלכדו ברשת החובות, נכשלו והפסידו את כספם ופשטו את הרגל; פשיטת הרגל נעשתה למין מכת מדינה, לכעין מחלה כללית של יהודי פולין וליטא בימים ההם; היהודים היו לווים כסף ברבית קצוצה, דבר אשר גרם להם צרות צרורות וב-סופו של דבר הביא אותם עד לסף היאוש — תקלות ואסונות. המשבר הכלכלי בפרוץ המאה השבע-עשרה במערב אירופה בארצות כגון ספרד, איטליה, צרפת וגרמניה — השפיע גם על מצבם של הסוחרים היהודים [73]). גורם נוסף למשבר היתה הצפיפות הנוראה שבה חיו היהודים, ביחוד בליטא [74]). תנאים קשים ביותר השתררו בעולם המסחר היהודי ובחיי הכלכלה שלהם, לפני פרוץ השואה של גזרות ת״ח ות״ט. אף ההסתה מצד הפולנים נגד המס-חר היהודי (בתקופת 1572—1648) גברה ביו-תר; צורר-ישראל, האנטישמי הפיזיולוגי סבסטין מיצ׳ינסקי (Sebastjan Miczyński) מתאונן מרה על כך שהיהודים תפסו בידיהם את המסחר בכל ארץ פולין — והוא מסית בין היתר:

68*) דובנוב, כרך ששי, עמ׳ 171.
69) דובנוב, כרך 6, עמ׳ 195.
70) ט.י.פ., עמ׳ 34—33.
71) דובנוב, כרך ששי, 171.

72) I, Z. w P. Odr.; עמ׳ 136—130.
73) שם, עמ׳ 158. בין פושטי הרגל היה גם העשיר יצחק נחומוביץ׳. ליחס מיוחד מצד המלך ולא-דיסלב הרביעי, זכו היהודים בקצווי פולין המז-רחית הרחוקים, כגון בערים דובנא, ברסלב, ויני-צה, באר (שם, עמ׳ 147).
74) שם, עמ׳ 158.

„... בוילנא, בגרודנה, בבריסק-דליטא, במוהילוב, בסלוצק, בלודמיר... האם לא הביאו (היהודים, „הז'ידים") את העירונים (הנוצרים) והסוחרים למצוקה, דלות ועוני על-ידי דחית-רגליהם מן המסחר? ומה נאמר ומה נדבר בנדון העיירות והערים הקטנות יותר: זה שהיהודים הנהיגו בהם מונופולין... להקות של ז'ידים מהלכים ומתרוצצים על פני הירידים (השווקים), באופן שקשה להבחין ביניהם את הנוצרים" [75]).

אף הפורעים ההידמקים האשימו בכל את היהודים שנואי-נפשם; אף בעד עוונות האצילים הפולנים וחטאתיהם חייבים — לפי דבריהם — היהודים לתת את הדין, כאילו היהודים הם-הם אשר העבירו את האצילים על דעתם; הפורע קריבונוס, ימ"ש, מנהיג ההידמקים, כותב ביום ה-25 ליולי, שנת 1648 לנסיך דומיניק זסלבסקי הפולני:

„יואיל נא הוד מעלתו הנסיך להחזיר ולכוון את היהודים עד לנהר הויסלה, מפני שאותו פשע התחיל מהז'ידים אשר גם אתכם (כלומר את האצילים הפולנים) העבירו על דעתכם!" [76]).

האוכלוסיה היהודית בפולין וליטא בתקופה שלפני פרוץ השחיטות של גזרות ת"ח ות"ט.

יש להניח כי בסוף ימי הבינים היו בליטא כששת אלפים יהודים בקרוב — ובפולין כשמונה-עשר אלף!... אוכלוסיא יהודית לא גדולה ביותר — ובכך אפשר להסביר את סיבת הדבר, כי על אף שנאת ישראל העמוקה, הרי אין סופרי הרשומות הפולנים מאז מדברים על „שטפון יהודי" בפולין. רק במאה השש-עשרה מתחילים הסופרים האנטישמיים להרחיב את הדיבור על „ייהוד" (Ożydzenie) פולין. היהודים הגיעו לפולין ב ע י ק ר במאה השש-עשרה — היו אלה יהודים שגורשו מגרמניה וצ'כיא. גידולה של האוכלוסיא היהודית גרם לפעולה נגדית של ליבוי שנאת ישראל מצד עם הארץ, שהביאה בסופו של דבר לבידוד היהודים וכליאתם ברובעים מבודדים — בגטאות; כמה ערים אף הצליחו בהשתדלויותיהן להשיג בתחומיהן זכויות של אי-סובלנות" ביחס ליהודים („Privilegia de non tolerandis Judaeis"). כך, למשל, השיגה אותה זכות העיר מזיריץ' — בשנת 1520, וורשה — בשנת 1527, וילנא — בשנת 1551, דרוהוביץ' — בשנת 1578; שם מותר היה ליהודים להופיע אך ורק בימי שוק ו„ירידים" — אך לא לגור שם בקביעות [77]).

בגיטאות כגון לבוב וקראקוב היתה צפיפות איומה, עד כדי כך שלפעמים היו גרים בבית אחד בן תשעה-שנים-עשר חדרים ביחד כמאה איש ואשה, מלבד משרתים ואורחים אשר היו באים רק ללון שם. מתוך הנתונים בחומר ההיסטורי שנתגלה בזמן האחרון שלפני מלחמת העולם השניה בארכיון הראשי בווארשה מתברר כי הקהילות היהודיות הגדולות ביותר בשנת 1550 בפולין היו כדלקמן: קרקוב — 1800 נפש יהודים; לבוב — 71 בית — כאלפיים נפש יהודים; לובלין, 42 בתים — כ-1200 נפש יהודים; לוצק — 31 בתים, של „יהודים רבניים" ועוד 25 בתים של „קראים"; לודמיר (ולדימיר ווהלינסק), (בשנת 1552) — 30 בית; אך כבר בשנת 1600 מנתה קרקוב 4600 נפש יהודים; בפוזנא — בשנת 1619 — 138 בתים, 5000 נפש יהודים; בלובלין — בשנת 1578 — כאלפיים יהודים-; ובלבוב — בשנת 1578 — כ-2400 יהודים בערך; באותה שנה — שנת 1578 — חיו בווהלין 5000 נפש יהודים מתוך אוכלוסיא כללית של 293780 נפש; יתכן כי בשנת 1578 חיו בכל מדינת פולין בכללה כשבעים וחמשה אלף נפש יהודים; בשנות 1552—1566 היו: בבריסק דליטא, 90 בית, כ-2700 נפש יהודים; גרודנה — 60 בית, כ-1800 נפש יהודים; קוברין — 27 בתים, כ-800 נפש יהודים; בכל ליטא חיו כ-6000 נפש יהודים בקרוב, במחצית המאה

75) שם, עמ' 147 (מתוך „Zwierciadło Korony Polskiej")

76) שם, עמ' 164. בלשונו של הצורר ימ"ש: „Zydów aż do Wisły racz W. X. Mość zawrócić, bo ta wina zaczęła się z Zydów, którzy i was z rozumu wywiedli".

77) שם, עמ' 27 ועוד.

השש-עשרה; יש לשער כי באותה תקופה מנתה האוכלוסיא היהודית בליטא כ-20% מן האוכלוסיא הכללית. זמן קצר לאחר תקופת היאגילונים היו בפולין וליטא כמאה אלף נפש יהודים — ופולין היתה אז אחד המרכזים הגדולים ביותר של היהדות בעולם! צרפת, אנגליה, וספרד השתחררו כמעט לגמרי — באותה תקופה — מיהודיהם — ושתי הקהילות הגדולות בגרמניה דאז, — וורמיזא (וורמס) ופרנקפורט — מנו כ-1300—1500 נפש יהודים; רק תורכיה יכלה להתחרות במספר יהודיה עם מלכות פולין דאז; שמה הגיעו כ-90.000 נפש פליטים יהודים מספרד ומפורטוגל דאז[78]). בשנת 1598 הופיעה בקרקוב חוברת הסתה אנטישמית של צורר היהודים פשצלב מויצקי, בשם: „האכזריות היהודית, הרציחות ואמונות-ההבל שלהם" ומשם משתמע בין השאר: „...אם כן איפוא, למה ומדוע לא ישלמו מס-גולגולת? — אדרבה, שכן הרי בהגיעם ממקומות אחרים, הציפו את מלכות-הכתר בהמונים כאלה, ויפרו וישרצו בה עד כדי כך שכבר בעקבות דבר זה בלבד היו יכולים לבצע כמעט פי ששה משהם נותנים!"[79]); לפי מה שאפשר היה להסיק מאותו כתב-פלסתר יש להניח כי בכל מלכות פולין היו אז רק מאה ועשרים אלף נפש יהודים! — סופר אנטישמי אחר, סבסטין מיצ׳ינסקי שכבר נזכר למעלה, כותב בכתב-הפלסתר המפורסם שלו נגד היהודים: „ראי מלכות הכתר הפולנית":

„...אילו היו היהודים משלמים מס מכל גולגולת וגולגולת... הם נושאים נשים בהגיעם לגיל שתים-עשרה, במלחמה אינם מתים, אינם מתים במגפה — משום כך הרי פרו ורבו!..."[80]). לפי חישובים שאפשר להסיק מדבריו של אותו צורר ישראל ומהנתונים שבספרו, מסתבר כי האוכלוסיא היהודית בפולין וליטא מנתה בשנת 1611 כ-200,000 נפש — ובשנת 1644 — כ-400,000 נפש! ערב האסון של גזורות ת״ח ות״ט הנוראות, הרי לפי חישוב כגון זה יתכן שבפולין וליטא אולי חיו כארבע מאות וחמשים אלף נפש יהודים[81]). — הצרות והפורעניות ניתכו על ראשי עמנו כחתף; שחיטות חמיל ימ״ש, מלחמות השודים במרכז פולין ומערבה ולאחר מכן הצרות שנגרמו על-ידי המצביא הפולני צ׳ארניצקי וקלגסיו: עשר שנים טרגיות — שנות זועה ופורעניות: 1648—1658! לפי רבינו הש״ך זצוק״ל זי״ע בספרו: „מגילת עיפה", הוצאת תי״א, (1651), נהרגו אז כמאה אלף יהודים איש ואשה, וזאת מבלי לכלול בתוכם את היהודים שמתו בנכר או במנוסת הבהלה, ואשר לא היה ידוע עליהם ורבינו הריהו בר-הסמכא בה׳ הידיעה!; לפי „טיט היון" של הר״ר שמואל בר׳ נתן ז״ל נרצחו כששים אלף יהודים; לפי ר׳ מנשה בן ישראל בעצומה (פטיציה) שלו אל בית הנבחרים האנגלי בשנת 1655[82]) — והוא הרי הנהו בר-סמכא גדול בנדון זה — הרי כמאה ושמונים אלף יהודי פולין וליטא, בחלקם נרצחו ובחלקם נמלטו מפולין וליטא, בשנות הזועה 1648—1655, ולאחר השואה והאסונות ירד מספרם של היהודים שם לכדי פחות ממחציתם לפני התרחש הפורעניות. לאחר חישוב, מסתבר כי בשנת 1676 היו במלכות פולין — מבלי לכלול את ליטא — בסך הכל 150400 נפש יהודים, בתוך זה היו בווהלין 20193 נפש (אין שם סטטיסטיקה על מספר היהודים בפוליסיא בנדון זה) — ובליטא חיו אז בערך 32,000 נפש יהודים. המסקנה מתבקשת מאליה: כרבע מיליון יהודים בכל פולין וליטא פחות מאשר לפני ה„מבול" האיום של שפך דמי אחינו; רק לאחר מאה שנה בערך — הצליחו היהודים שם להשלים את האבדות שסבלו בשחיטות הקוזקים,

---

78) שם, I, עמ׳ 30—28 וכו׳.

79) שם, I, עמ׳ 31 וכו׳; (בפולנית:
Przecław Majecki: Zydowskie okrucieństwo, Mordy i Zabobone, Kraków, 1598. ועוד 2 מהדורות). (I, Z. w P. Odr.).

80) I, Z. w P. Odr.; עמ׳ 31.
Sebastjan Miczyński: Zwierciadło Korony Polskiej, Kraków, 1598:
כנראה שמהדורה נוספת של אותו כתב-השמצה הופיעה שוב פעם בשנת 1618. הוא מוסיף:
"... W lat dwunastu się żenią, na wojnie nie giną, od powietrza nie umierają, więc się namnożyli!"...

81) I, Z. w P. Odr.; עמ׳ 31 וגו׳.

82) בעצומה שלו:
"Declaration to the English Commonwealth".

מלחמות השודים וכו' [83]). — לפי ספירה שנערכה בשנות 1764—1766 היו אז במדינות פולין וליטא גם יחד כ-621102 נפש יהודים (בתוך זה בפלך בריסק (Województwo Brzeskie) 21994 יהודים, בפלך מינסק — 13422 יהודים, בווהלין — 50792 יהודים, בפלך וילנא — 26977 יהודים). הקהילות הגדולות ביותר בליטא היו אז: בריסק דליטא — 3353; וילנא — 3381 יהודים; באותה תקופה חי מספר גדול ביותר של יהודים — בפולין וליטא — בכפרים: הללו היו חוכרי פונדקים ובתי-מרזח, מוכסים, חוכרי-מסבאות („ארענדארעס") ובעלי טחנות. כך למשל, היו אז בכפרי פודוליה ווהלין— ביחד 47860 יהודים על 91360 יהודים בערים ובעיירות. בשנת 1768 התחוללה שוב פעם שחיטת-הומן הנוראה על-ידי הרוצחים ההידמקים — ולכן נמלטו אז היהודים, פליטי אוקראינה ופודוליה, לקצוותיה המזרחיים-צפוניים של פולין. — לבסוף נערכה חלוקת פולין בשנת 1772 — ובשנת 1787 היו באוקראינה—ווהלין ופודוליה, ביחד כ-109,000 נפש יהודים [84]).

בתקופה שלפני גזרות ת"ח ות"ט ירד מאד בטחון היהודים בפולין ונתערער כמעט כליל. ה„תלמידים" הנוצרים היו מתנפלים מדי פעם על בתי-הכנסת היהודים, על בתי-העלמין ובכלל על רחובות היהודים; בכדי להינצל מהתנפלויות והתקפות כאלה הגיעו היהודים לידי הסכם עם שלטונות הכמורה הישועית — ה„מחנכים" כביכול — על תשלום שנתי של מין מס, כעין שוחד ו„דמי לא יחרץ" — Korubalec בלע"ז — או סתם „מתנות" לעמלקים הפולנים: אך התשלומים ודמי הכופר הללו לא עזרו הרבה; על אף הכל היו אותם „תלמידים" רשעים מזכים בביקוריהם מדי פעם את הקהילות היהודיות הגדולות יותר — ב„שילערגעלויפ'ים" המפורסמים. אמנם ולדיסלב הרביעי מלך פולין לא היה קנאי — אך כוחות השחור של הראקציה הקתולית השתרשו כבר מאד, העמיקו לחדור להכרת ההמונים הפולנים החשוכים ופשו כמין נגע ממאיר — והמלך הפולני היה חסר אונים כנגדם. אף בימי מלכותו תקפו הפורעניות ופרצו עלילות-דם נגד היהודים: כך החמיר מאד מצבם של היהודים בלובלין בשנת 1636 בעקבות עלילת-דם — רציחת תינוק נוצרי כביכול. כקרבן עלילה נפל אז ומת עק"ש הקדוש ר' מרדכי ב"ר מאיר זצוק"ל. שלש שנים לאחר מכן הואשמו בעלילת-דם שני תלמידי חכמים בלינצ'יץ — ר' מאיר ור' אליעזר זצוק"ל — אשר נהרגו עק"ש: הם נחתכו לגזרים! — — — אף בקרקוב סבלה אז הקהילה היהודית: בשנת 1637 מסדרים ה„סטודנטים" של האקדמיה היאגיללונית מין „מחזה עלוב" — (Miserabile Spectaculum), בהשליכם אל תוך נהר הויסלה ארבעים נפש יהודים! [85]).

והנה הגיעו שנות ת"ח ות"ט — והוגדשה סאת הזועות, הפורעניות והיסורים!

✶

קצוותיה הדרומיות-מזרחיות של מלכות פולין היו מקדמת דנא מקומות מוכנים לפורעניות; שררו בהם אי-שקט, מהומות ותסיסות תמידיות. גרם לכך אפים של המתישבים וההתישבות באותו חבל; להתם זרמו והגיעו מכל קצוי פולין, כנראה, כל אלה שלא יכלו להסתגל למסגרת הסדרים הקיימים, יסודות בלתי-שקטים של מרי-נפש וכאלה אשר נטשו את מקומות מגוריהם הקודמים מסיבות מדיניות או בעטין של רדיפות דתיות, יסודות מפוקפקים אשר חיפשו פרנסה קלה ללא עמל ויגיעה, חומר אנושי מפוקפק אשר בא בריב עם הסביבה ולא יכול או לא רצה להתאים את עצמו אליה, שוחרי הרפתקאות, חלאת-אדם או פוחזים וריקים סתם אשר לא חיו בשלו-ם עם המשטר הקיים ועם ספר החוקים, עבריינים ובני-בליעל אשר נמלטו מאימת עונש ביד החוק המושטת אחריהם לתפסם ולהביאם על ענשם המגיע להם. — מאידך לא יכלו השלטונות הפולניים להשליט שם סדר ומשטר הגון כראוי, מסיבת מצב-המלחמה התמידי ששרר באותם מקומות המו-

83) I, Z. w P. Odr.; עמ' 32 וגו'.
84) שם, עמ' 36—33.

85) שם, עמ' 56—54.

כנים לפורענות — מין הר-געש העלול להתפרץ בכל רגע ולשטוף בלבת-אש לוהטת ולחבל בכל מה שהוא פוגש בדרכו [86]).

ברבע השני של המאה השבע-עשרה נמשכו היהודים אל הכפרים שבדרום-מזרחה של המדינה הפולנית — אל אוקראינה, סביבות קיוב, פודוליה, ווהלין — מקום שם היו האצילים מחכירים את אחוזותיהם יחד עם האכרים המשועבדים להם, ליהודים; כי האצילים הפיקו מהם, מהיהודים הנאה חמרית והיהודי אשר גורש מן העיר עקב צרות-העין והקנאה והשנאה מצד הנוצרי העירוני, אשר נפטר מן הגוי העירוני המתחרה בו והמצר את צעדיו, הועמד פנים אל פנים מול עובד-האדמה והאכר, ומצא את עצמו בין הפטיש והסדן — בין ה„פריץ" הפולני ההפכפך מצד אחד ובין העבד המשועבד, האכר האוקראיני החשוך מצד שני. וכאן נאלץ למצוא לו פרנסה ולהוציא את מחיתו, בהיותו נאלץ בעל כרחו אולי, למלא תפקיד עגום של מעין מבצע ומוציא לפועל — מין „אקזקוטור" — של ניצול האכר ע"י ה„פן" והפריץ הפולני! והכסף שהוצא מדיכוי האכרים הלך לטובתם של השועים והאצילים הפולנים ההוללים!... צצו ניגודים כלכליים חריפים, הלך ונצטבר חומר נפץ רב על רקע הניגודים הכלכליים והדתיים העמוקים בין שלשת סוגי האוכלוסיא — יהודים, אוקראינים ופולנים. בימי ולדיסלב הרביעי כבר הופיעו אותות מבשרי שחורות; חשרת עננים שחורה התקבצה באופק, השמים התקדרו ומבול דמים איים להציף את כל הנקלע בדרכו — גזרות ת"ח ות"ט הנוראות התקרבו [87]).

על רקע זה של כוחות גועשים ומנוגדים תכלית ניגוד של שלש אומות, שלשה מעמדות ושלש דתות — אי-אפשר היה כנראה להימנע מפורענות; החוכר היהודי השתדל להוציא מאחוזות הפריץ את הריוח הגדול ביותר (מחוייב היה להחזיק מעמד בעול הכבד כלפי האציל וה„פן" ההולל), מה שגרם לניצול האכרים והניצול הכלכלי היה מלווה אף בגוון של רדיפה דתית: האכר האוקראיני היה בן הדת היוונית-אורתודוכסית — והאציל הפולני בן הדת הקתולית זלזל בו וראה בו בן-גזע נחות דרגה וירוד הנמנה יותר על אסיה מאשר על אירופה! מסים כבדים שחייבים היו לשלם לאצילים, העיקו על האכרים בשכר השימוש שהשתמשו במקומות מרעה, טחנות, שטחי קרקע וכיוצא בזה. ומאידך היו כמה גורמים שעוררו מרירות ורוח מלחמה בלבות האכרים; השכנות הקרובה של ארץ הערבה הנמשכת עד לגבול החנים של קרים אשר ממנו היו עולים ומופיעים כמו ארבה, מחנות של טטרים בגבולות המזרח של פולין, גרמה לכך שיושבי הסביבות ההן התאגדו בגדודי צבא כדי לעמוד בפני הטטרים המחבלים והמשחיתים. וכך קמו הקוזקים [88]), אנשים עזי-נפש ככלבים שהיו נלחמים ללא הרף נגד התורכים והטטרים, אנשים מופקרים המבכרים חיי הרפתקאות על עול הפריצים; נצטבר בגבולות המזרחיים של המדינה אבק-שרפה אשר הי' עלול לפוצץ ולהחריב את כל הממלכה הפולנית. היצרים האפלים, אשר קיננו בלבותיהם של בני אוקראינה הפראים מקדמת דנא, התפרצו מדי פעם בצמאונם לנקמה, וזאת נגד החוכרים היהודים יותר מאשר נגד הפריצים הפולנים המרוחקים מאחוזותיהם — וכך נפגע הסוכן היהודי יותר מאשר האדון הפולני עצמו אשר הוא-הוא שהי' הנהנה העיקרי מניצול האכר, בהתפרצויות הזעם של ההידמק והאוקראיני צמא-הדם, התפרצויות שהשאירו עקבות דמים וגרמו לשפיכות נהרי-נחלי דמים במשך שלש מאות שנה מאז ועד היום הזה [89]). והיהודים אחינו בני ישראל היו בבחינת השעיר לעזאזל אשר שימש כמין פורקן אומלל ליצריהם האפלים של בני-חם הפראים והחשוכים מארץ אוקראין ובילורוס; בנדודיו בגלות נזדמן ישראל לפונדק אחד, כאילו, עם האוקראיני בן-חם הטמא שמדי פעם הי' מוצא פורקן ליצריו בשעשוע זועותיו על היהודי האומלל. בני חמיל ימ"ש מעל גדות

---

86) ט.י.פ., עמ' 13 וגו'.

87) דובנוב, כרך ששי, עמ' 172.

88) „קוזק" בטטרית: „ריק ופוחז" החי על חרבו או מן השוד.

89) דובנוב, כרך שביעי, עמ' 9—7.

הדניפר אכלו את עמנו בכל פה ואת נוהו השמו ומדי פעם הקיזו את דמנו; שנאה שחורה, מעינות תהום רבה של חלאת-האדם, מעינות אפלים של ארס מזוהם ומפעפע במשך מאות בשנים של הפתנים האוקראינים הטמאים, פרצו שוב ושוב כלבת-אש לוהטת נגד עמנו, שנאה לוהטת וקשה כשאול שהגיעה לשיאה בהתגלמותה בחית-הטרף, בחיסול מוחלט ושלם כמעט של גולת עמנו על גדות הדניפר והפריפיט. — — — כבר כאחת-עשרה שנה לפני מרידת חמיל ימ"ש, התחוללו מאורעות מבשרי שחורות נגד היהודים; בפיקודו של אטמן פבליוק ימ"ש הבעירו קוזקים מתקוממים בפולטבה, לובני ועוד את בתי-היראה של הקתולים — ולהבדיל, את בתי-הכנסת היהודים וכבר אז נפלו עק"ש מאות קרבנות יהודיים.

וסוף-סוף פרץ הר-הגעש — התקוממות 1648, גזרות ת"ח ות"ט. מסעי-הצלב היו כאין וכאפס בהשוואה לאכזריות הקוזקים הטמאים ואימותיהם. בנימירוב נהרגו כ-3000—6000 יהודים (בכ' סיון); היו מקומות שהיהודים נלחמו שם בחרוף-נפש בקוזקים; כגון בעיר טולצ'ין ששם נלחמו בגבורה כאלף וחמש מאות יהודים (יחד עם 600 פולנים); בעיר באר ובפולנאה (Połonna) נלחמו במשך זמן רב יהודים ופולנים נגד הקוזקים; ליד זסלב נצטרפו לצבא הפולני כמה מאות יהודים על מנת להינקם בהידמקים האכזרים[90]). ההטמן פירלי — מוסר אותו מקור[91]) — שלח צבא פולני וכמה מאות יהודים לסביבה והם הנחילו מפלה נוראה למתמרדים; בקרב ליד ברסטצ'קו היו בצבא פולין כאלף יהודים לוחמים[92]).

מאוקראינה נתפשטו המהומות והפרעות והגיעו בזמן קצר למחוזות אחרים, ווהלין ופוליסיא והקיפון בלהבות; בווהלין סבלה בעיקר קהילת קונסטנטינוב, אשר להתם נמלטו אלפי יהודים מהסביבה: פלוגות ההידמקים הגיעו הרחק לצפון — ובפוליסיא סבלו מהם קהילות פינסק, בריסק, צ'רניחוב וסטארודוב והרבה קהילות אחרות. ברוסיה הלבנה התחוללה שחיטה נוראה בעיר הומל — שם נשחטו עק"ש כ-2000 נפש יהודים[93]). לפי מקור ידוע[94]), ברח חלק מיהודי פינסק האמידים, כפי הנראה לפולין-כתר ולדנציג, אך הנשארים הושמדו בחרב ההידמקים; לא רחוק מפינסק הדביקו ההידמקים מאות עגלות של שיירת פליטים יהודים וערכו בם טבח נורא[95]). כבר בחודש ספטמבר, אותה שנה, עמדו לפני חומות העץ של העיר פינסק פלוגות מתקוממים קוזקים ובראשם מפקד הגדוד נבבה ימ"ש, בדרשם מאנשי העיר להיכנע. רוב האוכלוסיא — פרבוסלבית ברובה — ראתה במורדים את גואליה — ושערי העיר נפתחו לפניהם לרווחה. תיכף ומיד לאחר גירוש הפולנים התחילו בהשמדת האוכלוסיא היהודית אשר לא הספיקה להימלט בעוד מועד ולעקור מתוך העיר — הם נשמדו בחרב הקוזקים ורכושם נשדד ונחרב. לא טוב מזה הי' גם גורלם של הקתולים שנשארו בעיר — ביחוד כילו ההידמקים את כל חיצי זעמם בכמרים הישועים: אחוזותיהם נשדדו ונשרפו וכולם נשחטו בתוך המנזר שהסתתרו בו; אף את המתים אשר בתוך כוכי המערות שבבתי היראה שלהם הוציאו! במשך שבועים השתוללו ההידמקים ביחד עם העירונים והאכרים מהסביבה עד שנפוצה השמועה כי הפולנים מתכוננים לכבוש בחזרה את פינסק. ביום ה-6 לאוקטובר, שנת 1648, התקרבה לעיר העקובה מדם פלוגת צבא פולני תחת פיקודו של קצינם קומורובסקי— והלה בראותו כפי הנראה, כי כוחות הצבא שלו לא יספיקו לכיבוש העיר, פנה לחומסק, מקום שם חנו חילותיו של הטמן השדה הליטאי יאנוש רדזיביל, בבקשת עזרה וכן ביקש לשלוח עמדו אף תותח גדול; למחרת הגיעה העזרה המבוקשת — הם חנו בכפר אוריב ליד פינסק. ב-8 לאוקטובר, הגיע להתם מחנה-צבא בלוית 8 תותחים; למחרת בבוקר התקדם כל המחנה מאוריב לפינסק; כשסרבו הנצורים

90) ר' נתן האנובר ז"ל בספרו „יוון מצולה" — לפי I, Z. w P. Odr.; עמ' 56 וכו'.
91) שם.
92) שם, I, עמ' 57—56.

93) שם, עמ' 57 וגו'.
94) ט.י.פ., עמ' 42, לפי „יוון מצולה".
95) ט.י.פ., שם.

להיכנע הסתערו הפולנים על העיר ויכבשוה בסערה — ואת כל אנשי העיר שחטו ללא רחם; יממה שלמה נמשך ההרג בהידמקים וגרוריהם; מספר ניכר של עירונים נמלטו בהסתתרם על גבי שתי טחנות מים שטות על נהר הפינה — אך משקלם היה כבד מדי — הטחנות שקעו והם נטבעו יחדיו. בינתים פרצה בעיר דליקה עצומה, העיר נשדדה ונחרבה, נשארו אחריה עיי חרבות; כל הנשאר בחיים ברח ממנה כמו מתוך מגפה[96]). — ההידמקים עברו על פני פו-ליסיא באש ובחרב, בשפכם נחלי דם, החריבו והשמידו את הקהילות היהודיות ואת ישובי אחינו בני ישראל. נחרבו הקהילות ונשחטו היהודים בערים דיווין, קוברין, דרוהיצ׳ין[97]), יאנוב פוליסקי, בריסק ועוד[98]). בשנת 1650 פרצה שוב פעם דליקה בפינסק, ועיי החורבות שנשארו לפליטה נשרפו אף הם; בשנת 1654 התנפלו שוב פעם ההידמקים ובני בריתם הטטרים על העיר החרבה, הוליכו בשבי את האוכלוסיא המקומית, שרפו בתים, שדדו את מינזר הישועים והחריבו את אחוזות הפריצים. ביום

96) שם, עמ׳ 13 ואילך.

97) קהילת דרוהיצ׳ין שליד אנטופול היתה אחת הקהילות שנחרבו בגזרות ת״ח ות״ט. רק יחידים נשארו כנראה לפליטה; את הקדושים קברו בסימטא של העיירה: לפני שנים רבות — כפי המסופר — גילו שם בחפירה שלדים ועצמות-אדם—כפי הנראה של הקדושים!—מכל העיירות שבסביבה ניצלה אז על-פי נס קהילת חומסק; ראוי לציין כי בחומסק התקיימה לאחר מכן אספת האבל של „ועד מדינות ליטא״ לזכר הקדושים ואז הוכרז על כ׳ סיון כיום-צום ותענית לזכר הפורענות והאסונות (עיין „ספר דרוהיצ׳ין״, עמ׳ 60 וגו׳); אשר לבריסק הרי לפי עדותו של הר״ר שמואל ב״ר נתן ז״ל ב„טיט היוון״, נהרגו שם בגזרות ת״ח-ת״ט כ-2000 נפש יהודים ובלומאזי (מחוז בריסק) — כ-200 נפש.

98) ביאנובה (שליד פינסק) היו מראים עד לתקופה האחרונה שלפני מלחמת העולם השניה את קבר-האחים של קדושי ת״ח-ת״ט בבית הקברות הישן אשר בקצה העיירה מזרחה, ליד הדרך לפינסק. במקום הקבר היתה כעין שוחה. לפי המסופר נהרגו אז כל בני הקהילה היהודית, אנשים, נשים וטף: ניצל רק יהודי יחיד שהצליח להסתתר בחרבות; לפי המסורת נשא אשה, הקים זרע וממנו מוצאם של רוב בני העיירה. — — — ההידמקים השתוללו באותן סביבות בימי חמיל ימ״ש במשך שנתיים כנראה — עד נצחונם של הפולנים (לפי „ספר דרוהיצ׳ין״, עמ׳ 12 וגו׳).

ה-5 לאוקטובר, 1655, שוב התפרצו ההידמקים וצבא המוסקבאים העירה ורוקנו אותה לחלוטין, כבשו את הארמון-המבצר הפינסקאי וישרפוהו, וכן שרפו כמה בתי יראה של הקתולים. הקוזקים חשבו עצמם לבעלי העיר פינסק; חמיל ימ״ש חתם על הסכם עם באי-כח העירונים (הנוצרים), בהבטיחו להגן עליהם ועל כל מחוז פינסק; באותו הסכם הוא מבטיח להשמיד את כל ה„כופרים״ ואת הנוצרים בני ה„איחוד״ (אוניא), כי „גרמו רעה רבה״. בשנת 1658 שוב פעם פרצה דליקה בפינסק — וכעבור שנתים שוב ביקרו בעיר האפוטרופסים החדשים יחד עם שותפיהם הטטרים והעלו אותה בתמרות עשן. — לאחר מלחמות ההידמקים התחילה פינסק חוזרת לתחיה, במהרה חזרו אליה תושביה שנמלטו ממנה לפני כן, על מנת לשקם את ההריסות. היהודים התחילו במרצם לתפוס בחזרה את מעמדם הקודם — אך חוגי האצילים העירוניים התנגדו להם בתוקף, בהאשימם את היהודים בגלוי כי בשנת 1648 בגדו במלך, באצילים ובמלוכה הפולנית, וכאילו אף ניהלו משא ומתן עם האויב!...[99]). המארש של אלכסי מיכאילוביץ הרוסי השלים את החורבן שהתחיל בו חמיל ימ״ש; עוד לא הספיק ועד הארצות לטפל בגורלם האיום של אלפי האלמנות, היתומים והעגונות וכבר פרצה המלחמה החדשה — גם ממזרח וגם מערב: ממזרח הגיעו הרוסים, וממערב — השודים. מלחמת מוסקבה בשנת 1655 העלתה על מוקדה קרבנות יהודים רבים; יהודים רבים אשר ניצלו מחרב ההידמקים של הצורר חמיל ימ״ש בהימלטם לצפון — לגרודנה, סבלו איומות עם בואו של המלך אלכסי מיכאילוביץ׳ וקלגסיו — ע״י הגבלת זכויותיהם או אף גירושם ממקומות שונים (רק לאחר כריתת השלום ה„אנדרוסובי״ בשנת 1667, הוחזרו להם זכויותיהם ע״י המלך הפולני מיכל וישניוביצקי). גרודנה היתה תפוסה בידי הרוסים משנת 1655 ועד 1657 ואז נכבשה על-ידי השודים שהחזיקו בה במשך ארבע שנים[100]). ביחוד סבלו היהודים

99) ט.י.פ., עמ׳ 13 ואילך.

100) Ewr. Enc., ערך „גרודנה״.

במוהילוב (בטבת איום), ויטבסק (חלק מהיהודים הוכרח להתנצר ולהמיר את דתו ורבים נלקחו בשבי); חלק נכבד בהשמדתם של היהודים נטלו הנוצרים העירוניים אשר השתמשו בהזדמנות הנוחה להיפטר בבת אחת ממתחריהם היהודים; כן סבלו היהודים גם בוילנא. היתר נמלטו על נפשם — רכושם נשדד ונכסי-דלא-ניידי שלהם הוחרמו[101]. בשנת 1659 (כיבוש ביחוב) עברו הרוסים בני-מוסקבה ביחד עם להקות פורעים קוזקים במחוז פינסק בדם ואש ואף קהילת פינסק עצמה נחרבה אז[102]. כי באותה שנה הופיעה בסביבות פינסק כנופית „ריקים" (הידמקים) ובראשם בריון פורע בשם מיכל קורהאן ימ"ש— ועמדם כנופיות אכרים רוצחים ומתפרעים מסביבות טורוב; ביום ה-19 לדצמבר אותה שנה פרצו הרוצחים העירה משני כיוונים — ממזרח הקוזקים והאכרים וממערב חילות מוסקבה, והידמקים השתוללו בפינסק במשך תקופה ארוכה. החיים הושבתו, המסחר מת[103]. בשנת 1660 שוב הופיעו בפוליסיא גדודי מוסקבה והידמקים בלוית כמה אלפי אכרים מתפרעים מטורוב ודיוידהורודוק בהשמידם באש ובחרב כל ישוב יהודי שפגשו בדרכם; ביום ה-14 ליולי אותה שנה, התפרצו לפינסק לפתע פתאום מבלי שפיללו והתכוננו להתנפלות מצדם בהנהגת הפורעים פיליפטשה, מולאבה, שידלובסקי וזפולסקי — והתחילו במלאכתם, מלאכת הרציחה; את היהודים, עם נשותיהם וטפם עינו למות, כמה מהם לקחו בשבי, שרפו את בתי היהודים, המחסנים והחנויות, רוקנו את בית הכנסת היהודי ושדדו את כל הזהב שהיה שם (בכלי קודש וכו'), אוצרות ספרי-תורה וספרי קודש...[104].

ממלחמת השודים בשנות 1655/1656 סבלו ביחוד יהודי פולין-גדול ופולין-קטן; צבאות הקונפדרציא הפולנים הרגו יהודים כאילו היו אנשי שלומם ובעלי בריתם של השודים; ביחוד סבלו היהודים בבריסק-קויבסק, לינצ'יץ, פוזנא, לישנה, גניזנה ופלוצק[105]. ו„מן הפח — אל הפחת": נתחדשו אף השחיטות באוקראינה ומשם נתפשטו לפולין; לבוב ניצלה אז שוב פעם על-ידי מתן כופר-נפש, אך סבלו ביותר יהודי לובלין[106].

החל ממחציתה השניה של המאה השבע-עשרה מתחילה מאת שנים של אסונות, פורעניות ועוני ליהודים במלכות פולין[107], כי מחציתה השנית של המאה הזו עומדת גם במזל מלחמה מוגברת נגד האוכלוסיא היהודית העירונית בכל ליטא. רק מלחמת האזרחים בליטא ולאחריה המלחמה השודית הפנו לזמן מה את תשומת הלב של הצוררים למיניהם מן הבעיה היהודית[108]. „מלחמת הצפון" בשנת ת"ס גרמה סבל רב ביותר ליהודי רוסיה הלבנה וגליל קוברין. והנה שוב פרצה מלחמה (ראה גם בפרק א' למעלה); ביום ה-5 למאי, 1706, נכנסו השוודים לעיר פינסק תחת פיקודו האישי של קרל השנים-עשר, אשר התכוון לפרוץ משם אל תוך ווהלין — אך מפני הביצות נאלץ להתעכב בבירת פוליסיא במשך שבועות אחדים; משם התקדם אל הצפון, כבש את קליצק, ניסביז' וסלוצק וחזר לפינסק אשר עזב אותה לפני כן, בפוצצו מקודם את ארמון מתנגדו הנסיך וישניוביצקי ובשרפו את הפרבר השייך לו. הכובשים השבדים החריבו את פינסק, סחטו מהאוכלוסיא מסים וארנוניות שונים; העשירים נמלטו והעניים עזבו את העיר בשוטטם לחפש לחם להשקיט את רעבונם; האוכלוסיא פחתה מאד[109].

גם בפולין גופא נוספו, לכל הצרות והפורעניות, מחדש ה„שילערגעלויפי"ים", עלילות הדם ופרעות-דמים — על-ידי ההמונים החשוכים; ביחוד מפורסמת בזוועותיה עלילת-הדם נגד הקדוש ר' מתתי' קאלאהורי זצוק"ל בקר-

101) דובנוב, כרך שביעי, עמ' 19 וכו'.
102) שם.
103) ט.י.פ., עמ' 44 וגו'.
104) ט.י.פ.

105) I, Z. w P. Odr., עמ' 57 וכו'.
106) שם.
107) סימפטומים של השואה המתקרבת הופיעו כבר זמן רב קודם לכן.
108) ט.י.פ., עמ' 16.
109) שם וגו'.

קוב, אשר נדון לשריפה על-ידי בית המשפט בפיוטרקוב ואפרו נורה מתוך תותח בחלל האויר כדי שלא ישארו אף עקבות אחר הקדוש י״ד — — —.

המאזן הכללי של תקופת שלטונו של המלך יאן קזימיר ביחס ליהודים — הוא עגום ביותר; מאות קהילות מושמדות, חרבות והרוסות, אלפי יהודים פליטים שתפסו בידיהם מקל נודדים ונדדו לארץ תורכיה, איטליה, אשכנז והולנד. אף בתקופת שלטונו של „ידיד היהודים" יאן סוביסקי לא נשתנה בהרבה לטובה מצבם של אחינו בני ישראל; אמנם בעירו ז׳ולקיב אהד את היהודים וכן התיחס בידידות לעוד כמה יהודים והעניק להם זכיונות, אך קטנות אלה לא שינו את מצב היהודים בכלל — המהומות והפרעות נגד היהודים נמשכו הלאה; כך בבריסק דליטא (1680), קרקוב, וילנא (1682), פוזנא; לפי מקורות שנשתמרו מאותה תקופה הרי גילו היהודים אף התנגדות בכח — ובפוזנא אף גרשו את המתנפלים שהתקיפו אותם[110]. הישובים היהודים בפולין דאז נמצאו בסימן ירידה ובמזל של שקיעה; המלחמות הממושכות הרסו את מעמדם ומקורות פרנסתם והם נידרדרו לתהומות העוני, מצוקה ודלות. הקהילות היו חייבות חובות עצומים — וכפי הנראה שלא היתה אף קהילה חפשית מעול החובות. התפרעויות ההידמקים החריבו את הישוב היהודי בליטא ורוששוהו עד היסוד; מהישובים הפורחים נשארו עיי-חרבות. מצבם של הפליטים החוזרים לאחר החורבנות היה קשה מנשוא; הם נמצאו במצוקה שאין לתאר אותה ובדלית-ברירה נאלצו היהודים לקחת הלואות על מנת לשכור להם קורת גג ומחסה מעל לראשם ולמצוא איזה שהוא מקור לקיום, לנפשם ולנפשות ביתם — וכדי להסתדר איך-שהוא, זקוקים היו לאמצעים כספיים עצומים; הגויים מצדם האמינו ליהודים והילוו להם כסף — לא ח״ו מחמת רחמנות ומנימוקים אנושיים, אלא יודעים היו הגויים שהיהודים ישלמו יפה-יפה!... והיהודים אמנם קיבלו ולקחו הלואות מימין ומשמאל. אך לא עברו ימים מרובים והתחילו להתגלות אותות התמוטטות כלכלית וסימנים של פשיטת רגל עצומה; האסונות והפורעניות שירדו כחתף, המלחמות („המלחמה הצפונית"), הצדדים הלוחמים והפורעים אשר מכל הצדדים שדדו ובזזו את האוכלוסיא האזרחית (היהודית), היחסים הרעים, המסים המנופחים ללא יסוד מספיק — הגדילו את המצוקה. המלווים הגויים היו באים מדי פעם בדרישות קיצוניות וקשות יותר, ובתביעת ערבויות יותר גדולות; כך למשל, קיבלה קהילת פינסק הלואה מהישועים בסביבה ביום 15.1.1679 (עוד לפני כן לוו הלואה אצל נציגי בית הספר הישועי בלוהישין) — ובעד אותה הלואה היו ערבים ערבות קיבוצית והדדית היהודים בקהילות חומסק, ליחוביץ׳, קליצק, יאנובה, דרוהיצ׳ין, מוטלה, טורוב, דויד-הורודוק, קוז׳אנהורודוק, לאחבא, סטולין, ויסוצק, דוברוביץ׳ וליובשוב — שוב ושוב קיבלו היהודים הלואות נוספות. אפשר לתאר את מצבם של היהודים הלווים: החוק הליטאי היה חמור מאד ביחס לפושטי-רגל ולפעמים היו מענישים אף בעונש-מות; המעיין בדברי הימים נדהם לפעמים למקרא ענשי המות החמורים שהוצאו ונפסקו בפסקי הדין החל ממחציתה השנית של המאה השבע-עשרה בליטא על-ידי בתי הדין על יחידים, חברות, ישובים ואפילו על כל הציבור היהודי בליטא — אך פסקי-הדין הללו היו נשארים על-פי-רוב על-גבי הנייר בלבד; השלטון הפולני כבר היה אז משותק בחלקו, נגוע ברקבון והפקרות!... לפעמים, אף היו מתנפלים על נציגי בתי-המשפט והממונים על ההוצאה לפועל ואף קרה שהיו מרביצים בהם מכות נאמנות הראויות להתכבד בהן... אף היהודים היו מחקים במובן זה לפעמים את שכניהם הגויים...

---

110) I, Z. w P. Odr., עמ׳ 58 וכו׳. בחג הפסח של שנת 1657 לספירתם נמצאה ברוז׳ינוי אשר בליטא גוית ילד נוצרי; צצה עלילת-דם על היהודים, נתקיים משפט דמים נגד שני פרנסיה החשובים של הקהילה והם נהרגו עק״ש. — בבריסק דליטא נעלמה בשנת 1680 — מביתו של אחד הפקידים — בתו של חוכר יהודי שהמירה דתה ועברה לדת הקאתולית: נתעורר חשד שקרובי המומרת חטפוה ורצחוה נפש בהסכמת פרנסי הקהילה. כתוצאה מעלילה זו נידונו למיתה בני משפחתה וחמישה מפרנסי הקהל (דובנוב, כרך שביעי, עמ׳ 65 וגו׳).

היהודים הנדכאים ומרי-הנפש היו מתמרדים לפעמים ומגרשים את נציגי בתי המשפט שהופיעו לשם הוצאה לפועל של פסקי-הדין; כך למשל, מתלונן שר-הרוכבים של חיל הרגלי של בית-הדין הליטאי אדם פילצקי אורבאנוביץ', כי יהודי פינסק, בריסק ועוד מקומות הרביצו מכות בשליחים אשר שלח אליהם כדי לגבות את המסים ואף כלאו אותם בבית-הכלא („קונע") שליד בית הכנסת שלהם [111]). כמו כן אנו למדים גם על העובדה, כי בשנת 1679 הכו יהודי דרוהיצ'ין את גובה המסים הממשלתי של מחוז פינסק והרביצו בו, קרעו את בגדיו וגרשוהו מהעיירה [112]).

לפי תעודה שנשתמרה ברשומות — מיום ה-10.7.1700 — תבעה אשה פולנית אחת את חובה מיהודים אחדים בהורודץ, אשר כפי הנראה לא סילקו אותו; הפולני העוצר בהורודץ היתה דעתו עם היהודים; התעודה ספוגה שנאה עמוקה לישראל וליהודים ה„כופרים". באותה תעודה נקראת הורודץ בשם „עיר". פסק הדין פסק כי יש לגרש את כל היהודים, מנער ועד זקן, טף ונשים — מהורודץ. לא ידוע לנו אם פסק הדין הוצא באמת לפועל [113]).

החל משנות העשרים של המאה השמונה-עשרה התחילו הקהילות הקטנות התלויות בקהילות המרכזיות, להרגיש את כובד העול של הקהילות הראשיות הרובץ עליהן; תלונותיהם של אותם ישובים זעירים על אי-הצדק השורר בהטלת המסים ועל מעילות הגיעו עד בית המשפט הראשי של הנסיך הליטאי הגדול [114]).

111) ט.י.פ., עמ' 51—50.
112) ספר דרוהיצ'ין, עמ' 14 וגו'.
113) ספר „הארעדעץ".
114) Ewr. Enc., ערך „בילורוסיא". — בשנות 1764 — 1765 דנה וועדה מיוחדת של הסיים בענין פרעון החובות שחייבים יהודים לנוצרים והעלתה כי קהילת גרודנה חייבת לנוצרים —.386,571 זהובים פולנים; פינסק — —.309,140 זהובים (לפי: Z. w P. Odr., עמ' 107). הפולנים היו מחשיבים את היהודים כמקור הכנסה לקופת האוצר שלהם; חובות עצומים רבצו על היהודים והסיים טיכס עצה כיצד לגבות מן היהודים בחזרה את חובותיהם; הקהילות היהודיות היו חייבות אז מיליוני זהובים — והאצילים הפולנים היו מודאגים ביותר לגורל החובות — כלומר ההלוואות שהילוו ליהודים על חשבון בתי-הכנסת שנתמשכנו להם.

באמצע המאה השמונה-עשרה עצמו חובותיהם של יהודי ליטא במידה שכזו שלא זו בלבד שלא היה ביכלתם לסלק את הקרן גופא, אלא אף זו שלא יכלו אפילו לשלם את הרבית! הקיבוץ היהודי בליטא שקע בדלות ובמצוקה איומה, והישובים הקטנים התלויים בקהילת האם פינסק וכדומה, השתדלו בכל יכלתם להשתחרר מהאפוטרופסות של הקהילה הראשית ולהגיע לעצמאות. בתקופת המלחמות של המאה השבע-עשרה גברו הנטיות להפרדה והתבדלות ולהינתקות של הישובים הקטנים במטרה לפרוק מעליהן את עול האפוטרופסות של המטרופולין-האם. בה במידה שגדל והתפתח הישוב הזעיר השתדל להשתחרר מעול הקהילה הראשית הגדולה, תמורת „כופר" כספי בסכום מסויים, באופן שתהא לו הזכות לייסד בית-קברות ובית-מועד לכל חי משלו — ולאחר מכן כבר היה מתנהל ונמשך המאבק לשחרור מלא מתחת קהילת המטרופולין, מתלות כספית ורוחנית בה; אז פרצו מריבות ומחלוקות בין הערים האמהות ובין הישובים הקטנים שמסביבן („פריקאהאלקעס"); במחלוקת הזו מילאה קהילת פינסק תפקיד חשוב: לא ארכו הימים וכל הישובים הקטנים הכפופים לקהילת פינסק התמרדו והכריזו על עצמאותן ואי-תלות מלאה בקהילת פינסק; בין היתר היו אלה קהילות יאנובה, מוטלה, דרוהיצ'ין, חומסק, לוהישין ועוד כמה וכמה עיירות וישובים [115]). בשנת 1766 נפסקו אספות „ועד מדינות ליטא" — ובעקבותיה של עובדה היסטורית זו הגיעו הישובים הקטנים לשחרור מתלות בהנהגת הקהילות הגדולות; לפי הנראה מהפרטי-כלים של אספות ועדי מדינות ליטא, הרי נמצאו — בשנות העשרים של המאה השבע-עשרה — כמעט כל ישובי היהודים בבילורוסיא של אז, תחת הנהגתה ושיפוטה של קהילת בריסק דליטא, למעט כמה יוצאים מן הכלל שהיו תחת שיפוטה של קהילת פינסק [116]).

כבר בשנת 1563 נתגלעו מריבות בין קהילת

115) ט.י.פ., עמ' 55—51 וגו' וכן גם Ewr. Enc., ערך „בילורוסיא".
116) Ewr. Enc., שם.

גרודנה לבין קהילת בריסק בגלל הזכות לגבית המסים והמכס. בשנת 1562 הצליחו יהודי בריסק להשיג הוצאת איסור על הבאת מלח מעבר לנהר הנימן, מסיבה זו שהדבר גורם להם הפסדים; בידי קהילת בריסק נשמרו הזכויות שהוענקו פעם ליהודי ליטא, ולכן נאלצו יהודי גרודנה מדי פעם להיכנע ולוותר במחלוקות שלהם עם קהילת בריסק; ואז הצליחו יהודי גרודנה להשיג זכויות ל„ועד" גרודנה ולקהילתה; בשנת 1623 הוקם ארגון כללי ליהודי ליטא — ומאז היתה גרודנה אחת משלש הקהילות הראשיות (פינסק, בריסק וגרודנה) ולאחר מכן נוספו עליהן וילנא וקהילת סלוצק[117]. שלו-ם רב לא שרר מעולם בין שלש הקהילות הגדולות של ליטא מאז — פינסק, גרודנה ובריסק! ועם גבור הצרות והפורעניות של ת"ח ות"ט ושנות המצוקה שלאחריהן, כשהשטן מרקד ביניהן ומחרחר ריבות, בצר להן, גברו והעמיקו הניגודים והמחלוקות ביניהן, עם התרבות ההוצאות השונות ותשלומי המסים — והמריבות ביניהן אף פרצו החוצה לתחום הערכאות של הגויים; דברי הריב והמחלוקת הגיעו עד לידי המלך הפולני יאן סוביסקי; בשנת 1681 שלח יאן סוביסקי מכתב-פקודה לקהילות גרודנה, פינסק ווילנא בו הוא מגלה למוסר אזנם ומציין את המחלוקות כ„בזיון ציבורי" — ואסור שיסבלו מהן אנשים פרטיים!"... הפירוד והשנאה בין נציגי הקהילות החשובות גדלו עד לידי כך שהיו פורצים ביניהם כמעט קרבות ממש בירידים ובשווקים אף מחוץ לגבולות ליטא; היו מתנפלים איש על רעהו, שודדים את הסחורה, מרביצים מכות ואף מושיבים בבית-הכלא. פניתו של המלך לא פעלה כפי הנראה וביום ה-20 לינואר שנת 1682 הזהיר המלך באזהרה חמורה שיפסיקו ויימנעו מלשדוד ומלהתנפל איש על רעהו בין בדרכים, בשווקים ובירידים ובין בערים ובעיירות או במשרדי המכס; המועד שניתן להם על מנת להשלים ולבוא לעמק השווה הוא שנים-עשר שבועות — ואם לא יסודרו הדברים, ייענשו

117) שם.

בעונש חמור. האזהרה לא השפיעה כפי הנראה, ושוב פנה המלך באזהרה חדשה להפסיק את המריבות בין הקהילות[118]. אך אפילו התערבותו של המלך הפולני לא הועילה — וכפי הנראה הביא הדבר לידי חילול-שם; אמנם בפרטיכלים של אספות הועד מאז אין למצוא עקבות לכך, אף-על-פי שכמעט ודאי כי המריבות היו אחד הנושאים העיקריים בדיוני אספות הועד מאז. אכן, בשנת 1685 כבר עמדו ראשי הצדדים של הקהילות להגיע לידי הסכם — ביום ה-7 לאויגוסט אותה שנה, התכוננו נציגיהם לבוא לזבלודובה על-מנת להשלים ביניהם — אך לא כל הצדדים הגיעו להתם; זמן מה לאחר מכן פרצה מלחמת אזרחים בליטא ואז גם המלחמה השבדית; עם פרוץ הפורענות החדשה ועם הצרות מבחוץ, חדלו המריבות והחיכוכים בין היהודים מבית[119]. בשנת 1687 הוציא ועד מדינות ליטא פסק-דין והחלטה בנדון הלוקת ההשפעה בין הקהילות בריסק, פינסק וגרודנה; כל הקהילות והישובים שנוסדו והוקמו עד שנת 1655 ואשר נמצאו תחת פיקוחה של קהילת בריסק — ישארו גם להבא בהנהגת קהילת בריסק; אך הישובים שהוקמו לאחר שנת 1655 — יש להן הזכות לבחור לפי רצונן הן באיזו משלש הקהילות הראשיות הנ"ל כאפוטרופסית שלהן. אך אותה החלטה לא הוצאה לפועל כפי הנראה — ולמעשה נשארו בהנהגתה הבלעדית של קהילת בריסק כל הישובים והקהילות שבסביבה. השטחים הכפופים למרותה היו נרחבים ביותר והישובים שבהם, נאלצו להתחלק ליחידות אדמיניסטרטיביות יותר קטנות[120].

בידי האצילים הפולנים היה היהודי כהפקר; אחד מצוררי היהודים[121], מאותה תקופה כותב: „ליהודים שייך חלק גדול של הפונדקים... האצילים אינם נותנים בחפץ-לב בחכירה לפולנים את הפונדקים; אמנם לפונדקאי הפולני ישנה חיבה יתרה ליין ושכר — אך משתמט הנהו

118) ט.י.פ., עמ' 47.
119) שם, עמ' 48.
120) Ewr. Enc., ערך „בילורוסיא".
121) סופר גרמני בשם טאנר (לפי דובנוב).

מלמסור דין וחשבון לבעלי האחוזה — בעוד שאת היהודי יכולים הם להכריח לכך...".

היהודים היו חייבים — כאמור כבר למעלה — סכומים עצומים לפולנים וביחוד גברו חובותיהם לאנשי הכמורה הקתולית; תופעה היסטורית הסותרת לכאורה את השכל הישר, ההגיוני והמקובל, מין תרתי דסתרי: אויביה הכי גדולים של היהדות והיהודים ובתי-הכנסת — אנשי הכמורה הקתולית — מלווים סכומים עצומים על חשבון בתי הכנסת ליהודים שנואי נפשם, ... אהבת הבצע של הכמורה היתה כנראה עמוקה וחזקה יותר מאמונתם שהטיפו לה בפיהם ומעבירה אותם על דעתם! — — — ומכיוון שהיהודים היו חייבים סכומים שהגיעו למיליונות, לנוצרים ולא היה להם כל כך קל לסלק את חובותיהם הגדולים — לכן שמרו עליהם הגויים שלא יסתלקו מן הארץ!... הנושים העיקריים — אנשי הכמורה והאצילים — התחילו לחשוש לגורל החובות, פחד קינן בלבותיהם שמא הניחו את כספם על קרן הצבי והפסידוהו בעסק ביש; הנה כי כן הגיעו הדברים לידי כך שבשנת 1748 (כמאה שנה לאחר גזרות ת"ח ות"ט) דרשו הללו בסיים הפולני לחוקק חוק שישעבד את היהודים לאדמות, באופן שלא יוכלו לברוח ולהסתלק להפסדם של הנושים והמלווים הנוצרים; קרה גם שהקהילות היו משלמים בעד ההלוואות הללו רבית במשך דור שלם של מאה שנה!!! כך למשל מתלונן ציר הסיים הפולני דילבסקי מסמולנסק בשנת 1748:

„...כי לא מי שהוא אחר, אלא כהני הדת והמינזרים "ex piis legatis" — מלווים כסף ליהודים... ברבית קצוצה — בתנאי-נשך בלתי-הגונים ולא נאים!"...[122]).

דברים כדרבונות!...

חיי היהודים היו הפקר בידי האצילים הפו-

122) I, Z. w P. Odr עמ' 172—171. במקור הפולני: "... Eksprobował wszystkim ichmościom Panom, że Zydom z największem zgorszeniem", nie kto inny, tylko "duchowne Osoby" i klasztory ex piis legatis, na nieprzystojną lichwę pieniędzy pożyczają".

לנים; כך למשל, התפרצו — בשנת 1759 — צירי הסיים הפולני שהתקיים אז בבריסק דליטא ובראשם מנהיגם — אל בית-הכנסת בבריסק, גרשו את המתפללים, רדפו אחר הנמלטים בחרבות שלופות, הסתערו על בתי היהודים, ולא הרפו מהם, עד שהיהודים פיצו אותם בפדיון הגון; אף-על-פי שהוכח בעליל על מעשה ההשתוללות של הנבחרים הפולנים הבריונים, נדון מנהיג הכנופיא אך ורק לתשלום עבור הביזה בלבד ולא יותר מאשר למאסר של שבועיים — וחבריו לפשע לא הובאו בכלל לדין [123]).

תקופת שלטונם של הזקסים (הססים) היתה עוד קשה יותר לאחינו בני ישראל; במלחמת האחים הפולנית בין אוהדי לשצ'ינסקי לבין הנוהים אחר המלך אויגוסט השני, נאלצו היהודים לשלם „כופר נפש" בעד חייהם, במסים וארנוניות גבוהים [124]).

כשחזרו היהודים והתישבו, לאחר השחיטות האיומות, בקצווי המזרח של מלכות פולין באוקראינה, שוב אחזו היהודים במקצועות הישנים; שוב התחילו היהודים לחכור אחוזות, פונדקאות וכדומה, והניגודים והשנאה בין האכר האוקראיני הפרוע לבין היהודי גברו והלכו. חכרו על-פי-רוב אנשים מן ההמון, וחוכרים ומוכסנים אלה הרסו את מעמדם ומצבם הכלכלי על-ידי התחרות הדדית בינם לבין עצמם, מריבות ומחלוקות והתחרות מרה במאבקם במלחמת הקיום הקשה, על-ידי תשלומי שוחד ל„אדון הפריץ" וכתוצאה מההלוואות שהיו לוקחים ברבית קצוצה במטרה לגייס כספים לתשלום עבור החכירה של האחוזות וכו'. במחצית המאה השמונה-עשרה תפס מעמד החוכרים כ-20—30 אחוזים מכלל האוכלוסיא היהודית בפולין (לפי תעודת מפקד ורישום משנות 1764/1765 [125]). האנטגוניזם גדל; מדי פעם היו מופיעים בעיירות אוקראינה כנופיות פורעים הידמקים, מורכבות מפוחזים, ריקים והוללים השואפים לחיי-הפקרות קלים ונוחים — ולאחר שהיו משלמים את

123) דובנוב, כרך שביעי, עמ' 78.
124) I, Z. w P. Odr., עמ' 59.
125) שם, עמ' 175.

מלאכת ההרס והחורבן בעיירה האומללה היו נעלמים ביערות הסביבה, על מנת לחזור ול-הופיע שוב פעם לאחר זמן-מה במטרה להתהולל ולהשתולל על ראשיהם של היהודים השנואים. בנפש האוקראינית, כפי הנראה, מקננים מקדמת דנא יצרים אפלים ומסואבים של חיתו טרף, נטיה להפקרות, נהיה לפריצת כל חוק ומשטר וסדר, אינסטינקטים נפשיים של אי-סדר ותהו ובהו כאותו רמש מתועב המחפש מסתור ומחסה במחשכי בור-השופכין המזוהם! — — — מדי פעם היו מחפשים להם פורקן בחורבן והרס! מאד יתכן, כי אילמלא היהודים ששימשו להם במשך הדורות כשעיר לעזאזל, הרי היו בני-חם חשוכים אלה מוצאים להם קרבנות לפריקת יצריהם הטבועים בנבכי נפשם הפראית, בין בני-עמם הם או בין שכניהם הקרובים והרחו-קים — — — „עבדא בהפקרא ניחא לי"! במעמקי נפשו השפלה של בן-חם זה שקועים ורדומים כנראה כוחות שחור אפלים המחפשים להם מדי פעם פורקן ברציחות, שפיכת-דמים, התעללות ומעשי-תועבה שונים; הרי עובדה היא כי בדברי הימים של אותו עם פרוע — בני-חם האוקראינים — ענדו בני עמם הילת זוהר ועטרת גבורים לרוצחים המתועבים כגון חמיל ימ"ש, גונטה, ז'יליזניאק, פטלורה וכ-דומה! — צו הגורל של אחינו בני ישראל האומללים אינה להם לשבת במשך מאות בש-נים בין הרוצחים הנתעבים הללו, ונהרי-נחלי דם יהודי טהור נשפכו כמים בארץ הטומאה והתועבה!

אמנם ראשי הקהל קבעו אף סייגים במטרה למנוע תחרות פרועה בין היהודים עצמם; יהודי שחכר אחוזה, בית-מרזח, פונדק וכדומה מפריץ פולני — יכול היה להשיג מאת הקהילה כעין חזקה על המוחכר, באופן שלאחר תום מועד החכירה אין איש רשאי לדחוק את רגליו של החוכר מחזקתו; אך דבר זה גרם להורדת מחיר החכירה — ולפריצים לא היה נוח הדבר; ולכן החליט הסיים המחוזי בגרודנה — בשנת 1714 — להעניש את הקהילה אם תשתמש בזכות מתן חזקה, בקנס של שלשים אלף זהוב! החלטות דומות הוחלטו גם ב„סיימים הקטנים" („סיי-מיק'ים") שהתקימו בבריסק דליטא ובמינסק. בשנת 1720 דרשו האצילים ב„סיימיק" בגרודנה, לאסור בכלל את זכות ה„חזקה" — והפרנסים אשר ימרו את ההחלטה הזו, אחת דתם למות! אף-על-פי-כן נשאר הנוהג כמקודם והאיסור על קבלת תשלום מיוחד עבור זכות ה„חזקה", הוח-לט ב„ועד" שהתקיים רק בסוף המאה (בשנת 1781 [126]). נגד החוכרים נלחמו האצילים הזעי-רים אך לא הצליחו, כי השועים הפולנים רמי-היחש היו מעונינים ברווחיהם הם...[127]).

במחצית המאה השמונה-עשרה נתערער אף ברוסיא הלבנה מצבם של היהודים על-ידי ההיד-מקים ששוב פרעו והרגו בהם: בשנת 1734 התפרצו שוב פעם ההידמקים האכזרים, תחת פיקודו של מנהיגם ורלן (Werlan) ימ"ש, שר-המאה של הנסיך לובומירסקי — והחריבו בצורה איומה את קהילות ישראל בפלכי ברצלב, ווהלין ופודוליה. בשנות 1736—1738 חדרו כנופיות ההידמקים, תחת פיקודו של הפורע העמלקי, הצורר וסקה וושצ'ילו (1740) שהתימר להיות נכדו של חמיל ימ"ש, לבילורוסיה — ובמשך תקופה של ארבע שנים זרעו בדם ואש חורבן והרס בקהילות ישראל דהתם, שדדו ורצחו יהו-דים ואף עד בריסק-דליטא הגיעו; סבלו אז במיוחד הקהילות במחוזות מסטיסלב, קריצ'יבה וביחוב. ושצ'ילקו ימ"ש בעצמו התפאר כי נת-חבר עם אנשי-צבא אחרים כדי להשמיד את עם ישראל „הנבל" [127*]). בשנת 1750 נפלו לקרבן קהילות ישראל בוינניצה, לאטיצ'וב, ראדומישל, הומאן, צ'רנוביל ולויוב בפוליסיא [128]). ושוב פעם עלה הכורת על קהילות ישראל בתקופת ברית-ההתאגדות הברית (Konfederacja Barska) אותה ברית גדלה בתחילה במזרחה של פולין, אך מלכות מוסקבה הרוסית זממה להכשיל את התפתחותה של הברית ולעכבה, ולכן התחילה

126) לפי דובנוב.
127) I, Z. w P. Odr.,
127*) דובנוב, כרך שביעי, עמ' 83—78. לפי הנ"ל הגיעו אז ההידמקים (1750 לספירתם) עד אזור היערות בפוליסיא והחריבו ערים ועיירות.
128) I, Z. w P. Odr., עמ' 66 וגו'.

להוציא לפועל תכנית שטנית למימוש מזימותיה — להסית את האוכלוסיא הפרבוסלבית בני-חם, נגד הפולנים והיהודים; הניגודים והשנאה בין היהודים לבין האוכלוסיא המקומית שימשו רקע נוח ובסיס פורה להסתה; צרות ופורעניות איומות ניתכו כחתף על ראשי ישראל — והיהודים סבלו איומות; אותן זוועות, ידועות בקורות עמנו ספוגי הדם, הדמע והיסורים בפולין ורוסיה בשם „קולישטשיזנה" („Koliszczyzna"). המארגן הראשי של אותה הסתה פראית היה ראש-המנזר הטרניני, בשם מלכיצדק יאבורסקי ימ"ש; באמצעות צו מזוייף של המלכה הרוסית יקטרינה, פקודה הקוראת כאילו לשחיטת ה„לחים" — (הפולנים) ובני-האיחוד — הסית את הפורע הזפורוז'י ז'יליזניאק לארגון פלוגת פורעים קוזקים ולעבור לגדה הימני של נהר הדניפר, הללו פתחו ברציחות ובפרעות איומות ביהודים בקהילות צ'רקאסי, קורסון, בוהוסלב — וגרמו לבריחה המונית של היהודים מאימות הפרעות, אל תוך העיר הומאן, אחוזתו של שר-הפלך הקיובי סלזי פוטוצקי; לעיירה זו נמלטו כעשרים אלף פליטים יהודים ופולנים. הפורעים ובראשם ז'יליזניאק התקרבו לעיירה והתחברו עם פלוגת גונטה ימ"ש שר-המאה של חיל המשמר של „חצר" הומאן, אשר בגד בפולנים ועבר לצד הקוזקים — והם נגשו לכיבוש העיירה; היהודים והפולנים נלחמו בעוז, ביחוד לחמו היהודים בחירוף-נפש, אך שליטה של הומאן, מלדנוביץ' הפולני, בזממו להציל את הפולנים על חשבון היהודים האומללים, בגד ביהודים ומסר אותם לקוזקים ששחטו אותם באכזריות נוראה, אך לאחר שהפיקו את זממם ביהודים, שחטו הרוצחים אף את הפולנים, על אף הבטחותיו של גונטה... הפרעות והפוגרומים חזרו ונשנו בפסטיב, מקרוב ובמקומות אחרים. בכמה מקומות נלחמו היהודים באומץ לב נגד הפורעים ההידמקים; כן גם התנפלו ביחד עם התורכים על ההידמקים שחנו במחנה שלהם בבלטה ששכנה על גבול פולין ותורכיה של אז. אבדות היהודים באותה תקופה של השתוללות ה„קולישטשיזנה" הגיעו לחמשים-ששים אלף ורק כניסתם של צבאות הפולנים תחת פיקודו של ההטמן ברניצקי וצבאות קרצ'טניקוב הרוסי שמו קץ להשתוללות הרוצחים; מצב היהודים היה נואש אף לאחר השחיטות: עוני ומצוקה, דחקות וחוסר-כל היו מנת-חלקה. נוסף לכל הצרות והפורעניות עברו על פני אוקראינה מחנות חיל כבדים של טטרים אשר החריבו את ישובי היהודים ומצצו את דמם; לבסוף, השתוללה בשנת 1770 מגפה איומה בערים ובכפרים אשר שמה קץ לחייהם של רבים [128*].

תחת השפעתן המזעזעת של שחיטות הומאן שהתחוללו בתמוז תקכ"ח (שנת 1768), התחילו אף האצילים לוותר על רווחים גבוהים מהחכרות וכיוצא בזה; רבי-האצילים, ה„מגנטים" והשועים הפולנים התחילו להרחיק את החוכרים היהודים ממקצוע הפונדקאות; כך נהגו למשל, הנסיכים זמויסקי, לובומירסקי, פוטוצקי, צ'ארטוריסקי ועוד; ושוב פעם היו היהודים אלה שהיו בבחינת השעיר לעזאזל מכל הצדדים! נגד ה-„randarz" היהודי המסכן קמו הגוים. בשנת הזוועות — 1768 — אסר הסיים הפולני על היהודים שלא היה להם רשיון מיוחד לכך, לעסוק בממכר משקאות חריפים [128**] — באיום

128*) I, Z. w P. Odr., עמ' 66, וכן דובנוב, כרך שביעי, עמ' 100—99 וגו'.

128**) תפקיד עגום נאלץ היהודי לשחק בפולין של אז, בדלית ברירה, בחיפושיו אחר פת-לחם ומקור מחיה; מוכסנות והחזקת בתי-מרזח! היהודי שנדחקו רגליו כנראה מכל מקור פרנסה אחר לשם קיומו, נאלץ להתפרנס ממכירת יי"ש ומשקאות חריפים. במחצית המאה השבע-עשרה ובמאה השמונה-עשרה נתפשטה מאד בכפרי פולין שתיית יי"ש ("Wódka"). יש מהפולנים שהאשימו את היהודים בכך—הללו גוללו את הטענה כי מזמן שהאצילים התחילו להושיב יהודים בפונדקאות („קרעטשמעס") כמוכסים וכו' נתפשט אותו מנהג נפסד של שכרות אצל האכרים הערלים (Prof. A. Lewicki: Zarys Historji Polskiej בעיבודו של פרידברג, כרך !); היהודי היה השעיר לעזאזל — הוא-הוא אשר סייע וגרם כאילו לכך שהשכרות תתפשט בין בני-חם האכרים... האצילים היו מקבלים את הרווחים ממכירת היי"ש אשר היו קוראים לו: "Aqua Vitae" (באידיש: „אקוויט") (שם). — ונשאלת השאלה למשטינים: ולמה ומדוע לא נהפך היהודי המוכר עצמו לשכור?!?... הרי אצלו עמדה חבית היי"ש בבית-המרזח כל היום לרשותו?... היהודי האומלל

של הטלת עונש חמור. וכך ירד מספר היהודים בכפרי אוקראינה העקובה מדם; בשנת 1765 היה מספר הכפרים האוקראינים שבהם לא נמצאו יהודים רק 1% — אך בשנת 1778 כבר הגיע מספר הכפרים שהיו „נקיים" מיהודים ל-7%; בפלכי קיוב וברצלב עברו בשנות 1778—1784 יותר ממחצית החכירות והפונדקים, מידי יהודים לידי גוים; כפי הנראה, ירד מספר החוכרים והמוכסנים היהודים אף בחבלי פולין האחרים; ניתן האות — והפונדקים, בתי-המרזח והעסקים הכרוכים בהם — הושמטו מידי היהודים [129]). ענף זה של מקצוע יהודי עתיק-יומין ירד לטמיון [130]).

כאחוז החוכרים היהודים — היה בערך גם אחוז בעלי המלאכה היהודים בעיר — גרמו לכך התרוששות האוכלוסיא היהודית בתקופה הנדונה. כשליש מהאוכלוסיא היהודית העירונית וכרבע מהאוכלוסיא היהודית הכפרית באותה תקופה, היו עניים מרודים שחיו בדלות, מצוקה ותנאים קשים ביותר; ביחוד סבלו היהודים בקצוי המזרח של מלכות פולין דאז; כך למשל, כותב כתב מטולצ'ין לעתון „Dziennik Handlowy" בשנת 1788:

„עניות... יש לנו יהודים הרבה לאין ספור, אשר במשך כל היום הנם הולכים בחיפושים אחר פת לחם, ולכשאין ביכלתם לקבל (חתיכת לחם) בשום מקום, הנם מסיימים את חייהם העלובים מאחורי הגדר ונופחים נפשם..." [131]). אף כתבים אחרים מאוקראינה מוסרים באותו עתון: „... כי היהודים — שקועים בדלות ועוני קיצוניים!" [132]).

למרות דלותם של היהודים, הכפיל „הסיים האלם" בשנת 1717 את „מס הגולגולת" שעל היהודים לשלם. שוב ושוב גוברת והולכת באותה תקופה, התערבותם של חוגי הכמורה הקתולית בחיי היהודים: לשם בנית בית-כנסת חדש או אף שיפוצו, או תיקון וחידוש של בית-כנסת ישן — זקוקים לקבלת רשיון מצד הבישוף, אשר בדרך כלל אינו נחפז להעניק רשיון כגון זה!... בהשפעתם של הישועים הקנאים קונים להם שביתה בלבבות המוני הפולנים שטופי-שנאת-ישראל, כל מיני אגדות-הבל ואמונות תפלות ביחס ליהודים: היהודי — אומרות אמונות-תפלות אלו — אינו מתוודה בעוונו ובחטאו למרות העינויים, משום שהשד מעביר את גופו של היהודי לצל... הוא קשור בברית עם השדים, ומכאן המקור לכל האסונות... הנשים היהודיות יולדות ילדים אף לאחר פטירתן מן העולם... בשעת התחוללות סערה היו הנוצרים נוהגים לספור את ראשי היהודים הנמצאים במקום, כדי להיוכח אם לא נעלם מי-שהוא מהם כדי להיפגש עם השטן... לא פלא איפוא שנחשול העלילות על היהודים הולך וגואה: אף פעם — לא לפני כן ולא לאחר מכן — לא התקימו כל כך הרבה משפטים של עלילות-דם בפולין, כמו בתקופת שלטונם של הזקסים (הססים). הכרוניקאי האנטישמי יאן קיטוביץ' כותב: „כמו שחרות האצילים אין לתאר מבלי חוק ה „Liberum Veto" כך אי-אפשרית המצה היהודית ללא דם נוצרי..." [133]). גם ספרות ההסתה האנטישמית פשתה אז בפולין. ביחוד הצטיין צורר ישראל בשם פיקולסקי (Pikulski) בכתב הפלסתר שלו: „רשעת היהודים", אשר כינוהו בשם „אנציקלופדיה של שנאה" והאצילים היו קוראים בו. כתוצאה מאותה הסתה פרועה הוצע בסיים המחוזי שהתקיים בשנת 1781 בסונדובה וישניה (Sądowa Wisznja)

עמל ויגע וה„פריץ" קיבל את הרווחים העצומים ובזבז אותם בחיי הוללות ותפנוקים בהתבטלו כל הימים ובכלותו ימיו ושנותיו בהבל ובתענוגות-בשרים. הגוי ה„פריץ" חטא והיהודי אשם; בו תולה המלומד הפולני את קולר אשמתו של האציל ההולל!

129) Z. w P. Odr., עמ' 186 וכו'.

130) שם.

131) שם, עמ' 180—175; במקור הפולני:
"...Ubóstwa... Zydów niezliczone mnóstwo mamy, którzy cały dzień chodząc za kawałkiem chleba, nie mogąc nigdzie wyprosić, pod płotami nędznego dokończają życia..."

132) שם. במקור הפולני:
"że żydzi w ostatniej pozostają mizerji..."

133) לפי Z. w P. Odr. ,I, עמ' 61—59 וגו'.

לשרוף **את התלמוד ולסגור את בתי-הדפוס היהודיים וכן לגזור על היהודים שיתפללו ברומאית או פולנית**[134]).

עלילות הדם הידועות ביותר שהתחוללו באותה תקופה היו: **בצוזמיר** (Sandomierz) **בשנת** 1698; זסלב (1747), ז'יטומיר (1753), יאמפול (1756); **בעקבות אותן עלילות נשלח על-ידי** היהודים שליח מיוחד — ר' יעקב זליג — **לאפיפיור בנדיקטוס ה-14.** בפקודתו של הלז עיבד הקרדינל גנגנלי (Ganganelli) **חוות-דעת נרחבת** על „הרציחות הדתיות" (Mordy rytualne); **כתוצאה מאותה השתדלות פנה שליח האפיפיור** ויסקונטי (Visconti) **אל השר הפולני בריל** (Brühl) **במכתב מיוחד אשר בו גינה עלילות-דם שכאלה; חליפת המכתבים אושרה בלשכת המלכות — וועד הארצות אישר את הוצאתה לאור ע"ח הקהל**[135]). **כמעט כל עלילות הדם** מאותה תקופה מסתיימות בהמתתם של „הנאשמים" היהודים במין „מיתה מיוחדת במינה" („Exquisito genere mortis"). **רק בשני מקרים הצליחו להציל את „הנאשמים": בשנת** 1737 **בעלילת-הדם בפוזנא, הודות לחוות-דעתו** של המומר יוסף זוננפלס ואף הודות להשתדלותו של הבנקאי היהודי הוינאי המפורסם ר' שמשון ורטהימר זצ"ל — וכן גם בעלילת-הדם בדונייץ, הודות להתערבותו של בעל האחוזה הפולני אשר לו היו שייכים היהודים[136]). **בתקופה שבין 1764—1795 ידוע לנו על שלש עלילות-דם אשר נגמרו בשחרורם של האסירים הנאשמים; כפי הנראה השפיעו כאן גם השקפותיו המתקדמות והליברליות של המלך סטניסלב אויגוסט פוניאטובסקי: עוד בזמן שהותו באמסטרדם, לפני עלותו על כס המלוכה, גינה בחריפות את עלילת-הדם שניהל אז סולטיק, הבישוף מז'יטומיר.** אף בהזדמנות אחרת, לפי אחד **המקורות, התבטא כי עלילות כאלה הן „הבלים מימי הביניים"** („Sredniowieczne bzdury"). **בתקופה שבין 1698—1761 התקימו בשטחי פולין-כתר, עשרים וחמשה משפטים גדולים בקשר לעלילות-דם וההוצאות המשפטיות בלעו סכומים עצומים. היהודים נתרוששו יותר ויותר,** כי מדי פעם צריך היה להיהלך להצלת יהודים **מעלילות-דם, לתת מתנות ושוחד לאנשי הכמורה,** („Dona charitativa") **ולצירי הסיים וכו'**[137]).

134) שם, I, עמ' 62.
135) שם, I, עמ' 62.
"Documenta Judaeis in Polonia Concernenti", Warszawa, 1763.
136) שם, עמ' 59—61. הר"ר שמשון ורטהיימר גם הילווה הלוואה ניכרת למלך הפולני מיכל קוריבוט וישניובצקי; אותו מלך אישר בשנת 1664 לספירתם את זכויות היהודים (שם).

יחסם של האצילים הפולנים ליהודים בימים ההם מתואר כמעט בדיוק ב„מדריך המדיני" (שאלות ותשובות מדיניות) של הסופר האנגלי סטירן (1735):

„מי עוסק בארץ הגדולה והרחבה הזאת במסחר, במלאכה ובפונדקאות? — היהודים! כי אפילו החלק העשירי של האצילים איננו עוסק בתפקידים מועילים לציבור. — ולמה? מפני שכל מסחר וכל מלאכה אינם לפי כבודם של האצילים. מי מטיל את המסים ומי משלם אותם? את המסים מטילים האצילים ומשלמים אותם האכרים, העירונים והיהודים". האציל, שהאכר היה משועבד לו ביקש לשעבד לעצמו גם את היהודי, כדי שהכנסות אחוזותיו, המונופולין של משרפות היין או הפונדקאות תהיינה מובטחות לו באמצעות היהודים. להוציא לחם מן הארץ בידי האכרים ולאצור כסף בשכל היהודים — זהו הכלל הגדול של האצילים. נעשו גם נסיונות לשעבד את היהודים היושבים באחוזות הפריצים שיעבוד עבדים ממש... שעל פיה ייחשבו היהודים כ„נתינים עפ"י ירושה" („Subjecti hereditari")[138]).

בידי האצילים היו היהודים מופקרים לשרירות-לבם, זדונם ורשעותם ולאכזריותם. נשתמרו מאותה תקופה כרוניקות מזעזעות על התנהגותם האיומה של הפולנים בעלי האחוזות ביהודים שהיו נתונים למרותם (ראה למשל זכרונותיו של שלמה מימון). ביחוד סבלו המוכסים והחוכרים היהודים, אשר לא יכלו במצוקתם

137) שם, I, עמ' 64 וגו'.
138) מדברי האנגלי סטירן, לפי דובנוב, כרך שביעי, עמ' 76 וגו'.

לסלק את חובותיהם ל„פריצים" הרשעים; האגדות החסידיות מוסרות על כך ספורים מזעזעים. נשתמר מקור פולני; אחד האצילים הפולנים מעלה בזכרונותיו ומספר בעצמו: „הרשקו החוכר נשאר חייב לי בעד רבע השנה שעברה סכום של 91 פרוטות (טינפים) [138*]... והנה צויתי זה לא כבר לאסור את הנוכל, וכשהנהו כבול בשרשרת להשליך אותו אל תוך הדיר לבין החזירים. את האשה ואת הבנים השארתי בבית המרזח — רק את הילד הקטן, לייזער, הבאתי אל חצרי ופקדתי שילמד תפלת „אבינו" (pacierz) ואת ספר-התפלות הקתולי, כי הנהו נבון וחריף; חייב אני להטביל אותו לנצרות, וכבר הודעתי על כך לכומר בעל כובע ההגמון (Infułat) אשר הבטיח לבוא לסידור הטקס, כדי להכין ולהכשיר את נפשו. לייזער (הילד) לא רצה להצטלב ואף לא להגיד תפלת „אבינו", אך האדון סטשלצקי זרז אותו לכך בשבטים; היום כבר אכל בשר-חזיר. הוד מעלתו בוניפציי... השתעשע ולטף אותו מאד ועליו להתגבר על עקשנותו הילדותית" [139]).

ראוי לציין תזכיר שהגיש בערך בשנות 1792—1793 יהודי בשם שמואל שבתיוביץ' (Szmul Szapsiajowicz) שהיה חוכר בכפרים סבוליחה (Sawulicha) וביז'ינקה (Bierzynka) אל „ועדת אוצר המלכות". כותב הוא: „...ראשית כל העיז להעליב ולקפח אותי באמצעות אנשים ששלח אלי בזדון, — להרביץ, לתלוש את שערותי, ואת זקני חרך בקש בוער ואותו אפר הכריחני לשתות במים; במכות האגרוף שלו הועפו שיני מפי. לאחר מכן חמס את כל רכושי, לא נתן לי להמשיך בהחזקת המוחכר עד התאריך שנקבע בחוזה החכירה — ולבסוף כשבאתי להתלונן בפניו, הרי במקום להקל עלי ולהניח לי, הרביץ בי הוא עצמו ואף פקד לאנשיו להרביץ בי מלבד כל האכזריות שגילה כלפי; לבסוף צוה לאסרני בחבלים ולסחבני — עירום בחורף — מתחת לקרח באגם המים, מפרצה אחת בקרח אל השניה. את אשתי ואת המשרתים גרש כשכסותם קרועה מעליהם; את שני בני ואת השלישית, בתי, הנהו מחזיק במאסר — כשהם כבולים ובכל מיני מזימות ותחבולות אילצם להמרת הדת — ובארבו לחיי אני השתמש בהמצאות שונות: מסיבות אלו— נאלצתי, כדי להציל את חיי לעזוב לפתע-פתאם ולוותר על כל רכושי ששוויו מגיע ל-21702 זהוב". ע"כ [140]).

כזו היתה שרירות לבם וזדונם של ה„אדונים הפריצים"!

החברה הפולנית אכולת האיבה והשטופה בשנאת ישראל, השקיפה אף בעין רעה על „ועד ארבע הארצות", שמתפקידו היה בראש וראשונה להילחם נגד שנאת ישראל ונגד הגזרות וההגבלות שהצרו את צעדי ישראל; צירים פולנים שעינם צרה היתה בארגון היהודים, טענו שה„סיים" היהודי גובה מסים יותר מדי גבוהים ואת העודף הריהו לוקח לעצמו... עד שלבסוף ביטלו השלטונות הפולנים וסתמו את הגולל על „ועד ארבע הארצות" אשר פעל והשפיע במשך תקופה ארוכה בחיי ישראל בפולין (תור הזהב של ועד הארצות נמשך במשך תקופת השנים 1500—1648). כך באה לקיצה האוטונומיה היהודית בפולין. בהחלטת הבית העליון (הסנט) והסיים הפולני מיום ה-6 ביוני,

---

138*) אשר למטבע טינף (אשר בעד חוב של 91 „טינפים" אסר הפריץ את היהודי!) הרי מציין מקור פולני (I, Zarys Historji Polskiej, בעיבודו של פרידברג, עמ' 347), כי לאחר „שלום אוליבה" הרשו למנהל „המוסד להטבעת כסף" — הא' טינף—להטביע זהובים פולנים של כסף בתערובת של נחושת; הצבור האשים את אותו טינף כי בשרירות לבו עוד הגדיל יותר את אחוז הנחושת באותה מטבע הנקראת „טינף". — על היחס המזעזע של ה„פריץ" הפולני לחוכרו היהודי וילדיו, ישנו תיאור עמוק של הסופר מרדכי פיאברג („תינוק שנשבה"). — ידוע בעולם החסידי המאורע בשתי ילדות מישראל שנשבו בידי ה„אדון" הפן כערבון עבור חוב ואשר נפדו על-ידי אבות השושלת של האדמור"ים ר' צבי-הירש מזידישוב ואחיו הקדושים זצוק"ל זי"ע מגזע רבנו בעל התוי"ט זצוק"ל. — כמו-כן ידועה גם המסורת על האדמו"ר ר' דוד'ל זצוק"ל זי"ע מללוב ששיעבד עצמו לפריץ כדי להציל חוכר יהודי ואשתו מעינויים ואולי מיתה בידי הפריץ האכזר!

139) מזכרונותיו של ה„פריץ" הפולני Jan Dukla לפי Ochocki, I, Z. w P. Odr. עמ' 65 וכו'.

140) I, Z. w P. Odr., עמ' 65 וכו'. התזכיר ערוך בפולנית.

שנת 1764, ביטלה הממשלה באותה שנה את „ועד ארבע הארצות". אמנם ה„ועדים הקטנים" וכן ועד-מדינות-ליטא עוד היו מזדמנים לאספות לפעמים נדירות, על מנת לבחור ברבנים וכן לשם דיון בענינים אחרים כיוצא בזה, אך להחל-טותיהם כבר לא היה אותו תוקף כאשר לפני כן! נשארו רק הקהילות אשר בהן היו משתלטים לפעמים יחידים ותקיפים ונתרבו התלונות על צורת הטלת המסים על ההמונים. איש-ההמון התמרמר נגד עול המסים הרובץ עליו ונגד הלחץ מצד ראשי הקהל. כך למשל, הגיש אחד במינסק אל ועדת האוצר הממשלתית קובלנה נגד הקהי-לה: הוא בוחר לשלם מסים בצורה ישירה לקו-פת המלכות ללא תיווכה של הקהילה!... נמצאו אז יהודים אשר הביעו את דעתם לבטל את תקפן של הקהילות; כך כותב ר' שימל וולפו-ביץ' מניסביז' בתזכירו אשר הוציא לאור בשנת 1790 בשם: „אסיר מניסביז' אל המוסדות המ-חוקקים על הצורך בתיקונים אצל היהודים"; כפי הנראה הטילו עליו חרם — ובשעת כתיבת חיבורו היה כפי הנראה, אסיר — קרבן נקמתו של מי-שהוא. אך קולו לא היה היחיד לביטול תקפן של הקהילות; היו פולנים שהתכוונו להי-פטר מן הקהילות ולשבור את רוחן [141]). ובשנת 1776 בוטל גם ועד מדינות ליטא!

אף בשעת גסיסתו ופרפוריו האחרונים של המשטר הפולני המנוון מצא לו שעת הכושר להרוס ולהחריב את הארגון היהודי בפולין שמטרתו להגן על ישראל בפני כל מיני צור-רים — וכך גם יצאה הגזרה להעביר מיפקד מדוייק של מספר היהודים במדינה על-ידי קומיסרים פולנים, כדי לדעת כמה מסים להטיל עליהם; זוהי גם הסיבה כי היהודים השתדלו למסור פחות מאשר מספר הנפשות היהודיות הקיימים למעשה; קרה שבקהילה אחת שהיו בה 1300 נפשות, נמנו רק 833 בלבד, והיתר הושמ-טו! — היפלא איפוא כי איבה כבושה נתעוררה בלבו של היהודי נגד המשטר ונגד הפולנים?... התלאות שעברו עליהם בידי הפולנים עוררו בעל כרחם שנאה עזה לפולין בלבו של היהודי ומרירות רבה נצטברה בנפש העם המדוכא וי-דוע-הסבל [142]). — אמנם, על אף ההתקפות החריפות וההסתה מצד הפולנים נגד החוכרים והמוכסנים היהודים בתקופת המלך סטניסלב אויגוסט, נמצאו בכל זאת פה ושם פולנים נאו-רים בודדים, מתי-מספר, אשר טיכסו עצה ורצו אולי באמת לשפר את חייהם של היהודים המסכנים, לבנות ולשקם מחדש, במידה ידועה, את בית ישראל ההרוס והחרב ולהעביר את היסודות הבלתי-פרודוקטיביים לפי דעתם, — לעבודה חקלאית כאזרחים מועילים למדינה; צצה ההצעה ליישב את היהודים על הקרקע בתור עובדי-אדמה: אחד הצירים התנגד להצעה זו בטענתו כי דבר כזה יוכל להביא נזק למו-לדת („אולי יתקוממו היהודים ויקומו על פו-לין!")... הוא טען: „בדוגמא האומללה של מארעות הומן — יכול הדבר להביא נזק למו-לדת!" [143]). ועל כך ענה והשיב לו הנסיך אנטוני סולקובסקי, שר-הפלך מגניזנה: „בברית הישנה (בתנ"ך) אנו קוראים כי אותו עם היה פעם מלחמתי ושואף-קרבות, אך כיום אין לך מה לחשוש!" [144]). באותו סיים הוחלט להעניק הנחות ליהודים שיתישבו על גבי קרקע בלתי מיושבת; אך אותו סיים עצמו גם הטיל מס גבוה יותר על היהודים! היהודים לא נחפזו להתישב על הקרקע [145]). היו גם פולנים כאלה אשר התענינו בגורלם של המוני הנודדים וה-נוודים האביונים היהודים המתגלגלים ללא בית וללא קורת גג על ראשם; הוטל על הקהילות לדאוג להם ולרשום אותם על מנת למסור אותם לעבודה בעבודות ציבוריות; ידוע גם, כי יהודי בשם יענקל שמולביץ' העסיק בחפירת התעלה המחברת את הנימן והדניפר, המוני עובדים יהו-

---

141) שם, I, עמ' 107—108.;
"Więzień w Nieświeżu do sejmujących Stanów o potrzebie reformy Zydów"

142) דובנוב, חלק שביעי, עמ' 106 וכו'.

143) Z. w P. Odr., I, עמ' 68—69.

144) הציר טען:
„Przykładem nieszczęśliwym Humańszczyny, może to zaszkodzić ojczyźnie!"
ועל כך השיב לו סולקובסקי:
"W Starym Testamencie, czytamy, że ten naród był wojenny, ale teraz niemasz się czego obawiać!"

145) שם, I, עמ' 68—69.

דים מחוסרי-בית [146]). בסיים של „ארבע השנים" צצה שוב לדיון בעיית היהודים ונשמעו אף קולות שאין להטיל עליהם מסים נוספים, מסיבת דלותם; אף השתמשו בנימוק שאין ליהודים צירים בסיים להשמיע את קולם — וזהו אי-צדק! בנדון זה חיווה דעתו, הציר מפינסק בוטרימוביץ', השמיעו את קולם ויזרסקי, הוגו קוללונטאי, צ'צקי שהיו בועדה לעניני היהודים והציעו הצעות על תיקון ורפורמה פנימית בחיי היהודים; היהודים אף השיגו המלצה ממזכיר-הסתר של המלך, פיאטוללי האיטלקי לראיון עם המלך; אך בעד דבר זה — כפי שמוכח — שילמו למלך (בחתימת שובר-קבלה) סכום של שני מיליון זהובים!... הסיים האחרון, שהתקיים בגרודנה, כבר לא חזר לדון בבעיית היהודים, אף כי צצו הצעות שונות לתיקון, רפורמה ושויון-זכויות, אשר רוח הרציונליזם פועם בהן; בין בעלי ההצעות היה גם הרב ר' הירש (יוזפוביץ') ז"ל מחלם [147]).

עם כשלון המרידה הפולנית בהנהגת גבורם קושצ'יושקו נפלו כל החבלים שממזרח לבוג ולנימן בידי רוסיה. סטניסלב אויגוסט, מלך פולין, נאלץ להתפטר בפקודת המלכה הרוסית יקטרינה, בשנת 1795. — עם כל זאת, שנאת הפולנים ליהודים לא רפתה; אסור היה ליהודים לגור בורשה אם לא היו בעלי רכוש מסויים; לפני נפילתה של מדינת פולין, עוד גזרו על איסור נוסף ליהודים לסחור ביי"ש ולעסוק במוכסנות כפי שכבר הזכרנו למעלה. לפני 1796, נאלצו יהודים לשלם תשלום מיוחד אם לא גרו בוורשה, אף כי נמצאו יחידי סגולה מבין הפולנים אשר מחו נגד זה, בהצביעם על העובדה כי היהודים נלחמו ברצון בתור חיילים בצבא פולין; היתכן, שאלו — כי בעד מסירותם לפולין עליהם עוד לשלם תשלום מיוחד בעד הזכות לגור בוורשה?... [148]).

בתקנות ה„ממלכה הפולנית" מ-1815 ניכר יחס של זלזול והתנכרות לענין הזכויות המדיניות של היהודים. בתור יסוד ובסיס ל„ועדת התיקונים" שבראשה עמד הנסיך צ'ארטוריסקי ב-1815, שימשה הצהרת-הקלון של נפוליאון אשר אמרה כי „אמנם מגיע ליהודים... אך מפני השחיתות המוסרית, הבערות ואמונות-ההבל התפלות שאנו רואים אצל היהודים, הרי יש לתקן את ההמונים (היהודים), לפני הענקת הזכויות"... [149]).

תחת עול המסים גברו בשנות 1825—1826 העוני, הדלות והמצוקה בקרב היהודים מיום ליום; אחד הרופאים הפולנים אשר יצא בשנת 1822 בפקודת השלטונות לרפא את הנפגעים במגפה, מוסר בדו"ח שלו: „...כי ראיתי יהודים („איזראליטים") רבים, הגוועים ברעב מסיבת גירושם מתוך הכפרים וריכוזם בתוך עיירות קטנות ועקב שלילת כל מקור למחיה ופרנסה מהם"... [150]). ואחד הסופרים הפולנים מאותה תקופה, אשר התעמק בבעית יהודי פולין — סורוביצקי (Surowiecki) שמו — כותב: „הממשלה... התענינה והתעסקה ביהודים רק במקרה שעמדו לדיון הגבלות על משלוח-ידם או סחיטת קרבנות חדשים מהם... שזה עוד יפיק לה פירות!" [151]). ועוד: „הרוב המכריע של היהודים היה חי וחי עד היום במצוקה קיצונית, וכפי שמלמד לנו הנסיון הרי הדלות היא אם הבערות..." [152]). סופר אחד ושמו לוקשינסקי המצטט את מירבאו (Mirabeau) כותב: „כי זוכים ליהודים כאלה, כפי שאחד ראוי לפי מעשיו ומעלליו!" — והוא מוסיף: „...ובכן לכשמצאתם ביהודים מכשיר מתאים וראוי למילוי תאוות הבצע שלכם השתמשתם בכשרונותיהם להונאת אותם הכפופים למרותכם!" [153]).

אך קולותיהם של אותם אישים בעלי מצפון עברו ללא הד מיוחד אצל הפולנים ולא מצאו להם אוזן קשבת בקרב בני-עמם — בבחינת קול קורא במדבר!...

במלחמות נפוליאון בשנת 1812, היו יהודי

146) שם, I, עמ' 186.
147) שם, I, עמ' 71 וכו'; עמ' 107 וכו'.
148) שם, II, עמ' 431 וגו'.

149) שם, II, עמ' 435.
150) שם, II, עמ' 439 וכו'.
151) שם.
152) שם, II,
153) שם II; הוא מוסיף בדברים בוטים:
"Znalazłszy więc w Żydach godne swych chęci narzędzie używaliście ich przemysłu do oszukiwania waszych poddanych".
(שם, עמ' 442—441).

קצווי-המזרח של פולין נאמנים ברובם למלכות רוסיה ושרתו אותה במסירות ונאמנות, ובמקומות אחדים אף זכו היהודים לתהלה ושבחים מפי השלטונות בעד שרותי ריגול ואספקה לצבא; ביחוד הצטיינו היהודים זונדל זוננברג מגרודנה ועוד[154]).

שנות 1815—1825 האחרונות של מלכות אלכסנדר היו שנות נסיגה, חזרה למדיניותה של יקטרינה: העברה על דת ישראל וכפיה לשמד, הקטנת מספר יהודים בכלל, הרחקתם מתוך הכפרים והעברתם אל הערים. בשנת 1823 נגזרה גזרת גירוש על היהודים מכפרי בילורוסיא; בשנת 1824 גורשו מעל לעשרים אלף יהודים ובכך גרמו השלטונות להגדלת שורות הקבצנים והעניים היהודים. היהודים בקצווי מזרחה של פולין דאז מנו כ-85% סוחרים — וזה עוד הכביד את מצוקתם ודלותם[155]). בשנת 1827 נגזרה גזרה חדשה: הוטלה חובת-שרות בצבא על צעירים יהודים ועל הקהילות הוטל לספק טירונים לצבא מגיל 12 ועד 25. נתפרסמה גם הגזרה המפורסמת לחטוף ילדים יהודים בני 8 וכו' מידי הוריהם. התחילה תקופה איומה של „חטופים" („קנטוניסטים"). נגזרה הגזרה כי כל איש אשר יתפש בדרך ללא דרכון („פספורט") בידיו יימסר תיכף ומיד לשרות בצבא. אנשי-בליעל היו אורבים בדרכים והיו תופסים אנשים עוברי-אורח — והיה אם לא נמצאה בידיו תעודת-מסע היו מוסרים אותו לצבא! לפעמים היה קורה, כי אף על פי שנמצאה בידיו תעודה שכזו היו קורעים את התעודה ומצליחים למסור אף אותו לצבא בעלילה כי לא נמצאה בידיו תעודה, מאין שומע לזעקת-העשוק מיד עושקיו בכח. ילדים בני חמש ושש היו נחטפים מחיק אמותיהם — ויצורים תמימים אלה היו נמסרים לידי הצבא להתחנך בתור חיילים; אם נפקד איש בקהילה מתוך מספר יוצאי-הצבא היו מטילים על הקהל לשקול תחתיו אלף רובל, או למסור שני אנשים אחרים או את ראש הקהל בעד האיש הנפקד לצבא![156]). יהודים היו נלקחים לצבא בעד חובותיהם, כגון בעיירה אוסטרין; בעד כל חמש מאות רובל חוב — חייבים לגייס יהודי אחד לצבא — וכך גייסו באוסטרין 115 יהודים מתוך מספר כולל של אלף וחמש מאות[157]). יצאה גם פקודה כי הרשות בידי אנשי עיר אחת למסור לצבא חיילים יהודים בני עיר אחרת!...[158]). בשנת 1834 נפוצה השמועה בעיירות שבקצווי מזרח פולין של אז, כאילו עומדים השלטונות לשחרר מן הצבא את החיילים היהודים הנשואים. אי-לכך התחילו להשיא ילדים וילדות בגיל צעיר ביותר... אך אז נגזרה הגזרה שמותר לצעיר לשאת אשה רק בהיותו בן שמונה-עשרה ולצעירה בשנת השש-עשרה; יצא הקול שאסור לצעירים ולצעירות להינשא לפני הגיעם לגיל עשרים; הנה כי כן פרצה מהומה — הבהלה המפורסמת שהתחוללה אז בליטא ווהלין; אותם יהודים שהיו להם בן או בת בני שמונה בערך, היו משיאים אותם בחשאי ובצנעא, ללא טקס וחגיגה, בכדי שהדבר לא ייודע למשטרה ולשלטונות[159]). התחילה רוסיפיקציה עזה בעל-כרחה של האוכלוסיא היהודית והשתדלות להטמיע אותה בעם הארץ הרוסי; הונהגה גם צנזורה — בקורת חמורה וקפדנית על ספרים עבריים[160]).

עם פרוץ המרד הפולני של שנת 1831 גברו גם תקוות היהודים ורבים מבין היהודים שבקצווי מזרח פולין דאז הגישו עזרה רבה למורדים בתור מרגלים. כך למשל כותב אחד המקורות הפולניים: „יהודי ליטא אוהדים ביותר את הפולנים — וכמהים לראות את צבאנו הנכנס בחזרה לארץ היאגיללונים"[161]). לפי מקורות אחרים הרי היו יהודי ליטא עורכים תפלות מיוחדות להצלחת הפולנים ותולים את הנשר הפולני על בתי-הכנסת. אך הפולנים מצדם לא התנהגו כראוי ולא היו גומלים ביחס טוב וראוי לרגשי האהדה היהודית; בצורה איומה

154) שם, II, עמ' 568.
155) שם, עמ' 566 וכו'.
156) תולדות ישראל, מאת ר' זאב יעבץ, חלק י"ד.

157) שם, עמ' 568.
158) „מיינע זכרונות", מאת י. קאטיק, עמ' 153.
159) Z. w P. Odr., I, עמ' 569 וכו'.
160) שם.
161) Dziennik Powszechny מיום הששי לפברואר, 1831, לפי Z. w P. Odr., II, עמ' 568.

התיחסו ליהודים כנופיות המורדים הפולניות בליטא; למשל, בחבל אוגוסטוב תלו אנשי הכנופיות הפולניות יהודים ואף איימו להעניש את קציניהם הפולניים שהתנגדו למעשים אלה של החיילים [162]). לא בכל המקומות היה המצב דומה. בבריסק דליטא, למשל, החלה עם פרוץ ההתקוממות בשנת 1831 תקופה חדשה, „כש-התפרצו הפולנים מאדוניהם קיסר רוסיא — ועיר בריסק באה במצור ובנו עליה דיק וחיל, כדי להגן עליה מפני סערת הפולנים" [163]). הרו-סים השתדלו בכל מיני אמצעים לדכא את הרוח הפולנית ותרבותה; נובוסילצוב הרוסי, המושל בכפה בפולין לאחר המרד, השתדל להכניס טריז בין היהודים והפולנים ע"י מתן הנחות שונות ליהודים [164]). כאמור כבר למעלה, גדלו, לאחר מרד 1831, המצוקה והדלות בין היהו-דים; הגזרות וההגבלות נגד אחינו בני ישראל נשארו בעינם [165]). פרשה בפני עצמה היו הנס-יונות להושיב יהודים על הקרקע; כבר בשנת 1804 הופיעה החוקה הראשונה שלפיה חולקה האוכלוסיא היהודית ע"י שלטונות הרוסים לאר-בעה סוגים: א) חקלאים; ב) בעלי מלאכה, חרושת ותעשיה; ג) סוחרים; ד) סתם אזרחים (Mieszczanie) [166]). אחד המקורות [167]) מציין כי העסקנים הפולנים אדם טשארטוריסקי וסודין פוטוצקי השתתפו בפעולות התישבות היהודים על גבי הקרקע לאחר חלוקת פולין — עוד בשנת 1804. נעשה נסיון ראשון להושיב יהו-דים על גבי הקרקע, אך הפעולה לא הוכתרה בהצלחה, כי עד שנת 1810 הצליחו ליישב על הקרקע רק שש מאות משפחות יהודיות. בשנים שלאחר מכן הצליחו ליישב עוד פחות מזה. בפקודה מלכותית מיוחדת של ניקולאי הראשון (מיום ה-13 לאפריל שנת 1835) הובטחו לחק-לאים היהודים הנחות והקלות מיוחדות, אך מאי-דך גיסא, הציג אותו צו קשיים מיוחדים בבחירת מועמדים מתאימים לחקלאות מבין היהודים, כי לפי אותו צו נדרש מהמשפחה המתישבת על גבי הקרקע שתכלול בתוכה שלשה גברים. השלטונות חוקקו תכנית מפורטת לתיכנון המשק והחקלאי המתישב מחוייב היה להוציא לפועל את התכ-נית באמצעיו הוא! התמיכה הכספית שהיה מקבל מתישב שכזה לא הגיעה לסכום יותר גדול מאשר 50 רובל לבניה בלבד. במזרחה של פולין נמשכה תנועת ההתישבות של היהו-דים משנת 1848 עד 1859, כלומר עד שאלכסנדר השני אישר ביום ה-22 לאוקטובר שנת 1859 את החלטת הועדה של שרים אשר לפיה יש להגביל את ההתישבות החקלאית היהודית בפלכים של מזרח-פולין שלאחר מכן. בשנת 1858 היו בפלך גרודנה 149 משפחות או 1492 נפשות של מתישבים יהודים חקלאים ובווהלין — 151 משפחות — 1691 נפשות; אך במחציתה השנית של המאה התשע-עשרה נעשה מצבם של החקלאים היהודים קשה יותר ויותר ושלטונות הצאר עזבו את החקלאים היהודים והשאירום לגורלם [168]).

בשנת 1845 נגזרה גזרה חדשה שלפיה חיי-בים היו היהודים להתלבש בבגדים הדומים ללבושם של הגויים. בשנת 1846 ביקר בפולין ורוסיא השר מונטיפיורי אשר הגיש עצומה לצאר הרוסי; בוורשה הוקמה אז ועדה מיוחדת למען זכויות היהודים. אך זו לא הביאה לשום תוצאות חיוביות. לפי צו משנת 1850 נגזר על היהודים הרוצים לשמור על זקנם, להתלבש כמו הסוחרים מרוסיא, כלומר מעיל ארוך („סור-דוט"), קאפוטה, מכנסים במגפים או מעל למג-פים, מטפחת על הצואר, מגבעת או כובע-חיילים (Furażerka). הגזרות הוגשמו והוצאו לפועל בכל חומר הדין; יוצא מן הכלל היו רק רבנים ויהודים זקנים [169]). מצב היהודים בשטחי פולין הכבושה בידי רוסיא הלך הלוך ורע. הפו-לנים לא שקטו על שמריהם וכך פרץ לבסוף המרד בשנת 1863.

162) שם, II, עמ' 568 וגו'.
163) פיינשטיין: עיר תהלה, עמ' 207.
164) Z. w P. Odr., II, עמ' 433.
165) שם, עמ' 449.
166) שם, עמ' 409—408.

167) המהנדס סליט בחיבורו "Kolonja Izaaka", לפי Z. w P. Odr., II, עמ' 408 וכו'.
168) שם, II, עמ' 409—408.
169) שם, עמ' 453—452.

פרק חמישי:

אנטופול — ייסודה ותולדות היהודים בה.

מתולדות מחוז קוברין, גבולותיו וסביבתו הקרובה, עד מחציתה של המאה ה־16.

אחד החוקרים [1]) מציין בנדון היחסים ההד־דדיים בין האוכלוסין בנסיכות הליטאית הגדולה בימים מקדם:

„האוכלוסיא מתרכזת בנוויים מבודדים (כ־אילו איים בודדים), המובדלים אחד מרעהו במרחבים בלתי־מיושבים או מיושבים במידה זעומה; הללו הם יערות — צמחיית יער בי־צתית".... „אי משקי כגון זה על רקע כללי של יערות פוליסיא וביצותיה היו הישובים הקדמונים במחוז קוברין וסביבותיה („קוברינ־שטשיזנה"); אותם ישובים־איים אשר הת־פתחו וגדלו בהדרגה בפגעם לרעה במרחבי ה־יערות אשר סובבו והקיפו אותם מסביב, מעלים בפנינו חזיון של דבר־מה בלתי־יציב ובלתי־קבוע, מתחלף ומשתנה במשך הזמן אשר הביא בעקבותיו להעדר־יציבות של הגבולות, וגרם לתחומים רופפים בין הנכסים השונים של אד־מות מחוז קוברין הקדומות".[2]).

הגבולות בין השטחים היו רופפים, בלתי־איתנים ואף מיותרים באותה תקופה כשיערות עד הקיפו מסביב, כמו במעגל, את איי האדמות המעובדות אשר האכר־החקלאי הקדמון נאלץ לנהל אתם קרב אכזרי ללא כל פשרות. ה־שטחים המכוסים יערות באותה תקופה היוו באמת מין Res nullis, לפי המונח הרומאי, דבר חסר־כל־ערך לבעליהם באותה תקופה. המתישב, רעב, ללא כלי־עבודה וארגון, הוכרח להוציא בחוזק־יד שעל אחר שעל של אדמה מתחת לעצי היער הלופתים אותה, ומתחת לבצות ולצמחיית הפרא, לחשוף את הקרקע המביאה לו תועלת. אי־לכך, לא היה מכיר איפוא, אותו מתישב, באיסורים מצד השלטו־נות המרכזיים בעלי הקרקע ואף לא בהתנגדותו של השכן הרחוק בעל־הקרקע, אשר על קיומו גופא, אולי, אף לא ידע בכלל! [3]). מקור יסודי ועיקרי להכרת השטחים של מחוז קוברין עד מחצית המאה השש־עשרה, משמש „סקר הנכסים הקוברינאיים", אשר נערך בשנת 1563 ע"י אחד בשם דימיטרי ספיהא [4]). באותו „סקר" נכללו שלש ערים: קוברין, דובוצ'ין (פרוז'אני) והורודץ — וכן שש אחוזות כפריות: קוברין, טשרבצ'יץ, הורודץ, ויז'ה, דובוצ'ין ובלודן (בלודנה), יחד עם 98 כפרים. באותה תקופה תפס מחוז קוברין את השטחים עד נהר היא־סיולדה בצפון ושטחי הביצות של הזרם העילי של נהרות הפינה והפריפיט מדרום. מחוז קוברין התבסס על מערכת־המים של נהר המוכביץ (יובל ימני של נהר הבוג) והפלגים שלו: מוכה, הורודצ'ניאקה, שוונקה, שבניה, פולי־חבה, טרושצ'יאניצה ועוד: — בשנת 1565 — 1566 נערכה רפורמה אדמיניסטרטיבית, מש־פטית וצבאית של הנסיכות הליטאית הגדולה;

---

1) Prof. Lubawskji: Oblastnoje djelenie, 1892, חלק 3; מ„כלי שני" — לפי S.W.R.G, i T.p.K. ע. 4—3;

2) S.W.R.G. i T.p.K.d.p.16w.,

3) כל המובא בזה מספרו של ס. ויסלואוק לתולדות קוברין וסביבותיה עד מחצית המאה ה־16 לספירתם, הריהו כעין חומר בסיסי שנמצא בידינו באחרונה להכרת השטחים של מחוז קוברין באותה תקופה. — מכיוון שאין בידינו כאן כל המקורות העתיקים שבהם השתמש בעריכת ספרו וכן חומר אחר לחקירת הבעיה כולה לפיכך נאלצים עפ"י רוב להשתמש ב„כלי שני" באין תחת ידינו המקורות עצמם.

4) Lustracja Kobryńskiej ekonomji w r. 1563, przez Dymitra Sapiehę,

לפני כן היתה קיימת נסיכות — אך אז נוצר על אותם שטחים מחוז קוברין[5]).

היה קיים כעין „מנהג משפטי" שלפיהו הרי הסתמכה שייכותו של השטח באותם תנאים על החזקה של העמל, העבודה והיגיעה שהשקיע המתישב בבירוא היער במטרת יצירת שדות חקלאיים במקום עצי היער (“Jus primi occupantis”); אך אותו „מנהג משפטי" נתקל ברבות הימים בהתנגדות מצד השלטונות האחראים לחוק ולסדר, אשר בהגנתם על עניני השלטון המרכזי וזכויותיו, הגבילו את חופש הניצול של השטחים אשר הוצאו בחזקה מזרועותיהם של יערות־העד. יותר ויותר, נתקלים באיסורים לסרס את היער ולהפכו לניר ושדה מעובד על דעת־עצמו של החקלאי ושלא ברשיון השלטונות; אף על פי כן נראה שהמנהג היה חזק הרבה יותר מאיסורם והתנגדותם של השלטונות המרכזיים; הנוהג של שירוש היערות והפיכתם לשדות ושטחי־ניר מעובדים, לרעתם והפסדם של האדונים בעלי היערות, חוזר ונשנה — ורק במחציתה השניה של המאה השש־עשרה נחקקות הגבלות באמצעות איסורים חמורים וכן ע"י ביקורת קפדנית ונמרצת מצד האדונים, בעליהם החוקיים של השטחים. אך למרות זאת מובא בחשבון, אף באותו שלב, העמל הרב שהושקע בבירוא היער על ידי החקלאי המתישב; אשר לשטחים אשר בדיעבד כבר נוקו מעצי היער מדעת־עצמו־של־המתישב וללא רשיון, מתקבל העקרון של הכרה בעובדה הקיימת, בהשאירו את הזכות להשתמש באותם שטחים בידי הבעלים בפועל, אך נאסר ניקוי נוסף של היער מדעת־עצמו של המתישב! כדוגמא לפתרון במריבה ומחלוקת מעין זו, — פסק־דין של פשרה, — יוכל לשמש פסק־הדין של בית המשפט הקומיסריוני מיום ה־29 למאי, שנת 1473. במריבת גבולות בין הנסיכה מריא סמנובה פינסקה לבין הנסיך איבן יורביץ' דוברוביצקי; תחומי השדות שימשו כבסיס בהתווית הגבולות והמצרים בין שטחי־מריבה, מבלי לקחת בחשבון למי השתייך לפני כן, אותו יער שנוקה ונעבד לניר[6]). ככל שהאוכלוסיא הולכת וגדלה, במשך הזמן, והצורך בקרקע ושטח־מחיה בשבילה גובר והולך, נעשית שאלת גבולות קבועים ומדוייקים ותיחום מסודר של השטחים המעובדים, לבעייה חיונית באמת, כתוצאה מההתנגשות בין האינטרסים של המתישבים הראשונים או של השלטונות המרכזיים, שעה שהיערות מקבלים בעיניהם יותר ויותר חשיבות וערך כלכלי ומשקי הגדל והולך. בשעה שנתקלים זה בזה שני מתנחלים שכנים המרחיבים בצורה הדדית את השטחים המעובדים של חריש וקציר־השחת, נוצר קו־מגע בין שני השכנים. מקום ההפסק — שם הגבול ביניהם! לפי חוק שנקבע בתקנון **הליטאי** (Status Litewski) משנת 1529, הרי, במקרה של מחלוקת בנדון הגבולות, „במקום שייתקלו זה בזה וייפגשו זה בזה הגרזנים — שם יהא הגבול!" (כלומר אותם גרזנים הכורתים את העצים, לבירוא היער); בשלבי־מעבר שכאלה בהתפתחות המושגים של גבולות וקביעת תחומים מדוייקים בשטחים הנדונים, אפשר, כדוגמא, להבחין בתולדות השתלשלות הגבולות וקביעת תחומי הבעלות באחוזות בזדז'יז' (Bebzdzież), המשתרעות לצפונו־מזרחו של מחוז קוברין: הנסיך הגדול ויטולד, ב„זכויות היסוד" (Przywilej fundacyjny) **מיום** ה־24 למאי, שנת 1409, שהענק לבית־התיפלה בנובה טרוקי (Nowe Troki) קובע את זכויותיהם באחוזות בזדז'יז' ומדגיש בפרוטרוט את התועלת וטובת ההנאה שהנ"ל יפיקו משדות החריש, הניר, היערות, פרי־העץ, הדגים וכו'; אך אין שם אף מלה בנוגע לגבולות; פקודת הנסיך קובעת את זכויותיהם של הבעלים החדשים לפי זכויותיהם של הבעלים הקודמים[7]).

---

5) לפי S.W.R.G. i T.p.K.d.p.16w., ע. 3;

6) שם, ע. 8—7;

7) מנוסח מתן הזכות של אחוזות בזדז'ז:
“Ciquidem ecclesiae villas sive possessiones necnon districtum Bezdzezta que fideles nostris Meszbutis et Vaszgerd possidebant et obtinebant dictas villas cum dicto districtu Bezdeza — cum omnibus fructibus redditibus, censibus, tributis, utilitatibus, agris pratis, campis, silvis, memoribus, gaiis, rubetis, quercetis, virgultis, piscinis, piscaturis, stagnis, lacu-

אך בהגיע הרגע של התנגשות בין שני יריבים מתנחלים — אז נאלצים כבר לקבע את המצ־רים המדוייקים יותר במרחב הפגישה בין שני בעלי־הדברים [8]).

דוגמא אחרת: מיסמך על פסק־הדין של בית־הדין הקומיסאריוני מיום ה־15 למאי, שנת 1518, במריבה שבין הנסיך פדור פינסקי לבין הכומר מטרוקי ואספת־הכמרים — מצד שני (אשר היו, כאמור כבר למעלה, בעלי אחוזות בזדז׳יז׳); המריבה פרצה כתוצאה מפלישתם המופקרת של אנשי בזדז׳יז׳ אל תוך מעמקי היערות הפינסקאיים, ועירוי העצים למטרות הכשרת השטחים לעיבוד חקלאי; לא היה קיים שם קו־גבול מדוייק ומותחם, חברי הועדה (הקומיסארים) נעצרים ומתעכבים שם ליד ה־גבול של כפרי אופולה ובזדז׳יז׳ — גבול שאינו מוטל בספק! בין היתר מאשרים שם העדים — ביניהם אנשי חומסק וז׳אבר — כי באותו מקום עבר הגבול בין אדמות פינסק לבין שטחי חומסק וז׳אבר! הקומיסארים פוס־קים למסור לנסיך פדור איבנוביץ׳ יארוס־לביץ׳ את שדות המרעה (rozpasze) החדשים של הכפר וווליץ׳ ובזדז׳יז׳ וביחס לשדות המרעה של הכפר וווליץ׳ הם קובעים כי רק על המלך לפסוק סופית על גורל שדות־המרעה שלהם! [9]). מתוך „סקר" של נכסי פינסק וקליצק שנערך בשנות 1552—1555 ע"י אחד בשם סטניסלב חבלצ׳יבסקי (St. Chwalczewski), אשר בו נזכרת המריבה בין אנשי בזדז׳יז׳ והדוביטשורוביץ׳ (Dowieczorowicz) בקשר לשטחים שנתפסו, אפשר להיוכח כי לא נקבעו הגבולות של שטחי האחוזות של בזדז׳יז׳ מצד דרום [10]). בדיעבד ובדלית בר־ירה, נאלצים השלטונות המרכזיים להסכים לעובדות קיימות

---

bus, fluviis, borris, mellificus, pascivis, venationibus aucupationibus, molendinis, obstaculis, equis et earum decursibus pertinentiis, appendentiis universis quae ibi nunc sunt et in posterum fieri possunt, pron dicti Meszbutis et Waszgiert ipsas villas cum dicto districtum Bezdeza possidebant et obtinebant damus attribuimus cum omni jure dominio et proprietate ac dotatione perpetua irrevocabili" ("Akty Litowsko-Russkawo Gosudarstwa" ברוסית)
(לפי: S.W.R.G. i T.p.K.d.p.16w., ע. 9 וכו׳)

8) שם, ע. 9—8;

9) שם ע. 11—10;

10) שם, ע. 12—11. וביחס לקורות דוביטשורוביץ׳: במחציתה הראשונה של המאה השש־עשרה לספירתם נכלל בתחומי מחוז פינסק גם הכפר פופינה (Popina); מצפון לפופינה, בדרך העתיקה מבריסק לפינסק, שכן אז גם הכפר דוביטשורוביץ׳ — היא כיום העיר דרוהיצ׳ין (Drohiczyń miasto) נשתמרה ידיעה קדומה על אותו כפר כבר ממחצית המאה החמש־עשרה; הנסיך יורי סמנוביץ׳ מקבל מקאזימיר היאגיללוני זכות בעלות על אכרי דוביטשורוביץ׳, דוסטויבה, רזוביץ׳,וווליץ׳ ועוד. — זמן קצר לאחר מכן מקבל הוא מהנסיך הגדול את נבל ועוד (שם, ע. 75 וכו׳). — הנסיך יורי הנ"ל מעניק זכות־החזקה מיוחדת על דרוז׳ילוביץ׳ וה„חצר" שלה לכמרי בית־התיפלה שלהם בדרוז׳ילוביץ׳ — וכן אף זכויות ב„חצרות" של אופולה, דוסטויבה, מוטול („מוטלה") ודוביטשורוביץ׳ — יחד עם הזכויות על האכרים של המקומות הנזכרים. — מכאן שדוביטשורוביץ׳ היתה כפופה למרותה של דרוז׳ילוביץ׳ באותה תקופה ואף בתקופה יותר מאוחרת; עדות לכך הוא ה„סקר" של פינסק שנערך ע"י סטאניסלאב חבאלצ׳יבסקי בשנות 1552—1555; לפי אותו „סקר" תפסו דרוז׳ילוביץ׳ ואחוזותיה כמעט את כל מערבו של מחוז פינסק: היו שייכים לו העיירה מוטול והכפרים הוטובה, אוסובניצה, דוביטשורוביץ׳, וורוצביץ׳, הניבטשיץ, הלינגה, קוזיליטשין — כלומר שטחים המשתרעים מגדות היאסיולדה ועד לביצות של מקורות (מעינות) הפינה. הרפורמה החקלאית במחצית המאה ה־16 גרמה להעברת הבעלות על דוביטשורוביץ׳, לידים אחרות, כי לפי המיפקד החדש שנערך ע"י ווינה (Lawryn Woyna) בשנות 1561—1566 לספירתם, כבר נכללה דוביטשורוביץ׳ (כיום דרוהיצ׳ין) בגליל קוזיליטשין — השייך למחוז פינסק; במחצית המאה ה־16 גובלת דוביטשורוביץ׳ בשטחיה של אחוזת פירקוביץ׳. מצפון לדוביט־שורוביץ׳ השתרעו יערות סימונוביץ׳, שבשנת 1562 היו בבעלותו של הבישוף ולריאן פרוטא־סביץ׳ הוילנאי; באותה שנה פרצה מריבה בין אותו בישוף לבין תושב מחוז פינסק ביחס לגבולות של היערות. בכיוון לדוביטשורוביץ׳ נמשכו גם שטחי בזדז׳ז שהיו שייכים ל„אסיפת הכהנים" (הכמרים) בטרוקי; במאה ה־16 פרצו מריבות רבות בין אכרי דוביטשורוביץ׳ של מחוז פינסק לבין אנשי בזדז׳ז; אף המלכה בוננה ציותה (במכתבה מיום ה־21 ליולי, שנת 1548) לערוך חקירה בנדון זה. — לפי פסק־דין משנת 1518 נמשך הגבול בין שטחי־הכמרים של בזדז׳ז לבין יערות פינסק וכו׳ — ממזרח לכפר וווליץ׳ (לפי S.W.R.G. i T.p.K.d.p. 16w. ע. 78—76); וווליץ׳ עצמה נכללה אז בנכסי הכמורה של בזדז׳ז, למרות שלפני־כן היתה שייכת למחוז פינסק (שם). — קיימת השערה כי השם דרוהיצ׳ין — מקורו במלה הסלבית Doroga, כלומר בדרך מבריסק לפינסק. בתעודה עתיקה של מחוז פינסק (מ־

ביחס לשטחים וקרקעות שכבר נתפסו, אך להבא הם אוסרים על בירוא היערות והפיכתם לשדות־חריש. תהליך הפיכתם של יערות־העד לשדות חריש וכריתתם ללא תכנית וללא תיכנון, נמשך והולך, ורק במחצית המאה ה־שש־עשרה עושים השלטונות המרכזיים כל מיני מאמצים ומשתדלים לשים קץ לפחות לנוהג הנפסד של פלישת בעלים פרטיים אל תוך יערות־העד [11]).

חומר עשיר ביותר על תולדות ההתישבות בשטחי היערות באותה תקופה, ישנו ב„מיפקד (האוכלוסין) של היערות ומקומות מעבר־החיות" (ברוסית: rewizja puszcz i perechodow zwierinnych) אשר נערך בשנת 1559 ע"י אחד בשם גריגור וויללוביץ (Grzegorz Wołłowicz) — תיאור שנערך כתוצאה ממאמצם של השלטונות לתפוס בידיהם הם את הביקורת על בירוא היערות וערוויים ועל ההת־ישבות בשטחים המבוראים — וכן גם במטרת תיחום הגבולות ובמטרת בחירת מקומות מת־אימים להיאחזות, התנחלות והתישבות — וה־קמת ישובים וכפרים במקומות הראויים להם — וכן גם במטרה לכונן „חצרות" „לביאת הוד־מעלתו המלך לצייד באותם יערות". באותו „מיפקד" ישנן הערות מענינות על עירוי ה־יערות המשתרעים לצפונו של מחוז קוברין, ליד נהר היאסיולדה. שם מובא כי תושבי קוסוב „של האדון מיקולאי אוסטיק" (Mikołaj Ostik), החריבו שטחים עצומים של יערות והפכו אותם לשדות. כן נהגו גם אכרי הכפרים בושאז' (Busiaż) ומיזגירי (Mizgiery) של האצילים הכפריים. כן מובאת שם תלונה על אכרי רוז'אן השייכים ל„אדון טישקוביץ וסיל" (Wasyl Tyszkowicz) ועוד. תהליך חדירתם של מתישבים הפולשים אל תוך ה־יערות, הולך וגובר בקנה־מידה עצום. הגבולות אינם קבועים, אלא נתונים לשינויים ותמורות; שינויי־הגבולות בין האחוזות והכפרים גרמו גם לתמורות ושינויים בגבולות שבין המחוזות השונים. כפי הנראה כיסו יערות־עד שטחים עצומים של פוליסיא המערבית, ואף את סבי־בותיה של קוברין כיסו כנראה שטחים עצומים של יערות [12]). אך נסיכות קוברין נתקלה — בדרכה לאכספנסיא והתפשטות מצד דרום — במכשולים רציניים בצורת ביצות ויערות־עד; קילומטרים מספר מדרום־מזרח לקוברין מת־חילה שרשרת ביצות פוליסיות אשר אף בת־קופה האחרונה קשה היה לעבור בהן; שם מתחיל פלג הטרושצ'יאניצה — פלגו השמאלי של נהר המוכביץ; כבר במאה השש־עשרה נמצאו בחלקן הצפוני של אותן ביצות כמה כפרים שהיו מפוזרים על פני שטחים כעין איים, בין הביצות; קצת יותר דרומה משם מתחילות ביצות־בראשית. ליד העיירה דיווין מתרוממים קצת פני השטח ושם הוקמו ישובי־אדם. אך קצת הלאה, יורדים מיד פני השטח בכיוון אל ביצות נהר הפריפיט העילי ואל האגמים המרובים אשר מסביב לאגן הפריפיט. כפרים ספורים נמצאים, ביחוד מעל לאגמים, במקומות הגבוהים קצת יותר המכוסים ביערות — כבר במחצית המאה השש־עשרה [13]). דיווין היתה שייכת אז למחוז בריסק, עובדה המאו־שרת גם ב„סקר" של מחוז בריסק משנת 1566 [14]). מצפון לשטחי קוברין הנזכרים, הש־תרעו פעם היערות הקוברינאיים (Puszcza kobryńska), אשר בתקופה האחרונה כמעט ולא נשאר מהם שריד. היערות השתרעו ונמ־שכו בשרשרת רחבה בין קוברין ופרוז'אני, ובהמשכם בכיוון צפוני־מערבי נתחברו עם יערות ביאלוביז' [15]). ב„מיפקד" הנזכר של ג.

1561/66) נרשם: „דרוהוניצה בשכנות לנגוריה". (ספר „דרוהיצ'ין" 1958, ע. 12, במאמרו של ורשבסקי, שם). כבר בשנת 1652 היתה קיימת קהילה יהודית בדרוהיצ'ין — ובשנת 1679 היתה כפופה למרותה של קהילת פינסק (שם, ע. 13). לפי מקורות שונים הרי דרוהיצ'ין היא בת 500 או 400 שנה כיום (שם, עמ. 419) (עיין גם בספרו של הד"ר שיפר, חלק רביעי, ע. 267 וכו'); בשנת 1623 הוכרזה דרוהיצ'ין בתור עיירה (ברוקגאוז, ברוסית, כרך 21).

11) S.W.R.G. i T.p.K.d.p.16w., ע. 11—12;

12) שם, ע. 12—13;

13) שם, ע. 19—20;

14) שם, ע. 33 וכו';

15) שם, ע. 19—20; זוהי דעתו של ויסלואוק: פרופ. יקובובסקי המצוטט שם ע"י הנ"ל, מתנגד כנראה להנחה זו ומתאר אחרת את צורת הייעור של שטחי קוברין הקדמונים, עי"ש.

וולוביץ׳ ישנן רק הערות ספורות על כוונה של שרשרת היערות שם; הוא רק מציין כי מיערות בזדז׳יז׳ המהווים כעין קשר עם היערות הרחוקים יותר של פינסק וסביבותיה — נמשכת שרשרת היערות... „בין טרקן, הורודץ וקוברין אל יערות קוברין, ליד הרושובה, בין קוברין ופרוז׳אני, דרך נהר המוכביץ אל ביצות קוזלוברוד בשפת נהר הורודצ׳ניצה, אל כפר הוד מעלתו המלך, שטשרטשובו של אחוזת הכפר קוברינסקויה דרך הנהר אילסנה, בין שרשבה ובין הפונדק (האכסניא) וישניה, דרך השדרות והחצרות של העירונים (Mieszczanie) של שרשבה ודרך הכפר וישנויה, אל יערות שרשבה וביאלוביז׳" [16]).

ניכרת חתירה למטרה: היאחזות והתישבות ביערות קוברין לפי תכנית — הוצאת שרשי העצים ויישור השטח במטרת התנחלות; אנו מוצאים סימנים ועקבות ברורים מאד לאותה מגמה בתעודות מהמאה השש־עשרה; בירוא יערות קוברין במטרת התישבות בשטחים המעורים קשור ביותר בשלטונה של המלכה בונה בקוברין; היא נודעה בתור מלכה פקחית בעלת מרץ, אדמיניסטרטורית ומנהלת־עסקים מעולה באחוזותיה. ביחס ליערות קוברין, הרי התבטאה תכניתה בהתישבות מתוכננת ומזורזת בקנה־מידה גדול, אם השיגה אף את הסכמתו ותמיכתו של המלך זיגמונד בעצמו; היא ציוותה ל„אדון" איבן מיכאילוביץ׳ — ה„סטרוסטה" של פינסק, קוברין, קלצק, הורודץ — להושיב מתישבים במקומות מתאימים על גבי הקרקע ביערות קוברין של הוד מלכותה ולתת להם חופש־יזמה — כאוות נפשם; ביום ה־21 לדצמבר שנת 1536 פרסם המלך זיגמונד צו בקרקוב לעידוד ההתישבות. — לאחר מותו של וצלב סטניסלבוביץ׳ קוסטביץ׳ בשנת 1532, השתלטה בונה סופית ולחלוטין על קוברין ומיד

16) S.W.R.G. i T.p.K.d.p.16w., ע. 20; כבר הצורר י. דלוגוש מזכיר בכתביו משנת 1366 את ויטלי, את הכפר ראדוסטובה ועוד. מקורות אחרים מזכירים גם כן את היערות במחוז ראטנו — החשובים ביניהם הם יערות ראדוסטובה ווילון. מובן שאז עדיין לא נקבעו גבולות מדוייקים בין ראטנו לבין מחוז קוברין (עיין ויסלואוק, ע. 20—19);

לאחר קבלת השלטון של נסיכות קוברין לידיה היא, יזמה פעולה מקיפה ויסודית לעירוי היערות בקנה־מידה עצום במטרת התישבות על גבי השטחים המעורים; על תוצאותיו של אותו מאמץ אנו יכולים לעמוד מתוך „סקר" הנכסים של קוברין שהוצא לפועל ע"י דימיטרי ספיהה הנזכר למעלה. מעניינת העובדה כי הכפרים הנמצאים מסביב ליערות קוברין שייכים ללא יוצא מן הכלל לאחוזות המשק הקוברינאי. מדרום ליערות נמצאים הכפרים: זלסיה, טוליצ׳ה, קוזישטשה, קאמינויה, סטריביץ, גוריזדיצ׳ה עם ה„חצר" מולודצ׳ה, השוכנים על גדות נהרות ההורודצ׳ניאנקה והמוכביץ, ואף הכפר אילוסק — כל אלה שייכים למשק־הנכסים (האקונומיא) הקוברינאי; ומצפונם של היערות נמצאים הכפרים: לשניאנה, אוסוביה, שוביטשה, טשאחטשי, לינובו, אובטשויה, מושצ׳ניה, פוזקריצה, פוסטולובו, טובוליביץ׳ — כלם שייכים למשק הנכסים הקוברינאי. אותה תופעה של טבעת כפרים מסביב ליערות קוברין, יש להסביר, לפי דעתו של המעיר על כך [17]), כפי הנראה, כתוצאה מההתישבות המתוכננת שבוצעה ביזמת שליטי הנסיכות הקוברינאית ובעיקר ע"י המלכה בונה. מאותו „מיפקד" אפשר להיוכח כי עירוי היערות מסביב לקוברין לשם התישבות נמשך כסדרו במחצית המאה השש־עשרה [18]). במקרים מסויימים — כגון בכפר שטשרטשבה — ניתנו גם הנחות למתישבים ששוחררו מכל מיני מסים ותשלומים וכו׳, במשך שלש שנים, במטרה להקל עליהם בתנאי היער הקשים; אותו הדבר היה גם בכפרים טובוליביצ׳ה וגורזדיצ׳ה [18*]).

תקופת ההתישבות והקמת יישובים וכפרים חדשים במעמקי היערות של סביבות קוברין הגיעה לקצה כבר במחצית המאה השש־עשרה עצמה, אך אין זאת אומרת כי הכפרים הקיימים כבר לא גדלו בשטחם; כפי הנראה, הוצאו בעבודת־כפיים ובחזקת־יד יותר ויותר שטחים

17) ויסלואוק, ע. 22—21;
18) שם;
18*) שם, ע. 22;

לעיבוד משטחי היערות אשר בין פרוז׳אני וקוברין — ומסתבר כי הקמתם של ישובים חדשים נעצרה בגלל התנאים הבלתי־נוחים בשטחי הביצות של נהרות המוכביץ וההורו־דצ׳ניאנקה; יש להניח כי רחבה של שרשרת היערות והביצות בין קוברין לפרוז׳אני במחצית המאה השש־עשרה הגיעה לעשרים קילומטר בערך, כלומר המרחק בין צ׳אחץ׳ (Czacheć), הכפר הדרומי ביותר של נפת פרוז׳אני — לבין קווישטשה — הכפר הצפוני ביותר של נפת קוברין; הגבולות בין שתי הנפות באותה תקופה נעלמו אי־שם במעמקי היערות וקשה כיום להתוות גבול מדוייק שהיה קיים ביניהן באותה תקופה, אף כי שתיהן היו חלקים של נסיכות קוברין [19].

מצפון־מזרח לאחוזת זדז׳יטוב עד לנהרות ברזינה והדניפר, השתרע ים של יערות־עד ביצתיים ואפלים על־פני שטחי הביצות בין הנהרות שטשארה, יאסיולדה, צנה, לאן, וסלוץ׳ — אותה פוליסיא טיפוסית; בשכנות ליערות זדז׳יטוב, נמשכו בכיוון למזרח יערות פינסק ובכיוון לצפונם של יערות זדז׳יטוב נמשכו יערות סלונים ומשם ואילך עד לנובוגרודוק. מדרום לזדז׳יטוב השתרעו יערות בזדז׳יז׳ אשר השתלבו מצד מערב בתוך יערות קוברין; במערב נפסקו יערות סלץ, בשכנות לשרשרת באורך של כמה מילים של „ביצות פרא״, שמ־תוכן מתחילים נהרות היאסיולדה והנארב; כפי הנראה יצרו אותן ביצות גבול טבעי של נפת פרוז׳אני הצפונית־מערבית באותה גיזרה; לפי ווללוביץ גובלים יערות סלץ מצד מזרח עם יערות נהר הברזינה של האצילים לבית חומשי (Homszej); מצד צפון הם גובלים ביערות ביאלוביז׳ ולוסושינסק עד הנהר טמרה (Temra), יובלה השמאלי של היאסיולדה. נהר הטמרה הוא הגבול של יערות סלץ וליסקוב; משם נמשך גבול יערות סלץ מעל לביצות של מקורות היאסיולדה עד לאחוזות צ׳רנולובי וחמילישטשה (Czarnołowy, Chmieliszcze) של האצילים בעלי־האחוזות מקוברין ואחרים [20].

19) שם, ע. 24;
20) שם, ע. 27—26;

אגב, מעניין, — לפי מקורות שונים [21]) — הרי היה נהר המוכביץ (המורכב מהנהרות מוכה וויץ, אשר ליד פרוז׳אני הם מתחברים לנהר אחד), לפני מאות בשנים, גדול ועשיר הרבה יותר במים; אף במאת השנים האחרונות בערך חלו שינויים ותמורות בזרמו של הנהר; זקנים היו מספרים, שעדיין הם עצמם היו זוכרים, כי נהר המוכביץ היה פעם הרבה יותר עמוק וגדול משהנהו כעת; אגדה מספרת כי מדי שנה בשנתה, באביב, היה הנהר עולה על גדותיו ומציף את כל הסביבה; פעם נפל ילד לנהר וטבע ומאז נתקלל הנהר והוא מתיבש ומתנוון משנה לשנה! [22])...

בשנת 1546 יזם המלך זיגמונד־אויגוסט פעולה רבתי במטרת קביעתם ותיחומם של הגבולות בין הנסיכות הליטאית הגדולה לבין מלכות הכתר הפולנית; הנתונים שנשארו כתוצאה מאותה עבודה מהווים חומר עשיר ביותר לתיאור הגבולות של מחוז קוברין, באותה תקופה, מצד דרום; כאמור כבר, היתה קוברין שייכת לליטא — וראטנו היתה חלק ממלכות־הכתר; הועדה הנ״ל קבעה תחומים והסדירה את אי־ההבנות והמריבות ביחס לג־בולות בין אוכלוסית דיוין לבין בני הכפרים השייכים למחוז ראטנו; ראדוסטובה, פוביט, לילקובצה. תושבי אותם הכפרים קבעו את הגבול לאורך הפלג קולודה עד אמצעו של אגם לודאן (Ludan) ומשם לאורך הפלג ניטיץ׳ (Nietiecz), עד שטחי הכפר טשלישט־שביץ׳ השייך כבר למחוז קוברין; אך תושבי דיוין התנגדו לאותו גבול בטענתם כי לאותו פלג ואגם קוראים בשם דיוינקה והם נחלת אבותיהם — ועל שמם נקראת העיירה שלהם בשם דיוין. הועדה מציינת, בין היתר, כי הובילו את חברי הועדה דרך הביצות עד הכפר אוסיפובסקויה (Osipowskoje) של ה„אדון״ הרופא אנדז׳י [23]), אך מאידך, מתנגדים לאותו

21) „פרוזשאנער פינקס״, מאמרו של נ. צוקערמאן, ע. 3 וכו׳;
22) שם;
23) אוסיפוביץ׳, כפר מדרום לאנטופול במרחק מה מהעיירה;

גבול אכרי הכפר פוביט ומראים סימני־גבול כהוכחה לצדקת טענותיהם. המחלוקת ואי־ההבנות ביחס לגבולות נפסקות כשמגיעים אל הנהר וולוקה... „האדון הרופא אוסיפוביץ׳”... הנהר וולוקה מוכר בתור גבול ואינו מעורר מחלוקת ומריבות בין אכרי המחוזות קוברין וראטנו. משם עובר הגבול לאדמות של בעל האחוזות בנסיכות הגדולה בשם הברילו מר־חוטקה, אדון הכפר ולבל (Welawel). שטחי האדמות של אותו „אדון” מתחילים מאדמות הכפר הולובטשיצה (Hołowczyce) השייך ל„אדון” הרופא אנדז׳י הנזכר למעלה. קצת הלאה משם מתחיל הגבול בין המחוזות של פינסק ושל ראטנו; שוב נזכרים שם הכפרים ראדושוב וויטלאני [24]).

את הגבול בין מחוז קוברין לבין מחוז בריסק באותה תקופה יש לקבוע כפי הנראה לאורך נהר הטרושצ׳יאניצה; הגבול המערבי של נפת קוברין נמשך אז כפי הנראה לאורך הפלג הצר פוליחבה (Polachwa), יובלו הימני של המוכביץ; הכפר טשרווצ׳יצה — הסמוך לנהר הפוליחבה — נכלל במחציתה השנית של המאה החמש־עשרה בנסיכות קוברין; השטחים שעל גדותיה השמאליים של הפוליחבה, נכללו אז בנסיכות קוברין; כפי שיש להניח היתה אז הפוליחבה גבולה המערבי של נסיכות קוב־רין; בשנת 1458 נתן המלך קאזימיר היאגיללו־ני במתנה לפדור קושצ׳יושקו את אחוזות שכ־נוביצ׳ה (Siechnowicze), שעל גדותיו הימניים של הנהר ואשר כבר הזכרנו למעלה [24*]). כנראה שאותו גבול בין בריסק לקוברין היה קיים כבר זמן רב לפני כן; הגבול נמשך אז עד אחוזת קיבטשיצה. מעבר לנהר הפוליחבה השתרעו אחוזותיהם של האצילים לבית טיש־קוביץ׳ מחשובי משפחות האצילים שבמחוז קאמיניץ וכו׳ [25]).

ממקורות נהר הפוליחבה נמשך אז גבולה של הנסיכות צפונית־מזרחית מסביב לקיבטשי־צה ממזרח, עד הפלג לשניצה הקטנה (Mała

24) S.W.R.G. i T.p.K.d.p.16w, ע. 33—34;
24*) שם ע. 40—42 וגו׳;
25) שם, ע. 42;

Leśnica) יובלה של הלשנה; כפי הנראה היה אותו פלג הגבול בין מחוזות קאמיניץ וקוברין. מנהר לשניצה נמשך הגבול עד נהר לשנה הגדולה (Leśna Wielka), צפונית, כנראה דרך יערות קוברין. הכפרים שטשרטשבה (לא העיירה שרשובה) ועוד, היוו את הגבול הטבעי של נסיכות קוברין. נפת פרוז׳אני ה־מערבית גבלה מקדמונים באחוזות שרשובה, אשר לפי מקורות עתיקים, לא נכללה בנפת פרוז׳אני [26]). מסביב לקוברין, הרושובה ודובו־צ׳ין נתרכזו קבוצות של אצילים („בויארים”) בעלי השפעה ממשפחות עתיקות אשר לקחו חלק פעיל בחיים הפוליטיים והחברתיים של הנסיכות [27]).

בין צפונה של נפת פרוז׳אני לבין אחו־זותיה של ליטא משתי גדות היאסיולדה — בין העיירות ברזה, פרוז׳אני, סלץ ושרשוב מצד אחד לבין קוסובה, רוז׳אני ליסקוב ונובי־דבור מצד שני — נמשכה שרשרת רחבה של יערות־ביצה של השליטים; אותם יערות ביצתיים וביצות הנמשכים הלאה בכיוון למערב אל ביאלוביז׳ ואל פלגי נהר הנארב — ומצד מזרח בכיוון אל ים הביצות של יובלי נהר הפריפיט, היוו גבול טבעי — כעין מחיצה ומחסום טבעי בלתי־חדיר, בין מדינת ליטא לבין הנסיכויות הקטנות והאחוזות של פוליסיא! הביצות באותם

26) שם, ע. 49—47; לפי הנ״ל אנו נתקלים בראשונה באחוזות פרוז׳אני (שהיתה חלק אינטגרלי של נסיכות קוברין במחצית המאה החמש־עשרה לספירתם) במכתב מזיגמונד קיסטוטוביץ׳ אל יאגיללו (מיום ה־25 לספטמבר, 1433) הנזכר בחיבורנו הנוכחי. בין קוברין לפרוז׳אני נמשכה שרשרת רחבה של יערות. — לפי ויסלואוק הרי אף בתקופה יותר מאוחרת עדיין לא באו במגע כלכלי ביניהן קוברין ופרוז׳אני (שם, ע. 17); אך אחוזת פרוז׳אני (בשם דובוצ׳ין) נכללה בנסיכות קוברין כבר בתחילת המאה החמש עשרה; כך, לפי תעודה משנת 1473, בה נזכרים הנסיך איבן סמנוביץ׳ קוברינסקי ואשתו ואחוזתם דובוצ׳ין; כמה שנים לאחר מכן מצווה אותו נסיך בצוואתו את דובוצ׳ין לאשתו וכן גם בשנת 1487; ויסלואוק מסיק כי פרוז׳אני (דובוצ׳ין) נכללה בתחילת המאה החמש עשרה בנסיכות קוברין והיתה כנראה בבעלות הנסיך רומאן, המשיג מדודו ויטולד אישור לבעלותו על קוברין והרושובה בשנת 1404 (עי״ש זכן גם M.P.P.P., ע. 49 וכו׳);
27) ויסלואוק כנ״ל, ע. 53;

מקומות שימשו גורם מסייע לשמירת עצמאותן החברתית־מסורתית, מנהגית ומדינית־פוליטית של המקומות ההם, כפי שמציין בערך פרופ. ליובבסקי; ופרופ. יקובובסקי מעיר כי זו אחת הסיבות העיקריות לעובדה שחבל וההלין לא התמזג במידה ניכרת עם הנסיכות הליטאית הגדולה; היתה קיימת ביניהן מעין מחיצה ב־הרבה מובנים, כפי שכבר צויין כאן [28]).

עמק היאסיולדה נשאר גם להבא הגבול הטבעי בין פוליסיא המערבית לבין ליטא; על אותו קו התבססה אף החלוקה האדמיניס־טרטיבית של הנסיכות הליטאית הגדולה (פלכי בריסק־דליטא ונובוגרודוק [29]); לא לחנם ה־ציעו באי־כח חבל וההלין — בשנת 1569 בסיים שהתקיים בלובלין — את נהרות הנארב וה־יאסיולדה כגבול טבעי בין ליטא לבין וההלין [30]). ואמנם פחדו מאותן הצעות ה„אדונים" הליט־אים!... עצמאותן הפוליטית של הנסיכויות ה־פוליסיות הקטנטנות, הבדלים אטניים, חברתיים ומשקיים של האוכלוסיא השוכנת מאחורי מ־חיצת היאסיולדה ואגנה (שם אפשר להכיר את ההבדלים אף כיום!), — כל זה אפשר להסביר במידה רבה באותו בידוד גיאוגרפי והתבדלותה של פוליסיא המערבית משטחיה של נפות ליטא האמיתית! [31]). אגן היאסיולדה שימש תפקיד חשוב של גבול טבעי.

היערות והביצות שהשתרעו מצפונה של נפת קוברין ואשר בחלקם (יערות סלץ) הש־תייכו לנסיכות קוברין, היוו מעצור ומכשול רציני בפני ההתפשטות והאכספנסי׳ה הכלכלית — משקית־תרבותית של מחוז קוברין בכיוון לצ־פון ולצד צפון־מערב לפרוז׳אני; ייתכן כי בזמן הקדום — במאות השנים שמלפני המאה השש־עשרה — לא היו קיימות אף אותן דרכים מועטות אשר חצו אותם שטחים עצומים של יערות וביצות, דרכים אשר קשרו ושימשו את התחבורה בין הצפון לדרום; ולפיכך היתה נפת קוברין אז מבודדת ומובדלת מליטא [32]). הגבול שבין נפות פרוז׳אני וסלונים נמשך אז בתוך אגן היאסיולדה, בביצותיו וביערות ש־בשטחיו. בשנת 1252, כאשר קוברין נכללה עדיין בנכסיה של וההלין, עורכים הנסיכים דנילו ווסילקו התקפה על ליטא; כשדה־קרבות שימשו השטחים שעל הגדה השמאלי של ה־יאסיולדה; כמה שנים לאחר מכן כובש וסילקו את וולקוביסק ואת זלבה; לפי אותה כרוניקה מארגן מנדוג הליטאי התקפת גמול גדולה נגד וסילקו. מנדוג שולח שני מחנות־צבא, אך וסילקו מנחיל לו מפלה ניצחת; אז נתקבצו למחנהו של וסילקו נסיכי פינסק ומביעים את שמחתם לנצחונו. מאותן רשומות יש ללמוד כי חוץ לדרך הרגילה אשר עברה דרך פינסק־נבל אל ליטא, אפשר היה לחדור לליטא במיש־רין דרך היערות והביצות שבין קוברין ופינסק. קרוב לודאי כי הם רדפו את הליטאים עד היאסיולדה בסביבות זדז׳יטוב. נסיכי וההלין התקיפו את ליטא משני צדדים; את נפת נו־בוגרודוק דרך פינסק ומצד בריסק את נפת גרודנה. כבר אז — במחצית המאה השלש־

28) שם, ע. 24 וגו׳; ויסלואוק מעיר כי היתה קיימת אז דרך ראשית מקוברין לפרוז׳אני דרך הכפר זאוז׳אביה (Zaużawie); הדרך עברה את הנהר הורודצ׳ניצה במקום הגבוה ביותר, בביצות בשם קוזיברוד, עד לאחוזות דובוצ׳ין. מפרוז׳אני נמשכה הדרך צפונה אל הדרך הוילנאית. — כך היתה גם קיימת דרך מקוברין דרומה דרך הביצות לדיווין, ראטנו — אל חבל וההלין — ובאותה דרך היו מבריחים מלח וכו׳ ללא תשלום המכס; בדיווין היה שוכן משמר לעניני מכס.
בשנת 1525 מתלונן מיכל יוזפוביץ׳ כי אנשים ריקים עוברים באותה דרך מליטא אל תוך וואהלין: „...בני קוברין, בני ראטנו, מבריחים מלח ואינם משלמים מכס!"... אותן דרכים היו דרכי חורף, שעה שהביצות מכוסות בקרח; משמר המכס היה שומר וגובה את המכס (שם, ע. 120). במאה השבע־עשרה, כנראה, עברה הדרך מבריסק למינסק דרך פרוז׳אני: בשנות 1697/98 עבר פיוטר הגדול מלך רוסיא בחזרה ממסעותיו באירופה דרך קראקוב, זאמושץ׳ — בריסק — פרוז׳אני — מינסק וכו׳ (פרוזשא־נער פינקס, ע. 111 וכו׳).

29) S.W.R.G. i T.p.K.d.p.16w., ע. 25;

30) שם, ע. 25 וכו׳. חודקיביץ׳, במכתבו מיום ה־31 במאי, שנת 1569, מעיר כי נציגי וההלין טענו בפני הצירים כי קיוב ובריסק שייכות להם — וביחוד דרש שר הגליל בוקיי לספח לוההלין אף את פינסק וקוברין, עד לנהרות הנאריב והיאסיולדה וגו׳. אותו דבר מאשר גם מיקולאי נארושיביץ׳ במכתבו מיום ה־11 ליוני, שנת 1569 לספירתם;

31) ויסלואוק כנ"ל, ע. 25;

32) שם, ע. 27;

עשרה. נמשך כפי הנראה הגבול בין רוס הווהלינית לבין ליטא באגן היאסיולדה — הגבול הנצחי בין ווהלין ופוליסיא, מצד אחד, לבין ליטא **ורוס השחורה** (Czarna Ruś) — עם גרודנה וולקוביסק מצד שני [33]). ישנה כרוניקה ראשונית משנת 1252 על זדז'יטוב הנמצאת על גדות היאסיולדה לצפונה־מזרחה של קוברין — זוהי התעודה על יציאתם למלחמה של הנסיכים דנילו מקיוב ווסילקו מולודז'ימירז' שכבר הזכרנו למעלה. כאמור הרי שדה־הקרבות היתה רוס השחורה שמצפון ליאסיולדה; הכרוניקה מספרת שהללו הגיעו עד לנובוגרודוק, את אחיו שלח לוולקוביסק ואת בנו על סלונים והוא עצמו הלך לכבוש את זדז'יטוב; כפי הנראה כבשו אז את סלונים ואת וולקוביסק; דנילו ווסילקו כבשו אז כמעט את כל רוס השחורה. [34]). ההיסטוריונים המתארים את מלחמות התחרות בין רוס וליטא לשלטון על רוס השחורה מציינים את חשיבותה האיסטרטגית של זדז'יטוב; צבאות הנסיכים מווהלין זקוקים היו להתחבר ליד זדז'יטוב, כדי להגיע לבירתו של מנדוג — היא העיר נובוגרודוק! לפי כל הנ"ל יש להסיק ששטחי זדז'יטוב שימשו כעין מעבר בין ליטא של מנדוג לבין ממלכת רוס של דנילו ווסילקו. כעין גשר־מעבר בין שתי הממלכות הנלחמות ביניהן. כפי הנראה, עבר שם אז איזה עורק־תחבורה קדמוני חשוב ביותר מצפון לדרום — בין ליטא ובין רוס הווהלינית! [35]).

על גדות היאסיולדה נמצאו כפי הנראה משמרות הגנת־הגבולות של צבא הליטאים וזדז'יטוב שיחקה, כפי הנראה, תפקיד חשוב בין ערי המבצר שעל הגבול; היאסיולדה, לכל ארכה זורמת בין שטחי ביצות, כעין עמק אשר במזרח האגם ספורובו משתפך, מתחבר ומתמזג עם הביצות הנרחבות שמעל לפריפיט; קשה להגדיר את רחבה של היאסיולדה באותו מקום, מכיוון שהביצות של החופים נמצאות שם תחת המים וקשה להבחין במרבץ ובאפיק הנהר; הנהר מסתעף שם לכמה וכמה ענפים — אף כיום קשה לעבור את הנהר — מה גם באותה תקופה כשמסביב השתרעו יערות־עד ושממות־בראשית! — כשנתבונן במפה כיום, אנו למדים כי היאסיולדה מתרוממת בכיוון לצד ברזה קארטוזה; שם נעשה הנהר יותר צר ומשתי גדותיו מופיעים פה ושם חולות המקלים בהרבה על מעבר הנהר. במקום כזה נמצאת גם זדז'יטוב ששטחיה מתרוממים מעל פני השטח של הביצות אשר מסביב. אותה רמה של זדז'יטוב הקלה בהרבה את המעבר מעל פני הנהר; אי־לכך היתה זדז'יטוב בעלת חשיבות ראשונה במעלה בדרך המעבר מליטא לווהלין ולהיפך. מכאן קל להבין את התענינותם של דנילו ווסילקו בזדז'יטוב [36]). מובן מאליו שבתחילת המאה החמש־עשרה כבר לא היתה לזדז'יטוב אותה חשיבות בתפקיד אשר שיחקה בתקופת המלחמות בין רוס הווהלינית לבין ליטא הקדומה במאבק לשלטון על רוס השחורה; בכל זאת יכלה לשמש אף אז כמבצר הקשה לכיבוש. שם עוברת הדרך מווהלין

---

33) שם, ע. 30—29;

34) שם, ע. 105. ההיסטוריון הליטאי נרבוט, מספר כי דאנילו הלך ישר לנובוגרודוק בהתחברו עם צבאותיו ליד זדז'יטוב ושם מצור על העיר; אף הסופר קראשבסקי מתאר אותה התנפלות של דאנילו וואסילקו ומציין בספרו כי וולקוביסק וכן מסטיבוב וסלונים נכבשו אז. גם הסופר י. לאטקובסקי מוסר (בספרו: Mendog, ע. 337) כי דאנילו וואסילקו כבשו אז כמעט את כל רוס השחורה מלבד נובוגרודק; פרופ. האליצקי בספרו: Dzieje Unji Jagiellonskiej כרך 1, ע. 40, מוסר כי הקרבות הנ"ל התחילו בשנת 1249 (הותקפו אז גרודנה וסביבות בילסק) ונסתיימו בכריתת שלום בשנות 1255—1254 בעיר חלם (עיין על כל הנ"ל בספרו של ויסלואוק, ע. 107—106 וכו');

35) שם, ע. 107—106. בשנת 1262 יוצא מנדוג למערכת נקם אל תוך אדמות הנסיך הווהליני וכן ליד מילניצה; הרשומות מספרות כי וואסילקו הנחיל לליטאים החוזרים עם שללם, מפלה ניצחת ליד נבל (שם, ע. 109);

36) שם, ע. 111—110 וכו'. אף דלוגוש ימ"ש כותב לפי הנ"ל:

"Qua novitate (Napad Krzyżaków na Wołkowysk), Dux magnus Alexander, qui in Uslonimy septem milliaribus distabat... sua Anna recepta in densas silva et aquosa lutosaque latibula versus Zdithow se contulit: ubi mansit donnec esset de recessu cruciferorum certificatus".

(לפי ויסלואוק, ע. 111—110).

לוילנא. לפי זה עברו דרך זדז׳יטוב שתי דרכים ראשיות מליטא לדרום: אחת סלונים־קוסובה, דרך ברזה־קארטוזה לבריסק־דליטא; השנית מסלונים דרך זדז׳יטוב לפינסק; כמו־כן עברה דרך אחרת מסלונים־קוסובה, דרך ז׳אבר־חומסק־בזדז׳יז׳ בכיוון לפינסק [37]). היו גם דרכים חר־פיות, דרך הביצות הקפואות, למשל, מבזדז׳ז׳ בכיוון לצד פינסק ומשם ליאנובה־ווהלין [38]). אך תפקיד ראשון במעלה היו לאותן דרכים במאות החמש־עשרה והשש־עשרה; באותה ת־קופה היו מגיעים בהן מוהלין לוילנא המע־טירה בירת היאגיללונים — ובזדז׳יטוב בעיקר היה הצומת של אותן דרכים ולכן גדלה והת־פתחה; אך עם כבוש פוליסיא ע״י הליטאים ניטל אותו תפקיד מזדז׳יטוב והיא יורדת מדרגת חשיבותה [39]). הנפות של זדז׳יטוב ומחוז סלונים הלכו והצטמצמו יותר ויותר לטובת מחוזות קוברין ופינסק [40]). אך לאחר מכן זוכה זדז׳יטוב לתפקיד של בסיס אופרטיבי להתפשטות ול־אכספנסי׳ הליטאית, התישבות והתרחבות בדרך של שלום לצד דרום ובעקבות אותה התפשטות חוצה תנועת ההתישבות בנפת זדז׳יטוב את נהר היאסיולדה וחודרת עמוק אל תוך פוליסיא ל־שטחים שבין הנסיכויות של פינסק וקוברין. זדז׳יטוב עומדת אז בקשרים אמיצים עם פינסק, כי הנה משמשת כעין גשר בין פוליסיא ושטחי ליטא. עוד מימי קדם נגררת ונוטה זדז׳יטוב לסלונים בתור חלק מ„רוס השחורה״ ובמאות שלאחר מכן נשארת זדז׳יטוב במחוז סלונים [41]).

גבולותיו המזרחיים של מחוז קוברין נמשכו ונעלמו אי־שם במרחבי היערות הטיפוסיים כל כך לפוליסיא הפינסקאית אף בתקופות היותר מאוחרות [42]). התנאים הגיאוגרפיים (יערות, שטח די גבוה ויבש וכדומה) בשטחי המזרח של קוברין שימשו מסיבות עזר טובות ונוחות להרחבת ההתישבות באותו איזור; אך מאידך חסרים לנו כיום נתונים היסטוריים לקביעתם המדוייקת של גבולותיה המזרחיים של נסיכות קוברין; כבר העיר אחד ההיסטוריונים [43]): „לשם ציונם המדוייק יותר של הגבולות בין פינסק לקוברין, בחלקם הצפוני, חסר חומר; אי־לכך יש לציין אותם בדרך ההשערה״.

ישנה ידיעה יחידה שנשתמרה מסוף המאה הארבע־עשרה ותחילתה של המאה החמש־עשרה ביחס לגבולותיה המזרחיים של קוברין; הכפר הרושובה (Hruszowa) נקרא שם בשם Wołostka׳ (גליל כפרי קטן) [44]). הנסיך הגדול ויטולד מזכיר בכתב מיוחד מיום ה־14 לפברואר שנת 1404 כמה מקומות ליד קוברין; בפעם הראשונה נתקלים כאן במקום הרושוב (Hruszow, Hruszowa), הכפר הנמצא פחות מ־עשרים קילומטר במזרחה של קוברין (כמה קילומטר למערבה של אנטופול). כפי הנראה, הרי כבר אז נכלל אותו כפר בתחומה של נסיכות קוברין בתור חלק אדמיניסטרטיבי משטחיה והוחזק ע״י פקידים כפריים; הוכחה לכך יש למצוא בכמה מיסמכים מתקופה יותר מאוח־רת. [45]). אך קשה להגדיר ולקבוע עד לאיזה מרחק ממזרח להרושובה הגיעו גבולותיה של נסיכות קוברין; שטחי היערות מאותו צד לא היוו מכשול רציני בפני התרחבותה של קוברין בכיוון ההוא. בלי ספק התפשטה נסיכות קוברין באותו כיוון מזרחי בקביעות, על חשבון מרחבי היערות, אך דבר זה נעלם מעיניהם הבולשות של החוקרים, באין מיסמכים מתאימים ב־מרחקי הדורות שעברו [46]). בתעודה משנת 1454 (רשימת הנדוניא והסבלונות של הנסיך סמן רומנוביץ׳), נזכרת הרושובה וכן טשרבטשיצה וקוברין בתור „נחלת האבות״ [47]).

37) ויסלואוק ע. 112 וכו׳.;
38) שם, גם נימציביץ׳ בספרו Podróże historyczne po ziemiach polskich. .(Paryż-Petersburg, 1585) וכן גם קרשבסקי בספרו: Obrazy życia i podróże מספר שנסע מוהלין לליטא בעברו בשממות־חול מקולקי אל יאנובה... ולבסוף הגיע לדרו־היצ׳ין וכו׳. (שם).
39) ויסלואוק כנ״ל, ע. 115—113;
40) שם, ע. 101;
41) שם, ע. 115—113;
42) שם, ע. 16 וכו׳;

43) זהו פרופ. הרושבסקי בספרו: Istorja Ukrainy Rusy, t. IV, Lwów, עמ׳ 501, (לפי ויסלואוק, ע. 71—68);
44) שם, ע. 30 וכו׳;
45) שם, ע. 16 וכו׳;
46) שם, ע. 30 וגו׳;
47) שם, ע. 42;

נשתמרו גם כמה נתונים וידיעות מאותה תקופה בערך על הכפר פרישיכבוסטי השוכן קצת יותר מזרחה מהרושובה (הכפר פרישיכבוסטי נמצא כיום בשכנות לאנטופול ממזרחה); במחצית המאה החמש־עשרה נותן הנסיך סמן רומנוביץ׳ קוברינסקי את פרושיכבוסטי לאציל („בויאר״) שלו דנילו; אותה מתנה אושרה לאחר מכן ע״י האלמנה־הנסיכה וע״י בנו של הנסיך — איבן סמנוביץ׳; המלך זיגמונד מציין זאת במכתבו מיום ה־2 לנובמבר, שנת 1509 ומאשר את דבר המתנה; אך ביום ה־4 ליוני, שנת 1511, הוא מבטל את האישור ומדגיש כי הצדק עם ווצלב קוסטביץ׳ במחלוקת שבינו לבין ישקה דנילוביץ׳ (Jeśke Daniłowicz) בנמקו את ביטול האישור: „מי שיש לו זכות כזאת — ועשרות בשנים עבר על כך בשתיקה — הרי גרם רעה ועוול לעצמו!״ [48]). הרי מכאן ראי׳ — כפי שמעיר החוקר המוסר על כך — כי פרישיכבוסטי נכללה כבר במחצית המאה החמש־עשרה בנסיכות קוברין; דנילו ויורשיו, בעליהם של פרישיכבוסטי מאז, נמנו בין האצולה העשירה ביותר של נסיכות קוברין; בשנת 1528 נמנה סמן ישקוביץ בין ה„בויארים״ של הרושובה ברשימות הצבא הליטאי (Popis wojska litewskiego) — וכן נזכר סמן ישקוביץ׳ (Semen Jeskowicz) בתור שופט קובריני (Prissijfostskij), ובעל האחוזה פרישיכבוסטי ברשימותיו של גרז׳גורז׳ וולוביץ׳ הנזכר למעלה [49]).

כפי הנראה היה קיים גם גליל כפרי של בורודיץ׳ ("Borodickaja Wołost"). בשנת 1516 היתה אחוזת בורודיץ׳ בבעלותו של השוע (magnat) מיקולאי קרז׳גילו (Mikołaj Kierzgajło) קרז׳גילו היתה אחת ממשפחות האצולה החשובות ביותר בנסיכות ליטא. בשנת 1528 נפלה בורודיץ׳ בירושה — לפי הסכם — בידי מיקולאי מיקולאיביץ׳ קרז׳גילו; ביום ה־22 לינואר, שנת 1554 מוסר סטניסלב מיקולאיביץ׳ קרז׳גילו (הוא ואשתו לבית חודקביץ׳) לולריאן פרוטסביץ׳, הבישוף של לוצק ובריסק, את הכפרים טורוקן, ברושביץ׳, סימונוביץ׳, טשרניביץ׳ בורודיץ׳, מוז׳ביץ׳ וליטובסקויה על כל אנשיהם ונכסיהם. משנת 1558 ישנה רשימה מדוייקת יותר של אחוזות בורודיץ׳ הכוללת גם את ניכבידיביץ׳ ואדמות קרלובטשיזנה; לפי אותה רשימה תפסה טורוקאן את המקום הראשון ואחריה ניכבידיביץ׳ וכו׳. אותו בישוף פרוטסביץ׳ מצווה בצוואתו את נכסיו לאסיפת כהני המנזר (Kapitula) הוילנאית, בתוכם את ניכבידיביץ׳, טורוקאן, טשרניוביץ׳, סימונוביץ׳, ברשביץ׳ וכו׳ [50]).

במחצית המאה השש־עשרה היו אחוזות בורודיץ׳ מפוזרות כמעט לאורך כל הגבול המזרחי של מחוז קוברין: על היאסיולדה — טשרניוביץ׳ ומדרום, סמוך לנפת ראטנו ליד וולובל, הכפרים ליטבסק וקארלוביץ׳ [51]). לפי מקורות שונים, הרי היו בורודיץ׳ וניכבידוביץ׳ עשירים ביותר באוכלוסין מבין הכפרים האחרים, במחצית המאה השש־עשרה, אך בהדרגה הנם מאבדים את ערכם ביחס לכפרים האחרים של אותם בעלי האחוזות; המרכז המשקי־כלכלי, במובן הניצול החקלאי, עובר לכפר ברשביץ׳ [52]). בין הכפרים טורוקאן וברשביץ׳ ובין הכפרים שלצפונם סימונוביץ׳ וטשרניוביץ׳ משתרעים (אז) נכסי טורוקאן אשר כללו את הכפרים „טורוקאן השנית״, לוסינצה וצ׳יקין, אשר נמסרו בשנת 1517 — בצוואתה של אגפיא פיאסצ׳ז׳ינסקה, לקרן למען מנזר למסדר הבזיליאנים [53]). — אפשר להניח כי לא לפני־כן ולא בתקופת הבעלות של אספת־כהני־המנזר הוילנאית, לא נכללו האחוזות המתוארות של בורודיץ׳ לא בתחום שיפוטו של מחוז קוברין ולא בתחום מחוז פינסק, מכיוון שהיו שייכים לאצילים הליטאים ותחת שליטתם [54]). בשנות 1565—1566 נערכה חלוקה חדשה למחוזות בנסיכות הליטאית הגדולה; לפי אותה חלוקה,

---

48) שם, ע. 72 וכו׳;
49) שם, ע. 76—77;

50) שם, ע. 85—87;
51) שם;
52) שם, ע. 88 וכו׳;
53) שם, ע. 90 וגו׳. ביחס לטורוקאן ראה הערה 119 בפרק שלישי של חיבורנו הנוכחי;
54) שם, ע. 90—91; לפי החלוקה החדשה שנערכה בשנות 1565—66 נכלל כל הגליל הכפרי של בורודיץ׳ במחוז פינסק (שם);

הרי הגבול של מחוז קוברין תפס את כל שטח השיפוט של הגליל הכפרי של הכפר בורודיץ׳ עד לגבול של רטנו — אל הכפר פוביט. חומסק [54*], ז׳אבר ובורודיץ׳ נכללו אז בתחום מחוז פינסק! לפני 1565—1566 נמצאו בין תחומי הגבולות של מחוזות פינסק וקוב־רין ולא השתייכו אף לאחד מהם. בקצוותיו הצפוניים מזרחיים הגיעו שטחי מחוז קוברין רק עד בלודן וסביבותיה ולא עד היאסיולדה (לפי ה„סקר״ של ד. ספיהה). מבין הכפרים הידועים באותה תקופה בקצוות המזרח של יערות קוברין, ידוע הכפר צ׳רניאקוב. דרומית־מערבית לאותו כפר היה הכפר אילוסק, ומ־דרום לאילוסק — ברזנה. מדרום לברזנה — הרושובה ופודז׳ימינה. אדמות הרושובה נגעו אז בשטחי העיירה הורודץ, ומזרחית להרושובה השתרעו אז שטחים לקציר־שחת וחציר [55]). דרומית להרושובה היה הכפר חודלין; ממזרח גבל כפר חודלין בשטחי־הסיפוח שלו ומדרום גבל אותו כפר באדמות בורודיץ׳ ובקצוות שט־חיה של הורודץ. השטחים שנספחו לחודלין השתרעו בצדם של „צמדי־השדה״ של גבולות הורודץ ופרישיכבוסטי („פרישיפוסטי״). חוד־לין לא נכללה במשק הנכסים (ה„אקונומיא״) של קוברין. מדרום להורודץ השתרע — כשהוא מפוזר על פני איים (Ostrowy) בתוך הביצות — הכפר אולי (Uhly) אשר גבל מצד אחד בכפר חומיצ׳יץ וגבולות בורודיץ׳, מצד שני בכפר אוסיפוביץ׳ — מצד שלישי בכפר פוביט ומצד רביעי עם הכפר צ׳לישטשביץ׳; פוביט נכללה במחוז רטנו [56]). יש להדגיש כי אין אלה גבולותיו של מחוז קוברין — הם רק ציוני גבולות ותחומים של האחוזות, המשקים והנ־כסים (ה„אקונומיא״): גבולותיו של מחוז קוב־רין חרגו הרבה יותר רחוק, מאותה מסגרת, בכיוון למזרח [57]). לפי ה„סקר״ של ספיהה שכבר הזכרנו, השתרעו בין הכפרים אילוסק, הרושובה וברזנה — אחוזות שהשתייכו לבעלי־אחוזות מהרושובה; במחצית המאה השש־עשרה נמנה בין אותם בעלי־אחוזות אחד בשם ישקו אולחנוביץ׳ ואחיו אשר היו כפי הנראה מהרושובה; ייתכן כי כבר בימי קדם עוד לפני התקופה הנדונה, נכללו הרושובה ותושביה ב־תחום נסיכות קוברין [58]).

נשתמרה גם ידיעה נוספת ביחס לפרישיכ־בוסטי, מזמן יותר מאוחר במקצת — משנת 1577; ביום ה־27 לנובמבר אותה שנה, נמסר צו מלכותי לבעל האחוזות סמן פרישיכ־ביסטסקי (Semen Przyszyjchwostski) בדרישה להופיע בפני בית־דינו של המלך בקשר ל־קובלנה שהוגשה נגדו על ידי נתיני המלך מכפר חומיצ׳יץ המתלוננים, שהנ״ל תפס אותו כפר וכבש אותו תחת עולו מבלי שתהא לו הזכות החוקית לכך. על גורל המשפט ופסק־הדין לא ידוע; ידוע רק שבשנת 1589 נכלל הכפר חומיצ׳יץ באחוזות פרישיכבוסטי [59]).

לא רחוק מפרישיכבוסטי נמצאו הכפרים טטרנוביץ׳, אוסיפוביץ׳ והולובצ׳יץ אשר שנים מהם כבר נזכרו למעלה; בשנת 1546 היו שייכים לאציל „אנדז׳י הרופא״ (“Andrzej Doktor”) הוא אנדרז׳י זוולסקי, רופאה של המלכה בונה בשנת 1545; כפי הנראה, קיבל הנ״ל מאת המלך זיגמונד את הכפרים לכל ימי חייו. הכפר הולובטשיץ גבל אז מ־מזרח באחוזותיו של ה„אציל״ הברילו מורחוט־קה, היא האחוזה וולבל (שנת 1546) [60]).

בשנת 1636 רכש הנסיך הליטאי הגדול אלבריך סטניסלב רדזיביל, מידי יאן קארול נארושביץ׳, את הנכסים והאחוזות המרובות של

54*) חומסק ואחוזותיה היו שייכים בשנות 1565/66 למיקולאי נארושביץ׳, שר האוצר של הנסיך הליטאי הגדול. כאמור כבר, נכללו חומסק ואחוזותיה במחוז פינסק לפי הרפורמה של 1565/66 (שם, ע. 92;

55) שם, ע. 71—68. מכאן מסתבר, כי במקום שם שוכנת כיום אנטופול, השתרעו אז כפי הנראה שדות־מרעה ושטחים לקציר שחת, וחציר!

56) שם, ע. 71—68;

57) שם;

58) שם, ע, 73;

59) שם, ע. 88;

60) שם, ע. 74, לפי הנ״ל מוזכר גזע המורחוטקים לראשונה במחצית השנית של המאה החמש־עשרה לספירתם: בשנת 1580 זוכה בדין פרוקופ האברילוביץ׳ מורחוטקה מוולובל במשפטו נגד אחד בשם שוסטוביצקי אשר התנפל על „חצר״ מורחוטקה בקורסון שליד וולובל במחוז קוברין (שם, ע. 95—92;

ברשביץ׳: נכללו בם הכפרים: זביליבה, הומישטשה, והאחוזה טולקובו עם הכפר תחת אותו שם. באותה שנה מחליף רדזיביל אותם נכסים תמורת נכסים אחרים שבבעלות „אספת הכמרים" (Kapituła) הוילנאית. נימוקיו לעיסקת ההחלפה היא הנוחיות המשקית בהנהלתם של הנכסים; אגב ברשביץ׳ ירשה במשך הזמן את חשיבותה הקודמת של בורודיץ׳, אשר איבדה את ערכה ביחס לכפרים האחרים, כפי שכבר הזכרנו למעלה: כבר בשנת 1747 מוצאים ברשימת האינבנטר של ברשביץ׳ כי הכפר בורודיץ׳ „......איננו מביא הכנסה" [61]).

הנה כי כן רכזנו בזה ידיעות מספר על תולדות מחוז קוברין מתוך תעודות ורשומות שנשתמרו במשך הדורות [61*]).

לתולדות העיר קוברין וסביבתה הקרובה

נשתמרה ידיעה ראשונית על קוברין בתור עיר (Gród) ווהליני; בצוואתו של ולודימיר וסילקוביץ (בנו של וסילק), בערך בשנות 1286—1287, הוא מוסר במתנה את עירו קוברין ואנשיה עם ארמון־העץ שבה, הורודץ ושורת כפרים לנסיכה אולגה רומנובה אשתו. עם כיבוש רוס ע"י ליטא נופלת קוברין תחת מרותם של נסיכים מגזע אולגירדוביץ׳ [61**]) — ושוב פעם נזכרת קוברין בתור עיר השייכת לנסיך הגדול אולגירד, בכריתת ברית־השלום בשנת 1366, בינו ובין אחיו קיסטוט (Kiejstut), יבנוט (Jawnut) וליוברט (Lubart) עם בנו אולגירד — לבין המלך הפולני קזימיר עם הנסיכים יורי (Jurij) ואלכסנדר; באותה תעודה מסכים המלך שעליו (על המלך) לא להיכנס לערים של קיסטוט: בריסק, קמיניץ, דרוהיצ׳ין, מילניק, בילסק וקוברין ("Beresti, Kamieńce, Dorohiczyń, Mielnik, Bielsk (Kobryń, Kniazia Wielikoho horod" ולמלך שייכות העיר ולודימיר ואחוזותיה, הורודל, לובומל, טורינסק, רטן, קושר ולוצים". הנה כי כן גובלת נסיכות קוברין באחוזות ראטנו השייכות למלך קזימיר [62]).

לאחר מותו של אולגירד עוברת קוברין בירושה לבנו פדור רטננסקי (Fedor Ratnenski) ומידיו של פדור עוברת קוברין לבנו רומן, אך רטנו ווטלי עוברות לידי בנו השני של סנגושקו, אבי השושלת של סנגושקו. — הנסיך הגדול ויטולד (דודו של רומן) מאשר לו את הבעלות על קוברין במכתבו מיום ה־14 לפברואר, 1404 [63]). רומן הוא אבי השושלת של נסיכי קוברין העצמאיים (ממוצא דניאל רומנוביץ׳ גידימין) השולטים בקוברין בצורה עצמאית עד להתחלת המאה השש־עשרה. אותה שושלת נפסקת בדור השלישי [64]). בהתחלת המאה החמש־עשרה, הרי קוברין היא כבר נסיכות עצמאית ששייך לה גם „הגליל הכפרי" (Wołost) של פרוז׳אני [65]).

בנו של רומן הוא סמן קוברינסקי (Semen Romanowicz Kobryński); הוא השתתף בצורה פעילה ואקטיבית בקרבות לצדו של שוידריגיללו [65*]), נחל מפלה והפסיד בקרב האומלל

61)) שם ע. 88. אחוזת דרבנה (הנמצאת בסביבות אנטופול), עם הכפרים מוסטקי ומיניביץ׳ נרכשו ע"י מזכיר המדינה (kanclerz) לב ספיהה — ובשנת 1623 נמסרו על־ידו למיסדר הישועים בבריסק. — הישועים הרחיבו את נכסי דרבנה (שם, ע. 100);

61*) המקורות השונים שהובאו בפרק זה עד כאן, צוטטו ברובם לפי ספרו של ויסלואוק. ראה גם הערה 3) למעלה;

61**) M.P.P.Pol., ע. 65; ספר קוברין, ע. 14 וכו׳;

62) S.W.R.G. i T.p.K.d.p.16w., ועוד;

63) ויסלואוק בספרו הנ"ל, ע. 15; בספר ט. י. פ. מובא כי בשנת 1392, לספירתם, מסר הנסיך ויטולד את קוברין לאנדריי וולאדימירוביץ׳ יורשו של וולאדימיר וואסילקוב, אשר שלט בה עד מותו של ויטולד (1430) — וכי אז עוברת קוברין לנסיכי פינסק; כפי שאפשר לראות יש כאן סתירה למובא אצל ויסלואוק; אגב, בספר „קוברין" נשתרבבה טעות: שם מובא כי ויטולד מת בשנת 1340 — וצ"ל 1430;

64) S.W.R.C.iT.P.K.d.p. 16 W. ע. 15 וכו׳.

65) „פרוזשאנער פינקס", ע. 9, לפי ויסלואוק וכו׳;

65*) הנסיך הגדול זיגמונד קיסטוטוביץ׳, במכתבו מיום ה־25 לספטמבר, שנת 1433 אל יאגיללו, מתלונן, בתארו את הקרבות שניהלו אז נגד שווידריגיללו, כי אנשי סלוצק „החריבו הכל בסביבות בריסק, בסביבות קאמיניץ — ולא עוד אלא שהתקיפו גם את הגלילות הכפריים של פרוז׳אני, קוברין, זדז׳יטוב, ויאדי וסלונים" (ויסלואוק כנ"ל, ע. 18—17);

שניהל נגד קרדיביץ' (Hryćko Kierdejewicz) בשנת 1431 — ויותר לא השתתף במלחמותיו של שוידריגיללו; בעד יציאתו למלחמה שילם מחיר באבדן חלק מנכסיו — בתוכם קוברין — אך בחוזה השלום שנכרת לאחר מכן מוחזרת לו קוברין, כפי הנראה, וממנו עוברת קוברין בירושה לידי בנו הנסיך איבן סמנוביץ' קוברינסקי, שהוא־הוא אשר כפי הנראה, יסד גם את פרוז'אני, לפי מיסמך שנשאר בחתימתו: „איבן סמנוביץ', נסיך קוברין, שליט כל חבל ארץ זאמוט". המיסמך הוא משנת 1473 [66]. בשנת 1497 הקים הנסיך איבן סמנוביץ' את מנזר „ספס" על נהר הקוברינקה שמוצאה מהביצות הדיוויניות; לפנים היתה הקוברינקה הרבה יותר רחבה, עם כיוון שני וגו' עד נהר המוחביץ [67]. לאחר מותו של איבן קוברינסקי עוברים כל נכסיו וקוברין בתוכם בשנת 1519, במתנה ע"י המלך לגיסו וצלב קוסטביץ' (קתולי), ה„סטרוסטה" של מחוז קוברין בשנת 1530; לאחר מותו של קוסטביץ' עוברים הנכסים למלכה בונה [68]. נסיכות קוברין לא האריכה ימים; נסיכה האחרון הי' תיאודור איבנוביץ' הקבור במנזר „ספס" הנ"ל ובמותו נפסקה הנסיכות ועברה לזיגמונד הראשון מלך פולין [69]. בשנת 1556 עוזבת בונה ספורצה את ארץ פולין ואז עוברת נסיכות פינסק שקיבלה במתנה מבעלה זיגמונד הראשון, לידי זיגמונד אויגוסט (1548—1572). המספח לנסיכות שנתבטלה, את חומסק, ז'אבר וסביבות בורודיץ' ומקים מכל אותם שטחים מחוז מיוחד עם עיר הבירה המחוזית פינסק [70].

לאחר מותו של המלך הפולני סטפן בטורי, מקבלת אשתו האלמנה, המלכה אננה היאגיללונית (בת בונה), לפי החלטת הסיים משנת 1586, בתור כתובת־אלמנה, את אחוזות קוברין ופרוז'אני ואת הורודניצי (הורודץ); בשנת 1588 היא מעניקה לפרוז'אני (דובוצ'ין) זכויות מגדבורג בתור עיר ואז מקבלת פרוז'אני גם סמל [71]. פעמיים ניתנה קוברין בתור נדוניא למלכות: לאננה היאגיללונית כפי שכבר הזכרנו — ובפעם השנית לקונסטנצי' האוסטרית [71*].

בשנת 1653 עבר בקוברין המלך הפולני יאן קזימיר ובשנת 1784 עבר שם המלך סטניסלב אויגוסט [71**] (הוא עבר אז גם באנטופול — ראה להלן).

ראוי לציין כי יש אחד מחוקרי ההיסטוריה של נפת קוברין [72], המדגיש את העובדה וטוען כי חבל קוברין ושטחיו התקיימו בתור יחידה טריטוריאלית, באופן שהיוותה יחידה פוליטית־מדינית מתקופת אולגירד ועד לתחילתה של המאה השש־עשרה בידי נסיכי קוברין.

אנטופול, שמה, ישובה קורותיה ותולדות הישוב היהודי בה.

אימתי נוסדה והוקמה העיירה אנטופול? תולדותיה הראשונות לוטות בערפלי הדורות; על יסוד מחקר ועיון מדוקדק פחות או יותר בחומר ההיסטורי הזעום הנמצא ברשותנו כיום ועל בסיס הקשם של הדברים, מסתבר כי

---

66) "Iwan Semenowicz, Kniaż Kobryński, derżawca całoj zemli Zmojdskoj' ראה, עליו בהערתנו מס. 26;

67) ספר קוברין;

68) „פרוזשאנער פינקס", ע. 13; לפי ספר קוברין הרי היה נסיכה האחרון של קוברין תיאודור איבאנוביץ' הקבור במינזר „ספאס" ואתו נפסקה הנסיכות ועברה לידי זיגמונד הראשון; אך לפי הנתונים ב„פרוזשאנער פינקס" עברה קוברין מידי איבאן קוברינסקי לידי וואצלאב קוסטביץ' וממנו כנראה למלכה בוננה. — ויסלואוק מעיר, כי פרופ. ליובאבסקי, בספרו על חלוקתה המנית של נסיכות ליטא הגדולה, כולל את מחוז סלץ (בשנת 1529) בנסיכות קוברין, כי נמסר אז ע"י המלכה בוננה לנציב; אך במקום אחר כותב אותו פרופ. ליובאבסקי קצת אחרת; כי בשנת 1519, לאחר מותה של אננה סמנובנה, נותן המלך זיגמונד את קוברין עם המחוז־חוץ לאחוזת סלץ — לוואצלאב קוסטביץ' לכל ימי חייו (עי"ש); לפי .M.P.P.Pol, ע. 65 וכו' הי' האחרון מגזע נסיכי קוברין בתחילת המאה השש־עשרה איבאן סמנוביץ' ואשתו תיאודורה; הוא אף מציין כי זיגמונד הישיש נתן במתנה לבוננה את הנכסים הנרחבים של קליצק, פינסק, הורודוק(?), רוהאצ'וב וקוברין.

69) ספר קוברין, ע. 13 וגו'. ראה ההערה הקודמת וצרף לכאן;

70) שם;

71) „פרוזשאנער פינקס", ע. 13;

71*) לפי .M.P.P.Pol, ע. 67;

71**) שם.

72) S.W.R.G. i T.p.K.d.p.16w., ע. 15;

עיירתנו היא אולי הצעירה ביותר וישובה מועט — מבין כל העיירות השכנות שבסביבתה. בכל החומר ההיסטורי והארכיוני שהצטבר לפנינו בפרקים הקודמים וכו' עד לסוף המאה השבע־עשרה, אין אנו מוצאים שום רמז, כמדומה, על קיומו של ישוב בשם אנטופול עד לסיומו של אותו פרק זמן! קשה לתאר כי שמה הושמט במקרה מכל התעודות, המיסמכים והרשומות השונים שבהם נזכרים הישובים, הכפרים והאחוזות שבסביבתה הקרובה והרחוקה של אנטופול במשך התקופה הרת־עולם של המאה השבע־עשרה, בסערת הזמנים של המל־חמות והפורעניות שהתחוללו באותו פרק זמן! היתכן אי שקט ורוגע כזה, שאין לו שום שיח ושיג עם העולם הסובב אותו — ולא יזכר ולא יפקד שמו בין כל המקומות והישובים הנדחים, הגדולים והקטנים אשר נזכרו פה ושם ברשומות, תעודות וזכרונות מאותם ימים קוד־רים של המאה השבע־עשרה?

מסתבר, כי אנטופול נוסדה בערך בשנות השמונים או התשעים של המאה השבע־עשרה (קרוב לשנות 1685—1690) — ולפני כן לא היתה קיימת בכלל; קרוב לודאי שעד אז לא היה קיים אלא ישוב יהודי זעיר באותו מקום, שלאחר זמן נקרא בשם אנטופול.

נשתדל להביא כמה ראיות ולנתח במידת האפשר את הנתונים:

א. כבר הבאנו בחיבורנו הנוכחי [73], כי ב„מפקד" שנערך ע"י גז'גורז' ווללוביץ' בשנת 1559, צויין כי „שרשרת היערות נמשכת... בין טרקן, הורודץ וקוברין אל יערות קוברין, ליד הרושובה, בין קוברין ופרוז'אני..." וכו'. לא נזכר באותו „מפקד" שום מקום בשם אנטופול, אף כי הנ"ל מציין „בין טרקן והורודץ" ו„ליד הרושובה" ולו היה קיים מקום בשם אנטופול (השוכנת למעשה בערך „בין טרקן והורודץ") והרושובה נמצאת במרחק מה ממנה, הרי מן הדין שהיה מציין אף את אנטופול!

ב. הבאנו בחיבורנו הנוכחי [74], כי „אדמות הרושובה נגעו אז בשטחי העיירה הורודץ, ו־מזרחה להרושובה השתרעו אז שטחים לקציר־שחת וחציר. דרומית להרושובה היה הכפר חודלין; ממזרח גבל כפר חודלין בשטחי הסי־פוח שלו... השטחים שנספחו לחודלין השתרעו בצדם של צמדי־השדה של גבולות הורודץ ופרישיכבוסטי". ע"כ. המדובר בתקופה של מח־צית המאה השש־עשרה בערך. הנה כי כן — לפי המקורות שהבאנו שם — הרי „מזרחית להרושובה השתרעו אז שטחים לקציר שחת וחציר", ו„השטחים שנספחו לחודלין השתרעו בצדם של „צמדי־השדה" של גבולות הורודץ ופרושיכבוסטי". אין רמז כאן למקום בשם אנטופול, אף כי אנטופול כיום שוכנת בערך במרכזם של אותם שטחים המתוארים כאן.

ג. באסיפת הועד של מדינות ליטא שהת־קיימה בשנת שפ"ג ואשר בה נקבעו הגבולות לתחומי־השיפוט של קהילות פינסק ובריסק ד־ליטא והישובים הכפופים למרותם נתקבלה הח־לטה: „אלה הם הגבולין והסביבות ק"ק בריסק: מעזריטש, וואכין (וואיין), יאנאווי, ראשס (רא־שי), לאמז (לאמאז) בילא, רעשטשץ, וולא־דווי (וולאדאווי), סלאוויטץ, קאדנה, וויסאקי, אמסטיבווא (אמסטיבאווי), קאברין, הראדעץ, פרושנא, מלטשא. סעלץ, טשערנוביציץ (טשער־נאוויציץ). קאמניץ, שערשאווי, ראזאניק (ראזא־נאי), סלאנים, דווארעץ, נוואהרודק (נאוורדאק), נעשוויז, סלוצק, מינצסק, מאהלאבוני (מאהלו־בוני), אורשא, יושבי רוס".

„ואלה הם הגבול סביבות ק"ק פינצק: קלעצק, לעכוויטש, חאמסק, ברעהין, דוברא־וויטש, וויסאצק, טוראווה, יושבי ניז".

„...וכל מעשה תוקף... נעשה ונגמר יום ב', ט' אלול, שפ"ג לפ"ק." [75]).

הנה כי־כן ראינו כי באותה תעודה המפרטת את הישובים בפוליסיא כגון „קאברין, הארא־דעץ, פרושנא" ו„חאמסק", אין זכר לישוב בשם „אנטיפאליע".

ד. בין הקהילות היהודיות והעיירות אשר סבלו בשחיטות הנוראות ובפורעניות של גזי־רות ת"ח ות"ט ובשנים שלאחר מכן, ידועות ברשומות וזכרונות מאותם ימי שואה, קוברין,

73) ראה למעלה בפרק זה;
74) ראה למעלה;
75) לפי י. הלפרין: „פנקס ועד ד' ארצות", ירושלים, תש"ה.

דיווין, בריסק, דרוהיצ׳ין, יאנובה, פינסק וגו׳ אשר סבלו נוראות ורוב האוכלוסיא היהודית הושמדה ונרצחה. מתבלטת העובדה כי אנטופול לא נזכרת בשום תעודה או רשומה בנדון זה. כנגד זה ידוע למשל, על העיירה הורודץ כי במלחמת השבדים שפרצה זמן מה לאחר מכן סבלה ביותר; היה שגור בפי יהודי הורודץ הפתגם, כפי שנמסר: „ס׳געדענקט שוין שוועדען״. אך אין זכר לאנטופול ברשומות ובספרי הדמעות והיגון של אחינו בני ישראל מאותה תקופה, כי מקום בשם אנטופול, — בשמה זה — ודאי לא היה עדיין קיים אז!

ה. ב„סקר״ הנכסים „הקוברינאיים״ שנערך בשנת 1563 ע״י ד. ספיהה אין רמז לישוב בשם אנטופול!

היוצא לנו מכל הנ״ל כי אנטופול לא היתה קיימת עדיין באותה תקופה; יש להניח כי בשטחים שאנטופול תפסה בתקופה יותר מאוחרת, השתרעו עדיין בתקופה הנדונה רצועות־יער, שדות מרעה ואחו ושטחים לקציר שחת וחציר, בו בזמן כבר היו קיימים ישובים ה־נמצאים כיום בסביבות אנטופול, כגון הרושובה פודז׳ימינה, ברזנה, אילוסק, חודלין, בורודיץ׳, פרישיכבוסטי, טטרנוביץ׳, אוסיפוביץ׳, הולובציצה, חומיצ׳יץ, טרוקן ועוד אשר נשארו ישובים כפריים.

מאידך גיסא, כפי שניוכח מנתונים שונים הבאים להלן בחיבורנו הנוכחי, מסתבר כי היה קיים איזה ישוב יהודי זעיר (בשטחים שלאחר מכן התפתחה עליהם העיירה אנטופול), כבר בשנת ת׳ (1640), אך אותו ישוב זעיר, כפי הנראה לא נקרא אז עדיין בשם, וייתכן שהיה כפוף למרותה של קהילת הורודץ הרחוקה בערך כשבעה קילומטר (ואולי גם מכאן ה־מקור לאגדה כי אנטופול והורודץ היו פעם עיר אחת!)[76]. אותו ישוב יהודי קטן סידר גם בית־קברות מיוחד, כפי שניוכח מהנתונים המפורטים להלן, אולי, לצרכי העדה ויהודי הישובים הכפריים שבסביבה. הצפה נסתרות יודע האמת.

הנה כי כן ישנן הוכחות המראות כי ישוב יהודי היה קיים שם כבר בתקופה קדומה יותר (כפי שכבר הזכרנו, עוד משנת ת׳).

נביא כאן עדותו של אחד מבני אנטופול:

„ראיה הגיונית וחותכת לגילה של העיירה, הוא בית־העלמין העתיק ביותר, הנמצא עוד כיום בתוך מרכז העיירה — עם בית המרחץ שלידו, מכיוון שבימי קדם היה שם קצה העיירה, — או אף מרחק ניכר מן העיר... ועל המצבות העתיקות, אשר עוד אז — לפני כארבעים־חמשים שנה — לא שקעו לגמרי באדמה ולא כוסו כליל, אנו קוראים את התאריך „מאתים וחמשים שנה״. אותו דבר מעיד הלוח (הטבלא) על גבי בית־הכנסת העתיק חשבון של 250 שנה מאז נבנה והוקם״[77]).

מתוך הנ״ל אנו למדים כי בשנת תרצ״ד — שנת הדפסת חוברת היובל שממנו הבאנו את הקטע הנ״ל — היתה אנטופול היהודית בערך בת 295 שנים, כלומר שהישוב היהודי הקדום ביותר בעיירה, שידוע לנו עליו — הוא משנת ת׳ בערך, כשמונה שנים לפני פרוץ הפורעניות של ת״ח ות״ט. לפיכך יש להניח כי אנטופול היהודית היתה קיימת מעל לשלש מאות שנה (1640 — 1942 לספירתם).

כותב הטורים הללו, שמע בימי נערותו באנטופול אגדה על היוסדה של העיירה; אם אין הזכרון מטעה, הרי מספרת האגדה בערך כך; באחד הימים עבר במקום שם נמצאת כיום אנטופול, פריץ אחד בשם אנטוש — ומרכבתו או עגלתו שקעה בבוץ ולא יכול היה להיחלץ משם; או אז נדר נדר שיבנה שם ישוב יהודי — ולאחר שהצליח להיחלץ מתוך הבוץ הקים ישוב בשם אנטוש־פולה (אנטופול) וכאילו אף בנה בית־כנסת.

---

76) עיין בקשר לאגדה זו גם בספר „הארادעץ״ (במאמר: „הארادעץ (א היסטארישער איבערבליק)״, פון ע. בן־עזרא), ע. 3 וכו׳; ייתכן, כי ישוב יהודי קדום—עוד טרם נקרא המקום בשם אנטופול — היה קיים שם כבר לפני כן ואולי היה קשור לקהילת הורודץ, כפוף למרותה ותלוי בה — ומכאן אולי מקור האגדה כי אנטופול והורודץ היו פעם בבחינת עיר אחת!

77) י.א. שולרוף: „אנטיפאליע, איר נאמען און עלטער״, בקובץ: „ספר היובל של אנטיפאליע אייד סאסייעטי״. פופצעהן־יעהרליכער יובילעאום־בוך. 1934—1919. שיקאגא, איל.

עד כאן בערך האגדה[78].

ידיעה רשמית ראשונה על אנטופול, שאנו מוצאים, היא משנת 1718: באותה שנה נוסד שם מנזר הבזיליאנים (של הכת האוניטרית) ע״י „אדונת הנכסים״ (Ordynatowa) אנטונינה זמויסקה לבית זהורובסקי[79].

לפי מכתב שנתקבל מהמכון ההיסטורי ש־ליד האקדמיה הפולנית למדעים בקרקוב, הרי במקורות ההיסטוריים שהופיעו, חסרות ידיעות על אנטופול במאה השבע־עשרה; ידיעה רא־שונה מקורה בשנת 1718 על הקמת מנזר הבזיליאנים.[80].

לפי אותו מכתב, היתה אנטופול עיירה פרטית; בתחילת המאה השמונה־עשרה היתה בבעלותה של משפחת וולוביץ (Wołłowicz); בפרוס המאות השבע־עשרה והשמונה־עשרה היו, כפי הנראה, שייכים אותן אחוזות ונכסים למרציאן דומיניק וולוביץ׳. ה„מרשלק״ הלי־טאי הגדול אשר מת בשנת 1712; לאחר מותו ירש את העיירה בן־אחיו, הוא יז׳י וולוביץ׳ (Jerzy Wołłowicz, Starosta Purwiński) אשר חי בשנות 1703—1768, ואשר מישכן את ה־עיירה אנטופול בתור משכנתא נגד הלואה אצל הבזיליאנים הוילנאים. בשנות השישים של המאה השמונה־עשרה עברה אנטופול לבעלותו של יוזף ביסטרי, הקשטלן (שר־הבירה) של בריסק־דלי־טא, לא ידוע אם בדרך רכישה בכסף; הלה רכש גם נכסים נוספים בסביבות אנטופול, הודות לתמיכתו של השוע בעל ההשפעה, שר־האוצר י. פלממינג[81]). החותם על המכתב[82]), מביע את הדעה, כי יתכן שמקור השם אנטופול הוא בשם אנטוני (אנטונינה); ההברה הסופית „פול״ מקורה — לפי דעתו של הנ״ל — ללא ספק במלה היונית „פוליס״ (עיר), כי באותה צורה קראו שמות רבים לישובים שהוקמו אז, במאה השמונה־עשרה בפולין (כגון טרספול, אננופול, זופיפול וכו׳); להלן מעיר כותב ה־מכתב כי אף פעם לא היתה שייכת אנטופול למשפחות האצילים זמויסקי או זהורובסקי, עד כמה שידוע כיום; אשר לאנטונינה זמויסקה לבית זהורובסקי, שיסדה שם את המנזר, היתה אשתו של בעל האחוזות טומש זמויסקי; הסיבה לבחירת אנטופול בתור מקום הקמת המנזר היא קרוב לודאי זו כי בעלה הראשון היה בעליה של אנטופול, מארציאן דומיניק וולו־ביץ׳ שמת בשנת 1712, כאמור כבר למעלה; יש להניח, — אך אין לכך שום הוכחות — כי אותו וולוביץ׳ יסד באחוזותיו בתחילת המאה השמונה־עשרה את העיירה ועל שם אשתו הנ״ל אנטונינה, קרא לעיירה בשם אנטו־פול. עד כאן מהמכתב הנזכר[83]).

והנה אם היינו מכריעים לפי הנ״ל, זהרי מסתבר כי אנטופול הרשמית קיימת רק משנת

---

78) ייתכן כי נשתרבבה בזה מסורת אחרת הקשורה בעיירה חומסק: שם נדב והקים הגראף פוס־לובסקי בית־כנסת מפואר למען יהודי העיירה (ולהבדיל, מאידך גיסא נדב והקים שם גם בית־תיפלה לנוצרים...) — עיין .M.P.P.Pol, ע. 74 וגו׳;

79) "Ordynatowa Antonina Zomoyska z Zahorowskich" (M.P.P.Pol., עמ׳ 70).

80) לפי מכתב מס. L.dz.711/58/Bibliogr. מיום ה־7 למאי, 1958 בח״י פרופסור קאז׳ימירז׳ ליפשי מ„המוסד לתיעוד מיסמכים״ של המכון ההיסטורי שליד האקדמיה הפולנית למדעים בקראקוב (בהמלצת הפרופ. טדיאוש קו־טארבינסקי שביקר כאן בארץ). כותב המכתב מעיר:

"W wydanych źródłach brak wiadomości o Antopolu pochodzacych z 17-go wieku. Pierwsza znana wiadomośc pochodzi z roku 1718, kiedy to założono w Antopolu klasztor Bazyljanów".

81) כל הנ״ל לפי המכתב מהאקדמי׳ הפולנית למד־עים שכבר הזכרנו;

82) הוא מנהל המוסד לתיעוד מיסמכים של המכון ההיסטורי של האקדמי׳ הפולנית — פרופ. ליפשי. — הוא מוסיף כי לאחר מותו של י. ביסטרי בשנת 1783 לספירתם עברה אנטופול בירושה לבנו רומואלד אשר קיבל בזמנו את פניו של המלך הפולני סטניסלב אוגוסט אשר עבר דרך אנטופול בשנת 1784.

83) לעומת זה הרי מר י.א. שולרוף, במאמרו ב„ספר היובל״ שהזכרנו לעיל, מעלה את ההשערה (ה־מתקבלת בקושי על הדעת), כי מקור השם אנטופול — הוא מעצי הצפצפה („Topol" ברוסית) שנמצאו באנטופול בשפע ואשר היו מגיעים לגובה עצום — עצים רבי־פארות בני מאות בשנים המתנשאים „בהדר וגאון ומשקי־פים על בן־האדם מרחוק״ (שם); השערה נוספת שמר שולרוף מעלה במאמרו הנזכר, היא כי השם „אנטי־פוליה״ מקורו ברומאית: „אנטי״ — נגד (Ante) ברומית „לפני״ — ו„פולה״ פירושו ברוסית שדה), כלומר „אנטי־פולה״ — ה„נמצאת ליד השדות״...

1700 בערך — או לכל היותר אולי משנות 1685—1690. אך כפי שכבר הזכרנו למעלה, הרי היה קיים, קרוב לודאי, ישוב יהודי במקום הנקרא כיום אנטופול, כבר בשנת ת׳ בערך.

כפי הנראה תפס בימי קדם הישוב היהודי באנטופול שטח מצומצם ביותר; גבולותיו לפי המשוער היו אז: בית־העלמין העתיק וחצר בית־הכנסת („שולהויף") ממערב ולהבדיל, ממזרח, בית־הקברות הנוצרי העתיק אשר בתקופה האחרונה תפס את השטח בין בית הספר „תרבות" לבין קטע מרחוב זניבסקה והגן של ר׳ שמואל בכר ז"ל. מדרום, השתרעו השטחים של אחוזות ה„חצר" האנטופולאית, התיפלה הפרבוסלבית, ה„שלאסגאס" וקטע מרחוב קוברין ולפי המשוער, יתכן כי הגבול מצפון היה רחוב זניביה. הרחוב שגרו בו הנוצרים העירוניים ושבו נמצא בתקופה האחרונה בי"ס „תרבות" — (בערך מבית־ספר „תרבות" ועד לאחר ה„שולהויף". בהתחלת רחוב הרושובה). [83*]

ידוע גם כי בתקופה יותר מאוחרת היה ביתה של מרת „מערע טרויקעס" בקצה העיירה אנטופול, בערך [84]). ראוי לציין כי ליד ה„שולהויף", בהתחלת הרחוב שבו נמצא בית הקברות היהודי העתיק, בדיוק מעבר לרחוב, מול בית העלמין, היה קיים עדיין בתקופה האחרונה, בית קטן מט לנפול אשר חלונותיו היו כמעט שקועים באדמה (ביתה של „רבקה" פרידמן האלמנה ז"ל) [85]); יתכן שאותו בית היה קיים כבר כמאתיים שנה בערך. אותו בית עתיק־יומין היה כפי הנראה מן הבתים הישנים ביותר של אנטופול היהודית העתיקה.

האם סבלו היהודים המעטים שכנראה ישבו אז במקום שנקרא לאחר מכן בשם אנטופול — בגזרות ת"ח ות"ט ובמהומות ההידמקים ימ"ש לאחר מכן? או האם סבלו במלחמות השבדים שבתקופה שלאחר זה?

הצפה נסתרות יודע האמת. כאמור, הרי בספרי הדמעות והיגון של אותה תקופה לא נזכרו לא הורודץ ואף לא אנטופול. אך כשבשנת 1706 כבשו השבדים את הסביבה סבלו יהודי הורודץ ביותר („ס׳געדענקט שוין שוועדען") וכנראה סבלו גם היהודים בסביבות הורודץ ובאנטופול! אגב, ליד הדרך מאנטופול לכפר ברשביץ׳ נמצאו כמה גלי־קברים לא גבוהים שהיו קוראים להם בשם „שבדיים" [86]).

במסיבות בלתי ידועות עברה אנטופול לבעלותה של משפחת האצילים גידרויץ׳: בשנת 1793 ויתר סטפן גידרויץ׳, הבישוף של זאמוט על זכותו שהיתה לו לכל ימי חייו על אחוזות אנטופול ונכסיה — לטובת בן־אחיו, שר המשקים הוילנאי, יוזף גידרויץ׳ [87]), במשך המאה התשע־עשרה נתחלפו כמה פעמים בעליה של אנטופול [88]).

אנו נתקלים בשם העיירה אנטופול בפינקס של משלחת זוג „משולחים" מעה"ק ירושלים משנות תקמ"ב—תקמ"ח, הם ביקרו בין היתר גם בעיירה אנטופול [88*]).

נשתמרה תעודה (בלתי־חתומה) מיום ה־18 לאפריל, 1792, בוורשה; לפי אותו מיסמך מתבקש המנהל הכללי של הדואר בפולין דאז (הוא דז׳ידושיצקי — Dzieduszycki) ע"י נציגי המחוזות של פינסק ושל „זפינסק", לטפל בסידור הדואר מפינסק לסטולין ומסטולין לפינסק וכן מסטולין לרובנה ומפינסק לסלונים; באותה תעודה מוצעת תכנית כוללת, לסידור מתאים וראוי של הדואר, בין היתר גם מבריסק

83*) למקום שבסביבות בי"ס תרבות באנטופול היו קוראים בשם „קאווקאז" ולסימטה שבה הי׳ בית ר׳ יעקב־היים שו"ב ז"ל היו קוראים כנראה בשם: „מצרים־געסעל" (לפי המנוח ר׳ חנצ׳ה ליפשיץ ז"ל).

84) ביתה של הנ"ל היה ברחוב קוברין — בערך מול בית הקברות היהודי העתיק.

85) בנה נמצא בארץ ישראל.

86) לפי: Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, t. 15, cz. I, Dopełnienia; wyd. 1900 Warszawa, עמ׳ 52;

87) לפי המכתב הנזכר מהמוסד לתיעוד מיסמכים בקראקוב;

88) שם;

88*) בשנת תקמ"ה (1785 לספירתם), כפי הנראה, נשלח מירושלים זוג משולחים לאירופה המזרחית — הם הר"ר אברהם הכהן מלאסק והר"ר הלל מזרחי — הראשון אשכנזי שעלה מפולין לירושלים עה"ק והשני ספרדי; נשתמר בכתב־יד דו"ח על שליחותם לתקופת חשון, תקמ"ב—תקמ"ח (1781—1788 לספירתם); במשך שבע שנים אלו ביקרו בין השאר בקהילות „...טיקטין ...ווֹאלאזין ...לובאוויטש ...אנטפאלי, ווֹלאדאווי" ועוד. (לפי „שלוחי א"י", מאת א. יערי, תשי"א, עמ׳ 553 וגו׳).

לפינסק; לפי ההצעה יש להתקין תחנות־דואר במקומות דלהלן; קוברין, אנטופול, דרוהיצ׳ין, יאנוב — דוביא; באותו מכתב אף מבקשים למנות בתחנות מנהלי־דואר וסגני־מנהלים מושבעים כדי למנוע ששום דבר־דואר לא ייפתח בדרך!...

על גורלה של אותה בקשה לא ידוע לנו כיום[89]). מתוך הנ״ל אנו למדים כי דרך אנטופול עברה התחבורה לפינסק וסביבותיה כבר אז. יתכן שהדבר השפיע גם על התפתחות החיים הכלכליים ועל המשק של העיירה. לאט לאט גדל כפי הנראה מספר התושבים. לא ידוע לנו כיום מה היה מספר היהודים באנטופול במחצית השניה של המאה השמונה־עשרה. לעומת־זאת ידוע לנו כי בשנת 1766 היו בהורודץ 254 יהודים[90]). בשנת 1847 מנתה הורודץ 422 נפש יהודים; אך בשנת 1860 מנתה הורודץ רק 295 יהודים מבין 700 גויים (לפי סטטיסטיקה ממשלתית); בשנת 1878 יש כבר בהורודץ 567 יהודים על 1264 תושבים בכלל. ובשנת 1897 — עד 648 יהודים מתוך 1761 לא־יהודים[91]). והנה באנטופול חיו בשנת 1847 — 1108 נפש יהודים ובשנת 1897 כבר מנתה 3867 תושבים ומהם 3137 יהודים[92]). הנה כי כן גדלה אנטופול היהודית בקצב יותר מהיר מאשר קהילת הורודץ השכנה. — עם חפירת התעלה דניפר־בוג (התעלה המלכותית) שחפירתה נגמרה בשנת 1841, קמה התעוררות כלכלית ותחית המסחר בהורודץ וסביבתה; קראו אז להורודץ בשם „קליין דאנציג״; אותה שעה שימשה הורודץ גם כנקודה צבאית וחנו בה חיילי הצאר הרוסי[93]). כפי הנראה השפיעה התחיה הכלכלית גם על תושבי אנטופול היהודים.

בשנת 1858 פרצה באנטופול דליקה עצומה ונשרפו אז 15 בתים של היהודים האמידים ביותר שבעיירה; קהילת אנטופול נידלדלה והגיעה אז עד למצוקה קיצונית[94]).

במארס שנת 1861, פורסם „המניפסט״ של הצאר הרוסי על שחרור האכרים אשר עד אז היו משועבדים כמעט כעבדים ממש; לפי הצו המלכותי שוחררו אישית ואף הוענקה להם הזכות לרכוש קרקע בתנאי שיסלקו את תמורתה לפי ערכה ל„פריצים״ במשך שתים־עשרה שנים. אותו חוק חל לא בשטחים הכפופים ל„ממלכה הפולנית״ (Królestwo Polskie) אלא על השטחים שהיו מקודם תחת שלטון ממלכת פולין הגדולה. הגיעו זמנים יותר טובים לאכרים המשועבדים, ושיפור מצבם ביחסיהם עם „האדונים הפריצים״[95]).

קל לתאר את סערת הרוחות והזעזוע אשר דבר השחרור גרם ל„פריצים״ שהורגלו מקדמת דנא ומדורי־דורות לחיות על חשבון הזולת ולניצול האכרים בחיי תפנוקים, בזבוז והוללות! מכשבטל השיעבוד מצאו ה„פריצים״ את עצמם במצוקה; מי יעבוד שוב למענם כמו

---

89) לפי R. Hor. Tr. z. Pin. wyd. II, Warszawa, 1935, עמ׳ 45—44; אגב, דובוי — במרחק שלשה מילים מערבה מפינסק על הגדה השמאלית של הפינה; היתה שייכת פעם למיסדר הישועים בפינסק (M.P.P. Pol., עמ׳ 142—138) לא רחוק משם — בכפר קונצ׳יצה, חנה במרידה הפולנית בשנת 1831 טיטוס פוסלובסקי, לאחר שהרס את הגשר על נהר הפינה. אך נאלץ לסגת משם עד לנבל שעל הפריפיט עם פלוגת המתקוממים שלו ונחל מפלה גדולה — זו היתה כנראה מהלומה אחרונה להתקוממות הפולנית בחבל פינסק (שם, עמ׳ 135—132). — אשר ליאנובה (ראה הערה מס. 98 בפרק הקודם), הרי היתה שייכת פעם לנסיכים לבית שויסקי ולאחר־מכן עברו אחוזות יאנובה למשפחת האצילים לבית אורז׳שקו (שם, עמ׳ 74);

90) לפי Baliński-Lipiński: Starożytna Polska (עיין באנציקלופדיה היהודית בשפה הרוסית, ועוד, ערך „גורודץ״);

91) לפי ספר „הארADעץ״, עמ׳ 5, מאמרו של ע. בן־עזרא: „הארADעץ (אהיסטארישער איבערבליק״.

92) עיין Ewr. Encykl., ערך „אנטופול״ (?) וראה גם להלן הערה מס. 147 וכו׳;

93) עיין ספר „הארADעץ״, עמ׳ 7, במאמרו הנ״ל של ע. בן־עזרא;

94) לפי Ewr. Encykl., ערך „אנטופול״. ראוי להעיר על אי־דיוק שנשתרבב בחוברת: „ר׳ פינחס מיכאל זצ״ל״ מאת מר ע. בן־עזרא, ע. 23: הוא מוסר ש„השרפה הראשונה היתה בערך בשנת 1869״. לפי האנציקלופדיה היהודית ברוסית, פרצה שרפה עצומה (הראשונה שידוע לנו עליה) בשנת 1858. — אף המנוח ר׳ אלחנן ליפשיץ, סיפר בזמנו כי בתקופת כהונתו של רבינו הגאון הצדיק ר׳ משה־צבי זצוק״ל באנטופול פרצו שרפות בעיירה — והתאריך 1858 מתאים יותר לפי חשבון הזמנים!

95) Prof. Dr. A Lewicki, Zar. hist. Polskiej, כרך א׳, בעיבודו של J. Friedberg, עמ׳ 104 וגו׳;

סוסים וחמורים? מי שוב יעמול בזעת אפים וביגיעת־נפש — על־מנת להכניס ל„אדונים" הון תועפות? קרה גם והאכרים אף התמרדו, ולמרות העובדה שהיו עדיין חייבים לעבוד במשך אותו קיץ למען הפריצים — כבר נתפזרו ולא רצו לעבוד יותר למען הפריץ!... אך ה־שלטונות הצאריים בשטחים הכבושים אחזו באמצעים תקיפים נגד האכרים; כך, למשל, — לפי המסופר — פורסם הצו המלכותי על השחרור, בעיירה קמיניץ־ליטובסק ביום השבת שאז הודיע „קצין הגליל" ("Isprawnik") לאכרים על המניפסט. וכשהאכרים התמרדו שם ולא רצו לעבוד, הודיעו הפריצים על הדבר ל„שר־הגליל": הלה הגיע לקמיניץ בליווי פ־לוגת־חיילים, שלח את החיילים ואת „שרי ה־עשרות" ("Desiatnik") לכנס את האכרים מן הכפרים, ועגלה נשלחה ליער כדי להביא משם שבטים לחים מענפי העצים על מנת להלקות בשוטים את האכרים הממרים, כפי שהתבטאו היהודים: „צו שמייסען!". את ה־אכרים שנתכנסו שאל שר־הגליל אם ברצונם לעבוד עדיין במשך הקיץ הזה, וכשהשיבו כי אין הם רוצים לעבוד יותר, התחילו להלקותם בשבטים הלחים שהביאו מתוך היער, מדי פעם בקבוצות של שלשה־שלשה אכרים, באמצע השוק, לאור היום; יללותיהם וצעקותיהם של המוכים נישאו למרחוק — עד שהסכימו ל־המשיך בעבודה!...[96]).

אצל הפריצים שרר אבל כעין תשעה־באב; מאיגרא רמא לבירא עמיקתא — עולמם חשך בעדם — היו כאלה אשר אפילו לא התבישו לבכות בכית־ממש בדמעות־שליש... ל„אדונים הפריצים" לא היה טוב הדבר — אבל הדבר השפיע לא לטובה גם על היהודים אשר נאלצו לבקש מקור לפרנסתם „ולחיות מן הפריץ"! משבר קשה הגיע, משפחות יהודיות רבות נש־ארו מחוסרי־לחם, נשבר מטה־לחמם אף כי הם עצמם לא ניצלו את האכרים; נמצאו רבים אשר נתעו להאמין כי מקור פרנסה של מאות בשנים — חכירה אצל הפריץ — הלך לטמיון... מאידך גיסא היו המוכסנים וחוכרי בתי המרזח („שיינ־קערס") מרויחים יפה, כי האכרים שיצאו בן לילה מעבדות לחירות היו קונים אצלם יי"ש, משתכרים ומפסידים בשכרות את פרי עמלם — גז ונעלם פחדם מלפנים שמא יישארו שכורים והלומי־יי"ש עד יום ב' הבא, לאחר יום אידם — יום ראשון — ואז יקבלו מאדונם הפריץ „געשמיסען"...[97]).

וכשהגיע לאכרים החורף הראשון של בטלה מעבודת־השיעבוד ולא היה להם מה לעשות, התחילו נשותיהם של בני־חם המשוחררים לט־וות מגבות, מטפחות, מפות־שולחן — ובעליהן, האכרים, עצמם התחילו לעסוק במלאכות שו־נות: חבתנים, קדרים וכדומה; האכרים הרויחו כסף והתחילו לקנות דברי „מותרות", כגון מגפים של עור במקום נעלי־לכש („לאפטשעס", „פאסטאלעס"), מחרוזות („פאטשערקעס"), מט־פחות — והיהודים נכנסו יותר ויותר בעולם המסחר... נוספו חנויות חדשות במקומות שו־נים[98]).

אך אותם יהודים אמידים ועשירים שלפני כן התפרנסו מהפריצים, נמצאו במצוקה — נפסקו הרווחים הגדולים מן הפריצים; הסוחרים שהחזיקו אצלם סחורות יקרות למען הפריצים ומשפחותיהם, נשארו מחזיקים בסחורות ככלי אין חפץ בו, כאילו לצור על פי צלוחית... ביחוד כאב הדבר לנשי הפריצים. ה„פריצות" המפונקות והעדינות שהתאבלו ביותר כאילו השלכו לפתע פתאום משמים ארצה, היו בוכות ממש בבכי מר כממאנות להתנחם... ועוד יותר מזה כאב הדבר ל„פאנים" עצמם, אוהבי־הכ־בוד והשררה מתוך בטלה, על ה„עלבון" שנגרם להם — על כי אותם אכרים בורים בני־חם מדוכאים אשר לפני־כן „זחלו על ארבע" לפני הפריץ ואשר הם ואבותיהם, נשותיהם, בניהם ובנותיהם, חתניהם וכלותיהם קיבלו כולם „געשמיסן" — כולם כאחד, בבית אחד, אותם בני־חם אשר לאחר שייסרו אותם בשוטים ובי־שבטים — היו קמים ונושקים את רגלי הפריץ

96) י. קאטיק: „מיינע זכרונות", חלק א',

97) שם;
98) שם;

מפת העיירה אנטופול
(מעובדת מצילום מוגדל של קטע מתוך פוטוסטט של מפה צבאית פולנית ישנה משנת 1931)

ומפייסים אותו — אותם אכרים עצמם, הם ו־נשיהם הנם כעת בני־חופש ואסור להרביץ בהם אף „שמיץ" אחד!... יצאו המשועבדים מעבדות לחרות ומשעבוד ואפלה לאור גדול; כמה שה־אכר דורש בעד עבודתו על הפריץ לשלם לו!...[99]).

ורגילים היו הפריצים מקדמת דנא לייסר ב־שבטים, להרביץ ולהשתרר על האכרים המ־שועבדים. היו בין ה„פאנים" כאלה שהדבר נעשה להם כעין טבע שני. קרה למשל, ופריץ אחד תיקן את הדרך הסלולה בין העיירה קאמי־ניץ לכפר; ניתנה פקודה (הדבר היה לפני חג הפסח כשגאו המים בשטפונות הגדולים), כי על האכרים להביא בחמש מאות עגלות ענפי־עצים וזרדים לכסות בהם את הדרך הסלולה. כל האכרים הביאו בעגלות את החמרים ה־דרושים — עפר וענפים; הממונה השגיח על סדרי העבודה. והנה הגיע אכר אחד באיחור של שעה שלמה — אז פקד עליו הפריץ לשכב, לקח מידיו את השוט שלו שהשתמש בו לז־רוז סוסו, והפריץ עצמו הרביץ בו באכר. אך כשחלק לו בשוט את המכה החמשים — נשאר האכר מת במקום ונפח את נפשו; הפריץ נשאר שלו, באדישות ציווה על בנו של האכר ואשתו שיובילו את המת ויטלוהו משם בחזרה באותה עגלה עצמה! — — — אסור היה להם אף לבכות, להתאנח ולהתאבל![100]).

שוב פעם ארע — וסוחר יהודי בא בלוית נכדו, לרגלי עסקיו, לביקור אצל פריץ אחד בארמונו, בערך בשעה אחת בצהרים. לשאלתו איפה נמצא ה„אדון הפריץ" — השיב לו הממונה שלו:

— הוא מרביץ באכר לפני סעודתו!

כי היה קורה שהפריץ לא היה לו תיאבון לאכילה, אז היה מלקה ומייסר איזה אכר בן־חם, וסועד לאחר־מכן את ארוחת הצהרים שלו ביותר תיאבון!...

הזמינו את הסוחר היהודי לחדר ושם חיכה כשעה — ורק אז נכנס הפריץ אדום ומשולהב, עיניו יוקדות וכולו לוהט; אך משהבחין בי־הודי נעשה יותר שמח והושיט לו את ידו:

— מה שלומך מר... אהובי![100*]).

בחזרתו הביתה נודע לילד מפי הסבא על האכרים המשועבדים, על עניני ההלקאות וכ־דומה. לא יכול היה הילד היהודי לקלוט בלבו ולתפוס את פשר העובדה:

— סתם ככה להרביץ באדם, חנם על לא דבר?... האם לב אבן לו? כיצד אינו מפחד מהיושב במרומים? — אני לא הייתי סוחר ו־עושה עסקים עם פריץ שכזה!

והשיב לו על כך הסבא:

— אם כן איפוא, אסור לסחור עם שום פריץ! וכיצד וממה להתפרנס ולחיות — ילדי הטוב?!...

בדרך כלל, היתה חרפה ליהודי הגון, באותם זמנים, לגור בכפר, כלומר להיות „בן־ישוב" („ישובניק")[101]).

אפשר לתאר איפוא ולהבין למצב־רוחם הירוד של אותם „אדונים" רמי־המעלה. התחי־לו איפוא בעלי־אחוזות ופריצים רבים לנטוש את אחוזותיהם[102]). כשהגיעו הדברים לידי כך שהפריצים בעצמם נזקקו לנהל את המשק, לא יכלו לבצע את הדבר — לפיכך נמצאו רבים שהיו מחכירים את אחוזותיהם ליהודי, והיהודי היה כבר מצליח להוציא מן המשק בעבודה קשה, בעמלו וביגיעו, בתיכנון וחסכו־ניות, — מספיק אמצעים כספיים למחיתו הוא, לשלם גם לפריץ ואף לאכרים בעד עבודתם[103]). רבו אז החוכרים היהודים גם בסביבות אנטופול והורודץ[104]). היהודים מצדם היו מטיפים דברי־נחומים לפריצים האבלים כי המצב החדש הוא לטובתם הם, כי כעת בתנאים ובמסיבות החד־שות יפסיקו הפריצים את הבזבוז ו„יקחו את עצמם יותר בידים", יבקרו את מעשיהם יותר

99) שם;
100) שם.
100*) שם וכו';
Jak się masz, Panie... mój kochany?

101) שם וכו';
102) שם. — לפי המסופר, הרי באותו פרק זמן כנראה, רכשו גם אבות משפחת ליפשיץ באנ־טופול את היער בפולושין מידי ה„פריץ", אשר כפי הנמסר החליט למכור את נכסיו מתוך יאוש לאחר שחרור האכרים המשועבדים...
103) י. קאטיק, מיינע זכרונות, א'.
104) ספר „הארודעץ".

— והמשרתים והאכרים יישארו אותם עבדים וקטנים כפי שהיו לפני־כן!...

— יש לכם עוד מספיק שטחי קרקע — ורכוש די והותר! — היו מנחמים אותם[105]).

בשנת 1862 עברה בארץ ועדה ממשלתית על מנת לחלק שטחי קרקע לאכרים ולאשר את חובו של כל אכר בעד האדמה, שעל האכר לשלם לשלטונות במשך ארבעים שנה[106]).

במצב שכזה הגיעה שנת 1863 הגורלית ו־פרצה ההתקוממות הפולנית. דבר זה היה כבר בבחינת אסון מלא ליהודים. הפריצים ו־האצילים היו משוטטים ביערות מחנות־מחנות, בחבורות ובכנופיות חמושות בנשק, ומשם הת־חילו לפלוש לעיירות במטרה „לכבוש אותן"; מעשם הראשון היה, בדרך כלל, להוריד את הסמל — הנשר הרוסי — מעל המשרד הממשל־תי; אז היו תולים את הסמל הפולני וצועקים בתרועת נצחון:

Wzięta Rosja! (נפלה רוסיא!)

יחסם של המורדים ליהודים היה מיוחד במינו עפ"י רוב; אימה היתה ליהודי לצאת לרחוב — כשיהודי היה עובר ברחוב ורואה חייל פולני — כלומר אציל — נאלץ למהר ולהוריד את הכובע, להתכופף ולהשתחוות ב־פניו בהכנעה — ועל אחת כמה וכמה אם הלה היה לא חייל אלא קצין פולני! — היהודי חייב היה לנפול על ארבע, להשתחוות ולכרוע... וכשכריעתו של היהודי לא היתה משום־מה מוצאת חן בעיניו של הפולני היה מיד סוחבו בזקנו אל מפקד הגדוד הפולני ("pułkownik") על מנת שהמפקד יחרוץ את משפטו; בין כה ועד כה היו מתלוצצים על חשבון היהודי המסכן, לועגים לציציות שלו, לפיאותיו וזקנו, היו זורקים ותולשים ומרוצצים אותו מכל הצדדים, עד שהמפקד שלהם היה סוף־סוף מ־צווה לעזוב לנפשו את ה„ז'יד" שהוכרח בעל כרחו ובכפיה, שם במקום, להישבע שבועת־אמונים לשלטון פולין....[107]).

ברם זמן רב לא יכלו הפולנים המתמרדים להישאר בעיירה; כרגיל, כעבור יומיים־שלשה היו מגיעים להתם חיילים רוסיים וקוזקים בלוית תותחים והפריצים המתמרדים היו נמ־לטים; רבים מהפולנים היו מסתתרים ומתחבאים אצל היהודים בעליות בתיהם, במרתפים ומתחת לתנורים בבתים ("podpiec"), מקום שם היו כרגיל מחזיקים את התרנגולים והתרנגולות; ומחששם פן ילשינו עליהם היהודים בפני ה־שלטונות הרוסיים ויגלו להם את מקום מחבו־אם, באם יענו הרוסים את היהודים, כדי לסחוט מהם את הסוד — היו הפריצים המור־דים משתמשים בתחבולה מחוכמת: למקומות המחבוא והסתר שלהם, ל„חור" שהיו מסתתרים בו היו לוקחים אתם גם יהודי בתור „ערב" להיות בטוחים שהיהודים לא יגלו את סודם... בשעת מעשה, בשבתם יחד עם היהודי במס־תרים היו הפולנים המתחבאים מצווים על היהודי להוריד מעל ראשו את הכובע וכופים ומכריחים אותו להשמיט מעל ראשו אף את הכפה שאסור היה ליהודי היושב אתם להשאיר על ראשו בפניהם, שכן הרי יושב אותו „ז'יד" או „ז'ידק" ליד ה„פאן" — האדון הפריץ"...[108]).

הרוסים רדפו עד חרמה את המורדים ה־פולנים, היו תולים והורגים ומשמידים אותם — אך לא עלתה בידם לגמור בקלות עם ה־מורדים; מיד לאחר צאת הרוסים ועזבם את המקום — היו שוב צצות אי־משם ומופיעות כנופיות חדשות של פולנים מתמרדים; כשנה שלמה נמשך כך המאבק והקרבות. האכרים פ־חדו מאד שמא יחזרו ויכבשו הפולנים את רוסיא ואז ישובו וישעבדום מחדש ויכריחום לעבוד למענם; האכרים אף היו מפחדים לצאת אל היער שלא יתפסום הפולנים המתקוממים ויכריחום להשתתף במרד; איך שלא יהא — לא רחשו האכרים אמון לפולנים למרות הכר־זותיהם הפומביות על שחרור האכרים מכל עול, על חופש, שויון ודמוקרטיה! הם התיחסו אליהם באי־אמון. והפולנים המורדים, מצדם, כשהיו תופסים מי שהוא מן האכרים היו כופים אותו לעבוד עבודה צדדית, אך לא היו מוסרים

105) י. קאטיק, מיינע זכרונות, א';
106) שם, ע. 267 וכו';
107) שם, עמ' 271 וכו';
108) שם;

רובה בידיו — כי לא האמינו להם לאכרים! אך היהודים היו מפחדים אימת מות לצאת ליער; במקרה והיו תופסים יהודי — היו ה־מורדים מתנהגים בו בצורה מחפירה ביותר. ראשית־כל היו מאיימים עליו ש„יתלו אותו" — ואז היו מתחילים להתעלל בו: התחילו מהתלות והתלוצציות על חשבונו, וכשכבר שבעו די והותר מהמהתלות, היו לוקחים חבל, כורכים אותו לאט־לאט בצורה פראית־אינ־קביזיטורית על צווארו של האומלל ומצווים עליו להגיד „וידוי"; בשעת מעשה, כשהיהודי ה־מסכן היה אומר וידוי, מתודה ומתמוגג ב־דמעות, בבכי קורע לב, היו המתעללים מתגול־לים על הארץ מצחוק והנאה למראה עינוייו של ה„ז'יד"... לאחר כמה שעות של התעללות, כ־אשר ליהודי האומלל כבר לא היה כח לבכות יותר וכבר גמר את וידויו בנהרי נחלי דמעה, היו המתעללים מתירים את החבל מעל צווארו של האומלל ואומרים לו:

— ז'יד, אנו אנשים טובים; חשבת שנתלה אותך — כעת הישבע שתהיה נאמן לנו ול־כשתפגוש רוסי, אל תגלה לו את מקום הי־מצאנו!

האומלל היה חוזר הביתה כל עוד נפשו בו, ממש מת וללא רוח חיים — ובמראהו היה מפחיד למות את אשתו וילדיו. היו אף מקרים וכמה מהם אף נופחים נפשם ומתים מיד לאחר „משחק" שכזה אשר „שיחקו" בו הפולנים „ה־טובים והאצילים" [109]).

פעם, ליד העיירה צ'ירניאבצ'יץ, תפסו ה־מורדים יהודי, כרכו חבל על צווארו; במחנה־המורדים היו כמה מאות פולנים — ביניהם מן הפולנים המיוחסים ורמי־היחש באצולת פו־לין. בשעת מעשה הגיע „בטליון" של צבא רוסי בליווי פלוגת פרשים קוזקים. הרוסים הקיפו את המורדים — ואז הבחינו שהפולנים עומדים לתלות את היהודי. היהודי שוחרר מיד ע"י הרוסים ומפקד־הגדוד הרוסי אשר ה־כיר את המפקד הפולני של המורדים שאלהו:

— למה ומדוע רצית לתלות את היהודי?

— כי רצינו לעשות „שמח" — ענהו המפקד הפולני.

ואז כבר רצה הרוסי „לעשות שמח" על חשבונו של המפקד הפולני [110]).

ארע גם ונפוצה שמועה — זה קרה לאחר ראש־השנה — כי ל„כל נדרי" יכנסו הפולנים המתקוממים אל העיירה קמיניץ וישחטו את כל היהודים בבתי־הכנסת ובבתי־המדרשות כמו שהיה ר"ל בזמנו של חמיל ימ"ש [111]).

אך למרות יחסם השפל של הפולנים נמצאו יהודים רבים אשר היו נוטים למורדים, נותנים להם מזון ומסתירים אותם; וכשהיה היהודי מסתיר את הפולני מתחת לתנור („קוטשקע") יחד עם התרנגולות — היה הפולני זועק בחמה ובזעם:

— הסר את הכובע, יהודי מצורע [111*]).

הממשלה הרוסית התנקמה ביהודים האוהדים את המורדים ובין הקרבנות היהודים של מרד הפולנים, היתה גם אשה יהודית, דבורה, אחותו של הירש ליב סירוטה מכפר ויגודה בסביבות הורודץ: על חטאה זה נשלחה לארץ גזרה בסיביר [112]). על אף הכל היו יהודים רבים שהשתתפו בהתלהבות ובכנות במרד; הרב הגאון רבינו דב־בר מייזלש זצוק"ל, לא רצה להטיל חרם על המשתתפים היהודים ב־מרד, כפי שדרש ממנו הנסיך הגדול קונסטנטין. ידוע כי כמאתים יהודים נהרגו בקרבות או נשלחו לסיביר [113]). היו בין היהודים כאלה ש־קיוו בכל נפשם ולבם לנצחון הפולנים שפולין תזכה עוד לחזור לגדולתה הישנה ולהיות ל־מדינה גדולה! היו כאלה שנתעו לקוות לעזרתו של נפוליאון השלישי אשר קיבל מהפולנים 300 מיליון פרנק ושלח אף את קציניו לצבא הפולני; יהודים אשר שמחו שמחת־נפש ממש בנצחונם של המורדים והתאבלו כאבלים ב־מפלתם!... כשנכנס הצבא הרוסי בכו כילדים ממש והתנחמו כי הרוסים הם „בבחינת כלום"

---

109) שם וכו';

110) שם וכו';

111) שם;

111*) Zdejm czapki, parszywy żydzie!...

112) ספר „האראדעץ", עמ' 5, במאמרו של ע. בן־עזרא.

113) ż. w Pol. odr., כרך 2, עמ' 470 ועוד;

— הפולנים הפקחים עוד ינצחו!...[114]). אך אותם יהודים ידידי־נפש של פולין היו לפעמים מקבלים את שכרם ושוקלים למטרפסי׳ מידי החיילים הפולנים המורדים עצמם; היה מעשה, ויהודי אחד, ידיד אמיתי וכנה של תקומת פולין, לא נתן לפתוח את הדלת ואז ספג מהלומות בפניו מידי החיילים הפולנים, המתפרצים הביתה[115]).

המרד הפולני נידון מלכתחילה לכשלון, אף כי המורדים נלחמו בהירוף־נפש ופה ושם נמצאו אף מנהיגים בעלי שאר־רוח כגון רומואלד טראוגוטט, גבור המרד בחבל פינסק, האישיות הבולטת בין כל מנהיגי ההתקוממות; לפי מקורות פולניים, היה אציל־הנפש בצורה יוצאת מן הכלל, בעל כשרונות ארגוניים ואיש צבא מוכשר ביותר, לשעבר מפקד גדוד בצבא הצאר. קרב היסטורי התחולל לא רחוק מאנטופול, ביער, בסביבות הכפר הורקי[116]). כמו כן התחוללו קרבות עם המורדים הפולנים בהרושובה[117]).

עם התפתחות המרידה עלה טראוגוטט לגדולה ונתמנה לדיקטטור של תנועת המרד; הוא ציוה לכל מפקדי ההתקוממות לפרסם ולהכריז בכל מקום על ההחלטה להעניק לאכרים אדמה לעיבוד ושטחי קרקע — ואף דרש מחוגי האצולה הפולנית לקיים את ההחלטה מיד וללא דיחוי![118]).

אך האכרים היו מתיחסים בשויון נפש ואדישות להכרזותיהם החגיגיות של האצילים המתקוממים; לפעמים אף היו בעצמם תופסים פולנים מורדים ומוסרים אותם לידי השלטונות והללו היו עושים בהם שפטים; פריצים רבים נפלו בידי האכרים המשוחררים, עבדיהם לשעבר, והללו כבר היו מתנקמים בהם כראוי..[119]).

אמנם המורדים היו מוכנים לסבל והקרבה למען שחרור מולדתם מעול הרוסים והיו נלחמים בגבורה ובאמץ־לב עד שנוצחו או נלקחו בשבי — דור שקם מתוך דורות אשר חיו בעבדות הכיבוש תחת עול זרים במשך מאה וחמשים שנה! — — — בסמיאטיץ׳, למשל, פקד מפקד הגדוד של המורדים ליהודים להסתתר ולחפש מקלט בבית־העלמין היהודי ולפרבוסלבים ציווה לחפש מחסה בבית הקברות שלהם — ואז התחיל הקרב בין המורדים לבין הרוסים אשר הקיפו את העיר. לפי המסופר, נפלו המורדים בקרב עד האחרון שבהם. בתי־הסהר הרוסיים היו מלאים עד אפס מקום והם לא נחפזו לקחת מורדים בשבי; גם יהודי נהרג אז. כשחזרו היהודים מבית־הקברות ראו בין ההרוגים הפולנים אחד גוסס, כשבטנו רטושה ושסופה והוא לוחש בשארית כחותיו:

Ja jeszcze nie poddam się! (עוד לא אכנע!)

המרד נדון לכשלון חרוץ. בליטא הצטיין מאד במרד אוגינסקי, אשר לפי המסופר היה מועמד לקבלת כתר־המלכות הפולני; אוגינסקי מנהיג המרד בליטא, הפיל חיתתו על הצבא הרוסי[120]). ולבסוף כשנפל גם אוגינסקי בידי

---

114) י. קאטיק, מיינע זכרונות, כרך 1, עמ׳ 119 וכו׳;

115) שם וכו׳;

116) לפי M.P.P.Pol., עמ׳ 132—133. הורקי — במרחק ארבע קל״מ בערך מהפריפיט במחוז דרוהיצ׳ין, בסביבות אנטופול. — במחוז קוברין נתארגנה אז פלוגה בת מאתים פולנים בערך תחת פקודתו של טראוגוט — שהתאמנה ביער שומם ובודד בסביבות הכפרים נובושיולקי ודז׳יטקוביץ׳ — על נהר הטמרה. משנודע על כך לרוסים יצאו קוזקים לחפש את המורדים, אך טראוגוט שם להם מארב ליד הורקי; שם עברה דרך סלולה (Grobla) על פני הביצות; שם, בחורשת עצי המחט התנהל קרב בין שני הצדדים. — לטראוגוט היו התנגשויות עם הרוסים גם בסביבות סטולין ליד האחוזה קולודנה, כתשעה קל״מ מהורודנה שבהן סבל אבידות (שם, עמ׳ 98 וכו׳);

117) שם, עמ׳ 70 וגו׳;

118) עיין Prof. Dr. A. Lewicki, Zar. hist. Polskiej, בעיבודו של J. Friedberg כרך ב׳, עמ׳ 109.

119) י. קאטיק, חלק א׳.

120) ביער טשמרי, במרחק עשרה קל״מ בערך מקמיניץ־ליטובסק, נמצא אוגינסקי בראש מחנה שמנה כנראה שלשת אלפים חיילים פולנים ללא תותחים; הרוסים זממו לתפשו חי, כנראה לפי הוראת השלטונות בפטרבורג. אוגינסקי נחל תבוסה, האצילים והקצינים נפלו בשבי — והוא עצמו נמלט ברכיבה כששלשה פרשים קוזקים דולקים אחריו; אז פנה אחורנית והרג את שלשתם ביריות ונמלט לפינסק (חרבו המשובצת יהלומים נפלה בידי הרוסים). — ליד פינסק

הרוסים, נפלה רוחם של המורדים; עדיין היו נלחמים בצורה פרטיזנית ביערות — עד שהגנרל הרוסי מורביוב דכא כליל את המרידה. את כל הפולנים השבויים, היו מייסרים בשבטים עד מות, או שהיו תולים אותם או הורגים אותם סתם — או שהיו שולחים אותם למאסר במרתפים טחובים אשר היו מכניסים לתוכם עכברים ושרצים; עינו אותם בצורה שכזו שאף אחד מהם לא היה יכול להחזיק מעמד יותר משלשה ירחים. לאט־לאט השמידו הרוסים אף את הפרטיזנים מתוך היערות[121]).

לבסוף התחילו אף האכרים עצמם לעשות נקמה בפריצים ובפולנים; בני־חם היו פורצים בלילה לביתו של ה„פן" הפולני, סוחבים אותו מתוך מטתו, כופתים ומלקים אותו בשבטים ושוטים — ואז היו מביאים את קרבנם אל שר־הצבא הרוסי ומעלילים עליו כי מצאוהו ביער; הלה כבר היה שוקל למיטרפסי' ונפרד מכל וכל!..[122]).

מורביוב נרשם בתולדות פולין לדראון עולם כתלין ומדכא עריץ. הוא היה נוהג לשלוח לכל מחוז שני קצינים: כל קצין שכזה היה נוסע לו ומשוטט במרכבתו בלוית כמה קוזקים חמוש בנשק רב, היה משוטט על פני „החצרות" של הפריצים הפולנים, בודק כאילו בחורים ובסדקים — מחפש, ובוחן ובודק אם הפולנים נמצאים ב„חצר" ומי מהם „הלך ביערות" עם המורדים. במקרה והאדון הפריץ לא נמצא בבית — היו מלקים את אשתו ובנותיו עד שיגלו היכן נמצא בעל־הבית... היו מקרים — ויהודים שהיו מנהלי־המשק או סוחרים עם הפריץ, היו מצילים בהשתדלותם את הנשים הפולניות העדינות מחרפת־ההלקאה בשבטים, בשימם עצמם „ערבים" עבור הפריץ עד שיגיע הביתה — ואם לא, הרי ילקו אותו, את היהודי כעונש!... כך קרה, למשל בסביבות קמינגיץ, כי יהודי שאשת ה„פריץ" חרפה וגידפה אותו לפני־כן ואף השתדלה בפני בעלה שייפטר ממנו — הרי אותו יהודי עצמו השתדל בפני הקצין הרוסי ושם עצמו „ערב" לחזרת בעלה הפריץ — וכך ניצלה ה„פריצטע" מחרפת ההלקאה והיסורים ומעלבון, בזכות אותו יהודי שסיכן עצמו למענה עד שחזר הבעל מטיולו — — — האשה חלתה מרוב עגמת נפש, חרפה ופחד ונפלה למשכב כחולה מסוכנת; אותו יהודי סוחר עצמו, השתדל ויגע להביא בכל יום רופא מבריסק עד שכעבור כמה ירחים הבריאה וחזרה לאיתנה. מאז כבר התיחסה בדרך ארץ ובהכרת תודה לאותו יהודי אשר פעם זממה לגרשו כתוצאה מהעלילה שהעלילה עליו...[123]).

לאחר דיכוי המרידה נהגו שלטונות הצאר בכל חומר הדין עם המורדים; כאמור כבר, הושמדו אצילים רבים. נהרגו ונתלו, נשלחו לסיביר אל מעבר להרי־חושך. „חצרות" האצילים הפולנים הוחרמו — וקצינים רוסים רכשו אחוזות פולניות גדולות בזיל־הזול — במחיר של מאה רובל בעד אחוזה, אשר לאחר מכן היו משלמים תמורתה דמי־חכירה בלבד — שלשת אלפים רובל! הרוסים קיבלו נכסים במחיר אפסי ושילמו כמעט ולא כלום... חורבנם של האצילים הפולנים היה איום[124]).

האחוזות והכפרים שהיו שייכים לפולנים בסביבות הורודץ וכו' הוחרמו ע"י השלטונות ונמכרו בזיל־הזול לאציל הזקן שטר, ממוצא הרומנובים. יהודי הורודץ היו משלמים לו דמי־חכירה, „פלצובה" — ואחר־כך לבנו הצעיר שהיו שייכים לו הורודץ וכן אחוזות וכפרים בסביבה[125]). אחוזת זקוז'ילה (Zakoziele — כששה קל"מ מדרוהיצ'ין) היתה שייכת לפני 1865 למשפחת האצילים העשירה אורז'שקו וכן גם אחוזות לודבינובו; בלודבינובו ישבה בשנות 1852—1864 הסופרת הפולנית הדגולה

התחולל קרב נוסף בין שרידי המתקוממים לבין הרוסים. אוגינסקי עצמו נמלט לביתו של אכר, נתן לאכר אלף רובל בתנאי שיסתירהו ויתן לו מחסה. — האכר אמנם הסתירהו בתנור, אך מיד שלח להודיע לרוסים בפינסק ולבשרם על הנמצא אצלו... למחרת תפסוהו הרוסים אצל האכר — וכשתפסוהו עדיין הספיק לקרוע כמאתים אלף רובל נייר רוסיים שנמצאו ברשותו (י. קאטיק, א');

121) שם;

122) שם וכו';

123) שם וכו';

124) שם;

125) ספר „הארادעץ" עמ' 6, במאמרו של **ע. בן־עזרא.**

אליזה אורז'שקובה [125*]; בעלה פיוטר נשלח לארץ גזרה, לסיביר, ואת האחוזה ציוו למכור לרוסי; אי־לכך עזבה אורז'שקובה את המקום ועברה לגור במילקובשצ'יזנה ולבסוף התישבה בגרודנה [126]).

לאחר המרד עברה בארץ ועדה שמתפקידה היה לחלק שטחי קרקע לכל אכר; אך נמצאו גם פריצים ממולחים ומפולפלים אשר הזמינו את חברי הועדה ופקידיה לביתם, קיבלו אותם בסבר פנים יפות וכיבדום ביי"ש עתיק וישן־נושן... ביי"ש בילבלו את דעתם — ובהסתובבב הראשים של חברי הועדה אשר שתו לשכרה מן היי"ש המשובח, היו כותבים וחותמים כאוות נפשו של הפריץ הערום — וכך יצא הפריץ מן הענין בשלום, כשידו על העליונה [127]). מצבם הכלכלי של היהודים אחינו בני ישראל, הורע לאחר המרד; הפרנסה נתמעטה, החנויות נשארו ללא קונים. אכרים לא היו מופיעים כי פחדו מפני הפולנים. דלותם של היהודים הלכה וגדלה, צנורות הפרנסה נסתמו. בעלי־המלאכה והמקצוע מאחינו התחילו לעזוב ולהגור לאודסה ווהלין, מכרו בתים ללחם, משכנו מהרכוש הדל מה שיכלו. תקותם של היהודים שעודדה אותם, היתה כי סוף־כל־סוף יגמר המאבק הבלתי־שווה והיושב במרומים לא יעזוב, אך בינתים, בינו לבינו, היו משוטטים ותועים ברחובות כמהוממים, מאזינים לחדשות ומשוחחים על המרד, על דא ועל הא ועל הוויות העולם. הממשלה הצארית ביטלה לאחר המרד את כל זכויות החכירה על האחוזות אשר חכרו מהפריצים הפולנים [128]).

אך הנה התחילו לנשוב רוחות יותר נוחות.

באופק נסתמנו סימנים ראשונים של תקופה חדשה. כתשעים אחוז מהאחוזות נמצאו בידי נשיהם של הפריצים, כי בעליהם נהרגו או הלכו בשבי לסיביר וכו'. הנשים העדינות והמפונקות הללו היו רגילות מימים־ימימה ומקדמת דנא לחיים קלים, חיי מותרות, נשפים ומשתאות, בזבוז והוללות — וכעת היו בבחינת „אובדות־עצה": אכרים ומשועבדים אשר יעבדו ויעמלו למענן — אין; העבדים מאתמול שוחררו מעבדותם... ה„פריצטעס" הללו לא יכלו בשום פנים ואופן, להיהפך בן־לילה ובבת אחת למנהלות־משק ועקרות־בית טובות; רחוקות היו מלהימנות לסוגה של „אשת חיל"; והנה נזדמנה להן עזרה בצרתן — באו היהודים והציעו לעזור להן, ועל ידי זה ייהנה גם היהודי וימצא באחוזתן מקור מחיה ופרנסה — נמצא זה נהנה וזה לא חסר; חכרו מהן היהודים את האחוזות במחיר מתקבל על הדעת; הן קיבלו כסף, עצה טובה ועזרה לנשים העזובות — והצלה ממש ליהודים החוכרים! וכך הגיע הדבר, כי למרות העובדה כי לפנים היתה חרפה ליהודי לגור בכפר (ולפיכך היו מחזיקים „אנשים" בכפרים. והחוכר גופא היה בא להתם מדי יום ביומו וחוזר חלילה) — הרי כעת התחילו היהודים לחכור אחוזות. כמעט 65% מהאחוזות בפלך גרודנה היו מוחכרות ליהודים ומיושבות על ידיהם. שני הצדדים היו שבעי־רצון, כי הדבר היה לתועלת שניהם. הגיעה תקופה חדשה: במקום להסתובב „ארום דעם פריץ" כפי שהיתה פרנסתם היחידה בימים שעברו, התחילו היהודים עצמם כעת לעסוק במסחר כמו „פריצים", נעשו סוחרי־יערות גדולים וסוחרי־תבואה, התחיל לשגשג המסחר בקנה מידה גדול. בתחילה היו חוכרים במחיר זול, אך במשך הזמן התהילו לשלם ביוקר עבור החכירה, כי התבואה נתיקרה באופן שכעבור עשר שנים לאחר המאורעות כבר ירד במידת מה מצב ה„פרוספריטי" הקודם ורוחיהם של היהודים הצטמצמו במקצת. הפריצים ונשותיהם התחילו למכור את היערות ולעשות כסף מהכל, מובן מאליו שאחינו בני ישראל בעלי החוש המסחרי

125*) Eliza z Pawłowskich Orzeszkowa

126) M.P.P.Pol., עמ' 72; למשפחת האצילים רודזביץ' היתה שייכת האחוזה הרושובה החל משנת 1815. רודזביץ' הזקן נשלח לסיביר (בהרושובה באחוזתה ישבה הסופרת מריא רודזביצ'ובנה — צוררת ישראל!) (עיין גם: M.P.P.Pol., עמ' 69 וגו');

127) י. קאטיק, מיינע זכרונות, ב; הוא מייחס עובדה זו ל„פריץ" שמט. — אגב, שמט היה פעם בעל האחוזות של אנטופול וישב בחצרו באילוסק — קשה לנו כיום לברר אם זה אותו שמט שבדידי' הווה עובדה או אחר מאותה משפחה.

128) י. קאטיק, א', עמ' 280 וכו';

המפותח, התחילו לעסוק במסחר עצים לבנין, לתעשיה ולהסקה, והפכו לסוחרי יערות גדולים — התחיל משגשג ענף מסחר חשוב של משלוח עצים אל עיר הנמל דנציג דרך הנהרות ב־רפסודות; אף כי בתחילה היו קונים את ה־יערות בזול — הרי במשך הזמן קלקלה את השורה ההתחרות בין הסוחרים היהודים עצמם; בראשונה היו קונים דסיאטינה יער במאתים־שלש מאות רובל אך כעבור שנים אחדות עלה המחיר למעלה ראש — כאלף ומאתים רובל בעד הדסיאטינה. אף הממשלה עצמה התחילה למכור את היערות שהוחרמו מהפרי־צים ואף את יערותיה היא; אמנם לאחר המ־רידה הוציא הגנרל מורביוב המפורסם צו ה־אוסר על הפולנים לרכוש קרקעות בליטא. אך גם ליהודים אסור היה לקנות קרקע ודבר זה חסם בפני היהודים את המקור לפרנסה. — באותה תקופה צצו במקומות רבים מפעלי־תעשיה שהוקמו ע״י יהודים: בתי־בישול לשכר (בירה). טחנות־מים, טחנות־רוח, בתי־חרושת לזיקוק־שמן („אלעיארניעס״) וכיוצא בזה. הוא הדין ביחס לבקר: אף התחילו היהודים לעסוק בגדול עדרים גדולים של צאן ובקר — ובזבל היו מזבלים ומדשנים את האדמה החכורה — באופן שהאדמה הניבה יבול מבורך הרבה יותר מאשר לפני כן בידי אחרים. היהו־דים היו חוכרים גם מפעלים גדולים לתוצרת חלב, גבינה וחמאה והיו משתדלים לרכוש סוסים מגזע טוב ומשובח ביותר, על מנת להקים גזע של סוסים טובים ומשובחים; היו רוכשים מכונות חדישות לחרישה, אשר עזרו בהרבה מובנים לפתח ולשכלל את שיטות־העבודה ול־הגדיל את התנובה והיבול בהוצאות קטנות יותר. מכל דבר קטון וגדול היו צוברים הון. היהודים החרוצים ובעלי היזמה עמלו במשק יומם ולילה והשתדלו להפיק יותר מהאדמה[129]).

ואותם פריצים אשר חזרו מסיביר רצוצים ומדוכאים, נדהמו למראה השינוי לטובה באַ־חוזותיהם שכמעט ולא הכירו הם עצמם! אחו־זות יפות, נקיות, בנינים חדשים רבים, רפתות ואורוות ומכונות חדישות לחקלאות. היו מש־תוממים למראה הפלאים שחוללו ה„ז׳ידים״ ב־אחוזות שלהם, — ונשותיהם של הפריצים אף הן מילאו פיהן תהילת היהודים והיו משבחות את המרץ, היזמה, התושיה והחריצות היהודית; היהודים עובדים יומם ולילה — הבעל, האשה, בניו ובנותיו, חתניו וכלותיו — הכל עובדים; הם חסכנים ונזהרים מבזבוז מיותר ואין דבר הולך אצלם לאיבוד. מאידך גיסא, מה עשו הם הפריצים? — היו הנשים ה„פריצות״ מטיפות מוסר לבעליהן ההוזרים? הרי הם היו סומכים על ה„אקונום״ (מנהל־המשק) — הגוי השכור?...

היו כמה מהפריצים מפטרים את היהודים והתחילו הם עצמם לנהל את משק האחוזה, לפי הדוגמא היהודית — אך הנה עברו שנתים־שלש ושוב נתקלקלו הענינים וירדו מן הפסים, שוב העסקים אינם בסדר — כבר לא מה שהיה כשהיהודי טיפל בענינים!... ושוב החכירו ה־„פנים״ את אחוזותיהם ליהודים[130]).

ראוי לציין כי נמצאו גם פריצים ערומים ורמאים אשר הצליחו להונות במסחר את ה־יהודים הפקחים; וכשהתלונן היהודי בפני ה־פריץ על שרימה אותו, היה נהנה הפריץ הנאה מרובה והיה עוד לועג ליהודי המרומה:

— כיצד אינך מתביש לגלות שהנך טיפש, שוטה והדיוט? — כי לרמות אפשר רק שוטה! באמת חרפה ובושה שאדם יניח לאחרים לרמות ולהונות אותו! לשוטה — אומרים הבריות — אסור לעסוק במסחר!

ואז היה מוסיף אגב־אורחא:

— מכל מקום, כעת כבר תהיה בכל־זאת פיקח וזהיר יותר ולא תניח לרמות אותך!

באותה תקופה בערך התחילו יהודים רבים להתמסר להשכלה בעקבות פתוח המסחר. ה־ממשלה הצארית פתחה אז בפני יהודים את שערי מוסדות הלימוד התיכוניים והגבוהים; יהודים רבים קיבלו תואר רופאים, מהנדסים — אף תואר גנרלים קיבלו כמה מהם. לכאורה, היתה זו תקופה טובה לגולת ישראל ברוסיא... היהודים נפוצו אז בכל הערים הגדולות ברוסיא וניהלו עסקים עצומים[131]).

129) שם, עמ׳ 283 וכו׳;

130) שם;

131) י. קאטיק הנ״ל;

אכן, לאחר זמן התברר כי החסד הזמני של הגוי המושל נהפך לרועץ לאחינו בני ישראל! — — —

בשנת 1866 פרצה מגפת החולי־רע ושלשה מיליון נפשות נספו במשך חדשים מספר. ב־בריסק עצמה מתו במגפה מאלול ועד כסלו אותה שנה יותר מאלפים נפש. המגפה גרמה לפורענות איומה; היו קמים בבוקר והנה נפלו קרבנות חדשים. המגפה נמשכה כמעט עד חנו־כה אותה שנה. בזמן השתוללות המגפה לא חשבו הבריות על פרנסה — היו כאלה שמכרו את כתנתם לעורם בעד ככר לחם [132].

בשנת 1869, כפי הנראה, פרצה דלקה עצומה באנטופול, ואז עלתה כמעט כל העיירה באש: אותה שנה יצא רבינו ר' פינחס מיכאלקה זצו־ק"ל עם הרה"ג ר' נתנאל־חיים פאפה זצ"ל למרחקים להשתדל לטובת הנשרפים ואף עד פטרבורג הבירה הגיעו. בכל מקום קיבלו אותם בסבר־פנים יפות והודות להם נבנתה העיירה מחדש [133].

בשנת 1876 סודר בהורודץ מחנה צבאי; ה־צבא חנה שם עד שנת 1888 בערך ואז עזב אותה — אך כעבור חמש שנים שוב חזר הצבא לחנות בה והורודץ נחשבה כנקודה צב־אית [133*]. ראוי לציין כי כמעט כשני שלישים מהתושבים היהודים היו בבחינת „נעלמים" — כלומר כאלה שלא הופיעו ברישום התו־שבים, מאימת גיוס לצבא הרוסי; השלטונות ידעו על כך אך התעלמו מעובדה זו בלא יודעים: אך בשנת 1874, לאחר פרסום ה„מ־ניפסט" של הקיסר אלכסנדר, כי ה„נעלמים" לא ייענשו אם יירשמו אז, הוקמו ועדות ש־עברו בכל הכפרים והערים במטרה לרשום את התושבים ה„נעלמים" [134].

וכך הגיעה שנת 1876 ופרצה מלחמת רוסיא־תורכיה. המלחמה נמשכה גם בשנת 1877. השלטונות חיפשו אז קבלנים למען אספקת הצבא, ללא הבדל דת ולאום. כתוצאה מיחסו הרך קצת יותר של הקיסר אלכסנדר השני ליהודים, חשבו יהודים את השעה כעין תקופת־זוהר בזעיר אנפין, אם אפשר להתבטא כך... היהודים נהפכו לפטריוטים נלהבים של רוסיא, מוכנים ללכת למען הקיסר באש ובמים... נדמה היה שעול הגלות הכבד הוסר; היהודים חלמו על נצחונה של רוסיא, וכאב להם על כל שעל אדמה שהטורקים עלולים לכבוש. צעירים יהו־דים, אינטליגנטים ובעלי השכלה היו מתנדבים למלחמה ובנות ישראל היו מתנדבות בתור אחיות רחמניות. וכשהצליח הצאר הרוסי לעבור את נהר הדונאי ללא קשיים שררו ששון ו־שמחה אצל היהודים:

— ננצח! נכבוש [135]!...

נתעו אחינו להאמין לחסדי הרגע... אך הנה נרצח אלכסנדר השני, ולאחר מותו נתקדרו שמי ישראל ברוסיא בחשרת עננים שחורים. השר הליברלי לוריס מיליקוב עזב — ובמקומו הופיע הראקציונר המפורסם איגנטיב, חוגי השחור והנסיגה החשוכים נשאו ראש. התחילו „פוגרומים" והסתה לפרעות. אנשי „המאה השחורה" הרימו את ראשם. רגש של פחד ואי־בטחון תפס את מקומו בלב אחינו [136]. שנות 1881—1883 עמדו בסימן פרעות, במזל „פוגרומים". באביב של שנת 1881 נתפשטה תנועת הפרעות בגלים אדירים בעיירות של פלכי יקטרינוסלב וקיוב; גל ראשון של פוג־רומים, רציחות ורדיפות כאות מבשר שחורות — ומשם הועתקו ונתרחבו לחבלי פודוליה ווהלין; לבילורוסיא ולפלך וילנא לא הגיעו כי שם לא הרשו השלטונות המקומיים; במקום זה נתפשט שם — לפי אות שניתן מלמעלה — גל של הצתות ברובעי־המגורים של ה־יהודים [137]. הגל השני של פרעות שפרצו ב־אביב של שנת 1882, בעיר בלטה — ובקיץ של שנת 1883 הקיפו את העיירות של מושב

---

132) שם, א', עמ' 313;
133) לפי החוברת „ר' פינחס מיכאל זצ"ל" של בן־עזרא, עמ' 23;
133*) ספר „הארادעץ", עמ' 7, במאמרו של ע. בן עזרא;
134) י. קאטיק, ב', עמ' 217;
135) שם;
136) יצויין נא בזה כי הסופר קאטיק מביא חומר היסטורי רב על המרד הפולני של שנת 1863 — ומשם צוטטו כמה וכמה דברים בפרק הנוכחי כפי שצויין בהתאם בכל הערה;
137) odr. Pol. w Z., II;

אחינו בני ישראל בשטחי המזרח (של מדינת פולין מלפני המלחמה העולמית השניה) והגיעו למערבו של פלך יקטרינוסלב. השלטונות הצאריים היו מתחמקים בטענה־תואנה כי הפוגרומים נגרמו בגלל ההתחרות הכלכלית של היהודים. אי־לכך נקטה הממשלה במדיניות של דיכוי, לחץ ורדיפות כלפי היהודים...[138]).

אגב, גם על העיירה הורודץ עבר אז גל של הסתות נגד היהודים; בתחילת שנות השמונים נסללה מסילת הברזל ז'אבינקה־פינסק ד'רך הורודץ; „קצפים" („פאניעס") ממעמקי רוסיא־הגדולה עבדו בבניתה וחלק מהם התאכסן בהורודץ; האוירה היתה ספוגה שנאת ישראל. ה„קצפים" חיכו להזדמנות נוחה לחולל פרעות — והנה ביולי של שנת 1882 שתו ה„פאניעס" לשכרה והתחילו לפרוע בהורודץ, אך המשטרה המקומית ואף הנוער היהודי בהורודץ גילו התנגדות[139]).

מיד לאחר גל הפרעות הראשונות הוקמו ע"י השלטונות „ועדות" של שרי־הפלכים („גוברנטורים") אשר תפקידן היה לחסל את „ההשפעות המזיקות" של הפעלתנות והיזמה הכלכלית של היהודים; חמש־עשרה וועדות כאלה הוקמו בתחום המושב של היהודים. למשל, שר־הפלך הוילנאי, טוטלבן, החזיק בדעה, כי יש להרחיק את היהודים מתוך הכפרים באמצעות צוים, הגבלות וגזרות; לאחר מכן, הוקמה בפטרבורג ועדה מרכזית לחקר עניני היהודים" שמתפקידה היה לעבד הצעה להגבלות חדשות על היהודים. כתוצאה מאותן פעולות, פורסמה ביום ה־3 למאי, שנת 1882, „פקודה זמנית", האוסרת על יהודים להתישב בכפרים מכאן ולהבא, וכן נאסר על יהודים לרכוש שטחי אדמה כפריים או למכור אותם ואף נאסר עליהם לעסוק במסחר בימי־איד וחגאות של הנוצרים. אותה „פקודה זמנית" — כפי שנתברר ברבות הימים — לא היתה לגמרי „זמנית" אלא היתה בתוקף במשך שלשים וחמש שנים שלמות — כלומר עד נפילת שלטונו של הצאר הרוסי!... אותו צו מפורסם אסר על היהודים לצאת מתוך העיירות הצפופות והדחוסות אל הכפר, הגביל את פיתוח היזמה החקלאית של יהודים ב„תוחם המושב" והצר את חיי היהודים ופעולותיהם בעיירות עצמן עד כדי חנק; אם כי הגזרה לא נגעה באותם יהודים אשר כבר ישבו והתגוררו בכפרים לפני כן, הרי הוחל בהדרגה להצר את צעדיהם ולהרחיקם מתוך הכפרים; התחילו אף להרחיק את היהודים מתוך צוות העובדים הסניטריים בצבא. אפילו לאחר הפרעות של שנת 1883 לא הופסקה הופעתן של גזרות חדשות לבקרים; כתוצאה ממחאותיהן של ממשלות ומדינות שונות בחוץ לארץ, הוקמה — למראית עין — „ועדת פהלן" המפורסמת שתפקידה היה לבדוק ולבקר את החוקים נגד היהודים; רק התחילו „לחקור" וכבר פרצו פרעות חדשות שהשלטונות עצמם ארגנו אותם... תקופה של עינויים התהילה ביחס לנוער היהודי הנכסף והכמה להשכלה, למדע לחכמה — נחקקו הגבלות על קבלת יהודים לבתי־הספר. — לאחר חמש שנות עבודה סיימה „ועדת פהלן" את עבודתה ובאופן בלתי־צפוי ומפתיע הגיעה למסקנה חיובית: כי יש להנהיג שיטה ליברלית יותר כלפי היהודים, שיטה של הענקה דרגתית של זכויות ליהודים! הועדה ציינה בדו"ח שלה כי 90% אחוז של האוכלוסיא היהודית מהווים המון ללא אמצעי מחיה: „...מיום ליום היא שוקעת יותר ויותר בעוני ודלות ותנאים היגייניים ירודים" — ואין אפילו לדרוש לויאליות ונאמנות מן האוכלוסיא היהודית במצב של דיכוי שבו היא נתונה! אך קולה של הועדה עבר ללא הד. הדוחו"ת נגנזו בארכיונים הממשלתיים, הרדיפות הלכו ונמשכו וראש־המשטרה פון פלהויה היה בבחינת רוח־החיים של

138) שם, 2, עמ' 8—5 וגו';
139) ספר „הוראדעץ", עמ' 6, במאמרו הנ"ל של ע. בן־עזרא. אגב, עם סלילתה של מסילת הברזל בשנות 1884־1882 והקמת תחנת רכבת, מהלך 15 רגעים בערך מהורודץ — קיבלה העיירה חשיבות משנה; בהורודץ סודרה תחנת דואר מרכזית שמשם היו מביאים את הדואר גם לאנטופול; בתקופת שלטונם של הפולנים היו נציגי הדואר באנטופול נוסעים כמעט יום־יום אל תחנת הורודץ על מנת להביא משם את הדואר, עד שסודרה תחנת רכבת הלקית (Przystanek) באנטופול, בהצטלבות מסילת הברזל בדרך הסלולה לכפרי פודליאשה, בורודיץ' וכו'

אותן רדיפות נגד היהודים — גזרות רדפו גזרות; עיירות הפכו לפי החוק לכפרים — והוחל לדחוק מהן את רגלי היהודים בתור יסוד בלתי רצוי. מספר רב של גזרות הוצאו בתקופת שלטונו של אלכסנדר השלישי. כתוצאה מאותן רדיפות, גזרות והגבלות התעוררה תנועה לאומית בקרב הנוער היהודי שנחל אכזבה עמוקה ומפח־נפש בתקוותיו, במטרה ל־עזוב את ארץ הדמים ולעלות לארץ האבות... מאות אלפים יהודים הגרו לארצות הברית ולארגנטינה ועוד ארצות אחרות. מאידך גיסא לא הקלה ההגירה על מצבם של אותם המונים יהודים שנשארו ברוסיא ומצבם הכלכלי המשיך להיות מיואש[140]).

נוסף לכל הצרות הללו פרצו גם פורעניות אחרות. בשנת 1892, למשל, פרצה באנטופול מגפת החולי־רע ר״ל; האיש שהותקף במחלה המסוכנת היה זקוק, על מנת להצילו ממות, לאמצעי מריחה ושפשוף הגוף — באופן שמעסה מנוסה ישפשף ויעסה את גוף החולה בכלל ובפרט את רגליו; המחלה היתה גם מידבקת וסכנה היתה נשקפת גם לאיש המטפל בחולה — ואם לא היו נוקטים באמצעים כאלה לפי הוראת הרופא — עלול היה הנגוע למות מיתה חטופה; היו מפחדים לנגוע בחולים מחשש של התדבקות, אך נמצאו יהודים טובי־לב שהיו מטפלים בחולים במסירות־נפש רבה מבלי שים לב לסכנה הנשקפת להם עצמם והיו מצילים את הלקוחים למות[141]).

בפלך גרודנה שהוקם בשנת 1801 [142]) חיו בשנת 1897 כ־276874 נפש יהודים; באותו פלך היתה צפיפות האוכלוסיא היהודית גדולה ביותר — הם מנו שם 17,3% מתוך האוכלוסיא הכללית. בערך כשליש מהאוכלוסיא היהודית התפרנסה ממסחר ואשראי, קצת יותר משליש — ממלאכה ותעשיה; 5% — 4% תפסו אנשים בעלי מקצועות הפשיים בין היהודים (נתונים אלה מתיחסים לשלשת הפלכים ווהלין, גרודנה ווילנא). בפלך גרודנה היו שייכים אז ליהודים 68,2% מכל בתי החרושת; באותו פלך היה גם מספר ניכר של בעלי מלאכה שהתפרנסו ממקצוע האריגה ותעשיות־הלוי שלה. לפי אחד המקורות (פרופ. סובוטין) נמצאו אז במרכזים הגדולים כ־50% של יהודים מחוסרי עבודה ומספר העניים והאביונים שקיבלו תמיכה בקהילות היווה מעל ל־40% מהאוכלוסיא היהודית; במקום זה לא היה ניכר כל כך העוני והדלות בעיירות הקטנות[142*]). בפלך גרודנה התקיימו אז מחקלאות בערך 1592 יהודים ובפלך ווהלין — בערך 4891 יהודים[143]). בשנת 1880 היו באנטופול בערך 1563 תושבים, ברובם יהודים, „שהצטיינו במחוז כבעלי־יזמה ובעלי־רכוש". היו שם בתי־עיבוד לעורות, בית חרושת לזיקוק שמן־פשתים ועוד[144]) לפי הנתונים במקור אחר[145]) היו בשנת 1890 באנטופול בערך 4043

---

140) .Z. w Pol. odr, II, עמ׳ 8—5 וכו׳;
141) לפי הר״ר יעקב־מיירים קולודנר (ראה פרקי זכרונותיו על אנטופול להלן בספרנו הנוכחי). מר קולודנר נמצא כיום בישראל. —
142) לפי .Ewr. Encykl ברוסית.

142*) .Z. w Pol. odr, II, עמ׳ 9 וכו׳. לפי נתונים שונים הרי בסוף המאה התשע־עשרה כבר נמנו בכל פלך גרודנה 280489 נפש יהודים בערך: במחוז קוברין חיו אז 184453 תושבים; במחוז פרוז׳אני — 139074 נפש; בכל פלך גרודנה נמנו אז 25 ערים, 66 עיירות קטנות; חלוקת האוכלוסיא היהודית היתה: 14,5% בערך בכפרים; כ־32.5% בעיירות ובערים הגדולות — כ־53%. כרבע מהאוכלוסיא היהודית בפלך גרודנה התפרנסה אז מעסקי מסחר. כחמישית של האוכלוסיא היהודית נתמכה בנדבות וכספי צדקה! (.Ewr. Encykl, ערך „פלך גרודנה"). בשטחי המזרח (פוליסיא, ווהלין ועוד) בתקופת הצאריזם היה המבנה הכלכלי־מקצועי של היהודים יוצא דופן ובלתי נורמלי ביותר; היהודים תפסו שם כמעט את כל המסחר. הרוב המכריע היו בעלי מלאכה ואנשי מקצוע — ובכל זאת היוו באותם שטחים כשליש מהסוג המפורסם של „מקצועות אחרים" (תחת סוג זה נכללו בתקופת הצאריזם אנשים חסרי מקצוע מוגדר כל שהוא) — פי שנים מהממוצע הכללי בכל מדינת פולין — פולין הקונגרסאית ופולין קטן! שם הגיע מספר החקלאים היהודים לכדי 1,1% ובכל מדינת פולין הגיע מספרם של החקלאים היהודים לכדי 9,5% מכל המקצועות היהודיים. בפוליסיא תפסו החקלאים היהודים כ־26,9% (לפי .Z. w Pol. odr, II, עמ׳ 368—367);
143) .Z. w Pol. odr, II; 2, עמ׳ 9 וכו׳;
144) לפי: Słownik Geograf. Królestwa Polskiego, T. I, Warszawa, 1880 עמ׳ 45 וגו׳;
145) אנציקלופדי׳ כללית של ברוקגאוז ברוסית, הוצאת 1890, ערך „אנטופול";

תושבים בכלל, והיו שם בית־כנסת אחד, חמשה בתי־מדרש, בית־ספר (ת״ת?), 42 חנויות, ששה בתי־זיקוק לשמן, תשע אכסניות ובתי־מלון. התנהל אז באנטופול מסחר די־חשוב בתוצרת חקלאית (כפרית). מדי שבוע בשבוע התקיים שם יום השוק ומדי שנה — שני „ירידים״ [146]). אך בשנת 1900 כבר מנתה אנטופול רק 3941 תושבים [147]). בקיץ שנת 1885, פרצה דליקה עצומה באנטופול — כשמונים בתים נשרפו אז; ביום כ׳ סיון אותה שנה, פרצה שוב שרפה ונשרפו כמאה ועשרים בתים; לפי אותו מקור, נתרוששו לגמרי יהודי העיירה ויצאו לקבץ נדבות לטובת הנשרפים [147*]).

עשרת השנים הראשונות של מלכות ניקולי השני, היו ליהודים בשטחי פולין המזרחית תקופת הלחץ, הדיכוי והרדיפות בהא הידיעה. הצורר פובידונוסצב שלט בכיפה. היהודים הור־חקו מהכפרים ונאלצו להתישב בעיירות, בתחום המצוקה, הדלות והעוני. ע״י הנהגת מונופולין לייי״ש בשנת 1898 אבד מקור הפרנסה וקוצץ מטה־לחמם של כרבע מליון יהודים ב„תחום המושב״. ביחוד גברו הגזירות וההג־בלות כלפי יהודים בשנות 1900—1904 ואף שלט אז טרור פראי נגדם. בשנת 1900 התנהל משפט של עלילת־דם נגד היהודי דוד בלונדס בוילנא — המשפט נמשך כשנתיים. — ובמשנה קנאות באה לידי גילוי רדיפת היהודים ודיכוים בתקופת שלטונו של פלהווה הנזכר למעלה. סיסמתו היתה — הטבעת התנועה המהפכנית של המהפכנים למיניהם נגד הצאריזם — ב־נחלי־דם יהודי! בשנת 1903 פרצו פוגרומים איומים בקישינוב ובהומל שבבילורוסיא — ו־היהודים במקומות שונים אירגנו אז „הגנה עצמית״ מקומית שהורכבה מחברי התנועה ה־ציונית וה„בונד״. במלחמת רוסיא־יפאן נלחמים חיילים יהודים תושבי הערים והעיירות למען הצאר — ושופכים דמם בקרבות במנדז׳וריה הרחוקה — ובאותה שעה משתוללים המגו־ייסים („נאבאבראנצעס״) הערלים באותן ע־יירות עצמן ופורעים פרעות באחיהם, נשיהם ובניהם של אותם חיילים עצמם, אולי. הללו היו מוסתים ע״י חברי „המאה השחורה״. ביחוד גברו הפרעות ע״י מגוייסים חדשים בבילו־רוסיא ווהלין, כגון ברובנה בשנת 1904 מקום שם פרץ פוגרום אמיתי ע״י הללו. כמאה עשרים וחמשה אלף יהודים עזבו את ארץ רוסיא העקובה מדם בשנת 1904 והגרו משם. ביום ה־11 לאויגוסט, שנת 1904 נרצח פלהווה. הצאר הרוסי הוציא אז צו על הקלות, הנחות ותיקונים שונים — אך אז שוב פרצו פרעות ופוגרומים; בשנת 1905 פרץ בביאליסטוק פוג־רום נורא עקוב מדם יהודי. ולאחר זמן־מה פרצו שוב פעם פרעות עקובות מדם באותה עיר עצמה. גלי־הפרעות בשנת 1905 לא פסחו על ווהלין, בריסק ע״נ בוג ועוד — במשך שבוע אחד התחוללו כחמשים פוגרומים בפלכים המזרחיים של פולין. בשנת 1906 שוב פעם פרץ פוגרום נורא בביאליסטוק — איום ונורא יותר משני הפוגרומים הקודמים לו. גזרות רדפו גזרות — בטחון החיים של היהודים בערים, בכרכים ובעיירות נתערער וסכנת מות נשקפה להם [148]).

בקיץ של שנת 1906 נבנה מחדש גשר הברזל של מסילת הברזל בהורודץ עי „קצפים״ מרוסיא [149]); צפויה היתה אז סכנת פוגרום בהורודץ אך בחסדי שמים נגמר הדבר בפחד גרידא [149*]).

בפלכי המזרח הנזכרים, ניתכו, כאמור כבר,

---

146) שם;

147) לפי Słownik Geograficzny Król. Polskiego, Dopełnienia, T. 15, Cz. I, עמ׳ 42. מעניין כי לפי הנתונים ב־Pamjatnaja Knižka Grodnenskoj Gubernji (מ„כלי שני״ — באמצעות מר בן עזרא) — מנתה אנטופול בשנת 1904—5235 תושבים!

147*) לפי „ר׳ פינחס מיכאל זצ״ל״, מאת ע. בן־עזרא, עמ׳ 23; ואולי נפלה שם טעות ובמקום 1885 צ״ל 1858 — כלומר הכוונה לשריפה העצומה משנת 1858?! (ראה הערה מס. 94 למעלה וצרף לכאן);

148) Z. w Pol. odr., II, עמ׳ 19—14;

149) ראוי לציין כי בשנות 1910־1908 נסלל הכביש בין הורודץ לאנטופול (כשמונה קל״מ) (לפי מאמרו של בן־עזרא בספר „הארעדעץ״).

149*) ספר „הארעדעץ״, במאמרו הנ״ל של בן־עזרא. — לפי המסופר אמר פעם ר׳ מרדכי׳לה מסלונים זצוק״ל: „ימים באים אשר אלה כאן יתקנאו באותם שעזבו אדמה טמאה זו שאנחנו יושבים

גזרות שונות על ראשי אחינו. מספר הנציגים היהודים במוסדות המוניציפליים הוגבל לאחוז מסויים ויהודי לא יכול היה להיבחר בתור יושב ראש של הנהלת העיריה. הוצאו הגבלות על השפות עברית ואידיש, ואת בתי־הספר ש־לימדו בהם באותן שפות נאלצו היהודים להס־וות תחת מסוה של „חדרים מתוקנים״. עד שנת 1904 היתה בכלל אסורה שם העתונות בשפת אידיש[150].

הלחץ, הדיכוי, הרדיפות וההגבלות נמשכו כך עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה בשנת 1914[151].

התקופה שבין מלחמת העולם הראשונה לבין תקופת השואה והאסון במלחמת העולם השניה — באנטופול וסביבותיה

עד שנת 1915 בערך, חיו היהודים בפלכי המזרח („מזרח־קרעסען״), תחת אימות החזית בין רוסיא מצד אחד לבין גרמניה ואוסטריה מצד שני. תחת פיקודו של הנסיך הגדול מבית הצאר, ניקולאי ניקולאיביץ׳, ניתכו גזרות ר־פורעניות על ראשי אחינו בני ישראל; צצו עלילות שונות מצד המטה הצבאי העליון הרוסי, נחשול של עלילות־שקר כי היהודים הם בוגדים במלכות הציף את ארץ רוסיא, היהודים בשטחי החזית גורשו בחזקת־יד ממקומות מושבותיהם על ידי הצבא, נגזרה גזרת גירוש על כל היהודים מפלכי גרודנה, קובנה וקורלנד; ב־משך זמן קצר של כמה ימים בלבד גורשו מאותם חבלים מעל למאתים אלף יהודים — בתוכם זקנים, נשים וטף. את הפליטים הניסו בבהלה מזרחה אל חבלי רוסיא הפנימיים. חלק מהפליטים נתעכב בדרכו בסביבות וילנא ובי־לורוסיא. ביחוד סבלו אז יהודי־ווהלין ואותם יהודים שהתגוררו בגבולות — בחבלי וילנא־

עליה!״ !... (עיין: ר׳ מרדכי׳לה מסלונים זצ״ל, מאת ע. בן־עזרא, עמ׳ 20—19). גדולי ישראל חזו את הבאות והרגישו בטומאת שונאי־ישראל שאפפו על עמנו מסביב!

150) Z. w Pol. odr., II, עמ׳ 235;

151) שם, 2, עמ׳ 14—9;

פוליסיא. הגירוש בוצע במהירות הבזק — תוך חפזון ובהלה; כך למשל גורשו היהודים מ־בריסק־דליטא ע״י הצבא במשך שלשה ימים; ביחוד בווהלין, לא עבר הגירוש בלי מהומות ע״י הצבא. כתוצאה מהמוני הפליטים שהגיעו להתם, שררה בעיירות בילורוסיא וכו׳ צפי־פות איומה[152]). זרם של פליטים, דוויים וסחו־פים עבר גם בפינסק וסביבותיה[152*]).

הורודץ נחשבה במלחמה כנקודה אסטרטגית חשובה ביותר; לאורך קו התעלה המלכותית התנהל קרב עצום בין הרוסים והגרמנים[153]).

במשך זמן קצר כבשו הגרמנים שטחים ע־צומים והתקדמו לעבר פוליסיא. עד מהרה הגיעו להתם, כבשו את פוליסיא ווהלין ושם יוצבה ונתגבשה החזית בין המחנות היריבים. תחת שלטון הגרמנים לא חל שיפור במצבם של אחינו בני ישראל; שלטון צבאי מובהק של קלגסי הגרמנים, על גזרותיו, הגבלותיו, ואי־מותיו נשתרר בחבלי הארץ הכבושים וזחת מגפיהם המסומרים; חרפת־רעב, מצוקה ודלות היו מנת חלקם של אחינו בני ישראל בשטחי הכיבוש; מידות התום והצניעות ירדו בשפל המדרגה, ההתפרקות המוסרית, ההפקרות וה־זנות גברו[154]). מפינסק וכו׳ נשלחו רבים מ־דלת עמנו, ע״י שלטונות הכיבוש, מערבה אל תוך הכפרים וכו׳[155]).

יהודים רבים התחילו אז לעסוק בעבודת ה־אדמה כדי לקיים את נפשות בתיהם. בכלל גדל במידה ניכרת מספר היהודים שעסקו ב־חקלאות בשנות המלחמה והכיבוש; שטחים עצומים נשארו נטושים מבעליהם האכרים שנסו בהמונים אל תוך רוסיא הפנימית עם התקר־

152) שם, עמ׳ 16—15;

152*) „מגילת פורעניות״, מאת אברהם אשר פיינ־שטיין, ת״א, תרפ״ט (תיאור מזעזע על סבלות היהודים בפינסק וסביבותיה בימי כיבוש ה־פולנים וחבריהם לנשק — גייסות המרצח גי־ניראל בולאק באלאכוביץ ימ״ש); שם, הקדמה וכו׳.

153) ספר „הוראדעץ״, עיין שם במאמרו של ש. פאדאלעווסקי: „די עקאנאמישע לאגע״, עמ׳ 143.

154) Z. w Pol. odr., II; ועוד מקורות.

155) שם, עמ׳ 412; אך כבר בשנת 1924 מתחילים היהודים לעזוב את האדמות המעובדות כי חזרו הבעלים הקודמים (שם);

בותה של החזית לגלילות המזרחיים של פולין והיהודים היו מעבדים חלק ניכר מאותן אדמות; בעד החכירה היו היהודים משלמים, בדרך כלל, ⅓—¼ מהיבול כך למשל בפרוז׳אני שמספרם הכללי של היהודים הגיע שם ל־4152 בערך, עסקו בחקלאות 26 משפחות שמנו יחד 161 נפשות, על שטח של 357 הקטר שנחכרו על ידיהם (רכושם העצמי בשטחי קרקע הגיע רק ל־6 הקטרים) [155*].

רק בשנת 1918 — עם חתימת חוזה השלום בבריסק דליטא — הוטב קצת המצב; היהודים מפלכי גרודנה ווילנא התחילו אז לבוא במגע עם יהודי אוקראינה והיו מביאים משם סוכר, עורות וכיוצא בזה, תמורת מוצרים שונים ש־הובאו מגרמניה. מכל מקום היתה להשתלשלות המאורעות באוקראינה השפעה עצומה על ה־פלכים המזרחיים של פולין — ביחוד השפיעו המאורעות המדיניים על ווהלין. בפברואר־מארס של שנת 1917 הוכרז על הקמת מועצה מרכזית בקיוב. שהורכבה מנציגי כל המפלגות האוקראיניות והמועצה קיבלה את השלטון ל־ידיה, והנה פרצה ברוסיא מהפכת אוקטובר, והשלטון שם עבר לידי הבולשביקים — ומל־חמה פרצה בין שלטונות ה„מועצה המרכזית" לבין הבולשביקים. אוקראינה הוכרזה כרפוב־ליקה אוקראינית בברית המועצות הסוביטית. הגרמנים תפסו אז את אוקראינה ומסרו את השלטון בידי ההטמן סקורופדסקי הראקציוני השחור; הוא ביטל את האוטונומיה היהודית ש־הוכרזה לפני כן באוקראינה. לאחר מפלתו של סקורופדסקי בסוף שנת 1918 הוקם דירקטוריון שבראשו הועמדו פטלורה ימ״ש וויניצ׳נקו, אשר אמנם אישרו את זכויותיהן של הקהילות היהודיות — אך אותם „אישורים" עברו ללא הד, כי תיכף לאחר הקמתו הכתים אותו שלטון עצמו, תיכף מלכתחילה, את ידיו, בדם יהודי ועודד פרעות ופוגרומים איומים אשר בזוועו־תיהם גברו על הפרעות בדברי ימי ישראל ה־עקובים מדם; גלי הפוגרומים התפשטו בזרם אדיר בפלכי קיוב ווהלין: 695 ישובים יהודיים נפלו קרבן בפרעות הנוראות. בכמה מקומות אף חזרו ונשנו הפוגרומים פעמים מספר. לפי אומ־דנה אחת נרצחו והומתו כמאה אלף יהודים חפים מפשע (אף לפי חוות דעתם והערכתם של תופסי־המועט נרצחו אז כחמשים אלף נפש יהודים!). בווהלין עצמה נחרבו אז 63 קהילות יהודיות בתשעים ושמונה פוגרומים רשומים; יהודי ווהלין נפלו קרבן לא רק בידי גייסות פטלורה ימ״ש, אלא אף כנופיות של רוצחים אחרים. — „מתקוממים" הידמקים בהנהגתם של „אטמנים" ורוצחים שונים, החריבו בווהלין עשרים ותשעה ישובים יהודים — ולא זו בלבד אלא אף פלוגות שונות של הצבא הסוביטי — וביחוד הגדוד הראשון הסוביטי של צבא בור־דיוני — הרסו והחריבו שם עשרים וארבע קהילות יהודיות! [156]). לא ארכו הימים וה־פולנים כבשו את פוליסיא ואף הם הלקו, עינו ורצחו יהודים; בפינסק נרצחו אז (ה׳ ניסן תר״פ) 35 נפשות יהודיות חפות מפשע — קדושים וטהורים. עם הפולנים הופיעו בפוליסיא גייסותיו של המרצח בולק בלחוביץ ימ״ש שערכו טבח איום ביהודי העירות והכפרים ב־סביבות פינסק, יאנובה, קאמין־קושירסק ועוד, אנסו, עינו, התעללו ורצחו אלפי קרבנות אומ־ללים [156*]).

ביום ה־18 למארס, שנת 1921 נחתם חוזה־השלום שלפיהו נשארה פוליסיא המערבית (בכללה בריסק ופינסק וכו׳) בידי הממשלה הפולנית; לפלכי המזרח שלהם קראו מאז הפולנים בשם: „קצווי המזרח [156**]).

לפי ספירת התושבים מיום ה־30 לספטמבר. שנת 1921, חיו בפלך פוליסיא כ־110639 נפש יהודים (12,6% מכלל האוכלוסיא בפלך); בפלך

155*) שם וכו׳.

156) Z. w Pol. odr., II, עמ׳ 22—19.

156*) על פרשת הרציחות האיומות עיין ב„מגילת פורעניות" מאת א. א. פיינשטיין שהזכרנו ל־מעלה; בייחוד הצטיינו באכזריותם הבאלא־כובצים ימ״ש אשר שדדו, אנסו, עינו והתעללו באחינו בני ישראל ועוללו זוועות איומות; המרצחים האכזרים עברו בדם ואש ובחרב נטויה וזרעו מוות ושכול, הרס וחורבן בקרב אחינו בני ישראל בעיירות ובכפרים — בבחינת גל־גוליהם של חמיל ימ״ש ושל מרצחי אומאן מלפנים; השלטונות הפולנים התייחסו באדישות לרציחת היהודים. עי״ש.

ווהלין נמצאו אז כ־167740 נפש יהודים (11.5% מכלל האוכלוסיא בווהלין)[157]. באותה שנה ישבו בכפרים ובאחוזות בפוליסיא כ־19287 יהודים; בעיירות ובערים — 91352 (כלומר 17,4% בכפרים); בווהלין ישבו בערים ובעיירות 143081 יהודים: בכפרים ובאחוזות — 21659 נפש יהודים (13,1% מכלל האוכלוסיא היהודית); יש לציין כי רק חלק מאותם יהודים שישבו אז בכפרים, עסק בחקלאות[158].

בהזדמנות זו, יש לייחד את הדיבור על הד חקלאים בפוליסיא בכלל ובאנטופול בפרט.

כפי שראינו עסק אחוז מסויים של האוכלוסיא היהודית בפלכי המזרח בעבודת־האדמה ובחקלאות; כפי שכבר הזכרנו לעיל בחיבורנו הנוכחי, הרי עוד בימי ניקולאי הראשון הובטחו למתישבים היהודים על גבי הקרקע הקלות והנחות שונות. אך במחצית השנית של המאה התשע־עשרה נעזבו עובדי האדמה היהודים לנפשם; רק בסוף המאה העברה התחילה להתעניין בגורלם של החקלאים היהודים חברת „יק״א", בהוציאה סכומים ניכרים למענם. חקירותיה של יק״א העלו כי מצבם הכלכלי של החקלאים היהודים שם הוא בכל רע, והסיבה לכך — שטחי קרקע זיבורית שניתנו להם בזמנם; סיבה אחרת — משק רופף וירוד במובן האינבנטר החי והמת. תקלה עיקרית שהכשילה את התקדמותם, היתה חלוקת השטחים לעיבוד חקלאי במשבצות, כאילו בטבלת המשחק של שחמט; הדרך להרמת קרנם של החקלאים היהודים היתה — לפי הנ״ל — יצירת מקורות הכנה חדשית של תעשיה חקלאית למענם! הנה כי כן חילקה חברת יק״א הלוואות לחקלאים שנעזבו עד אז לגורלם[159]. המלחמה העולמית לא פסחה גם על המושבות החקלאיות היהודיות וזרעה בהם הרס, וחורבן; אחדות מהן נחרבו כליל, כגון המושבה רוזובי מלין (Rozowy Młyn) ליד העיירה סמורגון. לאחר המלחמה העולמית עזרה חברת „ארט" למשקים החקלאיים היהודים במתן הלואות לרכישת אינבנטר חי, כלי־עבודה, זרעים לנטיעה, נטיעת עצי פרי וכדומה. את האמצעים לכך קיבלה חברת „ארט" מחברת „יק״א" ומה„ג'וינט"[160].

לפני המלחמה העולמית הראשונה עיבדו היהודים בפלכי המזרח של פולין עשרים ושנים מקומות וישובים, 654 חקלאים, — שטח כללי של 4218 הקטר אדמה; העיבוד האינטנסיבי של האדמה ע״י החקלאים היהודים שהשתמשו לשם כך בהון ניכר שהשקיעו, הביא יבול גבוה. בעיקר גידלו היהודים מלפפונים, בצל ושאר ירקות. גידול המלפפונים פותח שם ע״י היהודים והובא כמעט למצב של שלמות, במובן האיכות וכמות הפרי: גידלו מלפפונים מזן „מונסטירי" (monastyrskie), אשר התאים ביותר לחימוץ וכיבוש. במקומות אחדים אף התמחו החקלאים היהודים בגידול זרעים של אותם מלפפונים (פינסק, קלצק, לחוביץ'); במקומות אחרים התמחו ביותר בכיבושם של המלפפונים (כגון אנטופול ועוד). הגננים היהודים עמדו על רמה מקצועית גבוהה; „תעשית" המלפפונים הכבושים שנשלחו מאותם מקומות, בדרך כלל, לפולין המערבית — הגיעה משנת 1926 ועד 1930 לשבעים אלף חביות לשנה בממוצע, שהן שבע מאות קרונות רכבת! בשנת 1930 הפיקו: 1. בריסק ע״נ בוג — 9000 חביות מלפפונים כבושים, טרספול — 37000 חביות; 2. אנטופול — 7000 חביות; 3. גרודנה — 10000 חביות; 4. פינסק — 1000 חביות. בשנים שלפני פרוץ המשבר הגיע ערכם של אותם תוצרים לכדי 2.000,000 זהובים (שני מיליון זהובים פולניים). המלפפונים היו נשלחים משם לדנציג, בוריסלב, זגלמביה, דומברוביצה, שליזיא, דרוהוביץ'. אותם שווקים ספגו כ־70% מהתנובה. כיבוש המלפפונים וניצולם שימשו מקור חשוב לפרנסתם של משפחות יהודיות[161]. גם גידול הירקות, כגון כרוב, כלרבי, עגבניות, גזר, פטרוסילין וצנון עמד על רמה גבוהה

**156) "Kresy Wschodnie".
157) żyd. w Pol. odr., II, עמ' 186.
158) שם, 2;
159) שם, 2, עמ' 408 וכו';
160) שם, עמ' 416—417;
161) שם, עמ' 413—414;

ומפותחת אצל הגננים היהודים במקומות: פינ־סק, וולקוביסק, שבנצ׳יאני, נובהורודוק ועוד. הם אף פיתחו את גידול הירקות בחממות שבהן היו הירקות מקדימים להבשיל לפני עונת הירקות הרגילה. בפלך גרודנה היו היהודים אף עוסקים בגידול עלי הטבק: בעיירות וולפה, פיסק, במחוז וולקוביסק — מצאה כמעט כל האוכלוסיא היהודית את פרנסתה בגידול עלי הטבק. כמו־כן התפרנסו באותו ענף אף מש־פחות יהודיות רבות בזלבה, איזבלינה, מוסטוב, קאמיונקה — בערך כשלוש מאות וחמשים משפחות עיבדו שטח של 180 הקטר — היהו־דים אף היו חוכרים אדמות מן האכרים והיו משלמים בעדן דמי־חכירה גבוהים. מאידך גיסא השביחו היהודים את האדמות החכורות ע״י זיבול ראוי והוגן. אך מטעי הטבק נעלמו בשנת 1929, לאחר שהמונופולין הממשלתי לטבק, שלל מהחקלאים היהודים את הרשיונות לגידול הטבק — וכך נשארו כמה מאות מש־פחות ללא מטה־לחם, במצב כלכלי מיואש; השלטונות הפולניים טענו והתחמקו בתירוץ כי שללו את הרשיונות מן החקלאים היהודים מאחר שהם שותלים את צמחי הטבק ומגדלים בצפיפות גדולה מדי — ועוד תואנות מסוג זה... האמת היתה כפי הנראה, כי בעלי האחוזות — ה„אדונים הפריצים״ הפולניים — נתקנאו ביהודים והתחילו בעצמם לגדל טבק במט־עיהם... בשעה שבעלי האחוזות לא עסקו בגידול טבק ובמקום זה בחרו לגדל חיטה, תפוחי־אדמה, סלק ועוד — לא היה איכפת להם להשאיר בידי היהודים את הרשיונות לגידול טבק. כי מי אחר יתעסק בגידול הטבק הדורש טיפול סובלני והון השקעה?.... אך כשהתחילו הפריצים בעצמם לגדל טבק כדי להציל את משקיהם — אז נשללו מהיהודים הרשיונות!... החקירות העלו כי היהודים הצליחו להפיק בממוצע מהקטר אחד כשמונה מאות ועד אלף וחמש מאות קלג״ר עלי טבק יבשים! גידול טבק על שטח של חצי ההקטר היה יכול לפרנס משפחה כשעסקה בכך בעצמה. — לאחר שניטלו באותם מקומות מהחקלאים היהודים הרשיונות לגידול עלי הטבק, הרי חלק מהם עזב לגמרי את החקלאות — וחלק אחר עבר לגידול ירקות [162] — בפלכי המזרח הנ״ל ישבו במרכזים חקלאיים־קיבוציים כ־1829 מש־פחות שמנו כ־9000 נפשות יהודיות. השטח ה־מעובד הגיע ל־15437 הקטר בערך. אף בסביבת העיירות היו שם יהודים שעסקו בחקלאות. אגב, בווהלין היתה קרקע פוריה ועשירה יותר [163]).

היו גם קואופרטיבים חקלאיים יהודים ב־בריסק דליטא, גרודנא, פינסק, טרספול, וולקו־ביסק, אנטופול ועוד [164]). בעיירה אנטופול עצ־מה, היו בעלי אדמה יהודים רבים — בעלי שדה וגן, אשר רכשו אותם בזמנם מאדון ה„חצר״ לאחוזת עולם קרקעות וגנים אלה נמ־צאו משני קצות העיירה; חלק מהשטחים שלהם השתרע בצד רחוב קוברין, במערבה של העיר, והחלק השני מצד מזרח בקצה רחוב פינסק, בערך מביתו של השוחט ר׳ משה־אליעזר ז״ל עד בית המלון של ר׳ יצחק לייב לנדון, ליד הדרך לכפר פרושיכבוסטי. מצד דרום גבלו שדות היהודים באדמות ה„חצר״ שהיתה שייכת לבעל האחוזות — בערך כ־11/16 קל״מ מרובע. אותם שדות היו מכונים בפי תושבי העיירה היהודים בשם „מארגעס״ וכללו שדות־תבואה, תפוחי־אדמה וגני ירק אשר סיפקו לתושביה ולערי הסביבה ירקות וכ־דומה [165]). ראוי לתאר כאן את פרשת העבודה והעסקים ביחס לאותם שטחים עוד בתקופה שבין סוף המאה שעברה ותחילת המאה ה־עשרים:

בשנות 1890—1905 היו עסוקים אצל יהודי אנטופול בעלי השדה בעבודת האדמה וגני הירק, האכרים מכפרי הסביבה; אותה עבודה היתה משמשת כמקור הכנסה חשוב לבני־הכפרים הגויים בעונת הקייץ. כמעט מדי יום ביומו עם אור הבוקר היו מגיעים מחנות של בני־ובנות־כפרים, בשוורים לחרישה ובסוסים להובלה ולשידוד האדמה והיו משכירים עצמם למשך היום ליהודים, לעבודה מנץ החמה

---

162) שם, עמ׳ 414—415;
163) שם;
164) שם, עמ׳ 420;

ועד שקיעתה — הללו היו עובדים כפועלים רגילים בשכר — ולפעמים אף היו מקבלים פרס בעד עבודה מהירה. בדרך כלל, לכל הפחות למראית עין, לא שררה אז אותה שנאת ישראל ואיבה עמוקה ליהודי כפי שנשתרשו בשנים שלאחר־מכן; אמנם בלבם של הפועלים והפועלות הערלים הללו שררה קנאה נפשית עזה ליהודי; איבה כבושה במעמקי הלב הגויי אשר בשעת הכושר היו צפים על פני השטח בגילוי היצרים האפלים שלהם, תכונות שאותם בני־חם לא היו זרים להן לגמרי — והם היו מסוגלים אף לרצוח בשעת הכושר על לא־דבר... חשודים היו הללו על גנבה ורציחה [166].

אמנם היהודים לא למדו את תורת החקלאות בבתי־ספר גבוהים, אך מתוך נסיון ממושך התמחו במקצועם עד שנעשו מומחים בטיפול מיני הירק, כגון מין לפת מיוחד ועוד. חברת יק"א שלחה בשנת 1895 בערך, גנן מנוסה לאנטופול במטרה ללמד את החקלאים היהודים את עבודת האדמה בשיטות מדעיות, וכן גננות כגון שתילת פטל, תות־שדה וכיוצא בזה; אך אותו גנן לא הצליח במידה גדולה כי רובם של בעלי גני הירק היו בגיל הזקנה וקשה היה להם לשנות מחדש את שיטות עבודתם; אשר לצעירים כבר לא הלך לבם אז אחר עבודת האדמה — הם כבר שאפו לגדולות מעין אלה!... [167].

האדמה היהודית היתה מניבה יבול רב, כמעט כפלים, מאשר אצל האכרים בכפרים וב„חצרות" הפריצים — היושב־במרומים עזר והיהודים הצליחו בעבודתם החקלאית: — הם פיתחו את עבודתם בשכל ושים־לב, היו מזבלים בזבל רב ומשמים סייעו — בגשמים בעתם והצלחה וברכה. עפ"י רוב היו זורעים ירקות בגנים, כגון בצל אשר היה נאגר חבילות־חבילות לרוב ושימש מקור חשוב למסחר, וכן מלפפונים אשר אפילו בני הכפר היו באים ליהודים שם לקנות כי לא הספיקה להם תנובת הירקות שלהם; כמו־כן גזר וצנון, סלק, לפת ותפוחי אדמה. אף היו שולחים את המלפפונים הכבושים לכרכים, מהם גם ב„הכשר לפסח". — לבעלי גני הירק היה די קשה — יותר קלים היו החיים ליהודים שעסקו במזרע התבואה כגון שבולת־שועל, שעורים, חטים; נמצאו יהודים שהיו זורעים מדי שנה בשנתה חטים ל„מצה שמורה" [168].

היהודים התמחו גם בייצור הגבינה הליטאית המפורסמת. בגננות, ובכוורנות הגיעו היהודים בעיבוד אינטנסיבי לרמה גבוהה ביותר; עדיין בשנת 1921 אפשר היה לראות אצל העממין בפוליסיא במקום מחרשות ומשדדות — מעדרי־עץ ואף לאחר מכן. בכמה מכפרי פוליסיא היתה האת (socha) ומשדדת־העץ כלי־העבודה היחידים לעיבוד השדה... אך היהודים הכניסו שם כלי־עבודה משוכללים ובהתמצאותם ויזמתם שימשו דוגמא נאה לאכרים הפראים והפרימיטיביים — ה„פולישוקים" הנחשלים, כיצד לעבד בחכמה וביתרון־שכל את האדמה [169]. היהודים תושבי־אנטופול, בעלי היזמה והמרץ, המחוננים בחוש התמצאות — פיתחו כבר במחצית השניה של המאה התשע־עשרה מקורות פרנסה חדשים; כך, למשל, שימש כמקור־הכנסה חשוב לבני העיירה היהודים, העסק הפורח בפיטום האוזים להשמנה והמסחר בהם. תחילתו של אותו עסק באנטופול — בשנת 1860 בערך ונמשך עד פרוץ המלחמה הראשונה, בקנה מידה גדול; עונת המסחר היתה נמשכת בערך מאלול ועד שבט — כארבעה־חמשה ירחים בכל שנה. אותו עסק היה מפותח מאד בעיירה; סוחרים נכבדים התעסקו במסחר האוזים [170]; אף היו שולחים אוזים מפוטמים לפרוסיא שבגרמניה, אך עפ"י רוב היו מוכרים לכרכים שבמדינה גופא, אוזים מפוטמים שחוטים או חיים (כגון לווארשה, באליסטוק, מינסק, שידליץ, בריסק וכו'). העיר בריסק שימשה כשוק חשוב שספג חלק ניכר מיצוא האווזים; מספיק היה שסוחר

165) מתוך „זכרונות על העיר אנטופול" (1905—1890), מאת הר"ר יעקב־מיירים קולודנר — להלן בספר הנוכחי;
166) לפי הנ"ל;
167) שם;
168) שם;
169) Żyd. w Pol. odr., II;
170) לפי מאמרו הנזכר של הר"ר י. מ. קולודנר;

נכבד ומהימן וירא־שמים[171]) יחתום שמו על כל אוז שחוט כעדות מספיקה לכשרות — בבחינת הכשר משוחט או מרב. — את האווזים לפיטום היו מביאים מן הסביבה או ממרחקים — מרחבי ארץ רוסיה, שמשם היו מובילים אותם בקרונות הרכבת במשך כמה ימים; סוחרים־סיטונאים וסוכנים זריזים היו עוסקים באספקת מזון ומיצרכים לאוזים העומדים לפיטום; היו מייבאים דוחן ותירס מיקטרינוסלב, מקישינוב ומבלץ ועוד, וכן שבולת־שועל, שעורים ומוץ מסוחרי תבואה עירוניים; היו סוכנים למכירת האוזים המפוטמים בכרכי־המדינה ובחו״ל. מהאווזים הפיקו תועלת רבה: מנוצתם היו מייצרים כרים וכסתות והזבל שלהם היה טוב לזיבול השדות. שומנם היה משובח (שומן אוז מבושל וגלדי־שומן -- „גריבענעס״) ובשרם מזין. — תכנית ההפטמה של האווזים היתה בערך כזו: היו מאספים להקות אווזים לאלפים מסביבות העיר וכו׳, קצוצי־נוצה וכנף שלא יתעופפו ויעלמו; היו מקימים מיני מחיצות וקירות גבוהים מסביב לחצרות המוקפות בגדרות גבוהות — כעין כלובים; מבפנים היו שוטחים ומציעים במצעי־תבן והיו מספקים לעופות מים ומזון; בלילה היו מאירים את השטח בפנסים; את האווזים הכחושים ביותר ודלי־המראה, היו מפטמים תחילה במוץ ובקמח שעורים ולבסוף, בתום זמן ההפטמה — במזון התירס הממתיק את בשרם ובכל מיני מזון יומם ולילה; זמן ההפטמה נמשך כ־3—4 שבועות. היו מביאים אווזים בני גזעים וסוגים שונים: אפשר היה להבחין בהם לפי מקום מוצאם, בממדי גופם וגדלם, בתארם החיצוני, במידת אורך הצואר שלהם, לפי גוון הקול (הברבורים היו הגדולים ביותר); אפשר היה להכיר את הסוג אף לפי מבנה המקור של האווז; בצווחותיהם, קול ה„געגוע״ ולהג־האווזים שלהם נדמו כמין מקהלה פראית שקולה נישא למרחוק, כקול „המון חוגג״!...

כדי שלא לבוא לידי חילול־שבת ויום טוב היו פועלים יהודים ממעטים לעבוד בעבודת

171) הכוונה לר׳ ישראל קולודנר ז״ל;

הפטומת וכל הכרוך בה; נשים היו טרודות במריטת הנוצות. ואשר לשוחטים — היו הללו מקבלים פרס מיוחד לחנוכה — רגל וקצה־הכנף מכל אווז. הרווחים ממסחר האווזים היו גדולים — העסק היה מכניס הרבה יותר מאשר עבודת־האדמה והגננות[172]).

היה גם עסק מסחרי אחר באנטופול — בעשרות השנים שלפני המלחמה העולמית הראשונה — הקשור בחקלאות; המסחר בחרמשים לקציר תבואה, שחת וחציר. לפי המסופר התנהל אותו עסק ע״י קבוצת סוחרים בשותפות. עונת המסחר נמשכה כחדשים — סיון ותמוז; את החרמשים היו מביאים מוינה שבאוסטריה כי אותה תוצרת היתה טובה מאשר החרמשים תוצרת רוסיא[173]).

אך לאחר המלחמה העולמית הלך ופחת מספר היהודים שמצאו לחמם בעבודת האדמה וכל הקשור בה. ביחוד בתקופה האחרונה שלפני פרוץ מלחמת העולם השניה כבר הורגשו באויר אותות של הסערה המתקרבת. הנוער היהודי כבר לא חשב להישאר בארץ פולין... לדוגמא, בשנת 1933 בערך כבר מתעסקים בחקלאות בערים פרוז׳אני, מאלטש, וכדומה, מספר בלתי־ניכר של יהודים; יוצא מן הכלל מהוות אז עדיין העיירות שבהן היו שטחי קרקע חקלאיים בבעלות היהודים עצמם כגון ניסביז׳, קלצק, קאמיונקה, אנטופול ועוד — או אפילו בפינסק, גרודנה, בריסק, מקום שם היו חוכרים היהודים קרקעות מבעלי־האחוזות או מהנהלת העיריות[173*]). לפני המלחמה הראשונה היו[174]):
אנטופול — 21 משקים יהודים על שטח של 29 הקטר שלהם, ועוד 12 הקטר אדמות חכורות;
ברזה — 17 משקים יהודים על שטח של 18 הקטר שלהם, ועוד 78 הקטר אדמות חכורות;
איבניקי — 53 משקים יהודים על שטח של 340 הקטר שלהם ועוד 40,5 הקטר אדמות חכורות;
טרספול — 26 משקים יהודים על שטח של 13 הקטר שלהם — — —
פינסק — 44 משקים יהודים על שטח של

172) לפי מאמרו של הר״ר י. מ. קולודנר;
173) שם;
173*) żyd. w Pol. odr., II, עמ׳ 413;

16 הקטר שלהם ועוד 99 הקטר אדמות חכורות; על סטטיסטיקה מהתקופה שלאחר המלחמה הראשונה ידוע:

בריסק דליטא — 74 משקים יהודים על שטח של 48,5 הקטר שלהם ועוד 382 הקטר אדמות חכורות.

בולט כאן האחוז הגבוה של שטחים חקלאיים בידי יהודי אנטופול, בהשוואה לערים כגון בריסק ופינסק, אם נביא בחשבון את מספר האוכלוסיא היהודית בהתאם (יוצא מן הכלל היא איבניקי ליד פינסק שהיתה בעיקרה מושבה חקלאית יהודית). — אך היה ברשותה של קהילת אנטופול שטח עצום יחסית של קרקע אשר גרם למשפטים וטרדות לאנשי העיר ועסקניה אשר כאב להם גורלו של הרכוש היהודי הציבורי שבחוצפתם של בני־חם הגויים העירוניים שלטשו עינם לרכוש היהודי, הלך והצטמצם; זוהי פרשה מיוחדת הקשורה בשטח המרעה העצום המכונה „פוהוניה":

מזרחית־צפונית לעיירה נמצא שטח גדול של כשלש מאות „מורג" (מורג־בערך חצי־הקטר); מקדמת דנא היתה ליהודי אנטופול חזקה על אותו שטח שנקרא בשם „פוהוניה", אך לא היו בידי הקהל תעודות רשמיות על בעלותם של היהודים לאותו שטח. כשאנטופול היתה מעוטה באוכלוסין לא היה ערך גדול לאותה „פוהוניה" אך משנתרבו ומשפרו ושרצו הערלים בעיירה, עלה ערכו וחשיבותו של אותו שטח־מרעה עצום. ואז הופיע ברון ברוור[175]) והחליט לקחת את שטח ה„פוהוניה" בחזקת־היד מידי היהודים. הברון שהיה גר עפ"י רוב בעיר־הבירה פטרבורג, שכר לו עורך־דין יהודי — ירא־שמים ואדוק — מפטרבורג (העו"ד היהודי היה מתאכסן באנטופול אצל ר' אפרים ליפשיץ ז"ל). היהודים עמדו להפסיד במשפט את ה„פוהוניה" ואז הזמינו את העו"ד היהודי שיתערב ועשו פשרה של שלום: לשלם 300.— רובל דמי חכירה עבור שטחי ה„מארגעס"[176]) ועוד 300.— רובל כדמי־חכירה עבור ה„פוהוניה". העשירים שילמו יותר ומעוטי היכולת פחות. בחוזה שנחתם צויין כי באם לא יסלקו את הסכומים המגיעים עבור ה„פוהוניה" במשך תקופה של שלש שנים, הרי חוזרת ה„פוהוניה" לרשותו של הברון ברוור. הדבר היה לפני כ־70—80 שנה[177]). אך הנה פרצה מלחמת העולם הראשונה, והגויים של אנטופול שהיו רועים את המקנה שלהם ואת סוסיהם על השטחים שהיו להם בשכנות ל„פוהוניה", היו משתמשים בהזדמנות הנוחה, מתקרבים יותר ויותר ותופסים מדי־פעם שטח נוסף מתוך שטחי ה„פוהוניה". במשך הזמן גם עוררו את הטענה כי הם שותפים, כביכול, ליהודים בבעלות ה„פוהוניה"!.. כשהשלטונות הפולניים התחילו לפרצל את שטחי הקרקע למשבצות־משבצות לפי חוק הפרצול[178]) — והתכנית ומפות השטחים הוכיחו בעליל שה־גויים עלו ותפסו שטח יהודי, טענו שהנם שותפים ליהודים ב„פוהוניה"... היהודים מצדם

---

174) שם, 2, עמ' 421;

175) בארון בריוורן רכש את האחוזות של אנטופול מבעל האחוזות קאלימין; לפני־כן הי' הבארון בריוורן מנהל־המשק של ה„בארונססה" — אך לאחר מכן נשא אותה לאשה; בין ה־בארון ואשתו פרצה מריבה, לאחר זמן — וברגע של ריתחא ירה הבארון בעצמו והתאבד לדעת; (לפי המסופר ע"י אחד מבני אנטופול). הבארון בריוורן נזכר ב־ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, T. 15, Warszawa; שם צויין, כי אחוזותיו של פון בריוורן באנטופול כללו 28 משקים (Folwarki), 5500 דיסיאטינות, עי"ש. לפי המכתב שהזכרנו לעיל מהמוסד לתיעוד מיסמכים בקראקוב, עברו אנטופול ואחוזותיה במשך המאה התשע־עשרה כמה פעמים מרשות בעלים אחד למשנהו. ב: Pamjatnaja Knižka Grodneskoj Gubernji, Grodna, 1905. מובא, כי בשנת 1904 היו שייכים לבעלת ה־אחוזות באנטופול סופיה וויטאש, שטחים ב־גודל של 4500 דסיאטינות (מ„כלי שני" — לפי מר ע. בן־עזרא),—ל„חצר" של בעל האחוזות באנ־טופול היו קוראים בשם „גוברניא" (Gubernja, ראה גם מפת אנטופול בספרנו הנוכחי!), כי ביחד היו כשמונה „חצרות" (אחוזות) ו„חצרו" של בעל האחוזות באנטופול שימשה בבחינת „מרכז" („גוברניא") (לפי המסופר ע"י המנוח ר' אלחנן ליפשיץ ז"ל בזמנו);

176) על ה„מארגעס" באנטופול עיין במאמרו של הר"ר י. מ. קולודנר להלן;

177) מפי המנוח ר' אלחנן ליפשיץ ז"ל;

178) בשנות 1927—1933 נערך בפוליסיא פירצול (Parcelacja) של השטחים לחלקות (עיין M.P.P.P.Pol., עמ' 17);

השתדלו בכל עוז להגן על זכותם ולהעמיד על האמת ומאז התחילו להתנהל משפטים, והתדיינויות בערכאות. לאט־לאט ובהדרגה חמסו ותפסו להם בני־חם הערלים העירוניים חלקים משטחי־הנכס היהודי עד שנשארו ב„פוהוניה" בסך־הכל רק כ־180 „מורגים" (כ־90 הקטר בלבד) [179]).

יהודים באנטופול, בתקופת הפולנים, היו מתפרנסים בין היתר, מחכירת גנים אצל הפריצים שבסביבה, חכירת מחלבות ותעשית גבינה ומוצרי חלב וכו', ובעיקר ממסחר; היו יהודים בעלי סוס ועגלה, אשר היו יוצאים ביום ראשון בבוקר בעגלתם אל הכפרים שבסביבה הקרובה והרחוקה, ושוהים שם במשך כל השבוע בעסקי מסחר זעיר וכו' עם העממין והאכרים יושבי הכפרים — והיו חוזרים הביתה רק בסוף השבוע. היו מתקיימים בעיירה ימי־שוק וירידים שנתיים — ובעלי החנויות מוכרים לאכרים הבאים וסוחרים קונים מהם את תוצרתם הכפרית שהיו מביאים העירה. היו גם בעלי מלאכה יהודים העובדים אצל הפריצים והאכרים שבסביבה.

יהודים אחינו בני ישראל חיפשו פת־לחם; עמך ישראל צריכים פרנסה... אך העריצים הפולנים, צוררי ישראל למיניהם, היו מחפשים כל מיני תחבולות להצר את רגליהם של אחינו ולחבל במעשיהם ועמלם; לאט הלך החבל ונתהדק והושמטה הקרקע מתחת לרגליו של היהודי, ניתכו הגבלות וגזרות על גולת ישראל... לימוד־חובה כביכול, איסור על „חדרים" יהודים לתינוקות של בית רבן ללא קבלת רשיון מהשלטונות [180]); תחת מסוה של נקיון חיצוני כביכול נגזר לשפר את המראה שלחזיתות הבתים בעיירות [181]). עול של מסים כבדים שהוטל על אחינו הדלים, הסתה נגד יהודים, שנאת־ארס מפעפעת כלחישתו של נחש ארסי להזיק ולחבל בכל מיני מזימות ותככים לישראל — היסוד הזר היושב עדיין ב„פולין המשוחררת", — עמק־הבכא, משכן הדוי, הסבל והעוני לאחינו! — — —

---

179) לפי המנות ר' אלחנן ליפשיץ ז"ל בזמנו;

180) הווה עובדה — כפי המסופר — בר' חיים המלמד זצ"ל י"ד, מאנטופול שהורה לתינוקות של בית רבן בעיירה הורודץ; תפסהו שוטר בשעת מעשה ורצה לרשום לו דו"ח לשם הגשה למשפט, מכיון שלא הי' לו רשיון רשמי; פחד כנראה ר' חיים מאימת המשפט, וכששאלהו הלה לשמו השיב לו: ח י י ם „בקשני" (בקש אותי! — חפש אותי!...) חיפש השוטר לאחר מכן יהודי בשם „בקשני"...

181) כפי הנראה התכוונו השלטונות הפולניים להתבסס ולהישאר בפוליסיא לעולם ועד; הם השתדלו במידה ידועה, להכניס תיקונים לארץ הנחשלת והסתמנה כעין מגמה מיוחדת לשוות לעיירות מראה של ערים; כמדומה שאף פורסם בזמנו מין חוק על „אורבאניזאציה", תהליך של פיתוח העיירות לדרגת ערים).

—בשנת 1928 סודר גם קו טלפוני בין אנטופול להורודץ ולאחר־מכן אף נסלל כביש בין קוברין והורודץ — מרחק של 21 קל"מ בערך (עיין: „האראדעץ", עמ' 7, במאמרו של בן־עזרא וכו').

עם הגברת ההסתה נגד היהודים התחילו בחוגי השלטון כפי הנראה להתנכל אף לבתי־הקברות והמתים היהודים: כנראה היתה צפויה אז סכנה שהשלטונות יבטלו גם את בית הקברות היהודי בקצה רחוב זניבסקה, מקום מנוחתם של גאונים וצדיקים יסודי עולם, כגון רבינו פינחס מיכאל־קה זצוק"ל ועוד — „ולעשות מכל אותן בתי־קברות שכבר פסקו חמשים שנה לקבור שם, לעשותן לדרך־הרבים ומקום מדרס לטומאה — לטיול ולשחוק" (זקן אהרון, מאת רבינו הגאון ר' אהרון וואלקין זצוק"ל, ח"ב, ניו־יורק, תשי"א, סי' ע"ט). דבר כגון זה, כבר קרה, לפי הנ"ל, בעיירות הסמוכות — ולפיכך כנראה פנה רבינו ר' יצחק־אלחנן וואלקין זצוק"ל י"ד, רבה האחרון של אנטופול, אל אביו הראב"ד דק"ק פינסק, הגאון ר' אהרון וואלקין זצוק"ל, בשאלה אם מותר לחדש קבורת־מתים באותו בית קברות ולקבור בו, במקומות שנשארו עדיין פנויים — ועל ידי יצירת עובדה כזו יהא בית־הקברות נידון כבית־קברות שהנהו עדיין בתוקף וכך יינצל מסכנת ההרס הצפויה לו מידי השלטון. רבה של אנטופול בעצמו היסס מלהחליט בדבר — מחשש שמא לא ניחא להם למתים הקבורים בבית־הקברות החדש שמחוץ לעיירה לחדש אף את בית־הקברות העתיק בלב העיירה אנטופול על ידי עצה שכזו בכדי להציל אף אותו מחורבן והרס — אף כי כפי הנראה לא נשארו שם כבר מקומות פנויים לקבורה. — הראב"ד מפינסק משיב בתשובתו לבנו כי „אם אך מצד השלטון לא יעכבו מלפתוח מחדש בית־הקברות... אז מצוה לעשות כן להתחיל לקבור במקומות... ולפעמים לקבור גם בבית הקברות האחרון אשר משתמשים בו עתה — אחוז בזה וגם מזה אל תנח וכו'... גם זה לכבוד המת ייחשב שהרי הכוונה היא למנוע ע"י כך את חילול בית־הקברות ע"י הגויים..."

והנוער היהודי שנחל אכזבות על אכזבות, שהרגיש את הקרקע בוער תחת רגליו, חיפש בכל מיני דרכים להגר ולעזוב את העיירות ואת הארץ שאין לו עתיד בה; בשנת 1930 הגרו לחו"ל מפלך פוליסיא בלבד 1437 יהודים; בשנת 1931 — 642 — ובשנת 1932 — 732 יהודים [181*]; לו היו שערי חוץ־לארץ פתוחים היו עוזבים מאות אלפי יהודים בהמוניהם את הארץ המשוסה שנהפכה להם למין גיהינום; דא־עקא שהשערים — ושערי ארצנו בתוכם — היו נעולים בפניהם כאילו על מסגר ובריח! — חלק קטן בלבד שהצליח לפרוץ את ההסגר עזב — לאמריקה או לארץ האבות.

המצב נעשה גרוע והחמיר מיום ליום; אותות מבשרים שחורות בישרו על השואה המתקרבת. לא נמלטו אחינו היקרים מצו ה־גורל — הישוב היהודי באותן ערים ועיירות, שם עמלו ויצרו דורות של יהודים טובים במשך מאות בשנים וניהלו חיי אורה ותורה ומוסר של תום וצניעות ויראת שמים צרופה — התקדם לקראת חורבנו, לקראת חסולו המושלם והגמור. אחינו ואחיותינו הטובים וה־יקרים עלו בסערה השמימה!.

181*) .Z. w Pol. odr, II;

פרק ששי:

נספחות.

הפרוכת.
(„קראקאווער פרוכת")

מעשה בפרוכת של ארון קודש מקראקוב, מתקופת המרד הפולני של שנת 1863. ומעשה שהיה כך בערך היה, לפי סיפורו של אחד מבני העיירה המהימנים [1]).

בתקופת המרד של 1863 הופיעו הקוזקים גם בסביבות אנטופול, לשם דיכוי ההתקוממות של המורדים הפולנים; יום אחד הופיע פרש־קוזק, אשר מתחת לאוכף שלו, כפי הנראה, היתה פרושה פרוכת הדורה אשר הקוזק שדד אותה כנראה באחד ממסעותיו; דומה שמוצאה מבית־כנסת בקראקוב [2]). איך־שהוא נשדדה, והגיעה לידיו של הקוזק. הפרוכת היתה מקטיפה משובחת [3]). לפי הציונים שעליה ניכר היה שהיא מבית־הכנסת בקראקוב; האותיות שעל גבי הפרוכת היו כולן מזהב ותפורות בחוטי זהב — ואותיות רבות שערכן עלה בסכומים של אלפי רובל כסף, נגנבו מעליה. ולכשהופיע אותו קוזק (אשר כנראה הוא עצמו שדד אותה), פדו יהודי אנטופול בסכום ניכר של כסף, את הפרוכת מידיו [4]). בינתים נודע בקראקוב על הפרוכת באנטופול ובאו יהודי קרקוב ותבעו אותה בחזרה; אז נתקיים בירור משפטי בפני רבנים שישבו בדין־תורה ופסקו כי הפרוכת שייכת ליהודי אנטופול, מאחר שיהודי קרקוב כבר התיאשו ממנה. — בתקופת מלחמת העולם הראשונה היתה הפרוכת גנוזה אצל אחד מ־חשובי הקהל, ר' יעקב הרמן ז"ל (ר' „יעקב דער רופא").

אגב בבית הכנסת העתיק של אנטופול אשר נשרף במלחמת העולם הראשונה, היו שני „כתרים" של כסף עם ידיות כסף מיוחדות לכל חג ורגל — וכן עשרים וכמה „ציצים" ו„ידים". הציצים והידים היו קבורים וגנוזים במגרש בית הכנסת עד שיצאו הגרמנים ועזבו את העיירה לאחר מלחמת העולם ה־ראשונה. אך אז נתעוררו חילוקי־דעות ודין־ודברים על גורלם של תכשיטי הקודש — מי ואיזה מבתי המדרש שנבנו בחזרה יקבל את כלי־הקודש? ישב הגאון רבי משה סולוביציק זצ"ל ופסק פסק־דין של פשרה; הפ־רוכת תימסר לבית המדרש הישן עד שייבנה בית־הכנסת מחדש ואז חובה על גבאי בית־המדרש הישן להחזירנה; „כתר" אחד וחלק מן ה„ידים" וה„ציצים" יימסרו לבית־המדרש החדש — ועוד „כתר" אחד וחלק מן ה„ידים וה„ציצים" יימסרו לבית־המדרש חומה על אחריותם של ר' יעקב־חיים שו"ב ור' ברוך יגלום ז"ל [5]).

---

1) עובדה זו סיפר בזמנו המנוח ר' אלחנן ליפשיץ ז"ל; ראוי לציין, כי ר' אלחנן ליפשיץ ז"ל, הוא־הוא אשר יזם ופעל להקמת „בית־הכנסת ע"ש קדושי אנטופול" המתנוסס לתפארת ברחוב אוליפאנט בתל־אביב! לצערנו, לא זכה לראות בחייו בחנוכת הבית המפואר; הוא נפטר לפני־כן ומנוחתו כבוד בבית מועד לכל חי בפתח־תקוה. תנצב"ה.

2) אף בגליציא שהיתה כפופה אז למרותה של ממ־שלת אוסטריה, נמצאו אז ריכוזים של פולנים אשר עמדו בקשר עם מרכז המתקוממים ב־ווארשה — עיין בספרי ההיסטורי' הפולנית;

3) לפי המסופר היתה הקטיפה לא „ארוגה" אלא „כבושה" („געפרעסט" לא „געשטריקט").

4) היו אלה כנראה, ר' אפרים ליפשיץ ז"ל (עיין עליו גם בחוברת „ר' מרדכי'לה מסלונים זצ"ל" מאת ע. בן־עזרא), ר' משה יהלום ז"ל („ר' משה ברוך אברהמ'לס") ור' אברהם שו"ב ז"ל.

5) כל הנ"ל לפי המנוח ר' אלחנן ליפשיץ ז"ל בזמנו.

והנה קרה פעם — בתקופת כהונתו של הרב הגאון ר׳ הירש זצ״ל לאחר המלחמה, ולא היו מצות לעניי העיר באנטופול — ובידיו של ר׳ דוד רושבסקי ז״ל נמצא אותה שעה סכום של —.300 רובל — ואז פסק הרב ר׳ הירש זצ״ל שר׳ דוד רושבסקי ז״ל יתן את ה־300 רובל לשם סידור מצות לנצרכים, נגד „משכון" של הפרוכת, שני „כתרים", „ציצים" ו„ידים". — וכשחזר ר׳ חנ׳צ׳ה ליפשיץ ז״ל לאחר מלחמת העולם הראשונה מרוסיא — פסק הרב הגאון ר׳ משה וולפסון זצ״ל, לאחר בירור משפטי, כי הפרוכת תישאר ברשות בית המדרש הישן [6]) — ואת ה„כתרים", ה„ציצים" וה„ידים" יש למסור לבית־המדרש החדש; בסופו של דבר נתפשרו, כי אף בית המדרש חומה יקבל, „כתר" אחד על מנת להחזיר, מאחר שכבר לא נראו אז סיכויים להקמתו ובניתו מחדש של בית־הכנסת העתיק באנטופול. — — — לפי המסופר, היו ה„כתרים" עתיקים מאד, בני כמה מאות שנים [7]).

הרב, תפקידו וערכו בעיירה.

בעיני הבריות של העיירות במקומות ההם נודעה חשיבות יתירה לתלמידי־החכמים וה־לומדים ו„כלי־הקודש" שתורתם אומנתם. רב העיירה זכה בדרך כלל ליחס של דרך ארץ וכבוד מבני העיר. ואכן כדי להיות רב בעיירה כמו אנטופול, חייב היה להיות בקי בש״ס ופוסקים ובספרות הרבנית, גדול בתורה, שומר כל המצוות והמנהגים בישראל, קלות כחמורות. בדרך כלל היה נוהג לדרוש פעמיים בשנה לפני הקהל — ב„שבת הגדול" וב„שבת־שובה", חוץ לכמה מקרים יוצאים מן הכלל שאז היה הרב דורש דרשה נוספת כדי לעורר את הציבור בקשר לאיזה שהוא מאורע או התרחשות יוצאים מן הכלל. וכשהרב היה מגיד־שיעור בפני בעלי־הבתים — היה אומר פלפול. כמעט תמיד היה הרב לומד, אם לא עסק בעניני ציבור של עדתו; לא בזבז זמן לריק. התורה היתה המעיין הבלתי־פוסק, אשר באמצעותה ולפיה היה הרב מדריך למוסר ודרך־ארץ. לפ־עמים היה מעכב את הקריאה — הכרזת איסור או מחאה מטעם הרב — וכל הקהל היה נזהר בדרך כלל לשמוע בקול הרב ולציית לו [8]). הרב באנטופול היה מתפרנס ממכירת שמרים (בזה עסקה הרבנית — האם), חוץ לזה היתה לו גם הכנסה מסידור חופה וקידושין, פסקים בדיני־תורה — ומכירת חמץ לפני חג הפסח וכדומה.

בתי־המדרש באנטופול.

היו קיימים באנטופול — בתקופה שלפני מלחמת־העולם השניה, חמשה בתי־מדרש: „בית המדרש הישן", „בית המדרש החדש" (ב„שול־הויף"), בית־המדרש חומה" (בהתחלת רחוב זניבסקה, לא רחוק מהשוק של העיירה), „בית המדרש של ר׳ מאיר פאדאט ז״ל" („פאדאטעס בית־המדרש" — בהמשך רחוב זניבסקה, לא רחוק מבית־הקברות היהודי הישן), ובית־המדרש „דער פריצישער" („דער פריצישער בית־המדרש" — ברחוב קוברין למעלה) [9]). היה קיים באנטופול גם „בית־חסידים" („שטי־בעל"), שבו היו מתפללים כמדומה בשבתות וימים טובים. בבתי המדרש היו קיימים חברות ללימוד־משניות וכו׳. במלחמת העולם הראשונה נשרפו בתי־המדרש ולאחר־המלחמה הקימו או־תם מחדש. אך בית־הכנסת העתיק שנשרף במלחמה כבר לא נבנה אז מחדש.

---

6) בידי ר׳ יעקב הרמן ז״ל;

7) כל פרשת ה„פרוכת" — מפי המנוח ר׳ אלחנן ליפשיץ ז״ל.

8) מתוך: „בית הרב" מאת הרב ר׳ מרדכי גרינבערג, בספר „הארADעץ", עמ׳ 25—24 ועוד.

9) בית המדרש „פריצישער" נקרא כך, כנראה, משום שרכשו את הקרקע להקמתו, מ„פריץ" — כמדומה אחד בשם שפליה, לפנים בעל הגן אשר לאחר מכן רכש אותו ר׳ צבי ניצברג ז״ל (לפי המנוח ר׳ אלחנן ליפשיץ ז״ל).

על ברוננה גורה.

ברונה־גורה — מחנה־המוות שבו הושמדה ברובה, כפי המסופר, יהדות פוליסיא, מקום שם נרצחו עק״ש רבבות יהודים מאנטופול, קוברין, פינסק, דרוהיצ׳ין, יאנובה, ז׳אבינקה ועוד.

סיפר בזמנו המנוח ר׳ חנ׳צ׳ה ליפשיץ ז״ל, כי לפנים היו שם „מקומות נופש״ או „בתי הבראה״ ממשלתיים („קאזיאנע דאטשעס״); ר׳ משה־וועלוועל ראזענפעלד ז״ל חכר שטחים אצל הפריץ שמט באילוסק (בעל אחוזות אנטופול בזמנם) — ובנה שם בית־משרפות לזפת: היו חופרים ומוציאים שרשי־העצים ביערות של ברונה־גורה ומפיקים מהם זפת; אף המנוח ר׳ חנ׳צ׳ה בעצמו הי׳ קונה שם בשעתו פחמי־עץ.

ואותה ברונה־גורה נהפכה למחנה־המוות לרבבות אחינו בני־ישראל.

ראוי לציין, כי לפני המלחמה הקימו השליטים הפולנים מחנה הסגר בקרטוז־ברזה. „תחת ממשלת... קאץ, פריסטור... סקלדקובסקי וכו׳ התענו במחנה הסגר זה יהודים למאות... השם... קרטוז־ברזה היה מטיל אימה ופחד...״ [10]).

ובברונה־גורה, כ־17 קל״מ מקרטוז־ברזה, היו נמצאים לפני המלחמה, פשוטו כמשמעו, כבשנים אמיתיים לבערת־סיד! והנה באותו מחנה הסגר ובאותם כבשנים כנראה היו התליינים הגרמנים שורפים מאות אלפי יהודים [11]).

בברונה גורה התחוללו מעשים נוראים מעוררי־זוועה: בין הקדושים, היו שם אנשים אשר ברגעי המוות רשמו ממה שמתרחש שם — ומתוך אותן רשומות שנמצאו לאחר מכן בבגדי הקדושים נודע על מעשי־הזוועה: ציוו על הכל להתפשט עירומים והגרמנים השתוללו, הכו וירו; היו ממיתים את קרבנותיהם ומשליכים אותם אל תוך קבר־אחים בבור מסוייד — אחדים מהם נקברו חיים ומתו מיתת־חנק משום שהכדור של החיה הגרמנית החטיא את המטרה. — היה שם גם מחנה־נוער יהודי; אחר הטבח הוטל עליהם התפקיד האיום לקבור את גוויות אבותיהם, אמהותיהם ואחיותיהם. אותם בני־נוער עצמם, נורו אף הם למוות לאחר כלות מלאכתם העגומה, בידי בני הבליעל הגרמנים, באופן שלא ישאר שום זכר לפעולותיהם הרצחניות; אחדים מהם הצליחו להימלט ולהגיע בחזרה לעיר קוברין[12]). את הילדים הקטנים היו משליכים חיים לבורות [13]).

לפי הנמסר, הרי ביום א׳, י״ב מנא״ב, שנת תש״ב, נהרגו שם, ביחד עם יהודי דרוהיצ׳ין — רוב יהודי אנטופול, קוברין [14]).

לתאר הכל מה שנתרחש שם ליד הבורות — אי־אפשר כמדומה. היללות הבוקעות השמימה ומזעזעות את הלב היו מחרישים את הכל מסביב והיו מגיעות עד לב השמים [14*]).

אגב, ראוי להזכיר, כי גם בראדוסטובה, ליד דרוהיצ׳ין היה מחנה־עבודה, ואף שם הושמדו יהודים [15]).

מסירות־נפש למען מצוות חסד של אמת עבור מת־מצווה — לקבר־ישראל.

בכפר דמידובשטשיזנה, השוכן במרחק־מה לצפונה־מערבה של אנטופול — מעבר לכפר הרושובה — ישבו עדיין בתקופה האחרונה שלפני השואה, כמה משפחות של יהודים, וכן גם יהודי בשם ר׳ אהר׳צ׳יק (או: ארי׳צ׳יק) ז״ל י״ד. — אהר׳צ׳יק היה יהודי גברתן — גבור שהשקצים בכפר ובסביבה היו חתים מפניו ומפחדים ממנו. מובן מאליו כי במעמקי לבם כנראה, התקנאו בו ביהודי קנאה עזה על כוחו וגבורתו אשר ניחן בהם; כיצד זה ייתכן — כי „ז׳יד״ — יהא יותר חזק וגברתן מהם, מבני־חם הרוצחים הטמאים....

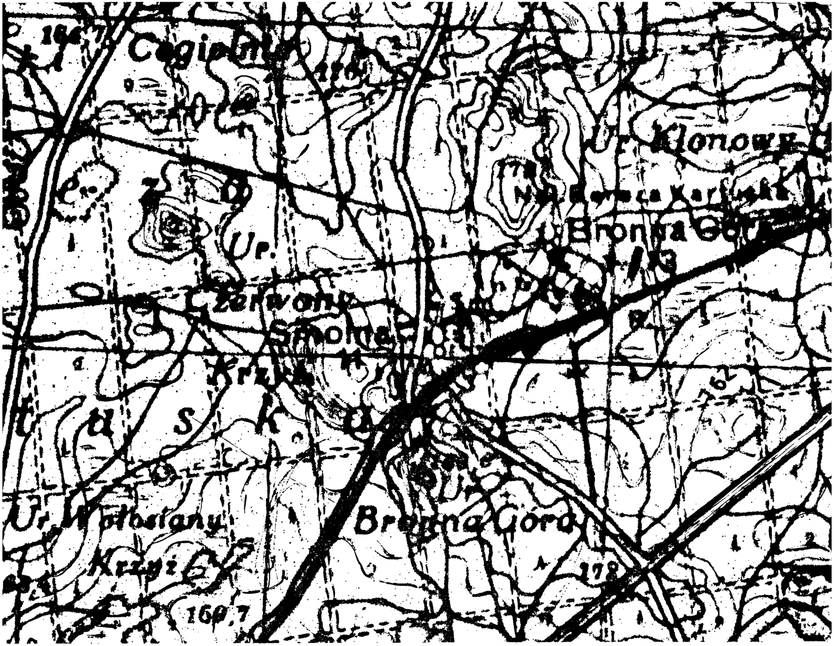
סיפר המנוח ר׳ חנ׳צ׳ה ליפשיץ ז״ל בערך כדבר הזה:

עם פלישתם של הנאצים ימ״ש לפולין וחלוקתה בין גרמני׳ לבין רוסיא הסוביטית,

---

10) ספר „דראהיטשין״, ע. 333 ?
11) שם ע. 333, ע. 943 וגו׳.

12) ספר קוברין, ע. 323, וגו׳.
13) ספר „דראהיטשין״, ע. 355.
14) ספר „דראהיטשין״, ע. 295 וגו׳.
14*) ספר „דראהיטשין״, עמ׳ 355 ? וגו׳.
15) ספר „דראהיטשין״, ע. 295 וגו׳.

מפת ברוננה־גורה וסביבותיה
(צילום מוגדל של קטע מתוך פוטוסטט של מפה צבאית פולנית ישנה משנת 1932).

תפשו הרוסים, בין השאר, גם את העיירה אנטופול. — עם הופעתם של הרוסים בפולין, התחילה כנראה, תסיסה בין הנוער — ה־„שקצים" בני־חם — אף בכפר דמידובשטשיזנה וכאן מצא בעל־חוב מקום לגבות את חובו — ה„שקצים" ראו הזדמנות נוחה להינקם ול־היפרע מהיהודי הגברתן — להיפטר ממנו ב־מחי־כף! הם ניצלו כנראה את ההזדמנות, של תקופת ההפקר שבין „מלכות למלכות", ארבו לר' אהר'צ'יק ז"ל ורצחוהו נפש.

והנה הגיעה איך־שהוא לעיירה אנטופול הבשורה המעציבה כי בכפר דמידובשטשיזנה או בסביבתו, מוטל יהודי הרוג — מת־מצווה שיש לגמול אתו חסד של אמת ולהביאו לקבר ישראל — הוא ר' אהר'צ'יק ז"ל י"ד... אך מי זה ישים נפשו בכפו ויצא אל הכפר בשעת מהומה ומבוכה ואנדרלמוסיא, כשהדרכים משו־בשות בליסטים מזויינים ובחזקת סכנה? ביחוד, שכדי להגיע להתם היה צריך לעבור דרך הכפר הרושובה הידוע לשמצה מקדמת־דנא בשונאי־ישראל וגויים רוצחים השורצים בו?

אך מגלגלים זכות ע"י זכאי; כיוון ש־עושה אדם ומקיים מצווה אחת ומתחזק בה — הריהי גוררת אחריה מצווה נוספת; אי־לכך הזמין כנראה רבינו הגאון ר' יצחק־אלחנן זצוק"ל זי"ע י"ד — רבה האחרון של אנטופול — את ר' חנ'צ'ה ליפשיץ ז"ל שכבר נתנסה בכגון זה במלחמה הקודמת (ראה למעלה ב־חיבורנו הנוכחי, בפרק ראשון) — על־מנת שיעסוק גם הפעם במצווה רבה זו של גמילות חסד של אמת עם הקדוש. יצא ר' חנ'צ'ה ז"ל עם יהודי שני (ששמו לא ידוע כיום לכותב הטורים הללו) — למקום ששם היתה מוטלת גוויית הקדוש, במטרה לאסוף אותה ולהביאה לקבר ישראל לפי דיני תורת משה. — אך מכיוון שר' אהר'צ'יק ז"ל הי' גברתן ובעל־גוף, לא יכלו שני היהודים בלבד להרימו אל תוך העגלה — ואז טיכסו עצה והיטו את העגלה על צדה האחד, וכך עלה בידיהם להשכיב את גופת הקדוש בתוך העגלה כשהיא מוטה על צידה. אז הרימוה ויישרוה ב־חזרה וחזרו עם הקדוש העירה. אך מכיוון שנשקפה סכנה לעבור דרך הכפר הרושובה, חזרו סחור־סחור בדרך־לא־דרך, מכפר פודז'י־מינה וכך הביאו את הקדוש לקבר ישראל.

האשה המינקת והנחש הארסי

בזמנו היו מספרים באותם מקומות בפו־ליסיא, סיפור פלא שהיו מייחסים אותו כמדומה לר' מרדכי'לה אושמיאנר זצוק"ל זי"ע[16]. וכך בערך היה מעשה, לפי המסופר:

אשה מינקת נסעה בעגלה עם תינוקה; בדרך ירדו מהעגלה לפוש מחום יום השרב, והאשה שכבה על מצע הדשא ונתנמנמה כש־לידה התינוק. והנה עלה בזחילה אי־משם נחש ארסי תפס והתחיל לינוק מחלבה של האשה המתנמנמת — נתעוררה המסכנה והנה נחש יונק ממנה... חששו האנשים להוריד את הנחש ולחלץ את האשה פן יטיל בה את ארסו וסכנת מות נשקפה לאומללה.

בקיצור, הגיעו בבהלה אל הצדיק שיציל את המסוכנת; הורה הצדיק להתקין ליד האשה ארגז גדול עם מכסה ומעבר לארגז מול האשה להציג ראי גדול, קרוב למסכנה — וכך עשו: ראה הנחש, שאגב כבר נתנפח מחלב האשה, את עצמו בראי והנה נחש נשקף מולו — עזב חיש את האשה ומיהר לעבר הראי — ונפל בארגז; מיהרו לסגור את הארגז על הנחש והאשה ניצלה ממות.

16) כותב הטורים הללו לא הצליח לברר פרטים מלאים על אותו סיפור.

מעשה בנסיעה של מוצאי-שבת-קודש.

ידוע ליודעי ספר בדרך כלל, כי אין לצאת לדרך במוצאי־שבתות, שכן שכיחים אז המ־זיקים. ויהודים שומרי מצווה ומסורת נזהרים בדרך כלל מלצאת בודדים לדרכם במוצש״ק בדרכים שוממות.

מספרים:

עמך ישראל צריכים פרנסה; יהודים מאנטו־פול ומהעיירות הסמוכות והרחוקות שבסביבה היו נאלצים לשוטט בכפרים או ב„ירידים״ בעיירות כדי למצוא טרף ומזון לביתם — לשם כך היו נאלצים לפעמים אף לצאת לדרכם במוצאי־שבתות על־מנת להגיע בעוד מועד אל מחוז חפצם. — וכך יצאו פעם יהודים במוצאי ש״ק בכלי־דרכים, בליל־חורף של שלג וכפור לאיזה מקום. הם יוצאים — והשלג יורד ומכסה את עין הארץ מבלי להבחין, בליל העלטה, בדרך הנכונה — הנם נוסעים ונוסעים ורק רואים שהסוס מושך ונוהג במסלול שסלל בתוך השלג — ומכיוון שכך נתנו והניחו לו להמשיך בדרכו. אך עם השעות החולפות הרגישו כי דבר־מה כנראה לא בסדר, הם אינם מתקרבים כלל וכלל למטרתם וכאן לפי העצים וסימנים אחרים הנם מרגישים שאינם נוסעים בכיוון הנכון.....

עם נצנוצי בוקר ראשונים פוענחה התעלומה לתדהמתם; הסוס איבד כנראה בשלג שירד את עקבות המסלול של הדרך, וכך הגיע לבית־קברות של גויים, המכוסה בעצים; סבב הסוס מסביב לבית הקברות שבשדה, סלל לו מסלול בתוך השלג ובאותו מסלול הי׳ מושך ונוהג כמעט כל הלילה, סחור־סחור לבית־הקברות של קברות העכו״ם... רק אז הכירו בטעותם וכיוונו את הסוס בדרך הנכונה. בזבזו לריק כמה שעות הלילה ועייפו את הסוס לשוא!...

תלמידי־חכמים ובחורי־ישיבה מאנטופול שנספו בשואה.

העיירה אנטופול נתברכה מקדמונים בתלמידי חכמים לומדי תורה סתם ואף בתקופה האחרונה שלפני השואה גידלה פירות לתפארת, בחורי ישיבה ולומדים מבני העיירה וכו׳; ביחוד הצליחו רבותינו ר׳ שלמה לוין ור׳ יוזפא זצ״ל, כי עמלם הניב פירות לתפארת ומתחת ידיהם יצאו בחורי־חמד רבים וטובים אשר נשארו בחיק התורה ולא פירשו הימנה, אם כי כמה מהם נאלצו גם לעסוק בדרך ארץ לעשות לפרנסת ביתם; רובם ניספו בשואה עק״ש; זכתה העיירה לישיבה של מעלה, קדושים וטהורים מבני אנטופול העוסקים שם בתורה! — — —

ראוי לרשום לזכרון בספר כמה משמות בחורי־הישיבה, ת״ח וגדולי־תורה שרובם כמדומה ניספו בשואה ומיעוטם יבל״ח נשאר לפליטה בארץ הקודש ובתפוצות:

הרב ר׳ **יוסף קיסלוב** זצ״ל; הי׳ בעל כשרון יוצא מן הכלל, ת״ח מפואר, נשא אשה כמדומה ממאלטש, שרשובה או קוסובה ועבר לגור להתם. על גורלו לא ידוע; כפי הנראה ניספה בשואה;

ביחס להרב **חיים סירוטה** כבר הזכרנו למעלה בפרק על הרבנים באנטופול.

הרב **משה נודל**, בעל כשרונות נדירים, למד כמדומה בקמיניץ, ולאחר־מכן נשא אשה, ת״ח מפואר. על גורלו לא ידוע; כפי הנראה ניספה בשואה.

הרב ר׳ **יצחק קלוג** ז״ל י״ד, מחשובי התלמידים, במשך הזמן השתלם גם בלימודי יו״ד ונסמך בסמיכת חכמים, נשא אשה מפינסק ועבר לגור שמה. כמדומה שהי׳ מגיד שיעור באחד מבתי־המדרש בפינסק; כנראה נספה בשואה.

הרב **קלמן קופריאנסקי** ז״ל י״ד, בעל כשרון יוצא מן הכלל, מהורודץ. למד באנטופול, המשיך ללמוד בישיבת קוברין, מבחירי תלמידי הישיבה דהתם, ולאחר־מכן נשא אשה — ניספה בשואה (עיין עליו בספר „הוראדעץ״).

הרב **ברוך גרבלובסקי** זצ״ל, מהורודוץ, כמדומה שנולד בכפר טשילישטשיביץ׳. למד באנטופול והמשיך לימודיו בישיבת קוברין. מחשובי התלמידים בישיבה דהתם, ולאחר מכן עסק במסחר; ניספה בשואה (עיין עליו בספר „הוראדעץ״).

הרב **שמואלווארשה** ז״ל י״ד, בעל כשרונות נדירים, חונן גם בכשרון ספרותי ונואם מוכשר. למד באנטופול, המשיך בישיבת קמיניץ דליטא — מחשובי התלמידים שם. לפי השמועה השתדל להבריח את הגבול מפולין לליטא בתקופת הכיבוש ע״י הסוביטים ושם נעלם, ניספה בשואה.

הר׳ **ישראל מיכל** ב״ר שלמה נובאק ז״ל י״ד, בעל כשרון, למד בישיבה — על שנותיו האחרונות לא ידוע לי — ניספה כנראה בשואה.

הר׳ **לייבל גולדברג** ז״ל י״ד. למד באנטופול ולאחר־מכן בישיבה. בחור ישר דרך ויראי־חטא וממשיך בדרך התורה. לפי השמועה הובל ע״י הנאצים יחד עם קבוצה של מאה וחמישים איש בערך מבחירי הצעירים של משכילי אנטופול ולומדיה אל מחוץ לעיירה ליד בית הקברות של הערלים בפרושיכבוסטי, בדרך אל הכפר זניביא; שם חפרו להם קבר והומתו ביריות ע״י הרוצחים ימ״ש, עקש״ש.

ר׳ **דויד פרידמן** ז״ל י״ד. למד בישיבה בקוברין, נשא אשה לפני פרוץ המלחמה. לאחר שהפסיק לימודיו בישיבה הי׳ נוהג ללמוד מדי

יום ביומו דף גמרא בבית־המדרש, שומר על המצוות בקפדנות, לב פתוח לצדקה וחסד ומוכן לעזרת הזולת; מוכן למסור את פת־לחמו והפ־רוטה האחרונה; נספה עק״ש לפי הנמסר ביחד עם הקבוצה שהובלה להרג מיד לאחר שהעמלקים פלשו לעיירה ונטמן בקבר־האחים ליד פרושי־כבוסטי. הוריו, אשתו ובתו — כולם נספו עק״ש בידיהם הטמאות של העמלקים.*)

צבי ארליך ז״ל, למד בישיבה, ניספה כנראה בשואה.

פינחס פוסטול ז״ל מתלמידי ר׳ יוזפא ז״ל באנטופול, ניספה בשואה, כנראה.

משה זק ז״ל בעל כשרונות, תם וישר, מתלמידי רבותינו ר׳ יוזפא ור׳ שלמה זצ״ל. היה גר עם משפחתו בכפר פרושיכבוסטי; כמדומה שעבר לגור לאחר מכן לבריסק דליטא, שם עבד במישרה. כנראה ניספה בשואה.

יצחק נוביק (ב״ר שלמה) ז״ל, י״ד.

מתלמידי־החכמים שנפטרו מחוץ לאנטופול:

הרב **יצחק** ב״ר **משה ליפשיץ**, מחשובי התלמידים, המשיך בישיבת קליצק ולאחר מכן עלה לארץ הקודש ולמד ב„ישיבת חברון" בירו־שלים עה״ק. דא עקא שנפטר לפתע פתאום ופתיל חייו באמצע נפסק, בשנת תרצ״ו. מנ״כ בהר ה־זיתים בירושלים עה״ק. (עיין עליו בחוברת „נפש לחבר", בהוצאת קבוצת חברים מישיבת חברון). דודו הוא הרב יעקב גרינברג ז״ל מנהל ביהמ״ד לתורה בצ׳יקאגו, שנפטר בשנת תש״ט (ראה עליו למעלה).

הרב **שלום פודוליבסקי** ז״ל, נולד ב־הורודץ, למד באנטופול, המשיך לימודיו בישי־בת מיר המפורסמת ועלה במדרגות התורה. נסמך בסמיכת חכמים, נשא אשה והגר לארצות הברית, מקום שם נתקבל כרב בבית־כנסת בברוקלין, נ.י. ביקר בארץ הקודש לפני כ־שנתיים, התכונן לעלות לארץ הקודש, אך דא עקא, שנפטר לפתע פתאום במיתה חטופה, ב־שנת תשכ״ד בניו־יורק. הובא לקבורה בהר־המנוחות בירושלים עה״ק.

מבין התלמידים השרידים שנשארו לפליטה:

הרב מרדכי טורניאנסקי, בעל כשרונות נדירים, המשיך לימודיו בישיבת ראדין ועלה בדרגות התורה — ולאחר מכן הגר לארגינ־טינה ונתקבל שם כנראה לרב.

הרב יעקב פסטר, מחשובי התלמידים, המ־שיך לימודיו בישיבת קמיניץ, בפרוץ המלחמה נתגלגל עם חבורת התלמידים אל טשקנט או קזקסטן הרחוקות שברוסיא וסבל שם; לאחר המלחמה הגר לארצות הברית, מקום שם הוא מכהן כרב סביבות צ׳יקאגו.

הרב אליעזר טשרניוק, מחשובי התלמידים באנטופול, המשיך לימודיו בישיבה, ונסמך ב־סמיכת חכמים וכן גם למד וקיבל קבלה להיתר שחיטה בתור שוחט — ואז הגר לארגינטינה, מקום שם הוא משמש בקודש, לפי השמועה.

הרב מאיר ליפשיץ, בעל כשרון עצום, מח־שובי התלמידים באנטופול, נשא אשה בצ׳ר־ניאבצ׳יץ׳ ליד בריסק דליטא, עלה לארץ ה־קודש; נמצא כיום בכפר סבא, מקום שם הוא מגיד שיעור בגמרא בבית־המדרש.

*) לפי מכתב מאחותו בת״א.

צ׳יכוצ׳נסקי (או צ׳אכצ׳ינסקי)
(הרופא).

בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה היה ידוע באנטופול, לפי המסופר, רופא פולני בשם ד״ר צ׳יכצ׳ינסקי, וכבר אז היה זקן. בעצמו היה מווארשה עיר־הבירה — הגיע לאנטופול, מקום שם היה לו כעין ארמון וחצר גדולה ברחוב פינסק ליד ביתו של ר׳ עקיבא־פישל יאגלום ז״ל; שם חי עם אשתו ובתו — ועסק במקצוע הרפואה.

לפי הנמסר היה אוהב־ישראל וידיד־יהודים; עפ״י רוב היה מתחבר ומתרועע עם יהודים — והי׳ עושה חסדים גדולים ליהודי העיירה ותומך במשפחות יהודיות נצרכות; חולה אחד מיהודי־אנטופול אף שלח על חשבונו לבית־הבראה (כמדומה למקום המרפא צ׳יכוצ׳ינק).

הילדים היהודים כשהיו רואים אותו ברחוב, היו רצים אחריו:

פאן דוקטור! פאן דוקטור!.....

והוא מצידו היה נוהג לחלק להם מתנות, כסף למחברות וכדומה.

היה מדבר פולנית, רוסית — ומדבר אידיש כמו יהודי.

בפרוץ המלחמה העולמית, כשהתקרבה ה־חזית הגרמנית ורבים נמלטו לרוסיא — עזב אף הוא ואשתו ובתו את העיירה ואת ארמונו, ויצא לרוסיא. את ארמונו שרפו, ולפי המסופר נשאר בחצר רק בית קטן, בצדה הפונה אל הסימטה המקבילה לרחוב פינסק מצד דרום.

והנה חזרו מרוסיא לאחר המלחמה — אשתו ובתו בלעדיו — הן סיפרו כי הוא התגרש מ־אשתו; לפי השמועה התגייר כנראה, נשא לאשה צעירה יהודית ונשאר ברוסיא.

הוא עצמו כבר לא חזר לעיירה. על קצו לא ידוע: כנראה שנפטר אי־שם ברוסיא.

בית חולים באנטופול בתקופת המלחמה.

בתקופת המלחמה היו בעיירה חולים במספר גדול; הנה כי־כן יסדו אז בית־חולים בביתו של הכומר העירוני (ה„גלח״).

ר׳ יענקל דער אבליער ז״ל (פרידמן) הת־עסק במצווה זו, של טיפול בחולים.

כשנתרבו הפליטים היהודים שנמלטו ממ־קומות מושבותיהם והגיעו לאנטופול, נמצאו כבר בעיר יהודים רחמנים בני־רחמנים, אשר סידרו בבית־המדרש כמה שולחנות והיו מביאים אוכל למען הפליטים האומללים. בין האחרים התעסקו במצווה זו שרה־איטה האופה ז״ל (ראה להלן בספרנו זה) ובעלה ועוד כמה וכמה יהודים ויהודיות רחמנים.

זכרונות מהעיר אנטופול

(1890—1905)

מאת

יעקב־מאָרים קולודנר.

א. רבנים, אישים—וטיפוסים באנטופול

1. רבינו הגאון הצדיק ר' מרדכי'לה זצוק"ל.

הגאון האדיר והצדיק המפורסם רבי מרדכי וויצל־רוזנבלאט זצוק"ל נולד בעיר אנטופול; אביו הי' איש ישר וירא־שמים, המתפרנס מיגיע כפיו (הוא הי' בעל טחנה וע"ש זה הי' שם משפחתו „וויצל" — מהמלה חיטה — „ווייץ"); אחד מאחיו — ר' מאיר־יוסף זצ"ל — הי' למדן חשוב ומצוין בעמקות הס־ברא ודייקן בלימודו והי' מגיד־שיעור לב־חורים מביני־גמרא (מחבר המאמר הנוכחי הי' מתלמידיו).

באנטופול גם נתמנה לכהונתו הראשונה ב־תור מורה־הוראה ודיין צדק לפני רבינו הגאון והצדיק המפורסם ר' פינחס מיכאל'קה זצוק"ל; מאנטופול נתקבל ר' מרדכי'לה זצוק"ל בתור אב"ד בוטן, משם קיבלוהו לאב"ד בק"ק קרליץ — ומשם עבר לכהן כאב"ד בעיירה אושמיאנה ובאחרונה נתקבל אחר כבוד לראב"ד ק"ק סלו־נים. לאחר פטירת אשתו הראשונה נשא לאשה את בתו של אחד מנכבדי סלונים ועשיריה, שקיבל עליו להחזיק ולפרנס אותו על חשבונו — וכך ישב על התורה והעבודה ושקד עליה בקדושה ובטהרה.

הוא היה מופלא בצדקותו וענותנותו ועד מהרה יצא שמו לתהילה למרחקים כצדיק וקדוש עליון בעל רוח־הקודש ופועל ישועות, ש־ברכות פיו מתקיימות; והמונים היו נוהרים אליו, מחנות אנשים ונשים מכל שכבה ומעמד מכל גלילות רוסיא: אף רבנים ומלומדי־מדע היו באים אליו לקבל ברכה ועצה מפיו ולהיוושע בזכותו. מרוב מבקרים היו נאלצים להמתין יום־יומיים ויותר עד שאפשר היה להת־קבל אצלו; אי־לכך קשה הי' להשיג מקום־לינה והיו מוכרחים ללון בחוץ תחת אוהל העגלה, או באהלים שהותקנו במיוחד למען האורחים. ביום שבת־קודש לא הי' מקבל שום איש מהמבקרים, כי קודש הי' יום השבת אך ורק לדברים שבקדושה. שום כסף פדיון לא הי' מקבל ולא לקח לעצמו, ברם אם מי־שהוא רצה, הי' מניח את הכסף בקופסת־צדקה שהיתה עומדת שם, מבלי שנודע מי שם בה את הכסף!

רבינו הי' לוחם קנאי לכבוד שמים; כ־אב"ד בסלונים הי' נוהג לצאת בלילי שבת־קודש ולעבור ברחובות העיר — והי' מצליח למנוע חילול שבת ופריעת־המוסר ע"י בני־הנוער ה„סוציאליסטים" — בחברת הצעירות וכו'.

רגיל הי' לעשן מקטורת ארוכה.

ר' מרדכי'לה זצוק"ל השאיר אחריו ספר „הדרת מרדכי", ב' חלקים: ח"א על הרמב"ם וח"ב — דרושי „הדרן" על הש"ס.

וכאן כמה עובדות המלמדות על גדלותו וקדושתו:

רב אחד (שאין לפרש בשמו וכן בשם הרב השני — מפני גדלם וחשיבותם בישראל וכבוד שמים הסתר דבר), סיפר, כי בדידי' הווה עובדא, שביקר פעם בשליחות מרב וגאון גדול ומפורסם, שלא התקיים זרעו ר"ל, אצל ר' מרדכי'לה זצוק"ל, וכשבא לפני רבינו עם מכ־תבו של הגאון השולח, לא שאל אותו דבר, אלא אמר לו תיכף ומיד, מיני' ובי':

— לך ואמור לו לרב שיפייס את ה„כלה"

הראשונה שלו אשר השיב את פניה ריקם!

וכאשר חזר הרב השליח אל שולחו, שאל השליח את הרב:

— מאחר שכב׳ כתב כבר מזמן לר׳ מרדכי־לה על העניין — למה שלח אותי אליו?

לתמהונו הרב השיב לו הרב השולח שלא כתב אליו בכלל ולפלא בעיניו כל הדבר; אי־לכך יסע בעצמו אל הצדיק — וכך עשה. אך לידי פיוס לא הגיעו הדברים.

עובדה שניה:

סיפר פעם הגאון הישיש אב״ד טראב זצ״ל, מחותנו של ר׳ מרדכי׳לה זצוק״ל, כי קרה פעם ובאה אליו (אל הגאון מטראב), אשה אחת מעירו והתלוננה בפניו כי איננה יכולה לישון בלילות והיא חולה מסוכנת, ממש סכנת־מות: דהיינו, בלילות מופיעים בפניה כעין רוחות ומזיקים ואינם נותנים לה לישון ומדריכים את מנוחתה!

הגאון הישיש בירך אותה והתפלל עבורה אך ללא הועיל. האשה באה שוב פעם, נפלה לרגלי הרב הגאון ולא עזבה אותו, עד שנאלץ לרשום על גבי פתקה:

„בגזירת הרב — שלא יגעו בה לרעה!"

הרב שם את הפתקא במין כיס וצווה על האשה לשים אותה תחת הכר — והיא נתרפאה. — אך כעבור זמן נאבד ממנה הכיס ושוב חזרה הצרה — שוב פעם הדריכו את מנוחתה בלילות. ושוב באה אל הרב; הרב הגאון פנה אל מחותנו ר׳ מרדכי׳לה זצוק״ל, בשאלה מה עליו לעשות? — אז הזהיר על חשיבותה של גזירת הרב הצדיק — ונאלץ לכתוב הפעם בנוסח אחר.

2. הרב הגאון ר׳ דוד׳ל רושקין זצ״ל.

לאחר פטירתו של רבינו ר׳ פינחס מיכאל־קה זצוק״ל נתעוררה שאלת הרבנות באנטופול; אל העיירה באו אחר כבוד — בערך בשנת תרס״ג — הרבנים הגאונים והצדיקים — ר׳ מרדכי׳לה זצוק״ל מסלונים, הרב הגאון ר׳ יוסף שלופר זצ״ל מסלונים והרב הגאון ר׳ בן ציון זצ״ל מבילסק, שישבו בדין ברירה במשפט הרבנות המחולקת בין הרב הגאון ר׳ צבי־הירש רבינוביץ׳ זצ״ל לבין חתנו של ר׳ פינחס־מיכאל׳קה זצוק״ל, הוא הרב הגאון ר׳ משה ברמן זצ״ל[1]. לאחר שנים, עזב הרב הגאון ר׳ משה ברמן זצ״ל את אנטופול ונתקבל לכהונת רבנות נכבדה בתור רב ראשי לקהילות החרדיות בלוס־אנג׳לוס אשר בקליפורניא, בארצות־הברית. — אז הוכתר על כסא הרבנות באנטופול הרב הגאון ר׳ צבי־הירש רבינוביץ׳ זצ״ל לכלם, והרב הגאון ר׳ דוד׳ל רושקין זצ״ל מצד שני[2]. עוד לפני הברירה נתקבל לרב בסמיאטיץ׳.

אשר לאישיותו של הגאון ר׳ צבי־הירש זצ״ל, הרי לא ידוע לו הרבה למחבר המאמר הנוכחי, ולכן אין ביכלתו לכתוב הערכה על אותו גאון. אך אשר להרב הגאון ר׳ דוד׳ל זצ״ל הרי למד אצלו והסתופף בצילו ולכן ברצונו לכתוב עליו כמה מילים.

ר׳ דוד׳ל הי׳ בן משפחה מיוחסת ביותר. מגזע רבינו בעל התוי״ט זצוק״ל; דודו היה הנצי״ב זצוק״ל מוולוז׳ין אשר ביקר פעם אצלו באנטופול. ר׳ דוד׳ל הי׳ גאון עצום גדול בתורה ובחכמה, מצויין ביראת־שמים, גאון וחריף, חכם ופיקח ומטיף נאה המצויין בלשון לימודים וצחות הדיבור. אישיותו הנפלאה ומידותיו המצויינות השפיעו השפעה עצומה על הקהל והיתה יראת־הכבוד עצומה בפניו. „ידיו רב לו בדיני תורה ומשפט, בין אדם לחבירו".

ר׳ דוד׳ל זצ״ל הי׳ מתפלל בבית המדרש חומה; מנחה ומעריב הי׳ מתפלל בביתו והי׳ לומד בין מנחה למעריב לפני המתפללים „אורח חיים". בשבת הגדול וכן בשבת שובה הי׳ דורש לפני העם והי׳ מתחיל במאמר: „מכי סליק ר׳ אבא וכו׳ יהא רעוא וכו׳".

בעלי־הבתים היו תומכים בו ביד רחבה — מלבד ההכנסה שהיתה לו ממכירת שמרים, כי

---

1) הרב הגאון ר׳ משה בהרב ר׳ שרגא־פישל ברמן זצ״ל, הדיין ומורה הוראה דמתא, נתקבל כרב באנטופול בשנת תרנ״ב ובשנת תרפ״א הגר לארצות־הברית ונתקבל לרב ראשי בלוס אנג׳לס, קאליפ.;

2) מצדדיו של ר׳ צבי־הירש זצ״ל היו נקראים בעיירה בשם: „גאגעס"; אשר למצדדיו של ר׳ דויד׳ל זצ״ל — היו הללו מכונים בשם „טשאפליעס". לא היתה זו מחלוקת חשובה.

זקוק הי׳ לסכומים ניכרים להוצאותיו למטרות ריפוי במעינות הרפואה בחוץ לארץ.

כעבור זמן נתקבל כאב״ד ק״ק סמיאטיץ׳; שם הי׳ גם מגיד שיעורים בגמרא בבית־המדרש. באותה קהילה עוד גדל יותר שמו; בעלי־הדין שהיו באים להתדיין לפניו היו מקבלים ביראת הכבוד את פסקי־הדין שהי׳ מוציא: עפי״ר הי׳ מביא לידי פשרה בין בעלי־הדברים לשביעת רצונם של שני הצדדים ואף הי׳ קורה שהללו היו הופכים לידידים.

בתקופת כהונתו של ר׳ דוד׳ל באנטופול נסתופפו שם גם הרב הגאון ר׳ יצחק (איצל) קוסובסקי זצ״ל, אב״ד יוהאניסבורג בדרום־אפריקה לאחר זמן — וכן הרב הגאון ר׳ מאיר ברלין זצ״ל בנו של הנצי״ב זצוק״ל; הם השתלמו בלימודי התורה אצל ר׳ דוד׳ל זצ״ל והיו לומדים בבית המדרש חומה — וכשעבר ר׳ דוד׳ל לכהן כאב״ד בסמיאטיץ׳ למד אצלו גם מחבר המאמר הנוכחי שיבל״ח; ר׳ דוד׳ל קירב אותו כאב את בנו הן באכסניא והן בארוחה וכדומה.

אשתו בזיווג שני של ר׳ דוד׳ל, הצדקנית ליפשה זצ״ל, היתה מצויינת בצניעותה ונדיבות לבה, יראת־שמים ובעלת שכל טוב, חכמה ופקחית, מבינה ויודעת תורה, ומלומדת בחכמה ומדע — „צדקנית תמימה ומהוללה״.

3. ר׳ יקותיאל נפחא זצ״ל.

ר׳ יקותיאל נפחא הי׳ בעל נפחיה והי׳ מתפרנס בתור נפח מיגיע כפיו ומעמלו; ברם אומנותו האמיתית היתה תורתו — בבחינת מלאכתו ארעי ותורתו קבע — ותדיר הי׳ שקוע בראשו ורובו בסוגיות הגמרא ומוחו ומחשבתו נתונים־נתונים לתלמודו יותר מאשר למקצוע הנפחות!

גדול הי׳ בעמקות לימודו הן בחריפות והן בבקיאות, נהנה ומתענג מהוויות דאביי ורבא יותר מאשר מכל מיני תענוגות שבעולם והנאות הגוף. הוא הי׳ עוסק בתלמודו בבית המדרש חומה; בוקר בוקר אחר התפילה לא הי׳ בהול לעבודתו אלא נשאר ולומד גמרא! מצויין הי׳ בענוותנותו, עניו ושמח בחלקו, מסתפק בעניותו ועשיר ברוממות־הרוח. היו קוראים לו בשם „נפחא״, בתואר כבוד, ביחס לתנא הקדוש „ר׳ יצחק נפחא״.

4. השוחט ר׳ יעקב־חיים זצ״ל.

השו״ב ר׳ יעקב־חיים ב״ר ישראל שלום זצ״ל, הי ׳איש האשכולות, למדן ולומד, אהוב ואוהב לכל המפואר בדרכי החיים והיאות בעיני שמים ובעיני אדם. הי׳ שו״ב מוכשר, מהיר במלאכתו, מלאכת שמים.

חתנו המפורסם, ר׳ בנימין סקידלסקי ז״ל, מופלג בתורתו ויראתו, ומנוסה באומנות השחיטה, מצויין במידותיו התרומיות שרכש לו שם תפארת במעשיו, עזב את אנטופול ועבר לארצות הברית והשתקע בניו־יורק. בנו של ר׳ יעקב חיים זצ״ל הוא רב קהילה בברוקלין.

5. השוחט ר׳ משה־אליעזר זצ״ל.

הוא הי׳ מתפלל בבית המדרש של ר׳ מאיר פודוס ז״ל, אדוק ביראת־שמים, לומד ולמדן וממלא תפקידו באומנותו באמונה ושלימות; הי׳ אהוב ואוהב לכל.

6. ר׳ מאיר פודוס זצ״ל.

העשיר הנכבד ר׳ מאיר פודוס זצ״ל הי׳ בעל בית־מלון; הוא הי׳ סמל החשיבות ויכול הי׳ לשמש דוגמא לדורות הבאים בנדיבות־לבו ופזרנותו לצדקה וכל דבר מצוה ומעשי־חסד לעניים ואביונים, ביד רחבה. ירא־שמים ואדוק קיצוני, הרי גם בנה מכספו הוא בית־מדרש מיוחד (ברחוב זניבסקא למעלה), שהי׳ נקרא על שמו: „פאדאטעס בית־המדרש״. הוא אף חונן בכשרון תפילה לפני התיבה, שליח ציבור מחונן ובעל־תפילה נפלא ומיוחד בסוגו; בבכיותיו הלבביות הי׳ מעורר את המתפללים. לעולם ינון שמו.

7. ר׳ שלמה־מיכל וולפסון ז״ל.

למדן מופלג ות״ח עצום, מצויין בחריפות־תלמודו ובאישיותו, בעל־קורא מצויין המדקדק ומקפיד על הקריאה לפי כללי הדקדוק — הברת המלים והקריאה בדייקנות מוחלטת, ב־

בית המדרש של ר׳ מאיר פודוס ז״ל הי׳ לומד לפני הציבור.

הי׳ זה איש יקר־הרוח ובעל מידות־טובות; הוא עסק במסחר של קמח־חיטים וסולת בסיטונאות וכן סחר בסוכר וכדומה. כמו־כן הי׳ גם סוכן של סחורות שהי׳ מייבא מערים רחוקות, והכל על אדני האמונה והיושר, האמת והצדק, ביחס לכל מי שבא אתו בקשרי מסחר, הן הקונים והלקוחות והן המוכרים; סוחר חשוב ונכבד שהבטחה שלו ומלה שלו היו כיסוד מוסד ובניין נאמן לעסקי המסחר אף כשהדבר הי׳ נוגע לסכומים גדולים; כמו כן הי׳ זהיר אף מאונאת דברים; ביתו הי׳ פתוח לרווחה לפני עניים ונדכאים ולכל דכפין.

בנו המצויין — ר׳ אהרן־דוד ז״ל הי׳ חתנו של הגביר הנ׳ ר׳ דוד ליפשיץ ז״ל (אשר עלה בסוף ימיו עם זוגתו הכבודה לארץ הקודש ונפטר כאן ומנ״כ בירושלים עה״ק).

8. פרוש באנטופול.

בשנת תר״ן בערך שהה במשך זמן מה באנ־טופול, בבית המדרש חומה, טיפוס מעניין, פרוש אחד שכבר אז הי ׳כבן חמישים בערך; לא ידוע על מוצאו ומניין בא והגיע. בתחילה לא ידע יותר מאשר לקרוא את התפילות בסידור־התפילה, אך הוא גמר אומר והחליט בלבבו ללמוד תורה, נפשו חשקה בתורת הקודש והוא הי׳ יגע ועמל יומם ולילה בלימוד התורה הקדושה בבית המדרש חומה; התחיל מהתחלת חומש ומשניות, השתתף בשיעורים של „חברות" הלומדים — והי׳ נוהג לבקש מהלומדים בבית־המדרש להאיר את דעתו ובינתו בעניינים שלא היו מובנים לו — והחזיק כנראה בכלל ששנו חכמים ז״ל: „לא הבישן למד".

כך התקדם ועשה חיל בלימודו עד שהגיע ללימוד גמרא עם תוספות בהתמדה עצומה ובחשק עז. כעבור שנים אחדות עזב את אנטו־פול ונעלם.

9. ר׳ משה הירש („הקמצן"—„דער קארגער").

הכינוי „קמצן" („דער קארגער") אפשר לקבל כאן ביחס לר׳ משה־הירש זצ״ל בתור תואר־כבוד — במקום שם־הגנאי אתה מוצא את גדולתו ושבחו, כי מדקדק גדול הי׳ בחש־בונות של הוצאותיו למזונותיו, כמו גם בכל הוצאותיו המצומצמות לפרנסתו, כי בשכר־הלימוד הפעוט והמזעיר אשר היו מכניסים לו ארבעת תלמידיו, שהיו משלמים לו מ־12 עד 15 רובל בעד לימוד במשך „זמן" של חצי־שנה — הי׳ קשה מאוד להתקיים אף אז, והוא הי׳ נאלץ להיות בעל־חשבון עצום ודייקן ומדקדק בהוצאות לכלכלת משפחתו וקיומה ב־סכומים הזעומים שהי׳ מקבל בעד שכר־לימוד, בעד ה„מלמדות" שלו; ובכן הי׳ מוכרח ונאלץ להיות „קמצן"; אך צדיק הי׳ והי׳ מקבל את גורלו ומנת־היסורים של עניות באהבה ובסבר פנים יפות, ושמח בחלקו. הוא הי׳ מלמד גמרא לבחורים המשתלמים בה, ואף מצויין הי׳ בידיעותיו הרבות בהנדסה. הי׳ משתעשע עם תלמידיו בשאלות הנדסה מעניינות עד מאוד והי׳ מתענג בזה יותר מאשר במרק אשר הי׳ מביא לחדר, מרק גריסים אשר את הגריסים היו מונים אחת לאחת, אחת ושתיים — אחת ושלוש...

מחבר המאמר הנוכחי הוא מתלמידיו והוא מעריץ מאוד את רבו זה אשר הי׳ בעל שאר־רוח ומורם מעם.

10. ר׳ ישראל קולודנר זצ״ל.

הרב ב״צ אייזנשטאדט ז״ל מזכיר את ר׳ ישראל ז״ל בספרו: „דורות האחרונים" ח״ב, תש״א, אות ק׳. הוא הי׳ בנו של הר״ר מרדכי הלוי ז״ל („חלום" — שם הלואי הזה של אביו של מחבר המאמר הנוכחי — לא ידוע מקורו וסיבתו כיום, אולי מסיבת חלום שחלם או שמא ע״י הסבת שם המשפחה קולודנר ל־„חולודנר" — ומכאן „חלום"?). ר׳ מרדכי הלוי הוזמן בשעתו ע״י מרן הצדיק אדמו״ר ר׳ לוי־יצחק זצוק״ל מברדיצ׳וב אל העיר פינסק, העתיק את מושבו להתם, נשתקע שם והצליח בעסקיו — במסחר באריגי־בד לשקים וכמו כן בהסעת רפסודות (דוברות) על מימי התעלה המלכותית; אשתו עוזרה לו במסחרו — והוא עצמו הי׳ יושב ולומד בהתמדה עצומה

— ושמו יצא לתהילה ולתפארת ונתפרסם ב־עיר פינסק בחריפות־תלמודו וגו׳.

אשר לבנו ר׳ ישראל ז״ל — הוא אביו של מחבר המאמר הנוכחי - - הי׳ מופלא בתורה ויראה, מצויין בהתמדתו בלימודי התורה. אף כאשר הי׳ הולך ונוסע הי׳ משנן ולומד; הוא שינן לו בע״פ שלשה סדרי משניות — זרעים נשים ומועד — והצטיין בבקיאותו הרבה בהם, עד כדי כך שעמד לפעמים במיבחן אצל הרב הגאון רבינו זלמן סנדר, ראב״ד וראש־ישיבת מאלטש זצוק״ל (ר׳ זלמן סנדר זצוק״ל עבר אח״כ לגרודנה ומשם לקרינקי), ועוד רבנים גדולים וידועים שעורר את התענינותם בלימודו בע״פ. הוא אף הצטיין בהפרשת מעשר לצדקה מכל רווחיו, הי׳ שמח בחלקו, בעל בטחון עד לקיצוניות, מקבל באהבה את יסוריו וחולשתו אשר סבל מהם בשנותיו האחרונות. ואעפ״י שהי׳ סובל וחלש ברגליו וראיתו לקויה, הי׳ בכל זאת הולך להתפלל לבית המדרש חומה, מפני שיקר הי׳ בעיניו וחשוב בלבו מקום התפילה של אבותיו. הוא הי׳ עומד בפינה ליד ארון הספרים והחלון והי׳ מתפלל בדביקות ובהתלהבות יתירה. במידה כזו שלא יכול הי׳ להתפלל בצוותא במנין ולחזור אחר בעל ה־תפילה; בהליכתו מביתו לבית המדרש חומה לא הי׳ מפסיק ממשנתו ולמודו בע״פ, וכשהי׳ קורה והוא לא בא כמה ימים לבית המדרש להתפלל, הי׳ כבר הרב ר׳ דוד׳ל יודע כי ודאי הוא חולה והי׳ הולך לבקר אותו בביתו. היה לו מקום־תפילה — נחלת־אבותיו — בבית המדרש הישן ב„מזרח שני״, שם הי׳ נוהג להתפלל אחיו ר׳ אליעזר ז״ל קולודנר („חלום״) שהי׳ אדוק ביראה ומדקדק במצוות, לומד ואוהב תורה, בעל־בית־חרושת למשחת גלגלי־עגלה („שמאראווידלע״) וחנותו היתה בשדרת ה־חנויות שבשוק של העיירה.

אשתו של ר׳ ישראל ז״ל — מרת דובה ז״ל — היתה צדקנית תמימה, אשת חיל בהליכות ביתה ובטרדות הפרנסה בבית ובעבודת ה־שדה. ידיה בכישור שלחה וכפיה — אף פלך החזיקו — במטרה לטוות חוטי ציצית על מנת לחלקם חינם אין כסף לבתי התלמוד תורה, ללא קבלת שכר!... הנאה יתירה היתה לה בנתינת צדקה ובעיקר „מתן בסתר״. ביום השבת קודש היתה עסוקה כל היום בקריאת ה„צאינה וראינה״.

בניו של ר׳ ישראל ז״ל: ר׳ מאיר־יוסף קולודנר ז״ל, בעל־בית וסוחר נכבד, ירא־שמים ואוהב־תורה, נספה עק״ש, י״ד, בשנת 1942 עם אשתו וויכנה וחמשת בניהם: גאטצל, רחל, שרה־טילה ומשפחתה בדרוהיצ׳ין פוליסקי, בריינה ומשפחתה בברזין, וגיטל־דינה ובעלה השוחט בפרוז׳אני, תנצב״ה. מצאצאיו של ר׳ מאיר־יוסף ז״ל נמצאים בברוקלין. מרים רייזל פלדשטיין (היא בת ר׳ ישראל קולודנר ז״ל מאשתו הראשונה) מחומסק, נתארמלה וגרה באנטופול. שנים מבניה בברוקלין ואחד בארגינטינה; רייזל „בת דובה ז״ל מבעלה הרא־שון) ובעלה ר׳ ברל־לייב קוטליאר ז״ל, ש־באחרית ימיו הי׳ שמש בית המדרש חומה, נספה עקש״ש עם בנו נחום ז״ל ומשפחתו (מורה באנטופול), בילא עם משפחתה, בשנת 1942 בשואה. מצאצאיו נמצאים בברוקלין. בן־בתי של ר׳ ברל־לייב ז״ל, הרב קרסנר נ״י, למד בישיבת חברון בירושלים עיה״ק ועבר ל־ארצות־הברית, כמדומה.

ר׳ משה־אהרן רוזנשיין בן דובה ז״ל מבעלה הראשון, מצויין הי׳ בתורתו, חכמתו וגדולתו, למד באנטופול ובישיבות. הי׳ לומד בשבת קודש חומש לפני הציבור בבית־המדרש הגדול בפרוז׳אני, ואעפ״י שהיה טרוד ועסוק בעסקיו בכל זאת הי׳ קובע עתים לתורה ולימוד „חובת הלבבות״ שהי׳ תמיד לפניו ושגור על פיו בע״פ. הרב הגאון ר׳ אלי׳ זצוק״ל מפרוז־אני בחר בו בתור בעל תוקע לפניו בראש־השנה. נספה עק״ש בשנת 1942 בשואה בפרוז־אני בשנת השבעים וחמש לימי חייו עם אשתו ובנו שלמה ומשפחתו. מבניו — בן ובת ברוסיא, וכן בן, בעל־משפחה עם משפחתו בארגינטינה ובת ומשפחתה בלוס־אנג׳לס.

ר׳ שמואל קולודנר (ב״ר ישראל ודובה קולודנר ז״ל) בדרוהיצ׳ין — למדן וסוחר נכבד, רוח המקום ורוח הבריות נוחים הימנו. ששה מבניו נספו עק״ש בשנת 1942 בדרוהיצ׳ין פו־

ליסקי והם: בתו פריידל ומשפחתה, בתו עטיל ומשפחתה, דבושה ומשפחתה, טויבל, דינה, ו־בנו גאטצל — זצ״ל. תנצב״ה. מבני ר׳ שמואל נמצאים בין היתר הרב ר׳ ישראל קולודנר (כיום שם משפחתו בארי) אב״ד נס־ציונה, בעל המחבר ספר „משנת ראשונים״; הוא חתנו של הרב הגאון האדיר ר׳ יעקב־משה חרל״פ זצוק״ל.

ר׳ יעקב מארים קולודנר נ״י (מחבר ה־מאמר הנוכחי) הוא בן ר׳ ישראל ודובה קולודנר עבר לארצות הברית בשנת 1910. מבניו נמ־צאים בארצות הברית והוא בעצמו כיום ב־נתניה, בארץ הקודש. למחבר המאמר אילן יחוס ממשפחתו כששה דורות שהיו לפניו — משנת תקס״א ועד תש״ז.

11. ר׳ יעקב (ר׳ יענ׳קל׳) חודלינר ז״ל.

חודלין הוא כפר הנמצא בין הורודץ לאנ־טופול. לפני כמאה שנה ישבו בו גם משפחות יהודיות — אך מפני הגויים הרשעים והאכ־זריים שבאותו כפר עזבו היהודים את הכפר והיו נמנעים להיכנס שמה, ובחרו לעקוף את הכפר. אותו שם חודלין היה שם נרדף לרשעות ושנאת־ישראל. ולכן מרגליתא בפומי׳ דעמא— על מי שהוא בור ועם הארץ, כי הוא „יהא רב בחודלין״ — שאין בה יהודים... אך הי׳ יהודי אחד — ר׳ יעקב חודלינר שהי׳ גר בחודלין ואח״כ עבר לגור בהורודץ והי׳ תלמיד־חכם מובהק, מלמד לתלמידים (לפי ספר „הארדעץ״ ע. 117).

כאלה היו הטיפוסים באנטופול. בעיירות שכאלה הי׳ העיקר לא עשירות ומקצוע, אלא תורה וחכמה — העיקר יהודי תלמיד־חכם! יחוס עצמו, ירא־שמים ות״ח, יודע ספר. ואיזה יהודי בעיירות כגון אנטופול לא הי׳ יודע ספר?... ומי לא הכיר שם באותיות הקטנות?... או דף גמרא, או פרק משניות, או חומש עם רש״י והמפרשים, או לפחות פירוש המלים של התפילות, שהבין כמעט כל יחיד.

לא פלא, איפוא, כפי שכותב אחד הסופרים (בספר „הארדעץ״, ע. 114־113), שיהודי יכול הי׳ להיות במשך שנים סנדלר, ואח״כ מלמד, או בנו של סנדלר או של נפח הי׳ יכול להיות במשך הזמן גם גדול בתורה, ת״ח מובהק ומופלג! ואף לרב בעיירה הי׳ יכול להיבחר אם גדל בתורה; העיקר אם הי׳ ת״ח ויריא־שמים וצדיק (לפי ספר „הארדעץ״, שם). ה־צעירים היו לומדים עד גיל שלש־עשרה— ארבע־עשרה בחדר ואז היו ממשיכים ללמוד בבית־המדרש. ומיעוטם הי׳ אף נוסע וממשיך בישיבות הגדולות. (שם).

12. השמש ר׳ משה־הירש׳ל ז״ל.

הוא הי׳ רץ כצבי למלא את כל עבודות בית־המדרש חומה באמנות ובשלימות — וכן הי׳ מעביר את כל ההזמנות, המודעות ה־שונות וה„קול־קורא״ השונים בעיירה — ולאחר מאה ועשרים שנה, בשעת פטירתו של אדם, הי׳ אף הקברן ומתעסק בקבורת המנוח, עפ״י דיני ישראל והתורה הקדושה.

13. ר׳ משה פישל ז״ל.

ר׳ משה־פישל הי׳ מנכבדי העיירה; הי׳ גר ברחוב פינסק, והי׳ סוחר, סוכן ובעל אכסניא. בית־המלון שלו הי׳ החשוב בעיר, בו היו מתאכסנים אורחים מיוחסים ונכבדים. אשתו המצויינה, היתה אשת־חיל ככל מעשיה. בביתה החזיקה גם את אביה הזקן שהי׳ סגי־נהור ב־אחרית ימיו, בכבוד רב. אף חתנו, ר׳ משה־פישל ז״ל הי׳ מוליך אותו לבית־המדרש חומה להתפלל.

14. האחים ישראל וארי׳ יוזיפ׳ס ז״ל (אוסיפוביץ׳).

הם היו גרים יחד בשבת אחים, ויחד עבדו תמיד בעסק שלהם, עיבוד העורות; ה־נאהבים ונעימים, יראי שמים ויראי־חטא, אהובים וחביבים על הבריות בטוב־לבם.

זכור לטוב ר׳ ארי׳ ז״ל, אציל־הנפש וטוב־הלב; ראוי לציין בזה את מעשיו האצילים בשעת מגפת החולי־רע שפרצה באנטופול וב־סביבה בשנת 1892; האיש שהותקף וחלה

במחלה האיומה, הי׳ זקוק, על מנת להצילו ממות, שמי שהוא ישפשף ויעסה את הגוף שלו ואם לא היו נוקטים באמצעי זה של מריחה ושפשוף, הי׳ האיש נוטה למות וצפוי למיתה חטופה. והנה נמצאו יהודים טובי־לב שהיו מטפלים במסירות נפש בחולים על אף הסכנה שהיתה נשקפת להם למטפלים עצמם, להידבק במחלה האיומה. ר׳ אריה יוזיפ׳ס ז״ל שם נפשו בכפו והי׳ „רץ כצבי״ ללא פחד אל כל מי שנפגע במחלה; בחירוף־נפש הי׳ מתרוצץ יומם ולילה להצלת־נפשות. והי׳ מציל נפשות הרבה ממיתה. אגב הי׳ גם מומחה לתקן ולהשיב לאיתנם איברים שנקעו („אויסלינקען״), כגון יד או רגל, ואף מומחה ללחשים („אפשפרעכען״) בכלל הי׳ כעין „גוטער איד״ במעשיו הטובים בעיירה.

ב. בית המדרש חומה.

בבית המדרש חומה היו מתפללים ת״ח ולומדים מובהקים, יראים ושלימים, נכבדי העיירה, כגון ר׳ אשר־זעליג — גאון מופלג ומצויין באישיותו הנפלאה, שהי׳ לומד ומלמד לפני הקהל והעם; ר׳ יקותיאל נפחא זצ״ל, שכבר סופר עליו למעלה; ר׳ שלום שו״ב — מופלג ומצויין בחסידותו הקיצונית; ר׳ ישראל קולודנר ז״ל; ר׳ אליעזר פוליאק — השמש הגדול בבית־המדרש, מופלא בתלמודו ויראתו, בעל־קורא ובעל־תפילה לבבי; החסיד הנלהב ר׳ הניך, שהי׳ מתפלל בקרן מערבית של בית־המדרש ליד הספרים, מלמד המצויין בענוותו; הנכבדים כגון ר׳ לייב יהלום (יאגלום), עשיר, חשוב בתורה ובמידות ולב טוב, נדיב וחכם; הנגיד ר׳ דויד ליפשיץ ז״ל המכובד ונוח לבריות שכבר הזכרנו למעלה. וחתנו ר׳ אהרן־דויד וולפסון ב״ר שלמה־מיכל ז״ל המצויין ואהוב לכל; הנגיד הנכבד ר׳ יודל ליפשיץ ז״ל י״ד; ר׳ אברהם שו״ב — מצויין בתלמודו, אישיותו והנהגתו הרמה; הנכבד ר׳ משה־פישל ז״ל, שכבר הזכרנוהו למעלה; ר׳ יוסף ב״ר שמואל ראסילס ז״ל, החשוב והמלומד בחסידות, ועוד מצויינים בתורה וגדולה, תמימים וצדיקים; — היו באותה תקופה בבית המדרש חומה, לומדי תורה תמידים וקבועים, כגון פרוש נסתר (ראה למעלה) ובני־ישיבות שעסקו בתורה על מנת להשתלם בה — ושהיו באים לאנטופול מערים אחרות ואף מאנטופול גופא; הללו היו מהם שהיו לומדים ועוסקים בתורה בקביעות במשמרות־לילה ובחשקם העז והלוהט ללימוד התורה — היו משפיעים השפעה עצומה על בני הנוער, תלמידי החדרים, כמופת ודוגמא להתמיד בלימוד התורה[3]). אף כאלה שלמדו בעל כרחם, שלא מרצונם הטוב, אלא ברצון אבותיהם, הרי מתוך שלא לשמה בא לשמה!... כן היו לומדים גם משכילים בעלי־בתים, יראים ושלמים, כגון עקיבא־יודל אשר נסע ברבות הימים לצ׳יקאגו וכן מחבר המאמר הנוכחי (הוא יעקב מארים קולודנר נ״י); המשכיל „ר׳ ברטשה קרעמער״ ז״ל וכו׳. השפעת הזקנים והת״ח על כלל הציבור של בעלי־הבתים היתה עצומה, בשמשם כדוגמא ומופת ליראה תמימה ואמונה צרופה, בבחינת נושאי־התורה ואוהביה ומחזיקים בה — כנסיה של קדושים ויראים לשם שמים. חבר מבקשי ־כבוד שמים. חבל על דאבדין ולא משתכחין, ווי לאותה צנא מלאה מרגליות — מבחר פנינים שבאדם ובאנושיות שאבדה ואין למצוא תחליף ותשלומין לה! — — —

בבית־המדרש הי׳ אוצר גנוז של ספרים מכל הסוגים יקרי־מציאות, ואף קונקורדנציא הוצאת בוקסטורף או ברנהארדט בר; עיקרי

3) אף כותב הטורים הללו, (הוא הר״ר י. מ. קולודנר — המביא לדפוס) הי׳ רגיל להשכים קום בשעה ארבע לפנות בוקר בימי החורף ומעיר את חבירו ישראל־מיכל ב״ר גולדה־ריבה ללמוד יחד בבית המדרש חומה — וכך היו שני החברים ממשיכים; לימודם וקולותיהם הערבים והמושכים את הלב של הלומדים עם שחר והמתמידים — הי׳ משפיע על דמיונם הנלהב של הצעירים!

שו"ת יקרי־ערך, ספרי חקירה עתיקים ועוד ועוד. — מנורות־גז („בליטץ־לאמפען") גדולות ויפות היו מאירים בהרחבה בבית־המדרש חומה. — ארון־הקודש הי' מעוטר בשני כרובים הסוככים בכנפיהם על ארון הקודש, שבשעת פתיחת הארון היו מסיבים פניהם. בליל שמחת־תורה היו הכהנים והלויים מקיפים וסובבים את הבמה בכל ז' ההקפות מפני דרכי־שלום...

ג. החקלאות ועבודת האדמה ע"י יהודים באנטופול; ה„מארגעס".

באנטופול היו בעלי אדמה יהודים רבים, בעלי שדה וגן, אשר רכשו אותם בזמנם מאדון ה„חצר" — הפריץ — לאחוזת עולם. קרקעות וגנים אלה תפסו שטחים ניכרים והשתרעו משני צדי העיירה בקצותיה: חלק מהשטחים נמצאו במערבה של העיירה, בקצוות רחוב קוברין — והחלק השני מצד מזרח בקצה רחוב פינסק, בערך החל מביתו של השוחט ר' משה אליעזר ז"ל עד בית־המלון של ר' יצחק־לייב לונדון ליד הדרך לכפר פרושיכבוסטי. מצד דרום גבלו שטחי השדות של היהודים באדמות ה„חצר" שהיתה שייכת לבעל־האחוזות. ביחד יש להניח כי תפסו שטח כולל של 11/16 קל"מ מרובע. אותם שדות היו מכונים בפי יהודי העיירה בשם „מארגעס", — וכללו שדות תבואה, תפוחי־אדמה וגני־ירק, אשר סיפקו ליהודי העיירה ולערי הסביבה ירקות וכדומה. בשנות 1890—1905 היו עסוקים באנטופול בעבודות־השדה וגני־הירק האכרים מכפרי הסביבה; אותה עבודה היתה משמשת מקור הכנסה חשוב לעממין בני־חם ולגויים שבכפרי הסביבה בעונת־הקיץ; היהודים במרץ וביזמה הברוכה שלהם יצרו מקור פרנסה אף ל„עם הדומה לחמור" — לבני חם הנבערים... כמעט מדי יום ביומו עם אור הבוקר היו מגיעים מחנות־מחנות של בני־חם ובנות הערלים מהכפרים שבסביבה עם שוורים לחרישה ובסוסים לעבודה — להובלה ולשידוד האדמה — והיו משכירים עצמם למשך היום, מנץ החמה ועד שקיעתה, לעבודה בשדות היהודים, כפועלים פשוטים בשכר יומי; לפעמים אף היו מקבלים בנוסף לשכרם פרס בעד עבודה מהירה. בדרך כלל רחשו אותם אכרים ובנות־חם כעין יראת־הכבוד בפני בעל־הבית היהודי — ולפעמים נדירות אף יחס של ידידות ליהודי בעל־הבית; לפחות, למראית־עין, אם כי בסתר לבם ובמעמקי־נפשם קיננה קנאה נפשית עזה ליהודי בעל הכשרון והיזמה... לא שררה אז, באותן שנים, שנאת ישראל עמוקה ואיבה סתומה ליהודי באותה צורה כפי שנשתרשה ובאה לידי גילוי וביטוי בשנים שלאחר מכן! אמנם בשעת הכושר היו צפים ועולים פה ושם, על פני השטח, ומתגלים בצורה בולטת היצרים השפלים של גניבה, גזילה ורציחה, אשר קיננו בנבכי הנפש החבויים של אותם בני־ובנות־חם, תכונות שאותם ערלים „נתברכו" בהן ולא היו זרים להן... בשעת הכושר היו מסוגלים אף לרצוח על לא דבר...

אמנם לא למדו היהודים את תורת־החקלאות ואגרונומי' בבתי־ספר גבוהים, אך מתוך נסיון ממושך התמחו במקצועם עד שהגיעו למומחיות בטיפול מיני הירק השונים, כגון מין לפת מיוחד וכו'; בשנת 1895, שלחה חברת יק"א גנן מנוסה לעיירה, על מנת ללמד לחקלאים היהודים עבודת־אדמה בשיטות מדעיות וכן גננות, שתילת פטל, תות־שדה וכיוצא בזה. אך אותו גנן לא הצליח במידה רבה במשימתו מכיוון שרובם של בצלי גני־הירק היו בגיל־הזקנה וקשה הי' לשנות את דרכם ולקנות שיטות חדשות בעבודתם; אשר לצעירים הוי' לא הלך כבר לבם אחר עבודת־האדמה — הם כבר שאפו לגדולות ונכבדות מאלה!...

האדמה היהודית היתה מניבה יבול רב, כמעט כפליים מאשר אצל האכרים בכפרים וב„חצרות" הפריצים — בס"ד הצליחו היהודים בעבודתם החקלאית. הם פיתחו את עבודתם בשכל ושים לב וביתרון הכשר ודעת; היו

מזבלים בזבל רב נתברכו משמים בהצלחה וברכה, וראו פרי בעבודתם ועמלם! (עפי״ר היו זורעים ירקות בגנים — כגון בצל אשר הי׳ נאגד חבילות־חבילות לרוב ושימש מקור חשוב למסחר וכן מלפפונים אשר אפילו בני ה־כפרים שבסביבה היו באים אל היהודים לקנות, כי לא הספיקה לעממין בני־חם תנובת הירקות שלהם; כמו־כן גזר, צנון, צנונית, סלק, לפת ותפוחי־אדמה. אשר למלפפונים הרי התמחו היהודים בכבישתם והיו שולחים חביות מלאות של מלפפונים כבושים אל הכרכים שבמדינה, אף ב„הכשר לפסח״. אמנם לבעלי גני־הירק היו חיים די קשים — יותר קל היה ליהודים שעסקו במזרע תבואה, כגון שיבולת־שועל, שעורים, חיטים; נמצאו אף יהודים שהיו זור־עים מדי שנה בשנתה חטים למצות „שמורה״.

כאמור כבר, היתה בשעת הכושר באה לידי גילוי תכונת הגניבה והרציחה שהיו ח־בויים במעמקי נפשם של בני־חם; כדאי לספר בזה ממה שקרה פעם לאמו של מחבר המאמר הנוכחי — היא מרת דובה קולודנר ז״ל; היא היתה שוכרת פועלות מבנות הערלים שבסביבה לעבודת־השדה בעונת הקיץ. והנה נמצאה אחת שגנבה מהמחסן פול ודוחן ולא נודע הדבר... אך כעבור זמן־מה עבדה אותה פועלת אצל ר׳ מאיר־דויד ב״ר אברהם־יצחק שטרמן ז״ל ואף אצלו גנבה ונתפסה בגניבתה! ואז נתגלה גם דבר הגניבה שגנבה בזמנה אצל מרת דובה קולודנר; הגנבת חששה מאוד פן תבוא מרת דובה להעיד נגדה בבית־המשפט ולכן זממה לרצוח אותה נפש; התגנבה בלילה כשכולם ישנו, שקועים בשנתם העמוקה, לבית קולודנר, תפסה סכין חד והתחילה אחת ו־שתים לשחוט את מרת דובה בשנתה; זו התעוררה וזעקה מתוך בהלה; בעלה ר׳ ישראל התעורר לקול הזעקות וקפץ ממיטתו בכוונה לתפוס את הרוצחת, אך ההיא הספיקה כבר לברוח; רק בדרך נס לא הספיקה לגמור את מלאכתה—מלאכת הרציחה; הדם ניגר מצווארה של מרת דובה — ברחמי שמים נתרפאה לאחר־מכן; אשר לרוצחת — הרי הצליחה לתת שוחד במקום שצריך בחוגי־השלטונות ו־כך יצאה מן העניין ללא עונש — העניין טושטש ע״י השלטונות האנטישמיים!...

בין היהודים תושבי ה„מארגעס״ היו נכ־בדים וחשובים, ת״ח ולומדי־תורה, אנשי־מעלה, יראים ושלימים. כגון ר׳ צבי נפחא זצ״ל, למדן חשוב וחכם מופלא ומצויין בטוב־לבו ובאהבתו לכל אחד; עפי״ר הי׳ לומד בחברותא עם ר׳ אברהם־יצחק ז״ל; שמח בחלקו ומרוצה ביגיע כפיו; בניו החשובים היו הרב הגאון ר׳ אריה גרונימאן זצוק״ל אב״ד הורודק לאחר זמן, גדול בתורה, צדיק תמים וירא וחרד; וכן בנו משה־יצחק ז״ל — למדן מופלג ומצויין בחריפות־תלמודו ופלפולו.

כן הי׳ גר ב„מארגעס״ ר׳ ישראל־יוסף, מלמד בתלמוד־תורה, צדיק ותמים; בכלל היתה קבוצת בעלי הבתים של ה„מארגעס״ — רב־גוונית ביותר; שכונת בעלי ה„מארגעס״ כללה גם אישים בעלי שאר־רוח ו„נשמה יתירה״ מ־ביניהם — כאמור כבר — היו לומדים חשובים; ראוי לציין בזה את הרב ר׳ איטשה פרוש זצ״ל אשר תורתו — אומנותו שלא על מנת לקבל פרס (אצלו הי׳ שומע שיעורים גם המאמר הנוכחי) — ר׳ איטשה זצ״ל לא הי׳ מסכים לקבל שכר בעד שיעוריו אפילו במתנה! הוא הי׳ מסתפק במיעוט שבמיעוט, מתפרנס מיגיע כפיו מיבול התבואה של אדמתו — לחם צר ומים לחץ — שמח בחלקו ומצויין בענוותו, מופלא במושגיו הרמים והנשגבים — וצדיק תמים אשר באמונתו יחיה. — חתנו הי׳ ר׳ שמשון המלמד — אישיות נפלאה; המלמדות היתה אומנתו אעפ״י שהיתה לו נחלת־גן — בהורותו לתלמידים ובלמדו פסוק בתנ״ך — הי׳ מקשה ושואל ומתרץ — והי׳ מתענג תענוג רוחני על פירושיו והמצאותיו לחליפות סדר המלים לפי כללי הדקדוק; הוא הי׳ מצטער עד מאוד, על כך שאין התלמידים משיגים את חידושיו והי׳ משתדל בכל כוחו להסביר את הדברים לפניהם באופן שיבינו אותם.

אשר לר׳ אברהם־יצחק שטרמן ז״ל הרי הת־בלט במידותיו הטובות; נוח לבריות, למדן חשוב העוסק תדיר בלימודו, תמים וישר ומסת־

פק במועט, בעל תפילה נאה בימים נוראים [4]). אשתו רחל היתה מצויינת ומפורסמת בצד־קתה, כל היום היתה טרודה בתמיכתם של עניים ונצרכים — בכלל היתה מחוננת בכשרון רב לקבץ נדבות ולגייס כספים למענם ולעזור לנשים עניות וחולות ר"ל. חתנם הוא ר' עזרא קוסטרינסקי מהורודץ, אביו של הסופר בן־עזרא מניו־יורק.

בעלי ה„מארגעס" היוו כעין שכבה מיוחדת באוכלוסיא היהודית של העיירה. — הם ניצלו את יזמתם, כשרונותיהם, אונם ומרצם בעבו־דתם; לפעמים היו אף מתעוררים ניגודים ביניהם, סיבות של תחרות וכדומה. אך היו חיים בבטחון בהשגחה העליונה, הולכים בדרך התורה ויראת שמים. — שטח ה„מארגעס" מצד רחוב פינסק אשר כבר סימננו את גבולותיו בקווים כוללים למעלה, השתרע — ליתר דיוק — החל מביתו של ר' יצחק שדרוביצקי ז"ל, עשיר נכבד, סוחר ובעל טחנה גדולה וכו'; ליד ביתו היתה קיימת באר גדולה, מצד אחד — לשימוש ביתו הוא — ומיתר שלשת ה־צדדים היתה פנויה לשימוש העם העוברים ה־זקוקים למים, בדלי הקשורה לידה. מול ביתו נמצאה לשכת העיירה („קאנצעלאריע"); משם נמשכו ה„מארגעס" עד מלונו של ר' יצחק לונדון ז"ל, שהי' כעין קצהו של שטח ה„מאר־געס" משם נמשכו עד ביתו של ר' מנשה קליצקי ז"ל, סוחר חשוב באווזים וקבלן לאספקת פועלים לעבודות הקשורות ב„תעלה המלכותית". כחצי־פרסה בערך מקצה העיירה בדרך לדרור־היצ'ין שכן המושב „קפלאנובקה". ששם הת־גוררה משפחת וליניץ הנכבדה; מול אותו מושב נמצאה „חצר" אוז'רובו, אשר שם היו בקיץ שוכרים בעלי הפרות והמקנה היהודים את זכות המרעה לפרות שלהם. — שני מניינים לתפילה היו קיימים באותה תקופה בשכונת ה„מארגעס"; מניין אחד בבית ר' אברהם־יצחק שטרמאן ז"ל והשני בביתו של ר' יעקב ב"ר אהרון שמואל ליפשיץ ז"ל, אשר בקצה ה„מא־רגעס". שם היו מתכנסים ובאים ונאספים גם היהודים תושבי הכפר פרושיכבוסטי, קפלנובקה וחצר אוז'רובו, לקיים מה שנאמר שבת אחים גם יחד וכו' בלימודי תורה, משניות, גמרא ופלפול בעונג רוחני.

---

4) אף בניו של ר' אברהם יצחק שטרמאן ז"ל, ר' יעקב־לייב ומאיר־דויד ז"ל, היו תלמידי חכמים ויראים ושלימים; ר' יעקב־לייב הי' אף בעל־תפילה נאה בימים נוראים — כשרון ש־ירש מאביו; ור' מאיר־דויד הי' שקדן בלימוד התורה — ובימי החורף הי' בא אליו כותב הטורים הללו (הוא הר"ר קולודנר שיבל"ח) והי' לומד אתו יחד; כך עברו על מסכות אחדות.

ד. המסחר באווזים באנטופול.

יהודי אנטופול שנתברכו ביזמה ותושיה פיתחו בעיירה מסחר מיוחד, כעין מפעלים לפיטום אווזים ומכירתם; אותו עסק התחיל להתפתח משנת 1860 ונמשך עד שנת 1914 בערך. בשנות המלחמה נתדלדל העסק וירד מחשיבותו. סוח־רים נכבדים היו עוסקים במסחר האווזים, כמו ר' אברהם קלורפיין ז"ל, ר' יצחק („דער קייזער") ואחיו ר' יעקב, ר' מנשה קליצקי, ר' נחום קפלנובקר ז"ל, ר' יעקב ב"ר אהרון שמואל ליפשיץ ז"ל ועוד. היו מוכרים את האווזים המפוטמים לכרכי המדינה כגון ווארשה ביאליסטוק, מינסק, שידליץ, ועוד; העיר ב־ריסק היתה לקוחה חשובה; די הי' שר' ישראל קולודנר ז"ל יחתום את שמו על כל אווז שחוט, וזה נחשב כהכשר משוחט או מרב. אף לפרוסיא שבגרמניא היו שולחים את האווזים. מהראשונים במסחר האווזים המפוטמים הי' ר' ישראל קולודנר ז"ל וכן האחים מאיר־יוסף ושמואל קולודנר ז"ל, ר' נתן גלוצר ז"ל ועוד.

את האווזים לפיטום היו מביאים מערים רחוקות וכן היו קונים אותם מסביבות אנטופול; אווזים בני גזעים וסוגים שונים, לפי מקום מולדתם, לפי מבנה גופם ותארם, לפי הקול שלהם ולפי מידת גדלם, לפי המקור, אורך הצוואר והגרון שלהם, וכדומה. הגדולים ביותר מביניהם היו הברבורים („לעבעדיעס" בלע"ז);

אפשר הי׳ לדמות לפעמים, כשהיו שומעים את קולות הגעגוע והלהג שלהם, הנשמעים מרחוק, כי הנה מקהלה מצטווחת שם... היו קוצצים את נוצות הכנף שלהם שלא יתעופפו, והיו שמים אותם בתוך גדרות־מכלאות או בחצרות המוקפות בכתלים וחומות גבוהים הבנויים כעין כלובים; בפנים היו שוטחים תבן, מספקים להם מזון ומים מבאר מים שבחצר; בלילה היו מאירים את המכלאה בפנסים במשך רוב הלילה; אשר למזונותיהם, הרי לאווזים הרזים והכחושים ביותר היו נותנים מוץ וקמח שעורים תחילה, ובסוף זמן ההפטמה היו מספקים לאווזים תירס הממתיק את בשרם של העופות — וכן כל מיני מזון יומם ולילה „עד מלאת ימי הנאתם״... תקופה ההפטמה היתה נמשכת בדרך כלל כשלשה־ארבעה שבועות. המסחר הי׳ קשור ב־סוחרים שונים שטיפלו והתעסקו באותו עסק משגשג. היו סוחרים מיוחדים שהיו קונים ו־מביאים את האווזים ממרחקים או מהסביבה הקרובה. וכן היו סוכנים וסוחרים שעסקו ב־ייבוא מזון עבור האווזים, תבואה שונה, כגון שיבולת־שועל, שעורה, מוץ; היו מביאים דוחן ותירס מיקטירינוסלב. קישינוב ובלץ אשר בביסרביא; כמו כן היו סוכנים מיוחדים למכי־רת האווזים בכרכי המדינה. הרווחים מעסק האווזים היו גדולים בדרך כלל. האווזים היו מספקים: מבשרם — בשר עוף. שומן, גלדי־שומן (גריבענעס), נוצות לכסתות וכרים.

בדרך כלל היו פועלים יהודים ממעטים לטפל בהם כדי להימנע מעבודה בשבתות ו־מחילול־שבת. נשים היו עסוקות במריטת ה־נוצות. והשוחטים היו מקבלים פרס מיוחד לחנוכה בצורת רגל וקצה־הכנף מכל אווז שחוט. הזבל של האווזים הי׳ טוב לזיבול השדות. בין הסוכנים הי׳ גם ר׳ שלמה־מיכל וולפסון ז״ל. עונת המסחר היתה נמשכת בערך מאלול עד שבט.

ה. המסחר בחרמשים ומגלים

(סערפען און קאסעס).

המסחר בחרמשים לקציר חציר הי׳ באנ־טופול בידי קבוצה של שבעה שותפים והם: ר׳ ישראל קולודנר ז״ל, ר׳ מרדכי השחור („מאטיע דער שווארצער״), ר׳ נתן גלוצר ז״ל, גיסו ר׳ מרדכי ז״ל, ר׳ יעקב־לייב שטרמן ז״ל, ר׳ שמואל ור׳ מאיר־יוסף קולודנר ז״ל, כולם אנשים מהימנים וישרים שאפשר לסמוך על דברתם, היראים להיכשל בפרוטה של חבירו. עונת המסחר נמשכה כחדשיים — ב־סיון ותמוז; היו באים האכרים הקונים והיו בודקים ובוחנים את טיב החרמשים ע״י „הברקת ניצוצות״ בהעבירם את חוד החרמש על אבן — כהוכחה לקשיותה של הפלדה....

לפני שנבנתה מסילת־הברזל בערי רוסיא, הי׳ ר׳ ישראל קולודנר ז״ל, נאלץ לנסוע ולהי־טלטל במשך שבועות בעגלות עד שהי׳ מגיע לעיר ברוד שבגבול אוסטריא דאז, ומשם לווינה עיר הבירה של אוסטריא, על מנת לקנות שם את החרמשים, מאחר שאותם חרמשים היו משובחים וטובים יותר מאשר החרמשים תוצרת רוסיא. אך כאשר הוקלה התחבורה ברכבת היו מזמינים וקונים כבר את החרמשים ב־בריסק דליטא, ע״י סיטונאי העיר. הסוחרים היו אנשים נאמנים הנזהרים מלהונות את האכרים בסחורה הנמכרת להם. ראוי לספר בזה ממה שקרה פעם; כשהשותפים עשו חשבון ונתברר שישנו בקופה רובל מיותר שלא ידוע למי מהם הוא שייך, הוצע ע״י ר׳ מרדכי „השחור״ כי הרובל שייך לר׳ ישראל קולודנר ז״ל, אך הוא מאן לקבלו מפני הספק, כי לפי דעתו הרי הרובל לא שייך לו... ובדלית ברירה הסכימו השותפים למסור את הרובל לצדקה... היו אלה סוחרים מן הדור הישן, נקיי־כפים ואניני־הדעת.

סוף פסוק.

ברכתו של הצדיק

(מעשה ברבנו פינחס־מיכאל'קה זצוק"ל מאנטופול *).

מאת יוסף.

וזאת לפנים במדינת פולין: מימי־קדם היה מעמד האצילים — ה„פריצים" החשוב והמכובד ועל פי נציגיו כמעט תשק המדינה. האצילים היו משופעים בנכסים והמוני האכרים המשועבדים להם (ל„אדונים", ה„פנים"). עובדים ועמלים למענם; ה„פן" ובני ביתו מבלים ימיהם ושנותיהם בטוב ובנעימים, מבזבזים זמנם וכספם בחיי הוללות ותפנוקים, בתור מיוחסים... בעלי־שררה תקיפים בדעתם, קפדנים וגאוותנים יהירים, עקשי־לב שבשרירות־לבם ילכו — והם כמושלים בכיפה ועושים ככל העולה על רוחם בנתינים הסרים למשמעתם; המשועבדים הכפופים למרותם נתונים־נתונים בידיהם לשבט או לחסד, — בידי ה„שררה", כפי שהיו מכנים את ה„אדון", הנוהג בהם כאוות־נפשו ועושה בהם כרצונו, לפי מצב־רוחו הרגעי והלך נפשו של „הפריץ" באותה שעה!....

והיה אם ה„פריץ" הוא גם קל־דעת והפכפך ומאוויי נפשו נתונים להשפעת הרגע, לשינויים ותמורות, פעם—כה ופעם—כה — הרי אין מה להתקנא בבר־נש הכפוף למרותו; קרבה דעתו של ה„שררה" לו לאדם — מה טוב: כטוב לב השר, הריהו מסביר לו פנים ונוהג בו מנהג נדיב־לב ואיש־חסד כביכול... אך אוי לו למסכן אם ה„פריץ" נתן בו עין; אוי לו מהקפדתו ואבוי לו מכעסו וזעמו — אפס סברו ובטל סיכויו... אוי לו מיום־הדין, אוי לו מתוכחתו של אותו „אדון"... מחלקו יהא חלקם של שונאי־ישראל... אותה שעה ה„פן" קשה כברזל ביחס לאומלל, אכזר כעורב ללא ניצוץ של רחמים וחמלה; זורק מרה במשועבדיו ומטיל בהם אימה יתירה, עקיצתו עקיצת עקרב ונשיכתו — הכשת־נחש ושרף המתפתל על פני הסלע! כל חסדו מקודם — כציץ־השדה, רוח שעברה בו ואיננו — נוקם ונוטר, חזקתו חזקת רע שברעים וקשה־לב באכזרים, סורו רע ופגיעתו רעה והבריות מתרחקים אז ובדלים הימנו כמפני רוח רעה, כמו מפני דבר ומגפה וחולי־רע!... שומר־נפשו יתרחק הימנו ונזהר ממנו.

בקרוביו שלא מבני־ברית אמרו — קל־וחומר בן בנו של קל־וחומר ביהודי: נתונים־נתונים המה יהודי־ה„חצר", החוכרים והמוכסנים היהודים ומופקרים בידיו של ה„פן" — והוא נוהג ב„יהודון" המסכן בכל חומר הדין, מקפיד על קלה כחמורה, לפי חשקו הפתאומי ושרירות־נפשו ההפכפכנית, ברצותו אוחז וברצותו — משלח ומגרש; והיה אם לא מצא היהודי יום אחד משום מה חן בעיניו — הריהו עלול לשלחו לעזאזל ולכל הרוחות, אותו ובני־ביתו, ואין פוצה פה ומצפצף:

— כלך לך! לך וחפש פרנסה אחרת!

אמור מעתה — ודבר הלמד מענינו: קשים ה„אדונים" בעלי־האחוזות וקשים מעשיהם והתנהגותם של „פריצים" בלתי־יציבים כגון אלה, שכן דרכם להזיק וכוונתם להזיק והזיקם מצוי ומידתם מידה קשה וצלם מרובה מחמתם; קרה גם והיהודי יוצא מלפני הפריץ בשן ועין, מדולדל ומקורח, בעירום ובחוסר־כל — במקלו ותרמילו! נמצא יצא שכרו בהפסדו, בגפו יבא ובגפו יצא היהודי המסכן — וריקם ישלחהו הפריץ.

אך מה יעשו אחינו בני־ישראל בגולת פה־לין — עניים ואביונים, מדוכדכים ומדולדלים בדלי־דלות? מה יעשה יהודי הזקוק לפרנסתו ופרנסת בני־ביתו, טפליא וזרעיא? בדלית־

*) פורסם בשעתו בעתון „שערים".

בריִדה מחפש הוא מוצא ללחם ומקור לפרנסה גם בגב־האריות ובמאורת־פתנים! קשים מזונותיו של אדם ואין מושיטים לו בקנה, בנפשו יביא לחמו, והפריץ לפעמים משקהו מי־רוש ומאכילהו גחלי־רתמים למזונותיו — בבחינת אנחתו מאכלו ודמעתו משתהו, כסכין בלועו וכחרבות ורמחים בבני־מעיו, כמחט בבשר החי! — — —

אמנם היו אף אצילים נאורים, מהמתוקנים שבהם. אשר הי׳ מצפונם נוקפם על מעשי־הרשע והם מבקשים לתקן את המעוות — לא הרי זה כהרי פריץ זה... אך דא עקא, הללו היו מעטים, יחידים ספורים ובודדים.

*

והנה סיפור על יהודי מן הכפר שנושע בזכותו של הצדיק מאנטיפולה. ומעשה שהיה כך בערך היה:

באחוזת פוריצ׳ה — מרחק שתים־עשרה פרסות בערך מהעיירה מוטלה אשר בפוליסיא — חי בעל־אחוזות פולני — ס. שמו — מגדולי היחש בין האצילים הפולנים. ולפריץ אחוזות וכפרים, שדות ואפרים, יערות ואגמים — והוא משופע בנכסים הרבה ובממון ועושר. כנהוג בימים ההם היה אף מחכיר כנראה כמה מנכסיו.

ואצל הפריץ ס. — קבלן או חוכר יהודי, פקח וטוב־לב, ירא־שמים וירא־חטא ובעל־משפחה, שהיה גר בכפר טובולקי הסמוך לחצר הפריץ של פוריצ׳ה. — יושב לו היהודי בכפר ישיבת קבע ועולם כמנהגו נוהג; אין יושב־מרומים בא בטרוניא עם בריותיו עושי רצונו ושומרי־מצוותיו; מי שברא יום — ברא פרנסתו!

אלא אין קבע בטבע — אין העולם שלם ואין החיים שלמים בעווה״ר; גלגל הוא שחוזר בעולם — לא לעולם יש חוסן. אין בר־נש ילוד־אשה ובן־תמותה פשוט יודע מה שעה רעה מתרגשת ובאה לעולם. ביקש היהודי לשבת בשלווה וקפץ עליו רוגזו של הפריץ.

ויהי היום ומאיזו שהיא חטיה פגע בו ביהודי כעסו של הפריץ: סרח היהודי על הפריץ והקדיח בעיניו תבשילו — אבד חינו ונסתחפה שדהו בעיניו של ה„שררה". בא השר לכלל תרעומות ומתרעומות לכלל כעס וכיוון שנתכעס נתמלא כנראה חימה על היהודי. עמד וגזר רגע כמימרא והוציא דינו דין קשה להטרידו ממקומו וישובו ולהגלותו מן הכפר — אותו ואת בני־ביתו. ויצווהו לעזוב מיד את הכפר.

— כלך לך מכאן!

והימים ימי חורף בעיצומם, בחוץ שורר קור עז, חורף פוליסאי במלוא תקפו, סערות שלג וסופות עזות מתחוללות ורוחות זעף משתוללות — בעל־נפש לא יגרש לעת־כזאת החוצה אף כלב — בקור־כלבים שכזה — — — לאן יפנה וילך היהודי עם משפחתו לעת כזאת? אותה שעה נצטער היהודי צער גדול עד דכדוכה של נפש: עולמו חשוך בעדו והוא סובל ושרוי בצערי־צערים ופניו כשולי קדרה מחמת דכדוך ועגמת־נפש יתירה, לבו שבור ורצוץ, עגום ודמום ונפשו בוכה במסתרים ובאין־רואה בחדרי־חדרים, בבחינת „מעיו מתחתכין ובשרו חידודין חידודין".

מה יעשה ויכפה אפו של האדון הפריץ — לרצותו ולפייסו? כלום יצא מכאן בכלימה ובפחי־נפש על לא עוול בכפו? שמא יתחנן ויפיל תחינתו לפני הפריץ? — כל כי האי ואולי, אולי יחוס, אולי ירחם, כחס על היהודי כחס על בני ביתו... ספק הפריץ מסכים ספק אינו מסכים? והיהודי לבו עליו דוי ומפרכס לצאת.

אך פניו של ה„שררה" זועפות וכעוסות — ואין שומע לו ליהודי; הכביד לבו ודחהו בשתי ידים.

— ראשך והר!...

הפריץ עומד על שלו בבחינת חוק ולא יעבור; גבה הר בינו לבין היהודי — השמים בינם! גזירה היא — ואין לשנותה. והמסרב לשררה דינו דין; אימתו של השר מוטלת על הבריות — ולא כל שכן היהודי ידו על התחתונה — אין לו תקנה אלא לעזוב ולצאת מיד!

— פזר רגליך — וכלך לך מכאן!

נסתתמו טענותיו ומענותיו של היהודי — דברים מה מועילים? יצא היהודי מלפני ה"אדון" הפריץ ופניו מכורכמות, חפוי־ראש ואבל. לב יודע מרת נפשו — קשה לו לבר־נש להפליג דעתו לענין אחר ולהסיח לבו מדאגה — והלב מיצר ודואג. תקפו עליו הרהורי לבו — אוי לו שהגיע לכך; אך גזירה היא משמים ואין לנו רשות להרהר אחריה.

כיון שראה שצרתו צרה, נמלך היהודי בלבו והחליט לפנות לצדיק מאותם צדיקי הדור ש־קולם משתמע בתפילה ובתחינה בפמליא של מעלה וממליצים טוב על בני־הדור.

בימים ההם חי ופעל בק"ק אנטיפולה ה־סמוכה לקוברין, בין פינסק לבריסק אשר ב־פוליסיא, הצדיק המפורסם רשכבה"ג מרן ה־גאון ר' פינחס־מיכאל'קה זצוק"ל זי"ע, צדיק נשגב וקדוש עליון מגדולי־הדור שנתפרסם כבעל־מופת ופועל־ישועות, והוא יושב על כסא הרבנות באנטופול המפורסמת מקדמונים ב־רבניה ולמדניה. אותו צדיק הוא בבחינת מחיה נפשות, דולה מים עמוקים ורז לא אניס לי', טוען עולם של ישראל הנתונים ב־סבלם בכל עת ובכל שעה, מיצר בצערם, פועל נפלאות והופך מידת הדין למידת הרחמים ו־קללה לברכה, בבחינת מצרה לרווחה ומיגון לשמחה ואפילה לאור גדול — והמונים מ־קצווי ארץ משכימים וצובאים לפתחו כדי להתברך מפיהו ולהיוושע בזכותו ונהנים ממנו ומברכות פיו; נתמחה הוא ונתמחו עצותיו ונהנים ממנו עצה ותושיה להלכה ולמעשה, לקיים מה שנאמר הצדיק גוזר ויושב מרומים מקיים.

אשרי הדור שהצדיק הזה שרוי בתוכו. במר נפשו נזכר היהודי בצדיק מאנטופיל. השווה את דעתו לנסוע להתם: נאמן עליו הצדיק שיתרצה לו ויברכהו וחזקה עליו שיעז־רהו ויפה כוחו לתקנו בעצה טובה ולעורר רחמי שמים להעביר את רוע הגזירה. עדיין לא ננעלו כל השערים ואפילו חרב חדה מונחת על צווארו אל יתיאש אדם מן הפורעניות וכו'. עוד לא אבד סברו ובטל סיכויו. גזירתו של הפריץ ספק מתקיימת ספק אינה מתקיימת; אך הצדיק וודאי פועל ומבטל הרעות. ולוואי ותת־גלגל זכות על ידי הצדיק ובזכותו יוושע ויינצל מן הצרה שנתרגשה ובאה עליו. רבים נתברכו מפי הקדוש — הוא הדין אף ביחס אליו; אבי הדוויים עושה רצון יראיו, קרוב לקוראיו ומאזין לשוועתם.

כבש צערו בלבו, התקין לו כלי־דרכים, רתם את סוסו וסח בביתו זו אשתו על מעשהו ולאן הוא עומד לנסוע — ונתברך:

סע לשלו־ם והצלח!

נפטר מבני־ביתו ויצאו לדרך בכי־טוב הוא ואחיו בשלג ובכפור העז, אל הצדיק דאנטי־פולה.

והדרך ממוטלה לאנטופול ארוכה ורחוקה — מרחק של כמאה קילומטר אולי. לבסוף אחר נסיעה ארוכה וטלטולי דרך הגיעו היהו־דים לעיירה אנטופול ונכנסו לבית הצדיק — ונזדמנו בדיוק בשעה שישב הצדיק אל ה־שולחן — זה מזבח — וסעד את ארוחתו הדלה. שאל הצדיק לשלומו וחפצם ומה בקשתם. התחיל היהודי לתנות לפני הצדיק את האסון שנתרגש ובא עליו משמים, סיפר לו דברים כהווייתם והפיל תחינתו לפניו להעביר את רוע הגזירה, להבריח את הארי מעל גבו ו־להחזיר עטרה ליושנה, בזכותו.

אך הצדיק בענוותנותו כי רבה משתמט מלהתראות כבעל־מופת ומסרב להיענות. נענה ואמר:

— מי אני ומה אני כי אושיע?

געה היהודי בבכיה וטבל ברותחין של דמעות, בוכה בדמעות שליש ומתמוגג בבכיו. מרצה ומפייס את הרב והצדיק מסרב, כנראה שנימוקו עמו — וסתם טעם סרובו.

והיהודי קשה־רוח ומר־נפש, לבו שבור ו־מדוכדך; אוי לו כי יחזור מבלי להתברך — ואוי לו אם יתעקש ויתבע במפגיע ברכה מ־הצדיק. קלהו מראשו קלהו מזרועו! כיוון ש־ראה כך, נתפס בצערו למעשה־יאוש, כאשר אבד — אבד! עמד ועשה מעשה והזיז את הצלחת מלפני הצדיק:

— רבי, כ׳וועל אייך ניט לאזען עסען — איר מוזט מיר העלפען! (רבי, לא אניח לו לאכול — יושיע נא!)

הציץ בו הרב, נענה ואמר:

— האם חסיד הוא מר? — — —

—כן, הריני חסיד, רבי!

— ניכר כי חסיד הוא מר. שכן יש לו עזות של חסיד!

אף הוא לא העניש את היהודי בעד חוצפתו, כי ברוח־קדשו צפה וראה ודאי כי היהודי עשה מה שעשה מתוך יאוש ולא להכעיס — ואין אדם נתפס על צערו.

בינתים נכנס לחדר אביו של הצדיק, הוא הגאון הצדיק ר׳ יצחק־אייזיק זצוק״ל אב״ד ק״ק שרשובה לשעבר: לעת זקנתו כהו עיניו של אותו צדיק; ניגש אל האורחים הזרים;

— אוי, מנין יהודים? — אוי, ממוטלה, במזג־אויר שכזה? לא יכול הגאון הישיש לראות בצערם.

— אוי, זונעלע, העלף די אידען, ס׳איז דאך א רחמנות! (אוי, בני רחימאי, עזור נא ליהודים, רחמנות עליהם, עזור נא במה!).

לבסוף נעתר הרב לבקשתו של היהודי ה־אורח ממוטלה — תחילתו סירב וסופו נענה, נתרצה לו ליהודי ונתפייס .נענע לו הצדיק:

— נו, סע לשלום והיושב במרומים יושיעך!

נפרדו היהודים ברשות הצדיק ונזדרזו לשוב ולחזור לביתם אל הכפר הרחוק שליד מוטלה, כי הנה ממשמש ובא ערב שבת קודש ועליהם עוד להספיק לעבור את כברת הדרך הארוכה על מנת להגיע בעוד מועד בעוד יום הביתה, לפני היכנס השבת, ויצאו כמי שזמנם בהול והשעה דוחקת.

ויסעו.

אך בהתרחקם כבר מרחק־מה ברחובות ה־עיירה ועמדו כנראה כבר לצאת לחולת המחוז של העיירה — והנה קם ר׳ פינחס־מיכאל׳קה זצוק״ל, נזדרז ויצא החוצה והתחיל להזעיק מרחוק בבקשו להחזיר את האורחים שיצאו לדרכם ועדיין לא נתעלמו מן העין.

— מאטעלער! מאטעלער!

וכיוון שהיהודים ברחוב החרפי הבחינו ב־צדיק הקורא להחזיר את היהודים הזרים, נז־דרזו אף הם להזעיק ולהחזירם.

חזרו היהודים אל הרב.

בחזורתם פקד הצדיק על היהודי:

—בהגיעך, בס״ד הביתה, הרי ראשית כל דבר, תקבל שבת מלכתא ותקדש קידוש — ואף אם ישלח הפריץ שליח אחר שליח לקרוא לך שתבוא אליו — אל תלך לפני שתקבל פני שבת מלכתא ותקדש — ראה הזהרתיך!

נפרדו היהודים ברשות הרב בכי טוב ונסעו לביתם. אצה להם הדרך למהר ולשוב בעוד מועד; ואף כי היה עוד זמן, אך הדרך ארוכה והבית רחוק.

נהה דעתו של היהודי ונשתמח שמחה יתירה וגדולה לברכתו של הצדיק.

ותיכף לצדיק ברכה.

באחוזת פוריצ׳ה התחולל בינתים דבר־מה: ה„אדון״ ס. בעל האחוזות הפולני, כיוון ש־שככה חמתו, זכר את היהודי ואת אשר נגזר עליו, תקפו עליו געגועים עזים ליהודי ולבו נוקפו — הפכה רוחו פתאום ונתעוררה בו כמיהה ליהודי שגירש — וביקש להחזירו. נס־תלקה השמחה ממנו וקפצה עליו עצבות. עמד ושלח את השמש־המשרת שלו אל בית היהודי בדרישה להביאו מיד אל ארמונו. הגיע המשרת ואמר לאשה:

— האדון צווה כי „פאן יוסל״ יבוא מיד לארמונו!

אך אשתו של היהודי, אשת־חיל פקחית ובעלת־שכל, עונה:

— „פאן יוסל״ איננו; האדון הפריץ צווה שיצא מכאן — ונסע לחפש לו מקום חדש!...

אך הפריץ אף לשמוע על כך אינו רוצה — ותופס בידיו את הרובה — ה„דובלטובקה״ הפולנית... קוצים הם מטילים בעיניו; חשק עז נתעורר בו להחזיר את היהודי יוסל ולראות אותו... שליח אחר שליח בא ומגיע וחוזר — אך „פאן יוסל״ איננו, עדיין לא חזר מדרכו!

לגלגו עליו האכרים על השררה; נשתגע ה־אדון הפריץ!...

והשררה מנהגו מכבר הימים, כהרגלו ינהג; בראותו כי היהודי לא בא, נצטער צער רב ועצבותו מתגברת עליו; ומידתו כל אימת ש־תוקפים עליו מצבי־רוח הריהו נוהג להתקלח — אף בעיצומו של חורף — במקלחת קרה, כנראה כדי להרגיע עצבים לקויים ולצנן את רוחו המשולהבת. ועשה לו מקלחת קרה והת־קלח בה — אכן בריא לגוף ולנפש!

התחיל היום לערוב, שבת־קודש ממשמש ו־בא.

עם הדלקת הנרות נכנס ובא היהודי הביתה; בס"ד הספיקו לחזור עוד לפני היכנס היום הקדוש!

סיפרה לו ליהודי אשתו ממה שמתחולל אצל הפריץ — שליח אחר שליח... אך היהודי עשה כמצווה עליו, החליף בגדיו לכבוד שבת מלכתא, צווה לאשתו כי באם יגיע ויבוא שוב פעם השמש של האדון הפריץ ס., אל תספר שכבר חזר — קודם עליו לקבל שבת ולקדש. נכנס חדר בתוך חדר קיבל שבת מלכתא ונתן הודי׳ ושבח ליושב מרומים, קידש כמנהג גוברין יהודאין — ורק אז התכונן ללכת אל הפריץ.

והנה בא ומגיע הפריץ בכבודו ובעצמו — ללא מעיל עליו; לא יכול כנראה להתאפק וחשק מאד לראות את היהודי. כיוון שראהו הפריץ נפל על צווארו לחבקו ולנשקו ועיניו זולגות דמעות.

— אוי, פן יוסלו, איפה היית כל הזמן, אן נעלמת? למה, איפה, יוסלו?!

— האדון הפריץ צווה עלי לעזוב ולצאת — ויצאתי לחפש עצה ומפלט!...

— הה, הס, הס מלדבר יוסלו, איני רוצה לשמוע יותר כדברים הללו.

אף הוא הודיע לו חיבה יתירה והסביר לו פנים. קיצורו של דבר נתרצה ונתפייס לו השר. החזיר השררה את היהודי על כנו ול־פרנסתו — ואולי גם בתוספת מרובה על ה־עיקר.

הצדיק גוזר ומבטל גזירות רעות ויושב מרומים מקיים.

שרה איטה האופה

(מתוך הסדרה: טפוסים מתוך העיירה המושמדת) *).

מאת יוסף.

זקנה כבת שבעים ויותר, בעלת בשר, קומה נמוכה מבינונית, פנים שמנים ורעננים ועינים טרוטות מרוב בכי ינגועות במחלת הגרענת — זוהי „שרה איטה האופה”. כפי שקראו לה יושבי העיירה. בית קטן ורעוע הבנוי על יסודות הגבוהים משטח הרחוב — בפינת הרחוב הפונה לשוק, מול „בית־המדרש־חומה” — זהו משכנה הדל; הביתה נכנסים ועוברים על גבי מפתן גבוה דרך המטבח; דלת כפופה על ציריה מרוב ימים פונה מן המטבח אל החדר הראשי שקירותיו מושחרים מזוקן: בפינת החדר עומד ארון־עץ פשוט — זהו ה„מחסן” לצרכי־מאפה ותרגימא: תופינים, טורית, עוגות־שקדים וכדומה מעשי־ידיה של הזקנה.

עם שחר השכם קמה היא ונוטלת ידיה ומתגברת כארי לעבודת הבורא, תפלות ותהלים — ואז היא נוטלת את מקלה בידיה, כי רגליה נכות הן ולא הרי הליכתה כהרי הליכתו של אדם בריא היכול לצאת בריצת רגלים ובלי מקל; קשה לה לנוע. — ואז היא מדשדשת אל עזרת הנשים של בית־המדרש הסמוך לתפלה.

מתפרנסת שרה־איטה מיגיע כפיה; נוח לה לעשות מלאכה מלאכול נהמא דכסופא — ואין היא מצטרכת לבריות — אדרבה, תומכת היא אף באחרים... אין היא נופלת למשא אף על בנה ובתה היחידים, כי אשה בעלת־מרץ ושקדנית היא עדיין על אף גילה, אשת־חיל למרות גופה החלש וזמט לנפול כשאין המקל למשען בידיה, שאז היא נתמכת באחיזת־ידים בקיר או בחפצים הנקלעים לה בדרכה, אופה היא טורית ומיני־מאפה להזדמנויות שונות, אף מעשי־תרגימא במשמע; חתונות כי תהיינה בעירה, בריתות־מילה, סעודות־מצוה ומסיבות סיום הש״ס, בן או בת כי יוולדו ליהודי, או סתם שמועה שפלוני־אלמוני מתכונן להכניס את בתו לחופה ולהשיאה כמנהג גוברין יהודאין — הרי אין היא שוהה שהיה יתרה, נוטלת היא את משענתה בידיה, נושקת את המזוזה ומתחילה לפסוע, משרכת היא את רגליה בכבדות, עקב בצד אגודל אל בעל־השמחה — זריזה היא ומקדימה להשתדל שההזמנה לצרכי המאפה והממתקים לסעודה הממשמשת ובאה — ימסרו לה. וידים לה, ידי־זהב, זריזות ומהירות במלאכתן. בלי רשלנות ובזריזות מכינה היא את הבצק לטרית או לעוגות, מסיקה במרץ את התנור הגדול שבמטבח — ולאחר־זמן־מה וריח נעים של מיני מתיקה מטוגנים ההולכים ונאפים בתנור מתפשט על פני הבית: טעימים וטובים הם מעשי־המאפה שלה וכבר זכתה שמעשי ידיה אכלו חסידים וגאונים הנזהרים בבחירת הבא אל תוך פיהם; אפי׳ „גויים” באים לפעמים לקנות ממנה צרכי־מאפה וממתקים, אם כי אין לה רשיון רשמי מהשלטונות למאפיה — והדבר כרוך בסכנה רבה...

וכשמרויחה היא סכום מה בעבודתה — הרי היא מבזבזת חלק הגון מכספה לצדקה ונותנת בעין יפה לכל דכפין מבני־ברית, אין היא מעלימה עין מעני ופושט־יד, בבחינת עושה־צדקה בכל עת; בפזרנות שלה לעניני־צדקה עוברת היא לפעמים את הגבול ומחלקת את רוב כספה עד שהיא עצמה זקוקה אז לכתת רגליה כדי להשיג הלואה לצרכיה הדחופים. גיסתה מטיפה לה לפעמים מוסר על פזרנותה המופרזת במעשי־צדקה — אך, ללא תועלת: היא בשלה ואינה נרתעת ממנהגה. עני כי יכנס לביתה כמעט מובטח לו שלא תוציאנו ריקם: או מטבע או ארוחה וכדומה. פעם בשבוע נוהגת היא לארח על שולחנה את הפרוש

*) המאמר פורסם בשעתו ב„שערים”.

היושב רוב ימיו בבית המדרש ועוסק בתורה — אותו יום היא מתקינה לו סעודותיו בביתה.

לימים התחילו צנורות הפרנסה מצטמקים והולכים, לפעמים כלתה פרוטה מן הכיס וכלתה פתה מתוך הסל. הכנסתה מצטמצמת ויציאתה מרובה מרווחיה; בקושי מספיקים לה אז רוווזיה כדי לפרוע הקפותיה: אך היא בשלה — נוהגת היא כמנהגה בימים כתיקונם כשעולם כמנהגו נוהג, הפרנסה בשופי והמזונות בריוח, אם כי ביגיעה קשה וטורח מרובה. וכשהמצוקה גו־ברת ואין הפרוטה מצויה הרי מאכלה דל ביותר: מגלגלת היא בפת ומרק דל כדי שביעה.

בימים כשאין העבודה מצויה ובטלתם מרובה ממלאכתם — שהרי לאו בכל יומא נע־רכות חופות או בריתות־מילה בעיירה הקטנה ומרובים הימים שיש בהם שב ואל תעשה משיש בהם „קום ועשה" — הרי היא יושבת אז ביום ומרבה באמירת תהלים או מעיינת בספרי הקודש והמוסר הנמצאים אצלה; שקודה היא לקרוא יומם ולילה בספריה: בקיאה היא ב־מדרשים ואגדות ודברי־מוסר.

כשמתקרב השבוע לסיומו, שבת ממשמשת ובאה, הרי היא כאילו מתלבשת ברוח־זריזות וערנות יתרה. בערב־שבת־קודש זמנה כאילו בהול ומבוהל — שלא לאחר את קבלת פני המלכה בכניסתה:

— שבת'ל באה! שבת'ל יקרה! — היא קוראה.

נרות היא מדליקה זמן לפני שהאחרות מד־ליקות, מחשש שלא לאחר. בשבתות היו נוהגות להתאסף לביתה הזקנות מחברותיה ומכירותיה והיא מקריאה לפניהן מתוך ה„עברי־טייטש" לחומש.

לצעירים היא מטיפה מוסר ואין היא נרת־עת מלהוכיח לאותם הבנים והבנות בעיירה שסרחו וסטו מן הדרך הישרה; לבית כי תכנס והנה צעיר אוכל בלי נטילת ידים ובלי ברכה, ומה עוד לפעמים אף בגילוי־ראש, הרי אין היא מתמהמהת מלהוכיח את הללו לחבוש כובע לנטול ידים לסעודה, לברך ברכת המוציא למי שאמר והיה העולם — ובאותה הזדמנות הרי היא מוסיפה לפעמים תאור נלהב מתוך הספרים הקדושים כיצד יושבת ה„אם" של ה„הם", של הלא טובים, רחמנא ליצלן, על יד השולחן שאכלו ונהנו עליו ללא ברכה וללא קיום מצוות כדבעי, כיצד „היא" מקללת ח"ו את הבר־נש הנהנה מן הטוב ללא הודאה למי שנותן מזון לכל חי.

רבים הצעירים שכבר הריחו ריחות חולין מן הרחוב או שהרגישו ברוחות של קלות המנשבות מצד הכרך הגדול, שהרי ישיבת כרכים אינה עולה יפה — ואין דבריה נכנסים באזניהם של הללו; צעירים שסרחו ויצאו לתרבות רעה, קלי עולם שעזבו תורה ופרקו עול והרי הם מפנים לבם לסכלות והוללות ולא עוד אלא שהם כחכמים בעיני עצמם — הרי אין היא מתיאשת וממשיכה בדבריה ללא התפעלות מלעגם; לפעמים שואלים אותה הללו כעין שאלת תם, למה ומדוע, הנה פלוני והוא רשע ורואה עולמו בחייו וכלום לא יחסר לו כאן, והנה אלמוני והוא בליעל והרי הוא נהנה מיומו, יום טוב שכולו ארוך — בקיצור, שאלת צדיק ורע לו ורשע וטוב לו — במה יפה כוחם של הרשעים והם מצליחים?...

ברגעים שכאלה הרי היא לפעמים מתלהבת ומתחילה לתאר בצבעים חיים וכשרון מרובה — כי יודעת היא לספר ולתאר — בדברים מ־עוררים את הלב, כיצד נפרעים בגיהנם מהללו מדעתם ושלא מדעתם, כי חייהם חיי שעה ונאמן הוא הדיין שיפרע להם להללו שכרם משלם! מתארת היא את המצוות ושכרן ואת החטא ועונשו.

כששומעת היא שהנה פלוני או פלונית אינם מתנהגים לפי דיני ישראל, אינם ממלאים אחר הכתוב בתורת משה עה"ש ובכלל נוהגים שלא כשורה — הרי פניה מתכרכמות לפעמים מצער והיא מתחילה לבכות, ולבכות היא בוכה כמעט תדיר ובכל הזדמנות, כי לבה מר עליה וידוע סבל — היא מורידה דמעות על צרות הכלל ועל צרות הפרט, על ישראל בגולה ועל גלות השכינה המצטערת ומיללת על בניה, על גאולת ישראל שאחרו פעמיה, על ישראל בארץ הקודש שהעניינים שם אינם מת־נהלים כשורה ועל הבנים העוזבים ח"ו את

תורת משה ומואסים בה והולכים ומתרחקים מאבינו שבשמים, בוכה היא ביום ובוכה היא בלילה על משכבה, בוכה היא בביתה ובוכה היא בבתי זרים, ברחוב ובבית המדרש, בעזרת נשים. לבה מלא ודמעותיה מצויות.

כשחדש אלול ממשמש ובא הרי היא מקדימה לקום ולאור המנורה העשנה והמבליחה, קוראה תהלים וגועה בבכיה — נהרי נחלי דמע נגרים מעיניה האדומות. נוהגת היא באותם הימים לצום צומות ותעניות ואין היא נוהגת לפרסם את הדברים. מעלימה היא את הדבר ומשתדלת להתענות בצינעא — בני הבית מכירים בכך, בראותם שאין היא מבשלת ואין היא אוכלת אלא לאחר התענית בערב בלבד. בימים נוראים נישא קול בכיה ברמה, נהי תמרורים מתוך עזרת הנשים. אך אין היא נוחה לקטרג על ישראל ומחפשת להם זכות, שיחזירם היושב במרומים בתשובה. אף על פי שחטא — ישראל הוא!

את ארץ הקודש היא אוהבת־אוהבת. געגועים עזים וכליון נפש מקננים בלבה לארץ הנכספת, אין היא פוסקת כמדומה מלקוות — אי־מתי תגיע שעתה שתזכה לעלות להתם באחד הימים, לזכות ולהתפלל על יד קבר רחל והקברות הקדושים ועל יד הכותל המערבי — והעיקר שתזכה לשכון ברחבי ארץ הקודש כדי להמנע גם מגלגול מחילות וצערו.

כשמזדמנים שלוחים לאסוף צדקה למען ארץ הקודש הרי היא נותנת בעין יפה תרומות הגונות אף לפעמים בשעה שאינה נתבעת — ולפעמים קורה והיא נותנת מעמל כפיה גם לתובעים שכאלה שאין היא נזקקת לא להם ולא למעשיהם. הוה עובדה ונכנסו לביתה אוספי כספים למגבית של קרן פועלי ארץ ישראל והיא נתנה להם נתינה הגונה למעלה מערכה ויכלתה ולא ידעה אולי הצדקנית שתומכת היא בכספה באותם בנים שהם רחוקים מהשקפתה ומעשיה כרחוק מזרח ממערב...

לימים נזדמנה אורחת מארץ הקודש לבקר בביתה — שאלה אותה הזקנה, לפי המסופר, לאורח החיים בארץ, לפרטים ופרטי פרטים: האם מתנהגים שם לפי חוקי התורה והשומרים הם על המצוות?

ענתה האורחת מה שענתה — ברמזה לה שאין הנוער שומר מצוה ומסורת ואין הוא הולך בדרכי האבות... חלשה דעתה כנראה. עמדה והרהרה זמן מה ושאלה לפי המסופר, את ה־אורחת — האם הם חיים שם בשלום ביניהם והאם נותנים הם צדקה — והאם אין השטן מרקד ביניהם? — וכשקבלה תשובה חיובית כנראה הצהיבו פניה שהנה נמצאה זכות ליושבי הארץ הללו...

קללה אין היא מוציאה מפיה על מי שלא יהא מבני ברית — ואינה מעלה על שפתיה.

אין היא מקללת אף פעם את מי שהוא מ־זרע היהודים; כשהיא מתרגזת והזעם הכבד מכרסם בלבה — והתרגזויות אינן חסרות ב־עיירה הקטנה במאבק למען הקיום וה„פרנסה" הדלה — הרי ברגעים שכאלה, בעידנא דרית־חא, היא מתחילה לבורך בברכות על גבי ברכות ובכל טוב את האיש או את האשה שהקניטוה וקנטרוה ושגרמו לה את הצער, את הבריות שהביאוה לידי כעס. ואף שמעיה מתחתכין בה לפעמים מצער אין היא מקללת ואין היא ממלטת מתוך פיה ביטוי של מארה, אין האומן אוהב את בני אומנותו — בידוע שחברו עלול לגרום לו הפסד בפרנסתו ובחיי־נפשו שלו, משל לעני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו... לא כן שרה־איטה שתהא להוטה לצאת לפולמוס ולמלחמה כדרכן של נשים אחרות לפעמים — ואם קרה ומי־שהוא פלוני או אלמונית גורמים לה הפסד־כיס ועוד מפליטים דברים כנגדה — במקרה שכזה, שכאבה של הצדקנית גדול, הרי עמדה פעם הצדקנית והתחילה מברכת בקול רם בברכות יפות ונאות מבלי לחרף ולגדף כל שהוא...

לפי השמועה הרי יותר משלשים שנה לא הוציאה קללה מתוך פיה על מי שהוא מבני־ברית.

מניין הגיעה ונקלעה לעיירה? מה הקורות אשר עברו עליה?

בעיירה היתה נשואה כבר לבעלה השני. בת גינוסין ובת־טובים היא — ממשפחה מיו־

חסת. לפי המסופר הרי היה בעלה הראשון חוכר־אחוזה אי־שם „מאחורי־הנהרות" שבחבל הבצות על־יד פינסק. לפני רבות, רבות בשנים, איתרע מזלה והנה נגזר הדבר ובעלה נלקח לצבא של הצאר הרוסי. לא זכה לחזור ולשוב לביתו ומת אי שם בשרותו, בהשאירו את אשתו הצעירה עם שתי בנות, תינוקות עלובות.

בעלת־מרץ ויזמה — קבלה האלמנה הצ־עירה את המושכות לתוך ידיה ובעצמה ניהלה את כל המשק. אך בקשה לשבת בשלוה והנה קפץ עליה רוגזו של עשו: האכרים מן הכפר הקרוב נתקנאו ביהודיה המנהלת את אחוזה החכורה — הרבה שנאה עושה והרבה קנאה גורמת. ויהי היום הלכו הללו ואכלו קורצא בבית הפריץ בעל־האחוזה, בכן „היהודיה" זו־ממת לרשת אותו... נתעוררה חמתו של הפריץ הגוי, תפס את כלי־זינו, לפי המסופר, ולא נח מכעסו עד שבא עם כלי נשקו לביתה של זו ואיים עליה שאם לא תסתלק הרי....

האלמנה בהחזיקה בשתי הפעוטות, בקשה ממנו שיתן לה ארכה למשך זמן מה עד שתסדר את עניניה, והרשע נעתר לה — עמדה ומכרה מה שניתן להימכר מכל מטלטליה וברחה והסתלקה ממקום הסכנה.

פרנסות של יהודים בפוליסיא!...

בעיירה נישאה לבעלה השני — יהודי בר־אורין, נכבד וישר־לב, מלמד לתינוקות של בית־רבן; התעסק הוא במקצועו והיא ניהלה את הבית. שתי בנותיה מבעלה הראשון הסתלקו בגיל צעיר והלכו לעולמן — לא זכתה לגדלן לחופה ולרוות נחת מהן.

מבעלה השני נולדו לה בן ובת.

יצאו שנים ונכנסו שנים. בן־אדם מזדקן והולך; בעלה המלמד נחלש, ולפי השמועה הרי נאלץ משום כך לעזוב את מקצועו. עמדה היא ופתחה מעין מאפיה של מיני צרכי־מאפה מעודנים ופירנסה את משפחתה כשבעלה עוזר על ידה, בפרנסתה החדשה, בית קטן היה להם במרכז העיירה — הרי התפרנסו מידו הרחבה של קוצב מזונות לכל חי וניהלו חיים יהודים כמנהג אחינו בני־ישראל. כנראה אף זכו לאסוף קצת כסף ביגיעה קשה — ברובלים טבין ותקילין של הצאר הרוסי — היפול הצאר וממשלתו ביום מן הימים וכספו ילך לצור על פי צלוחית? מי בעל־דמיון ויתאר לו דברים מעין אלה?.

ויהי היום והקערה נהפכה על פיה; באה המלחמה העולמית והצאר המושל בכפה מקבל מכה אחר מכה וצבאותיו עוזבים שטחים גדולים מארצותיו ונסוגים. בנסיגתם הרי פורעים החי־יילים באחינו בני ישראל, מהומות וגזרות ניתכות עליהם לפי פקודות מגבוה, הסרדיוטים כאילו פותחים מתחתם את הגיהנום, מגרשים את היהודים מן הערים והישובים הקרובים לחזית, אנדרלמוסיא והפקרות — פליטים יהו־דים מדוכדכים ומדוכאים בכל מיני דלות ו־תלאות תועים בדרכים, החיים התקינים כאילו נהפכו על פיהם; ויהודים רחמנים בני־רחמנים אינם יושבים בחיבוק־ידים ובשלוה למראה אחיהם האומללים, מתארגנים ועדי־הצלה, אחינו נתבעים ונותנים.

לעיירה הגיעו בין היתר פליטים מקאליש ולודז׳; גם שרה־איטה אינה עומדת מרחוק לעת כזאת: היא עוזרת לבשל ארוחות עבור הפליטים, לביתה הקטן מכניסה היא שתי מש־פחות פליטים שנשארו בינתיים בעיירה, הללו מתאכסנים בצל קורתה, ברבות הימים היא אף מקבלת, לפי המסופר, יתומה מהעיר ראדום לתוך ביתה ומחזיקה אותה אצלה; לאחר זמן עוברת זו כמדומה לבית־היתומים עד שבאו קרוביה של היתומה וקבלוה לרשותם.

החזית מתקרבת לפוליסיא; על־יד הנהר בעיירה הסמוכה מתארגן קו־חזית לזמן־מה: הפצצות, וסכנת חיים, בריחה מן העיירה אל השדות.

בדרך כלל לא סבלה העיירה קשות; לאחר זמן מספרים בשם השוחט המקומי, ר׳ יעקב־חיים ז״ל, העסקן החרוץ למען תלמוד־תורה ועניני צדקה בעיירה: הנה בחלומו באותם ימים קשים, והוא רואה כיצד הצדיק רבנו פינחס־מיכאל׳קה זצ״ל, הרב המפורסם של העיירה שהיו נוהרים אליו מקרוב ומרחוק בעודו בחייו

בעיירה לקבל ברכה ממנו ולהיוושע בזכותו, ושנפטר זה כבר כעשרים שנה — כיצד הגאון הצדיק רץ ונחפז אי־שם כשכפות־ידיו חבוקות ותקועות בתוך השרוולים כאילו מפני הקור, ובדרכו אומר לו הצדיק הנחפז שהנה הוא רץ להשתדל למען הצלת העיר**). לבסוף נכנס הגרמני: סבל וצרות ותלאות, עוני ודלות. גם יומו של זה בא. מופיעים פולנים, בולשבים, שוב מלחמה ושוב חזית ופורענויות, מלכויות מתדינות ביניהן — ואחינו בני ישראל לבין הפטיש והסדן ומשלמים בדמם; מכה האבן בקדרה — וי לקדרה; נפלה קדרה על גבי אבן — וי לקדרה... לא הרי הבולשבים כהרי הפולנים ולא ראי זה כראי זה: כל אחד וצרותיו ליהודים! בהכנסם לעיירה רוצחים הפולנים כמה יהודים באמתלא של ריגול ועזרה לבולשבים הנסוגים. הוא הדין בפלוגות הבאלאכובצים האיומות, משרתיהם של הפולנים — אלא שהללו עוד גרועים מהפולנים עצמם כמה וכמה מונים — קלגסיהם המתפרעים עוברים בדם ואש על פני פוליסיא ורוצחים המוני יהודים לעיני־כל — לקתה אצלם מדת־הדין, אחד מהעמודים שהעולם קיים עליהם, מעין תכספית של מלאכי־חבלה, מחבלים ומזיקים, רעים לשמים ורעים לאדם ואימתם מוטלת על הבריות ופגיעתם רעה. „לוחמי־החפש" הפולנים, הבן המפונק של ממלכות המערב, הקדיחו תבשילם ברבים; יצא המרצע מתוך השק ונתקלף מרקועם, הריגות ושפיכות־דם יהודי כמים. שחיטת השלשים וחמשה בפינסק. החזיר הפולני מראה טלפיו לאמר: כשר אני! נעץ צפרניו בחומת בית ישראל וזעזעה עד היסוד. שחיטות איומות ברחבי פוליסיא.

הרובלים של הצאר שכל כך קשה הרבו לעמול לצבירתם הופכים נייר ללא ערך! בהם מכסים את הקירות במקום בניירות מצויירים וטפיטין; בן־יום כאילו, הלך לטמיון עמל של

**) באידיש: מ׳דארף ראטעווען די שטאט! — על ספור החלום שמע כותב הטורים הללו עוד בעיירה.

שנים. בינתיים נפטר גם הבעל, נשארה האלמנה ובתה, כי הבן כבר נמצא במרחקים — לומד הוא שם. לאחר זמן הוא חוזר ומשתקע במקצועו בעיירה.

הגיעו ימים אשר אין חפץ בהם. המושלים החדשים, הפולנים, פושטים את העור ומתנכלים ליהודים בכל מיני תואנות; מסים וארנוניות לופתים את אחינו כחזזית, מעין יקוב הדין את ההר — נגישות ולחץ, עקמנים ופתלתלים — הרי הם באים על היהודים בעקף, בתוקף החוקים הרשמיים ובסייג על גבי סייג המכוונים בעיקר להצר את צעדיו של יושב הארץ היהודי! השנאה מקלקלת את השורה. דבריהם היפים של המושלים החדשים — כעורבא פרח! צבועים אשר פיהם מלא שוא וכזב, טורפים הם משיירי נכסיהם המשועבדים של אחינו, לא פג עדיין סרחונם הראשון וכבר הם מתגלים בנגע חדש... אין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן כל אימת ששעתם צריכה לכך ומתראין כאוהבים בשעת הנאתם — וכל המתרחק מן הרשות הרי זה משובח! גבה הר ביניהם ובין היהודים... ואם יש לפעמים והשלטונות כבר נאלצים בדלית ברירה להנות קצת את התושב היהודי כתמורה בעד המסים הכבדים — הרי אז הדבר כאילו נזרק מעל שולחנם פרורים פחות־פחות מכזית. אין הללו שוקדים על תקנתם של הבריות שלא מבני אמונתם ולתלונות הרי הם משיבים תשובת הפלג, רודפים הם לבצעם ולשוד... בתנאים החדשים קשה לעסוק בפרקמטיא ובמסחר וקשה הפרנסה כקריעת ים סוף. — — —

כלפי היהודי השנוא כאילו הותרה הרצועה ויש ביניהם מחוצפים ועזי פנים ביותר — הרי אינם מתבישים להוציא בגלוי את כל קופות השרצים התלויות להם מלפניהם ומאחוריהם ולא יתבוששו לפלות את כליהם וז־מזוהמים לעיני כל... השנאה הישנה שפיעפעה בקרב רבים מהם בעמקי הלב התפתחה לממדים מבהילים.

ולא עוד אלא שאם נמצא לפעמים מבין הכשרים והמתוקנים שביניהם אחד מני מאות־

רבבות, מחסידי אומות העולם אשר לבו מת־חמץ בקרבו למראה הרציחות האיומות — הרי מתנקמים בו באחיהם זה — הפולנים בעצמם; מעשה ברופא פולני בן־העיר פינסק — סקופיובסקי שמו — שנקלע לפי השמועה באותם הימים בדרך — והדרכים משובשות בגייסות — ראה את החיילים בני־אמונתו בקלקולם וקלונם, עמד והטיף להם מוסר — למה יתנהגו כך כלפי היהודי?... עמדו הללו והרביצו בו בזקן מכות נאמנות הראויות להתכבד בהן. חלה הלה, לפי המסופר מהמכות אשר הוכה, לא עברו ימים מרובים והוציא את נפשו!

רבם דקרו!.....

בתנאים כאלה לא פלא הוא שהנוער היהודי התחיל מפזר רגליו ונודד אל כל קצוי ארץ ובלבד שיפטר מארץ פולין אשר אין לו עתיד שם. והיהודים החלו מהגרים ונוסעים מי ארצה ומי למדינות הים. והיושב במרומים לא יעזבם גם שם. ואין היושב במרומים עוזב אלמנה מרודה — גם בתה של שרה־איטה מתכוננת לעלות ארצה. יום אחד והבת מקבלת רשיון עליה ארצה. והיא מתכוננת לדרך.

הגיע היום הנכסף — והבת עוזבת את הבית הקטן ונוסעת, נתפרדה החבילה.

והימים אז בארץ ימי משבר מרים. תקופת העליה, חוסר־עבודה מבהיל ויש אף רעבים ללחם. מאין בשורות טובות בפיה ממעטת הבת לכתב לאמה הזקנה. יצאו ימים ונכנסו ימים ומהבת — דומיה! מכתבים רק לעתים רחוקות בלבד. היינו דאמרי אינשי: מופלג מן העיניים מופלג מן הלב!...

הזקנה ממררת בבכי ומתמוגגת בצערה: מה אירע שם? למה נאלמה בתה דם? היא ממאנת להתנחם וגועה בבכיה: אוי לה לבת שגלתה מעל שולחן אמה ואוי לה לאם שבתה גלתה מעל שולחנה!...

עד שהגיע היום והנה בא המבשר ויבשר: מכתב מהבת — היא נישאה לאיש בארץ; נרגעת ושמחה היא על שזכתה סוף סוף ובתה מצאה לה בית וקן לה!

גם הבן שבינתיים כבר נשא לו אשה ויש לו כבר ילדים ושבינתיים הספיק כבר להסתדר בכרך הגדול עומד יום אחד ונוסע למדינת הים; עזבוה בניה והיא נשארה גלמודה ובודדה — כל נחמתה היא מוצאת בספרים הקדושים שלה, מתוכם היא שואבת עידוד ועוז.

חלומה הישן לעלות לארץ הקודש לא נת־קיים — לא זכתה הצדקנית...

לאחרונה ראיתיה בחיים בעלותי ארצה: היא יצאה לפני פתח ביתה על מנת ללוותני, הסתובבתי אחורנית כדי להביט עוד פעם על הדמות היקרה, אך חברי לא נתנני להתמסר לרגשות והרהורים נוגים; בפינת הרחוב פנינו אל עבר תחנת הרכבת — ודמותה נעלמה מן העין. — לא ידעתי אז שזו הפעם האחרונה; קוויתי לחזור ביום מן הימים לביקור בבית הישן והרעוע.

באחד הימים המטורדים בכרך הסואן בארץ הגיעתני הבשורה: הזקנה הסתלקה והלכה לעולמה ממחלה ממארת — לא זכתה לראות את צאצאיה ואת הארץ אשר אהבה; ממרורים ולענה שבעה בחייה ושבעה רוגז וצער הלכה לעולם שכולו טוב; לפי המסופר, השתתפו כל בני העיירה בהלויתה ובמטה של הנפטרת הקיפו הקפות מסביב לבית המדרש אשר כל כך הרבה דמעות שפכה בו.

אין העיירה שוב בעולם ואין יהודיה ה־טובים, חלפה ונגוזה עם רוחות הסערה ש־החריבוה; בבתיהם הטובים של אחינו יושבים ערלים וערלות טמאים ושורצים שם בני חם, ביערות ברוננה־גורה הושמדו כנראה רוב בניה — ושם בצד צפון, הרחק הרחק מן העיירה שוכן בית קברות בודד ומושלג.

עברו שנים — בארץ מהומה ומבוכה ותהו ובהו: בין מלכות למלכות — אלביון מתכונן לעזוב את הארץ ושלטון יהודי רשמי איננו עדיין. והנה הוכרזה המדינה — והערבים מפ־

ציצים את תל אביב והיה מטרטר הקול מדי פעם: אזעקה. ושוב אימת ההפצצה.

צריף דל אי־שם ברחוב רש״י — כאן היה מעונם של בתה של שרה־איטה ומשפחתה באו־תם הימים. הצריף גובל כמדומה עם עוד צריף הפונה אל רחוב המכבי.

הבן הבכור — נכדה של הזקנה — הוא כבר אז חייל אי־שם ולחופשתו הוא בא הביתה. והרי הוא ישן על גבי מטתו ליד הקיר הפונה לעבר רחוב המכבי.

דמדומי שחר; והנה חולמת הבת, אם ה־משפחה, והנה נדמה לה שהיא הולכת בין שני קירות — מופיעה פתאום אמה הזקנה ומזהירה אותה:

— אל תלכי כאן, אסור, לכי מכאן מהר!

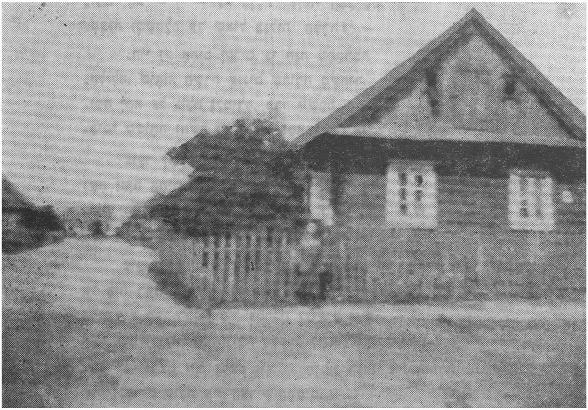
מתעוררת הבת בבוקר והבן החייל נשאר ישן עדיין על גבי מטתו. פתאום והצפירה מת־חילה ליילל פחדים: אזעקה!

הפצצת אוירונים מצרים כפי־הנראה.

פצצה אחת נופלת על הבנין הקטן הגובל עם הצריף והפונה לרחוב המכבי, על החייל הישן בצריף נופלות חתיכות כמפולת — בני הבית כבר במקלט והוא ניצל כנראה בנס! ב־בנין הפונה לרחוב המכבי — **הרוגים**.

באה הצדקנית להזהיר את בתה ולשמור עליה ועל משפחתה!***).

***) כותב הטורים הללו שמע על אותו חלום בשינוי נוסחה, זמן מה לאחר המארע!

בית „שרה־איטה האופה״ באנטופול.
(ליד הרחבה שממול „בית המדרש חומה״).

חֲזוּתוֹ שֶׁל צַדִּיק*)

מאת יוסף.

וַיְהִי הַיּוֹם — וּזְמַן קָצָר לִפְנֵי פְּרֹץ מַטְבֵּחַ
מִלְחֶמֶת הָעַמִּים הָעוֹלָמִי בִּשְׁנַת תַּרְע"ד;
וְכָךְ בְּעֶרֶךְ סִפְּרָה אִמִּי זְצוּקַ"ל אֲשֶׁר רוֹצֵחַ
אוֹתָהּ הָרַג עִם רִבּוֹא־רְבָבוֹת אַחַי — לְחַיֵּי־עַד!

וַאֲנִי עֲדַיִן אָז אַךְ יֶלֶד קָט בְּעִיר הֻלֶּדֶת
— בְּפִּינְסְק עִירִי הִיא עִיר־יָקָר — וַאֲבוֹי; כַּיּוֹם הִיא עִיר הַשְׁכֹּל — — —
עִיר־יָקָר, תּוֹרָה וְלֵב יְהוּדִי, עַל אַדְנֵי פָּז מְיֻסֶּדֶת,
— כְּלַמֶּד־וָ"ו אַלְפֵי גוּפוֹת יְהוּדֵי נִרְצְחוּ, הוּרְדוּ שְׁאוֹל! — — —

וַיְהִי הַיּוֹם, וְאַדְמוֹ"ר מֵחוֹלוֹזִ'ין זְצוּקַ"ל זִי"עַ,
קָדוֹשׁ עֶלְיוֹן, צַדִּיק נִשְׂגָּב, יְדִיד אֱנוֹשׁ וְיִשְׂרָאֵל,
בִּרְחוֹבוֹת הָעִיר שָׁם לְפֶתַע־פִּתְאֹם אָז הוֹפִיעַ,
פּוֹכֵר יָדָיו, וְכָךְ בְּעֶרֶךְ, מְקוֹנֵן וּבוֹכֶה בִּילֵל:

„נִי אַחִים, בְּרִידֶערְלֶעךְ, אֲהָהּ, כִּי הִנֵּה מְמַשְׁמֶשֶׁת
„וּבָאָה, חָלִילָה, פֻּרְעָנוּת — אָסוֹן וְעֵת צָרָה! — — —
„וּמַה יְּהֵא — וַי — עַל כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל הַמְבֻיֶּשֶׁת,
„מְעֻנָּה וּמֻשְׁפֶּלֶת עַד שְׁאוֹל בַּגָּלוּת הַמָּרָה?" —

„הוֹי נִי, אַחִים יְקָרִים, כִּי הִנֵּה מִתְקָרֶבֶת
„חָלִילָה, שׁוֹאָה, חֶשְׁרַת עֲנָנִים שְׁחוֹרָה מִשְּׁחוֹר,
„וּמַה יְּהֵא עַל גּוֹלָה גַּלְמוּדָה, בָּדָד יוֹשֶׁבֶת,
„בִּימֵי מְשׁוֹאָה וְחֹשֶׁךְ וְאֵין־נֹגַהּ, בְּמַאְפֵל־אֵין־אוֹר? — — —"

צוֹעֵד לְאִטּוֹ, בְּצַעֲרוֹ, בּוֹכֶה וּמְקוֹנֵן בְּקוֹל נֶהִי:
„מַה יִּהְיֶה אַחִים יַקִּירִים, וְאָנָה אָנוּ בָּאִים?
„וּמַה יִּהְיֶה עָלֵינוּ, אֲהוֹי, מַה יִּהְיֶה — מַה יֶּהִי?"
וְהוּא פּוֹסֵעַ בִּרְחוֹב הָעִיר, מְקוֹנֵן וְהוֹגֶה נְכָאִים.

צוֹעֵד וְאַחֲרָיו הֲמוֹן יְהוּדִים — עַד שֶׁלְּבַסּוֹף הִגִּיעַ
אֶל בֵּית רַבֵּנוּ הַגָּאוֹן, גְּאוֹן הַדּוֹר וְצַדִּיק רָם,
הֲלֹא הוּא מָרָן רַבִּי דָוִד'ל דְּקַרְלִין זְצוּקַ"ל זִי"עַ,
אֲשֶׁר הַחוֹלוֹזִ'ינַאִי הָיָה עוֹלֶה מִכְּפָרוֹ לְשָׁם.

— זָעצט זִיךְ, זָעצט זִיךְ — הִזְמִין הַגָּאוֹן אֶת הָאוֹרֵחַ,
קִבֵּל וְכִבֵּד בִּישִׁיבָה אֶת הַצַּדִּיק הַתָּמִים. —
וְאָכֵן זְמַן־מַה לְאַחַר מִכֵּן פָּרַץ הַמַּטְבֵּחַ:
נִפְתְּחוּ אֲרוּבּוֹת הָרֶצַח — וַיִּתַּךְ מַבּוּל־דָּמִים!**)

*) השיר פורסם ב„שערים" מיום ח' מנ"אב, תשכ"ה.

אַנְדְרַלְמוּסְיָא וְהֶרֶג, דָּם יְהוּדִי נִגַּר כַּמַּיִם.
יָרְדָה כְחֶתֶף פֻּרְעָנוּת, תְּכֵפוּ צָרוֹת וּתְלָאוֹת
וְאֵימָה וּמָגוֹר שְׁלוּבֵי־זְרֹעַ — צֶמֶד זֶה הַשְּׁנַיִם.
מְלַוִּים אֶת עַמֵּנוּ מִצָּרוֹת חוֹלְפוֹת לַבָּאוֹת.

אֵי הַיּוֹם שֶׁקְּלָלָה אֵין בּוֹ — וּמְאֵרָה בּוֹ אָיִן?
אֵי הָעֵת לְתַנּוֹת כָּל שֶׁבֶר וְצָרָה וְיָגוֹן וְאָסוֹן?
בֵּין וְנִצָּה לְצָרָה – שַׁלְוָה בַּת־רֶגַע, לְמַרְאִית־עַיִן,
נְטוּלַת־טַעְמָה וְרֵיחָהּ — וְאֵין כֵּנוּת שִׂמְחָה וְשָׂשׂוֹן!

שָׁחוֹר יְשׁוּעָה, קָרוֹב לְטוֹב, לְקֵצַת שַׁלְוָה, מָנוֹחַ,
מְטוֹרְפֵי־סְעָרָה בְּנֹד זְמָן, מִגַּל לְגַל, עַל נַחְשׁוֹלֵי דְוָי;
עָמְלוּ לְרִיק וּבֶהָלָה. דּוֹרוֹת יְגֵעֵי־כֹחַ,
— שָׁדְדוּ־אָסְפוּ גוֹיִם טְמֵאִים עֲמַל דּוֹרוֹת לְבֵיתָם כְּשַׁי! — — —

וּכְנִרְאֶה לֹא יִפְסְקוּ קְרָבוֹת, עֲדֵי יָבֹא מָשִׁיחַ,
יוֹסִיפוּ גוֹיִים לְהִתְכַּתֵּשׁ, לְהִתְעַשֵּׁק וְלִשְׁפֹּךְ דָּם!
עַד יַעֲלֶה הַמְצֻפֶּה בְּכִלָּיוֹן — בְּכָל דְּרָכָיו מַצְלִיחַ,
— וְכָלוּ כָּלִיל כָּל גּוֹיִים טְמֵאִים, מִפְּנֵי זֶה הָעָם!

יֵין חָמַר, מֶסֶךְ־דָּמָם יִמְצוּ כָּל גּוֹיֵי רֶשַׁע
— וְשָׁתוּ דָמָם וְדַם זַרְעָם וְלָעוּ לְהִשָּׁמְדָם עֲדֵי־עַד;
וְנִגְדְּעָה קַרְנָם שֶׁל רִשְׁעֵי־גוֹיִים וְכָל זְרֹעַ־פֶּשַׁע
אֲשֶׁר הֵשַׁמּוּ נְוֵה־יַעֲקֹב וּלְהַשְׁמִידוֹ נָתְנוּ יָד!

— — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — —

אַף לָנוּ יַעֲלֶה וְיָבֹא וְיִזְרַח יוֹם פְּדוּת וְיוֹם־הַיֶּשַׁע
— וְקָם כָּל טוּב־חֲזוֹן־חוֹזִים אָז לְיִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד!

---

*) לפי המסופר, כשהגיע הצבא הגרמני בשנת תרע״ה לסביבות פינסק, נמצאו חיילים גרמנים במחסן התבואה אשר ליד ביתו של אדמו״ר החולוז׳ינאי, והמקום הואר כפי הנראה בזרקור חשמלי. הדבר הי׳ ביוכ״פ — והחולוז׳ינאי יצא כדי לראות מה האור במחסן. חייל גרמני צעק: „יודע, האלט!״ — אך הצדיק לא שמע את הקריאה, מאחר שנפגם חוש שמיעתו, ולא שמע אז כבר היטב, כפי הנראה; הגרמנים ירו ופצעוהו קשה, ודם רב נגר ממנו; ואף כי רפאו אותו, כבר לא חזר לאיתנו המלא. — מספרים, שאדמו״ר החולוז׳ינאי קלל אז את הגרמנים שישארו על אותן הגבעות ולא יתקדמו יותר; ואמנם נשארו הגרמנים במשך שנים בחזית של ביצות פינסק ופוליסיא — ובאותן סביבות יוצבה חזית המלחמה בין הצבא הרוסי והגרמני במשך זמן רב. כדורי הרוסים עפו על פני הכפר; החולוז׳ינאי זצוק״ל עבר אל חתנו לכפר הורבחה. (עיין ספר „דראהיטשין״, ע. 139 ואילך).

הַקְּדוֹשִׁים בִּבְרוֹנְנָה — גּוֹרָה*)

(מוֹתוֹ שֶׁל בֶּן־הַחוֹלוֹז׳יְנַאִי זְצוּקַ״ל י״ד).

מאת יוסף.

וַיְהִי לְאַחַר כְּבשׁ עֲמָלֵק טָמֵא אֶת דְּרוֹהִיצִ׳ין עִיר־דָּמִים,
פָּקַד אַף שָׁם לְאַחֵינוּ אֻמְלָלִים, לִבְחֹר מִין „יוּדֶענְרַאט״;
וְנִבְחַר גַּם רַ׳ יִצְחָק בֶּן אַדְמוֹ״ר דְּחוֹלוֹז׳ין צַדִּיק תָּמִים
— (לֹא חָשְׁקָה נַפְשָׁם שֶׁל יְהוּדִים לִלְבֹּשׁ כָּאֵלֶּה „בִּגְדֵי־שְׂרָד״).

וּלְאַחַר יְמֵי בֵּין הַמְּצָרִים, הִשְׂתָּרְרָה כְּעֵין הֲפוּגַת־מָה;
בֵּין דָּם לְדָם וַהֲרִיגוֹת — לְיָמִים מִסְפָּר נִתַּן קֶצֶת רֶוַח;
וְאָז שׁוּב מְפַקֶּדֶת עֲמָלֵק עַל גְּזֵרָה חֲדָשָׁה חֲתוּמָה:
מִדְּרוֹהִיצִ׳ין שׁוּב הוּבְלוּ הֲמוֹן יְהוּדִים כַּצֹּאן לַטֶּבַח!

הָיוּ גַם יְחִידִים — „מְיֻחָסִים״ וּ„מְאֻשָּׁרִים״
אֲשֶׁר יָכְלוּ מַלֵּט נַפְשָׁם בְּחַסְדֵי עֲמָלֵק מַכְרִיעַ;
כְּדַאי הָיָה לְצַר־צוֹרֵר לְהַשְׁאִיר זִקְנֵי גֵטוֹ „נִבְחָרִים״
כְּדֵי לְהַחֲנִיק גִּלּוּי כָּל הִתְנַגְּדוּת — בְּעוֹדָהּ בְּאִבָּהּ לְהַכְנִיעַ — — —

אַךְ בְּחַלָּה נַפְשׁוֹ שֶׁל רַ׳ יִצְחָק לְהִנָּצֵל עַל חֶשְׁבּוֹן הַכְּלָל:
בָּחַר לָלֶכֶת עִם אֶחָיו עַל קִדּוּשׁ־שֵׁם לִבְרוֹנְנָה־גּוֹרָה!
בָּחַר לָמוּת הַבֵּן יַקִּיר, בְּנוֹ שֶׁל הַצַּדִּיק הַמְּהֻלָּל,
בְּמַחֲנֵה־הַמָּוֶת עִם הֲמוֹן אֶחָיו לָרֶדֶת שָׁם הַבּוֹרָה!

הוֹשִׁיב אֶת אִמּוֹ הַזְּקֵנָה־תְּשׁוּשָׁה עַל גַּבֵּי עֲגָלָה,
הוּא עַצְמוֹ לְיָדָהּ הוֹלֵךְ רַגְלִי — מִתְכּוֹנֵן לְקֹדֶשׁ־דֶּרֶךְ;
עֲמָלֵק — גֶּרְמַן וּבֵילוֹרוּס — הַפֶּה טָמֵא מַפְלִיט קְלָלָה,
הָאַכְזָרִים מַכִּים הַ„זִ׳ידִים״, רְצוּצִים וְכִשְׁלֵי־בֶרֶךְ.

הוֹלְכִים לָמוּת עַל קִדּוּשׁ־שֵׁם וּמוֹסְרִים נַפְשָׁם — לְחַיֵּי־עַד
הַבֵּן וְאִמּוֹ הַצִּדְקָנִים — אַלְמְנַת צַדִּיק־תִּפְאֶרֶת!
אֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת יְלָדָיו בַּגֵּטוֹ שָׁם הִשְׁאִיר — מֵהֶם נִפְרַד:
הִנֵּה דְּרוֹהִיצִ׳ין עִיר־דָּמִים מִיהוּדֶיהָ מִשְׁתַּחְרֶרֶת! — — —

*) השיר פורסם ב„שערים״ מיום י׳ מנ״אב, תשכ״ה.

לַעֲקֵדָה הוֹלְכִים אַחִים יְקָרִים — אֲרֻכָּה הַשַּׁיָּרָה:
תְּשׁוּשִׁים, זְקֵנִים — בַּעֲגָלוֹת, וְיוֹתֵר צְעִירִים — פּוֹסְעִים בָּרֶגֶל;
מַבָּט אַחֲרוֹן עַל בָּתֵּיהֶם, עַל בָּתֵּי הָעֲיָרָה:
עוֹזְבִים בִּכְאֵב וְיִסּוּרִים, אַךְ אֱמוּנָתָם — הַנֵּס וְדֶגֶל!

זָז הַמַּסָּע־הַשַּׁיָּרָה, עוֹלָה לִקְרַאת הָעֲקֵדָה:
צְפוּפִים, רְצוּצִים יוֹצְאִים, כּוֹשְׁלִים אַךְ מַמְשִׁיכִים הֵם לָלֶכֶת;
מוּבָלִים זָקֵן, נָשִׁים וָטַף, כְּצֹאן־טִבְחָה זוֹ הָעֵדָה,
— בִּנְתִיב הַחוֹל הַשַּׁיָּרָה דַּרְכָּהּ לְאִטָּהּ מְשָׂרֶכֶת.

הִגִּיעוּ. בִּפְנֵי בּוֹרוֹת פְּתוּחִים — פְּקֻדּוֹת רַב־טַבָּחִים:
מִתְכּוֹנְנִים לִדְרֹס טַרְפָּם כְּמוֹ חַיּוֹת — בֶּילוֹרוּס, גֶּרְמָן רוֹצֵחַ.
וִירוּדִים בָּאֵשׁ וָדָם מְזֻכָּכִים, מְצֻחְצָחִים,
מִתְכּוֹנְנִים לִמְסֹר נַפְשָׁם טְהוֹרָה — קָרְבָּן, עוֹלַת־מִזְבֵּחַ!

וְצַעֲקוֹת הָאִמָּהוֹת שֶׁל „שְׁמַע" פּוֹלְחוֹת דְּמָמַת הַיְּעָרוֹת;
מֵתִים, נוֹפְלִים אֶל תּוֹךְ הַבּוֹר — עוֹלִים בִּסְעָרַת־אֵשׁ שָׁמַיִם!
טוֹבְלִים בְּדָם וּנְהַר־דִּי־נוּר — עוֹלִים הַקְּדוֹשִׁים מִן הַקְּבָרוֹת,
מְאִירִים וּמַזְהִירִים בְּזֹהַר־אוֹר כְּמוֹ שֶׁמֶשׁ־צָהֳרַיִם — — —

רַבִּי יִצְחָק וְאִמּוֹ הֶעֱלוּ קָרְבָּן — כְּמוֹ עוֹלָה תְּמִימָה.
אַךְ הַפַּעַם לֹא אָב רַחוּם הֶעֱלָה אֶת בְּנוֹ עַל הַמִּזְבֵּחַ,
— כִּי אִם יַד עֲמָלֵק טְמֵאָה, מִדַּם יְהוּדִי מַאֲדִימָה,
אֲשֶׁר לֹא צִוְּתָה לְצַו מִמְּרוֹמִים: „אַל תִּשְׁלַח יָד, רוֹצֵחַ!"

רַבִּי יִצְחָק הֶעֱלָה קָרְבָּן עַל מוֹקֵד הָעֲקֵדָה,
מֵעֹמֶק דְּוָי עָלָה מָרוֹם בְּנָגְהוֹת אֵשׁ וְהוֹד וָזֹהַר;
נִשְׁחַט בִּידֵי רוֹצְחִים טְמֵאִים — לֹא בְּיָדוֹ רוֹעֶדֶת וַחֲרֵדָה
שֶׁל אָב הֲמוֹן־גּוֹיִם, אָב רַחוּם סְפוּג־חֶסֶד וְלֵב־טֹהַר! — — —

הִסְתַּלְּקוּ הָרוֹצְחִים אַכְזָרִים לְאַחַר בִּצּוּעַ זְמָמָם,
לִמְאוּרוֹתֵיהֶן חַיְתוֹ טֶרֶף, רְווּיוֹת דָּם, שְׂבֵעוֹת־רֶצַח;
אַךְ אַחֵינוּ הַקְּדוֹשִׁים־טְהוֹרִים שֶׁמְּטֹהָרִים הֵם בְּדָמָם,
מִסְתַּלְּקִים — נִשָּׂאִים אֶל הַשְּׁחָקִים — אֶל עָל לְעוֹלְמוֹת־נֶצַח!

אליעזר קאמענעצקי ז״ל

פון י.

געוועזן איז ער אַ קלוגער בחור, מיט אַ קלוגען בליק אין די אויגען, געזעצט און ענט־שלאָסען.

די ערשטע נעהענטערע בעקאַנטשאַפט מיט אים איז פאָרגעקומען ווען איך בין געווען נאָך גאָר אַ יונגעל; נאָך דאַן, דוכט זיך, האָט זיך ערוועקט אין מיר אַ טיעפער געפיל פון אָפּשיי און דרך־ארץ צו אים; ער האָט געקאָנט געפע־לען ווערען. געוועזן איז ער טראָץ זיין יוגענד אַ פּראַקטישער, ניכטערער מענש, וואָס האָט געקוקט אויפן לעבען מיט אָפענע אויגען און אים פערשטאַנען פיעל בעסער ווי פיעלע אַנ־דערע. ער האָט בעזעסען לעבענס־חכמה און אַ ניכטערן לעבענס־בליק. עפּעס גלייך ווי אַ וואָלטערשע פערביטערטקייט איז געלעגען אויס־געגאָסען אין זיין ווערטער. — נאָך אין דער פרי־הער יוגענד איז אים זיין מוטער אָפּגעשטאָרבען געבליבען אַ יתום. זיין פאָטער האָט חתונה געהאָט צום צווייטען מאָל, מיט אַ צווייטער פרוי. ער איז פרי אריין אין דער שול פון לעבען. ווייזט אויס, אַז פון קינדהייט אָן איז נישט געווען קיין האַנט וואָס זאָל אים גלעטען און צערטלען, די צערטליכע ליפּען פון אַנ׳איבער־געגעבענער מוטער האָבען אים נישט געקושט, אויפגעוואַקסען אָהן לויכטענדער מוטער־ליעבע — אַנ׳איינזאַמער יתום. דאָס לעבען האָט אים גלייך פון אָנהויב בעוויזען זיין אמת׳ען פּרצוף, אונמאַסקירטערהייד — אָפּגעדעקט דעם שלייער און בעוויזען די זאַכען אין זייער ריכטיגען שיין, אין זיין האַרצען איז ניט פערבליבען קיין אָרט פאַר קיין אילוזיעס. זייענדיק בעגאַבט און בעשאַנקען מיט קלוגשאַפט, האָט ער פרי ערלערנט דאָס לעבען אין זיין נאַקעטער וואָ־רהייט.

ער איז נישט געוועזן קיין שרעקעוודיגער — אָפטמאָל פלעגט ער אָפענהערציג און דרייסט אריינזאָגען יענעם דעם ביטערען אמת, וואָס איז מאַנכמאָל יענעם אריין אין דער זיבעטער ריפּ; מענשען זיינען דאָך קליינליך — און זיין אָפענער, פערביטערטער כאַראַקטער האָט אים ווייזט אויס פערשאַפט פיעל אומזיסטע שונאים. דאָך איז מאַנכמאָל ליעב געווען צו צוהערען זיך צו די קלוגע לאָגישע ווערטער, ארויסגעזאָגט רוהיג און פעסט, ניט קיין פּוסטע ווינד־ווערטער און פלוידעריי. ס׳איז געפעלען געוואָרען די צביעות׳לאָזע, בירגערליכע דרייס־טקייט. ער איז ניט געווען קיין שלעכטער אין כאַראַקטער, פערקערט, אַ גוטע האַרץ, — נאָר אַ פערביטערטער, איינזאַמער — געוואַלדיג איינזאַמער מענש, וועלכער שוועבט אפשר מיט זיין קלוגען בליק ווי אַנ׳אָדלער הויך־הויך — און מענשען פערשטעהען אים נישט — — —

אַמאָל, ווען מען פלעגט אַ זאָג טאָהן אַז ער איז גערעכט און אָנערקענען זיינע קלוגע ווער־טער, פלעגט ער דוכט זיך, אַ שמייכעל טאָהן מיט אַ קלוגען פערביטערטען שמייכעל — און אַ זאָג טאָהן:

— קיין מזל האָט מיר מיין מוטער ניט געגעבען, אָבער דאָס — אַ ווייז טהאָן אויפן קאָפּ — אַ דאַנק דעם עוויגען, פערמאָגט מען!

און ס׳קאָן זעהר זיין, אַז ווען ער וואָלט פאַרטזעצען זיין בילדונג און געלערנט ווייטער — וואָלט פון אים ארויסגעוואַקסען אַ פּער־זענליכקייט!

ער איז אויך געוועזן אַ פיינער בעל־קורא און אום שבתים און ימים־טובים פלעגט ער לייענען די קריאת התורה אין מנין פון „תפארת בחורים״, וועלכער האָט יאָהרען לאַנג עקזיס־

טירט אין שטיבעל ביים „מויער־בית־מדרש״.

א טיפּע פריינטשאפט האט זיך ענטוויקעלט אין הארצען צום קלוגען בחור, כ׳האב געפילט צו אים עפעס א ידידות און וואויל־געגויגט־הייט.

יאהרען זיינען אוועק; פיעלע וואסערען זיינען אריבערגעפלאסען במשך פון דער צייט, פון די פאליעסיער טייכען אין ווייטען ים אריין. די לאגע איז געווארען אלץ ערגער און ביטערער די פוילישער מאכט־האבער האבען געדריקט דאס ביסעל יודען, וועלכע זיינען זיי צו גרויס געוועזען אין די אויגען... די יוגענד האט זיך געריסען אוועקצוגעהן פון עמק הבכא, אוועק צופאהרען וואו עס זאל ניט זיין, פיעלע פיעלע האבען געגארט עולה צו זיין אינם הייליגען לאנד. לייזער איז געווען א חובב־ציון, געחלומט צו דערלאנגען זיך קיין ארץ־ישראל. ליידער האבען די רשעים די ענגלענדער געהאלטען דאס הייליגע לאנד פערשלאסען אויף שלעסער פאר די יודען; ווען זיי וואלטען געוועסט לאזען אפען די טויערן פון ארץ ישראל, וואלטען זיך פילייכט ראטעווען א מיליאן און מעהר פון אונזערע ברידער און שוועסטער אין פוילען, ליטע, לאטוויע א.א.וו. — אונזערע טייערע וועלכע זיינען אוועק געפירט געווארען אין די קאלכאויוועגס פון אוישוויץ, טרעבלינקע, און מאידאנעק; דער צביעות׳דיגער, פיינשפרעכענדער אלביאן האט אויף זיין געוויסען פילייכט מיליאנען פון אונזערע ברידער און שוועסטער, וועלכע ער האט אזוי ארום געהאלפען אונטערברייננגען דורך די טמא׳דיגע נאצי־רוצחים און זייערע מיטהעלפערס ימ״ש! מיליאנען אונשולדיגע קרבנות האבען זיך געקאנט ראטעווען ווען ניט די קאלטבלוטיגע אכזריות פונם פאלשען בריטאן.

ווי ס׳זאל ניט זיין, איז מיר מיטן חסד פונם עויגען געלונגען צו קריגען די ערלויבניש צו פאהרען קיין ארץ ישראל, און איך האב זיך גענומען גרייטען אין וועג אריין, ס׳איז געקומען דער טאג פון אפפאהר. — פארן אפפאהרען האבען מיר זיך הארציג געזעגענט.

איך האב זיך ניט פארגעשטעלט אז דאס זעה איך אים צום לעצטען מאל!...

געקומען קיין ארץ ישראל און אריין אין תל־אביב׳ער גרויסשטעטישען קאכ־קעסעל און הו—הא, פעריאגט אין דער ארבייט, אוועק פרי און זיך אומגעקערט שפעט. לייזער פלעגט מאנכמאל שיקען א בריעף. געגארט צו קומען אינם הייליגען לאנד; אבער ליידער, וואס האב איך אים געקאנט העלפען? דאס לאנד איז געווען פערמאכט.

איינמאל, האב איך געקויפט פיינע ציגארעטען פון תוצרת הארץ, פאבריצירט אין א יודישער פאבריק דורך יודישע הענט; פיינע פאפיראסען מיט בעגילדעטע מונדשטוקען. און עס אוועקגעשיקט קיין פוילען פאר זיינעטוועגען — דערביי זיך פארגעשטעלט ווי ער וואס האט גערן א גוטען פאפיראס, נעהמט ארויס א ציגארעט און עס דערוועקט אין אים א געפיל פון ביינקשאפט צום יודישען לאנד!...

ליידער זיינען די ציגארעטען ניט אנגעקומען צו לייזערן; די פוילישע בעאמטע ווייזט אויס, האבען עס צוגענומען פאר זיך; די גנבים האבען הנאה געהאט פון אידישער פראצע פון די „פאלעסטינסקע״ פאפיראסען מיט די בעגילדעטע מונדשטוקען — — — דעם איד האבען זיי פיינט אבער זיין געלד האבען זיי גערן!...

אוועק א צייט — דאס לעבען איז ניט לייכט געוועזען.

איינמאל קומענדיג צוריק פון דער ארבייט. קריעג איך א בריעף. — און ווי א דונער — א בשורת־איוב: דער טייערער לייזער איז פלוצלונג אוועקגעשטארבען! יונגערהייד אוועק פון דער וועלט! — — —

ער האט ווייזט אויס געפילט אז ער שטארבט; געשטארבען א מיתת־נשיקה, זייענדיג ביים פּרלען בעוואוסטזיין ביז צו דער לעצטער מינוט!

לויט דעם בריעף איז פארגעקומען א גרויסע און חשוב׳ע לוויה נאכן יונגען נפטר; יונג און אלט האבען אים בעגלייט צו זיין רוה — בלויז קליינווארג און קינדער זיינען געבליבען אין די הייזער, מענשען האבען געפלייצט און

געשטופט זיך אפצוגעבען דעם לעצטען כבוד דעם זעליגען נפטר, וועלכער האט זיין יונג לעבען אדורכגעפירט מאראליש לויטן יודישען שטייגער, און אוועק מיט א שיינעם נאמען פון דער וועלט. איינער פון די חשובע תלמידי־חכמים אין שטעטעל האט אים מספיד געווען.

אלזא איז שוין לייזער אויך ניטא! א געפיל פון פיינפולער איינזאמקייט און פוסטקייט האט ארומגענומען מיט טיפען צער דעם צערבראכענעם געמיט. ווי א חלום אוועק. מאנכמאל פלעגט א פארשטעלונג פארביי: דאס בילד פון לייזער׳ס קערפער איינגעוויקעלט אין די ווייסע תכריכים דארט אינם קבר אויפן ווייטען איינזאמען שטעטעלשען בית־עלמין וואס איז (דאן — אום ווינטער) בעדעקט מיט טיפען פאליעסיער שניי — בעדעקט אין דער הויך, גלייך און גלאט ווי קיינמאל גארניט געווען... דער פיין שטארקט זיך, דאס הארץ איז פול מיט גרויליך וועהטאג — — —

די טעג זיינען פאמעליך געקראכען אויף די פליגלען פון אומעט און טרויער.

*

מיט גראז ווערט פערוואקסען דער קבר אום זומער; מיט טיפען פאליעסיער שניי ווערט פערדעקט אום ווינטער דער איינזאמער בית־עלמין. מיט דער צייט ווערען פערדעקט מיט א בלאס די בלוטענדע וואונדען אין הארצען — ביסלעכווייז, ביסלעכווייז ווערען די וואונדען און אלטער וועהטאג פארצויגען מיט א גראבער הויט פון צוגעוואוינטהייט. פאר די נייע וואונדען און אונהיילבארען פיין, ווערען בלאס די אלטע בלוטיגע וועהטאגען — — —

יאהרען זיינען אוועקגעפלאסען — שוין ניטא אויך די טייערע שטעטעלע מיט אירע יודען — אוועק ווי אפגעווישט געווארען דורך די רוצחישע טמאדיגע הענט! ס׳ערוועקט זיך אפטמאל א בייגקשאפט אהין, צום קליינעם שטעטעל, א קוק צו טהאן כאטש אויף די קברים פון די טייערע; ליידער איז אפילו דאס אויך ניט מעגליך. די רשעים די סאוויעטען און שטעטעלשע גויים האבען חרוב געמאכט אפילו די אידישע הייליגע בתי־קברות, און מאנכע פון זיי פערוואנדעלט אין ספארט־פלעצער פאר די טמא׳דיגע מערדערס־שקצים. און ס׳איז כמעט אונמעגליך בכלל צו דערלאנגען זיך אהין, כאטש א קוק צו טהאן אויפן אמאליגען איינזאמען בית־עלמין העט ווייט היגטערן שטעטעל.

און ס׳ווייגט זיך אפטמאל אהן טרערן — מיטן בלוט פונם הארצען — — —

זאלען כאטש די פאר ווערטער געשריבען ווערען צום אנדענק פונם יונג־אוועק־געגאנגענעם לייזער ז״ל.

תנצב״ה.

רשימה ביבליוגרפית.

א. ספרים בעברית ואידיש:

1. אהלי־שם, מאת גאטליעב, פינסק, 1912.
2. אנציקלופדי' של גלויות: כרך שני, בריסק דליטא, העורך אליעזר שטיינמן, ירושלים—ת"א, 1954.
3. דעת קדושים, מאת אייזענשטאדט.
4. דברי ימי עם עולם, מאת פרופ' ש. דובנוב, ת"א, כרך ה'־ו'־ז'.
5. דראהיטשין, בעריכת הרב דב ווארשאוסקי, ניו־יארק, 1958. (באידיש).
6. הארادעץ, א געשיכטע פון א שטעטל, ערוך בידי ע. בן־עזרא, ניו־יארק, תש"ט. (באידיש)
7. המורא הגדול. מאת דוד ווייסמאנן, תרס"ג.
8. העברי הקטן, צ'יקאגו, תש"ב. חוברת ג' (שם: „הצדיק על הגג").
9. הפוסק. ירחון דתי, ת"א. (סיפורים בקשר לרבינו פינקס־מיכאל'קה זצוק"ל).
10. זכרונות פון אנ'עסטרייכישען אפיצער. פון יעקב מעסטעל. (הי' מפקד בזאפרוד כ־28 קל"מ מפרוז'אני, בדרך מאנטופול—קוברין, — במלחמת העולם הראשונה).
11. חלום נורא. תלפיות. ת"א. תרצ"ט, ב', עמ' 81/82 (ב„רשומות").
12. טויזענד יאהר פינסק. אונטער דער רעדאקציע פון ד"ר ב. האפמאן, ניו־יארק, 1941 (באידיש).
13. יאהרען פון פייער און בלוט, פון א. ווארשא. בהוצאת ד. פינסקי צווייג־אידיש־נאציאנאלער ארבעטער־פערבאנד. מיט דער הילף פון אנטיפאליער לאנדסלייט און פערזענליכע פריינד. טשיקאגא. 1950.
14. זכרון לחובבים הראשונים, חוברת ה', מאת פ. גראיבסקי, ירושלים.
15. זכרונות קדומים, מאת פ. גראיבסקי, ירושלים.
16. מגילת פורעניות. מאת א.א. פיינשטיין. תל־אביב, תרפ"ט.
17. מדור דור. מאת א. ליפסון. ת"א. 1938—1929. (עמ' 135/136, 143/144).
18. מיינע זכרונות. פון יחזקאל קאטיק. ח"א, ח"ב. בערלין, 1922 (תרפ"ג).
19. ספר היובל של אנטיפאליער אייד סאסייעטי. טשיקאגא. 1934.
20. עיר תהילה. מאת ש. פיינשטיין.
21. פינסקער צייטונג. י"ז סיון, תר"ץ (תיאור החתונה של רבינו רי"א וואלקין זצוק"ל זי"ע) (המשך בגליון שלאחריו).
22. פינסקער שטימע. פורסמו בו סיפורים ואגדות שונות מאת ניסעל פורמאן וגו'.
23. פינקס פון דער שטאט פרוזשענע. ווארשע. 1931. (באידיש).
24. פינקס ועד ארבע הארצות. מאת י. הילפרין, ירושלים, תש"ה.
25. פנקס ירושלים (לזכרונות י—ם ועתיקותיה), חוברת א', הוצאת פ. גראיבסקי.
26. קוברין, מגילת חיים וחורבן. בעריכת ב. שוארץ וי.ח. בילצקי. ת"א. תשי"א.
27. קורות העתים. על מאורעות הישוב העברי בגליל. מאת מנחם־מנדיל מקמניץ. י"ל ע"י מר ג. קרסל, הוצאת מוסד הרב קוק בי—ם, תש"ו.
28. „מולדת", כרך ג', חוברת ב', וגו', יפו, תרע"ג וגו', (שם, שלש מעשיות מאת משה סטבסקי).
29. שלוחי א"י. מאת א. יערי. ירושלים. תשי"א.
30. תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, מאת הר' ארי'־לייב פרומקין, י—ם, תרפ"ט.
31. תולדות ישראל, מאת ר' זאב יעבץ.
32. תלפיות, לר' י. הלוי לעוויק וד. ירוחמזאהן, מאסף ספרותי, ברדיטשוב, תרנ"ה (שם, „על פינקס, קארלין ויושביהן" לש. מנדיל הלוי רבינוביץ).

ב. ביבליוגרפיה בלועזית:

1. Akty južnoj i zapadnoj Rossiji.
2. Akty otnosiaszcziasja k wremeni wojny za Malorossiju, 1654-1667. Wilno. 1939. T.I.II.
3. Akty izdawajemije wilenskoju Kommissieju dla razbora drewnich aktow. T.T. 1-35.
4. Archiw Jugozapadnoj Rossiji. Cz. I-III.
5. Archiw. Sbornik dokumentow. T. I.
6. Atłas historyczny Polski:
Jakubowski Jan: Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego w Połowie XVI W. Kraków. 1928.
7. Baliński-Lipinski: Starożytna Polska. T. IV. (Wilenskij Centralnij Archiw, No. 3633 itd.).
8. Berszadskij: Litowskije Jewrei. T. I-II. SktPtbrg. 1883.
9. Bobrowskij P.O. Grodnienskaja Gubernija. (Materjały dla Geografiji i statystyki Rossiji, sobrannyje Oficerami Generalnowo Sztaba).
SktPtbrg. 1863. T.T.I-II. Priloženia. T.T. 3-4. SktPtbrg. 1863.
10. Boniecki: Poczet rodów.
11 Codex Epistolaris Vitoldi. Opisanie dokumentow i bumag chraniaszczychsja w Moskowskom Archiwe Ministerstwa Justiciji. Moskwa. 1915. Kn. XXI.
12. Dlugossis Joannis: Opera Omnia.
13. Encyklopedja Powszechna, Wyd. S. Orgelbranda. 28 Tomów. 1859-1868. Warszawa.
14. Encyklopedja Powszechna, Wyd. Glucksberga, 1835-1840. (Tylko do litery "P").
15. Wielka Encyklopedja Powszechna Ilustrowana. 1890-1914. Wyd. Sikorskiege i Granowskiego. Warszawa. (Doprowadzona tylko do litery "P").? 55 Tomów.
16. Ewrejskaja Encyklopedja.
17. Jewish Encyklopedja.
18. Bolszaja Encyklopedija. Izdanie Brokgauz.
19. Bolszaja Sowietskaja Encyklopedija. 2 Izdanie T.2. T.33. 1955.
20. Frankowski E.: Z Polesia Wołyńskiego, 1914.
21. Głoger: Encyklopedja Staropolska. T.I-IV itp.
22. Głoger Z.: Geografja historyczna ziem polskich. Kraków. 1900.
23. Goldberg: Slonim ?
24. Grodzicki L.: Polesie. Kraków. 1935.
25. Janson J.: Pinsk i jewo Rajon. Ptrbrg. 1869.
26. Horoszkiewicz Roman: Tradycje Ziemi Pińskiej. Wyd. I. 1928. W. II uzupełnione. Warszawa. 1935.
27. Horoszkiewicz Roman: Krótki rys historji powiatu Brzesko-nadbużańskiego. Brześć. 1930.
28. Horoszkiewicz: Pińsk i jego okolice.
29. Hruszewskij M.: Istorja Ukrainy Rusy. T. II. Lwów. 1905. T. IV. Lwów. 1907.
30. Hruszewskij M.: Oczerk Istorij Turowo-Pinskowo Kniażestwa Uniwers. Izdanie. 1902. No. 10.
31. Hruszewskij A.S.: Pinskije Akty. 1903.
32. Kirkor: Żywopisnaja Rossija. T. III. SktPtrbrg-Moskwa. 1882. (Artykuły Kirkora o Polesiu).
33. Kontrym K.: Ekskursja w Pińszczyznę. 1928.
34. Kraszewski: Obrazy z życia i podroży. T.I. Wilno. 1842.

35. Kraszewski: Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. Wilno. 1840. (Oraz Wyd. Paryż, bez daty.).
36. Kraszewski: Litwa- T. I-II. Warszawa. 1850.
37. Łagiery Smierti. Sbornik dokumentow zlodiejanij Niem. Faszyst. zachwatczykow w Białorusiji. Minsk. 1944.
38. Łatkowski J.: Mendog.
39. Laznicki: Statystyka Litewsko-Grodnienskoj Gubernji. ? 1817.
40. Lewicki: Powstanie Swidrygiełły. Rozprawa Akademji Umiejętności T. XXIX. Kraków. 1892.
41. Lewicki A. Prof. Dr. Zarys historji polskiej. T. I-II. Oprac. i uzupełnił Jan Friedberg. Warszawa.
42. Lubawskij: Obłastnoje dielenie. (Cztenia. 1892. Kn. 3. Str. I-62).
43. Maliszewski: Przewodnik po gubernji minskiej. Warszawa. 1919.
44. Mandalski Wiktor: Polesie. Cz. I. Brześć n/B. 1927.
45. Manteffel Tadeusz: Metoda oznaczania granic i geografji historyczn. (Księga pamiątkowa k uczczeniu 25-letniej działalnosci naukowej. Prof. Handelsmana. Warszawa. 1929.
46. Marczak Michał Dr.: Przewodnik po Polesiu. Brześć n/B. 1935. Wydawn. Polsk. Towarzystwa Krajoznawczego.
47. Michajłowicz-Daniłowskij: Opisanie Oteczestwennoj Wojny 1812 godu. Izdan. 3, Czast I, sktptrbrg. 1843.
48. Mochnacki: Historja powstania narodu Polskiego.
49. Monografja Powiatu Prużańskiego. ?
50. Moszyński Kazimierz: Polesie wschodnie. Materjały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz z powiatu rzeczyckiego. Warszawa. 1928.
51. Moszyński M.: Polesie. Brześć n/B. 1927.
52. Narbutt: Dzieje narodu Litewskiego. Wilno. 1838. T. I-IV.
53. Notatki historyczne o niektórych miejscowościah powiatu Pińskiego. Pinsk. 1928.
54. Pamiatnaja knižka Grodnienskoj Guberniji. Grodno. 1905.
55. Pamiatnaja knizka Minskoj Guberniji.
56. Penkina: Polesie. Bibliograficzeskie materjały po istoriji, geografiji statystykie, etnografiji i ekonomiji sost. Polesia. SktPtrbrg. 1883.
57. Piczeta: Agrarnaja reforma Sigismunda Augusta. Moskwa. 1917.
58. Pierwszy Informator Województwa Poleskiego. Brześć. 1932.
59. Polesie Ilustrowane. Praca Zbiorowa pod r. Inz. O. Nelard. Brześć n/B. 1929.
60. Połnoje Sobranie Ruskich Letopisje. T. I-II.
61. Powiat Słonimski. (Notatki historyczne). Brześć. 1930.
62. Rawita-Gawroński: Historja ruchów hajdamackich.
63. Rawita-Gawroński: Zydzi w historji i literaturze ludowej na Rusi. 1925.
64. Rewizja Kobrynskoj Ekonomji. Wilno. 1876.
65. Regesty i Nadpisi. T. I-II. 1910.
66. Rehman A.: Ziemie dawnej Polski. Lwów. 1904. Cz. II.
67. Rocznik Poleski. Brześć n/B. 1926. 27, 32.
68. Romanow: Materjały po etnografiji grodnenskoj guberniji. Wilno. 1911-12.
69. Rossija. Połnoje geograficzeskoje opsanie naszewo oteczestwa. IX. Wierchnieje Poddnieprowie i Bielorussia. 1905.
70. Russko-Ewrejskij Archiw. Archeograficzeskij sbornik dokumentow. SktPtrburg. 1882.
71. Schipper, Dr. A. Tartakower, Radca Aleksander Hafftke: Zydzi w Polsce Odrodzonej. T. I-II. Warszawa.

72. Słownik geograczny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T.T. I-XV. (T. I. 1880. T. IV. 1885. T. XV. Dopełnienia. Wyd. 1900 itd.).
73. Słownik Języka Polskiego. Pod. red. Karłowicza, Kryńskiego, Niedźwiedzkiego. Warszawa. 1900 itd.
74. Sokołow : Polesie.
75. Stolietie Minskoj Guberniji.
76. Sujkowski A. : Geografja Ziem Dawnej Polski. Warszawa. 1921.
77. Szejn : Materjały dla izuczenia bytu i języka russkowo nasselenia sewero-zapadnowo kraja. 1887-1902 ?
78. Trudy Minskawo gubernskawo Statysycz. Kommiteta. 1870.
79. Warsow : Materjały dla istoriko-geograficzeskowo słowarja Rossiji. Wilno. 1865.
80. Warsow : Oczerki russkoj istoryczeskoj geografiji. Warszawa. 1885.
81. Weyssenhoff J. Generał : Pamiętnik.
82. Wiebrzycki Jerzy : Polesie. Opiś wojskowo-geograficzny. Warszawa. 1931.
83. Wolf Józef : Synowie Gedymina. Lwów. 1881.
84. Wolf Józef : Ród Gedymina.
85. Wołłowicz Grigor : Rewizija puszcz i perechodow zwierynnych. Wilno. 1867.
86. Wołyniak : Siedziba Bazyljanow w Torokaniach. Kraków. 1906.
87. Wysłouch Seweryn : Rozwój granic i terytorjum powiatu Kobryńskiego do połowy 16-go W. Wilno. 1930. Str. 122- I mapa-3 str.
88. Zielenskij : Minskaja Gubernja. SktPtrbrg. 1869. 2 T. (Materjały dla geografiji i statystyki Rossiji).

ג. ראשי התיבות והקיצורים לציון המקורות הביבליוגרפיים המופיעים בספר:

דובנוב,	הכוונה למס. 4 ברשימה א.	
ברוקגאוז,	הכוונה למס. 18 ברשימה ב.	
ט. י. פ.,	הכוונה למס. 12 ברשימה א.	
	הכוונה למס. 19 ברשימה ב.	B.S. Enc.
	הכוונה למס. 16 ברשימה ב.	EWR. ENC.
	הכוונה למס. 24 ברשימה ב.	Gr. Pol.
	הכוונה למס. 50 ברשימה ב.	K.M. Pol. W. (K.M.P.W. :או)
	הכוונה למס. 46 ברשימה ב.	M.P. Pol. (M.P.P.P. :או)
	הכוונה למס. 26 ברשימה ב.	R.H.Tr.Z.P. (Hor. Tr. Z. Pin. :או)
	הכוונה למס. 87 ברשימה ב.	S.W.R. Gr. i T.P.K.d.P.16 w. (או בקיצור ויסלואוק)
	הכוונה למס. 71 ברשימה ב.	Z. w P. Ord.

תכן הענינים

אלה אזכרה ותשוח עלי נפשי — נהמיה ונבכיה!

עגמה נפשי מאד — מאנה הנחם ולבי בקרבי נשבר!

הרב הגאון הצדיק רבינו יצחק אלחנן בהגאון ר' אהרן וואלקין זצוק"ל יי"ד, אב"ד אנטופול (חתנו של הגאון הגדול רבינו משה וולפסון זצ"ל אב"ד אנטופול) — אשר נהרגו הוא ובני משפחתו עקש"ש.

גיסו הרב ר' יחיאל וולפסון זצוק"ל יי"ד ובני משפחת הרב הגאון רבינו משה וולפסון זצוק"ל אשר נהרגו עקש"ש יי"ד.

ש"ב הרב הגאון ר' יוסף קוסובסקי זצוק"ל יי"ד, אב"ד יאנובה דפוליסיא.

ש"ב הרב הג' ר' יוסף כגן זצוק"ל יי"ד, רב ומו"צ ביאנובה דפוליסיא.

הרב הגאון ר' אשר יאלוביץ' זצוק"ל ובני משפחתו אשר נהרגו עקש"ש יי"ד.

תלמידי רבינו הקדושים והטהורים אשר נספו עקש"ש יי"ד.

על קהילות הקודש שנעקרו משרשיהן, מיליוני הקדושים, גאוני אב"ד ורבנים, צדיקים וקדושי עליון, זקנים וזקנות, גברים, נשים וטף אשר לא חטאו ולא פשעו ונשפך דמם כמים על לא עוול בכפם ואשר נהרגו, נשחטו ונחנקו בכל מיני מיתות משונות ואכזריות עקש"ש בידי אכזרים טמאים ורשעי־ארץ בל ידעו רחם, פריצי הגויים וחיתו־טרף — ואשר אף קבורה לא היתה להם.

אשר בעווה"ר פגעה בנו ר"ל מידת הדין, השתפך חרון־אף על אחינו ואחיותינו בעמק הבכא, עלה הכורת הטמא על פאר האומה בגולת אירופה — נגדעו ארזי הלבנון אדירי התורה ונספו המוני העם הנבחרים, טהורי־הנפש וברי־לבב, אבני־קודש המסולאים בפז, בימי אימה וחשיכה, בחימה וזעם; לקו המאורות, הוסרה המצנפת והורמה העטרה; אוי נא לנו שראינו חמה בזריחתה — והנה נתמזל מזלנו ועלה בגורלנו המר לראות ח"ו שמש בשקיעתה. כלילי־יופי, צדיקים וחסידי־עליון אשר אולי דמינו בצלם נחיה ונסתופף — נשפך דמם כמים בימי אף ועברה ונסתלקו הם ותלמידיהם לעולם שכולו טוב, לישיבה של מעלה, ונשמותיהם הקדושות בגן עדן מאירות ומזהירות. ואנו העלובים והדלים נשארנו לאנחה כעניים ואביונים בפתח השער, שחה לעפר נפשנו, כפופה קומתנו, ופליטה הנשארת נשתיירה כיתומים בלי אב וכמים בלי עוזר; הוצגנו ככלי ריק, נתדלדלנו דלדול אחר דלדול, ירדנו ירידה אחר ירידה, ירידה דלתתא מלעיל למלרע, עניא בתר עניא, קטלי קניא — והצרות והתלאות מתגברות ר"ל בכל יום.

מתעטף הלב במכאוב, בהמות גלי הדוי על הקדושים והטהורים אשר ביקוד הכיסופין לגאולה פסעו בנתיב הסבל והיסורין את פסיעותיהם האחרונות עלי אדמות — ולא הי' שריד ביום אף ועברה; על אבותינו, אחינו ואחיותינו אשר בחשכת הימים לא התכחשו לעצמם וקיימו בגופם וברוחם ערכי דת ומוסר וכל מידה טובה עפ"י התורה והמסורה — ואשר ברוחם האיתנה נסכו אמונה ויצקו בטחון ועידוד כעמודי ברזל איתנים ויסודות של ממש, ואשר דמות חייהם האצילה מלווה חיי האומה כלפידי אש המאירים את חשכת הדרך.

בדפי קינותינו שקויות הדמעות והדמים — ייזכר נא זכרם.

על אלה — אני בוכיה!

אמי מורתי הצדקנית, מנשים באוהל תבורך זכרה, פרידא רחל לוין זצוק"ל הי"ד, (לבית קולודני) בת ר' יוסף ובת צביה, יראת־שמים ואוהבת תורה במסירות־נפש, אוהבת צדקה ועושה חסד ומלאה רחמים לכל הנברא בצלם, טובת־לב, לב זהב כתם פז — אשר לפי המסופר, הובלה ביום ב', ז' תמוז, תש"ב, בשעה ארבע לפנות בוקר, ביחד עם המוני יהודים מאנטופול אלי טבח במחנה המוות ברוננה־גורה אשר ליד קארטוז־ברזה, מקום השמדתם ההמוני של יהודי פוליסיא הי"ד.

אחותי הצנועה והתמה, הבתולה צפורה בת ר' ישראל ופרידא־רחל לוין זצוק"ל, נפש זכה וטהורה, אשר הובלה כנ"ל — לפי המסופר — ביחד עם אמי מורתי לטבח.

קרובי וש"ב ר' משה יעקב קרופניק ואשתו חסיא ובניהם וילדיהם, זצוק"ל הי"ד, מיאנובה דפוליסיא, אשר נספו עקש"ש.

קרובי וש"ב ר' איטשה (יצחק) לדרמן וב"ב זצוק"ל הי"ד מפינסק אשר נספו עקש"ש.

קרובי וש"ב הר"ר אלתר רבינסקי זצוק"ל, אשתו וילדיהם ביאנובה דפוליסיא אשר נספו בשואה.

ויתר קרובי וקרובותי אשר הושמדו עקש"ש ביום מזבח, זבח משפחות שלימות הי"ד.

יהא זכרם נצח עד סוף כל הדורות וקץ הימין, עדי יקומון ישנים לגאולתנו השלימה בב"א.

ארץ ארץ, אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם עדי יינקם נקמת דם עמנו השפוך, תגיע הנחמה אל האבלים והמומי האסון ויירפא לשבורי לב ורצוצי נפש.

תיקוני טעויות והשמטות בספר

עמוד	שורה		במקום	צריך להיות
6	14	מימין	וּבִּבְכִי	וּבִבְכִי
6	21	מימין	פְנֵי	פְּנֵי
6	30	מימין	כְּבִיב —	כְּכִיב—
7	5	מימין	רעיוֹנַי	רַעְיוֹנַי
7	9	מימין	סגוּרָה	סְגוּרָה.
7	27	מימין	וַהֲדוּ ים	וַהֲדוּרִים
7	11	משמאל	שׂרוּפִים	שְׂרוּפִים
12	34	מימין	שלש	שלשה
15	17	מימין	36*).	36*),
15	18	משמאל	לוהרודץ	להורודץ
24	22	מימין	חבר	חבל
26	15	משמאל	— Swierk),	— Świerk),
27	23	משמאל	Nymphea)	Nymphea).
28	3	מימין	אכמוניות	אכמניות
28	15	משמאל	,Zubr)	,Żubr)
28	23	משמאל	(loś	(łoś
29	14	מימין	(„Lastoczka")	(Łastoczka)
30	19	מימין	(הפרובוסלבים	(הפרבוסלבים
35	31	מימין	על רקע	על רקע דברי
37	2	בהערה מימין	(משצ׳יסלב	(משצ׳יסלב).
38	6	מימין	והתלקחית	והתלקחות
38	29	מימין	השודים	השוידים
42	5	מימין	(Zena)	(Żena),
42	16	מימין	Zydowska,	Żydowska,
42	17	מימין	Zydów	Żydów,
42	17	מימין	Zydowo	Żydowo
42	18	מימין	Zydowo	Żydowo,
42	30	מימין	— Zydzi)	— Żydzi).
43	16	משמאל	(Wielkapolska)	(Wielkopolska)
44	38	משמאל	(Zydowo)	(Żydowo)
45	6	משמאל	המערביות	המערבית
46	21	מימין	איחוד	סיפוח
47	2	בהערות משמאל	„Zydzi	„Żydzi
50	34—35	מימין	יותר לא במסחר אלא במתן הלוואות	יותר במתן הלוואות מאשר במסחר
55	6	בהערות משמאל	Zywoty Świętych	Żywoty Świętych
57	4	בהערות מימין	„Zydów	„Żydów
57	5	בהערות מימין	Zydów	Żydów.
58	3	בהערות מימין	Zydowskie	Żydowskie
59	18	משמאל	הדרומיות־מזרחיות	הדרומיים־מזרחיים
67	3	בהערות מימין	Zydom	Żydom
69	11	מימין	הטרניני	המוטרניני
70	10	בהערות מימין	Zydów	Żydów
70	2	בהערות משמאל	żydzi	Żydzi
71	2	משמאל	(„Sredniowieczne	(„Średniowieczne
72	11	בהערות מימין	פיאברג	פיארברג
73	3	בהערות מימין	Zydów	Żydów
74	6	בהערות מימין	Zydach	Żydach
78	27	משמאל	שהענק	שהעניק
79	25	בהערות משמאל	לו	לה
83	16	בהערות משמאל	ויסלואוק	ויסלואוך

עמוד	שורה		במקום	צריך להיות
84	1	מימין	עצמאותן	עצמאותם
84	1	בהערות משמאל	ויסלואוק	ויסלואוך
87	34	מימין	(Kierzgajło	.(Kierzgajło
87	9	משמאל	(Kapitula)	(Kapituła)
93	7	בהערות מימין	Zomoyska	Zamoyska
93	17	בהערות מימין	pochodzacych	pochodzących
94	16	מימין	זניביה.	זניביה,
94	19	מימין	„שולהויף".	„שולהויף",
95	22	בהערות מימין	אהיסטארישער	א היסטארישער
100	3	בהערות משמאל	żydzie !	Żydzie!
103	16	מימין	אחניו	אחינו
109	6	מימין	להתם.	להתם,
110	4	מימין	מהיבול	מהיבול ;
110	18	מימין	בקיוב.	בקיוב,
111	31	מימין	הכנה	הכנסה
111	2	בהערות מימין	.Zyd	,Żyd.
113	2	בהערות משמאל	żyd.	Żyd.
114	3	בהערות משמאל	,żyd.	,Żyd.
120	22	מימין	קרטוז־בו־זה	קרטוז־ברזה
125	16—15	משמאל	לפני כשנתיים	לפני כשלש וחצי שנים
127	4		יעקב מארים	הר"ר יעקב מארים
135	23	משמאל	המאמר הנוכחי)	מחבר המאמר הנוכחי)
137	2	משמאל	בייבוא	ביבוא
151	20		הֲשַׁמּוּ	הֲשָׁמּוּ
151	1	בהערה	*)	**)
152	13		צְמַלֵק	עֲמָלֵק
153	7		כַּצֹּאן	כְּצֹאן—
154	19	מימין	אפגעשטארבען	אפגעשטארבען,
155	10—9	מימין	ביטערער	ביטערער,
157	7	מימין	ווארשאוסקי,	ווארשאווסקי.
159	15		Manteffel	Manteuffel
159	21		sktptbrg	Sktptbrg
159	36		Letopisje	Letopisjej
159	39		Zydzi	Żydzi
159	45		Opsanie	Opisanie
159	46		Bielorussia	Białorussia
159	48		Zydzi	Żydzi
160	1		Geograczny	Geograficzny
160	14		Opiś	Opis
160	34		ויסלואוק	ויסלואוך
162	11		מאת פון	פון
162	17		בית של	ביתה של
164	2		תבורך	יבורך

השמטה: **עמוד 132, שורה 15, לאחר המלים: „ועד תש"ז". יש להוסיף: מחבר המאמר — הוא הרי"ם י. מ. קולודנר — הנהו מחבר הספר: „מאורי יעקב", על מושגי... יהדות, תל־אביב, תשכ"א.**

הערה: **מסיבת חוסר אותיות מתאימות בלועזית — רוסית ופולנית — לפי דברי המדפיסים, הדפיסו: Z. w Pol. odr. במקום: Ż. w Pol. odr. יש איפוא לתקן בהתאם בכל מקום בו מופיע ליקוי זה. — כמו כן נדפסו שמות הספרים ברוסית באותיות לטיניות.**

Yosef
+PXW
([illegible]opol)
1967